KAIS. KÖN. HOF- BIBLIOTHEK
391.952-B
Neu-

J. 8. 503.

Digitized by Google

391952-B.

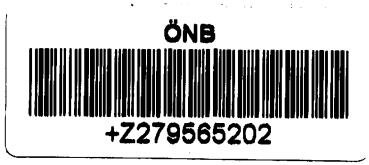

Digitized by Google

Digitized by Google

Випуск I, II и III. За місяць Січень, Лютий и Марець. Рік 1880.

ПРАВДА

МІСЯЧНИК ДЛЯ СЛОВЕСНОСТИ, НАУКИ И ПОЛІТИКИ.

РОЧНИК ТРИНАЙЦЯТИЙ.

ФАВСТ

ТРАГЕДІЯ ИВАНА ВОЛЬФГАНГА ГЕТЕ

ПЕРЕКЛАВ Иван Ф.

ПРИСПІВКА[1]).

Ви знов явились, привиди хиткиі!
Так, як являлись здавна, мов з за мгли.
Чи вдержу ж вас тепер? Чи давні мріі
Ще й досі живо с серцем ся вжили?
Ви претесь! Так и будь! Мов мгли нічниі
Ви хмарою круг мене облягли,
И серце в груди бється, молодіе
Тим чаром, що від вас на мене віе.

Из вами враз веселих днів картини
И многі любі споминки встають;
Мов призабута казка старовини
Любов найперша й приязнь сниться тут;
Біль відживае и жалі блудними
Житя стежками, мов плачки, бридуть
Братів шукать, що скошені судьбою
Тих чудних хвиль не дожили зі мною.

Вони не вчують сёго співу мого,
Вони, що чули мій найперший спів;
С тих щирих душ нема вже ні одного,
И відголос пісень тих занімів.
Незнаний люд днесь слуха' співу сёго, —
Сго й хвала низить мя, гне долів;
А з давних другів, так прихильних д' мині
Хоть хто й жие, то блудить десь в чужині.

K.K. HOFBIBLIOTHEK WIEN

Digitized by Google

Мене ж незнана тягне туги воля
В таємний, тихий, мглистий духів світ;
Шепчуча пісня, звук мов струн Еоля
Тремтячим, тихим тоном слух манить;
Дрожу, и в слёзи так біль, недоля,
И трудне серце, мов роса кріпить;
Все, що тепер круг мене — в даль щезає,
Те, що пройшло, — зближаясь, оживає.

ПРОЛЬОГ В ТЕАТРІ[2]).

Директор. — Поет. — Весельчак.

Директор

Ви два, що часто так мині
В недолі й смутку помагали,
Скажіть, ось як би ви гадали
Про наш театр в Німеччині?
Я дуже б рад подобатись народу,
Бо він жиє, и нам же в нёго жить.
Ось збито вже з дощок перегороду,
И кождий мов на празник ту біжить.
Вже всі сидять, повитріщавши очи,
И кождий чуда-дива видіть хоче.
Я знаю, чим їх смак тре вдоволяти,
Но все таки чогось ми й страх;
Хоть найкращого вни й не звикли оглядати,
Но начитались всі бог-зна чого в книжках.
Що ту почать, щоб дать ім щось нового,
Щоб и знатне було й забавне ще крім того?
Бо й справді любо бачити той люд,
Як в нашу буду він плине юрбою,
Як всі на силу тиснуться, гнетуть,
Трохи тісних дверець не розіпруть собою.
Як в ясний день, ледви четверта гряне,
Вже перед касов штовханка и крик,
И кождий рвесь, заким білет дістане,
Немов за хліб в голодний рік.
Се чудо лиш поет зробити в силі
З людьми; мій друже, о, зроби се нині!

Поет

О, не кажи ми про той пестрий люд,
На вид котрого вітхнень щезає!
Не вказуй ми шумний, бурливий труд,
Що мимо волі в омут нас втягає!
Волю тісний, но тихий рай ось тут,
Де чиста радість співакови съяє,
Де приязнь и любов святов рукою
Леліє в серці цвітку супокою!

Digitized by Google

Ах, що зародилось глубоко в груди,
Що з уст несмілим шептом пронеслось,
Нехай чи вдале чи невдале буде,
В миг гине ту, як в миг и почалось.
Аж спіла думка, довголітні труди,
Ті досконале діло сплодять ось.
Все, що блищить, — миг плодить, миг змітає,
Лиш досконале в пізний вік трівае.

Весельчак

Лиш най про пізний вік нічо не чую!
Возьмім, — про пізний вік балакати пічну я,
А хтож буде теперішний смішить?
А сей же й требує досить.
Сучасність, хоть би лиш хлопак здоровий,
А всеж таки що небудь а значить.
Хто добре вміє си зайти с товпою,
Той не злякаєсь прибагів ii, —
Він навіть рад хоть найбільшій товпі,
Щоб тим певнійш вести йі за собою.
Тож живо ви справляйтеся, як слід,
Фантазйі творчій дайте волю,
Вкажіть нам з розумом чутя й наметність в бою,
Но прошу вас, дурньства тож не залишіть!

Директор

А особливо дійства щоб богато!
Идутьже всі сюда, щоб много оглядати.
Коли в людей се й те на виду дієсь,
Так що вони дивуючи глядять,
От тут тобі й добро виднієсь,
Тебе полюблять, росхвалять.
На масу тілько масою впливаєшь,
А відтам кождий сам си щось найде;
Обділить многих той, хто много принесе,
И кождий, з учти мов, вдоволений вертаєсь.
Даєш ти штуку, ну, то в кусниках давай, —
А сіканець такий и змайстрити не штука:
Раз-два, тай видумав; раз-два, й писать сідай.
А цілість клемезить — дарма лиш мука,
Бо люд и так ii на кусні рознесе.

Поет

Но ви не чуєте, що ремісло отсе
Гидке й художника правдивого не гідне.
Здаєсь, плитких людців блягузкане щогідне
И в вас війшло в засаду вже.

Digitized by Google

Директор

Сесь вакид мя зовсім не ображає;
Хто працювать як слід бажає,
Той о найліпші средства мусить дбать.
А вам — от мов мяхкі дрова лупать!
Бо зважте, для кого писати вам приходить:
Сей ось з нуди в театер ходить,
Тамтой ледви піднявсь з за ситого стола,
А вже найгірша тих юрба ціла,
Що раз-у-раз газети йно читають.
Всі ту без думки йдуть, немов на маскараду,
Хіба цікавість їх жене пуста;
Жінки себе й свій стрій ту ставлять на параду
И, хоть безплатно, тож комедійю грають.
А ви, мов сонні, десь залізли в небеса, —
Хібаж вас тішить повна саля?
Глядіть на публіку, а з близька ось, не з даля:
На пів холодна вна, на пів безмисна вся!
Сей по театрі десь до карт засяде,
Той ніч в обнятях дівки проведе.
И для такоіж то громади
Ви бідних муз на муку зовете?
Кажу ти: лиш давай, давай, давай!
Тоді й дібєшся свої цілі.
Старайсь, щоб люде очаділи,
Бо вдоволити їх не вдоволиш, то знай.
Но що тобі? Чи радість се, чи біль?

Поет

Иди и иншого раба шукай собі!
Поет же мав би найкраще добро,
Мав людську б гідність, чудний дар природи
Топтать ногами за твоє срібро?
Щож до всіх душ відчинює му входи?
Що чудодійну силу му дає?
Чи не гармонія, що с серця му пливе,
Тим серцем світ весь обнимає?
Коли природа вічну нить бутя
Пряде и рівнодушно навиває,
Коли незгідна всіх истот глота
З нескладним розвуком валиться и мішає,
То хтож оживлює, рівнає, порядкує
Той вир в ритмічні, мірні струї?
З безладя дружний хор виводить,
В акорди чудниі нескладні тони годить?
Хто вказує наметність в реві бурі?
Тишу вечірну на задуманім чолі?
Любов — не в королів пурпурі,
А замаєну в цвіти весняні?

Digitized by Google

Для всякої заслуги хто сплітає
У почесний вінець пахучий лист зелений?
Хто небеса держить, богів єднає?
Се людський сильний дух, в поеті проявлений!

Весельчак

Ужийте чудних сил тих сміло,
И поетичне ремісло
Веди так, як ведесь любовне діло!
Злучайно вздриш, стаєш, мов серця що діткло,
А там глядиш — и замотався;
Ти в щастю, ну, а ту де той и ворог взявся, —
Ту роскіш, тут и біль прийшов, —
Ти й не оглянувсь — и роман готов!
От так нехай и драма йде твоя.
Сягни лиш в повню людського житя:
Всі ним живем, не всім воно ласкаве,
Но де го чепиш, там воно цікаве.
В картинах пестрих суміш лиць,
Краплина правди, много путаниць,
Ось як звариш найліпше пиво,
Що всіх скріпить и звеселить на диво.
Тоді молодіжи найкращий цвіт
Збереся слухать твоёго глаголу,
Тоді всі серця ніжниі посполу
Найдуть в нім своім-же чутям привіт.
Тоді раз сего ткнеш, раз того,
Бо кождий то лиш зрить, чим повне серце в нёго.
Тепер ще лехко іх смутити й веселити, —
Іх повір веселить, твій запал іх займає.
Лиш хто дозрів, зложився,—с таким нічо робити,
А хто складаєсь ще, той вдячно все приймає.

Поет

Ну, то віддайже ми ті хвилі,
Коли ще сам я ріс, складавсь,
Коли, з нори мов бистрі филі,
Так рій пісень из серця ллявсь.
Коли ще мраки світ ми крили,
Ще варід дива обіцяв,
Коли сотки я цвітів рвав,
Що густо всі луги встелили.
Я був богач, хоть нич не мав,
Я тішився вимислом, хоть правди я бажав.
Віддай бажаня молодиі,
Глубокий біль и в болю рай,
Любов, ненависть и надіі,
Мою ми молодість віддай!

Digitized by Google

Весельчак

Мій друже, молодість тобі потрібна крем,
Коли тя ворог тисне в бою,
Коли на силу за тобою
Дівчата гарні тиснуться роєм,
Коли за повабним вінцем
Біжиш до мети в перегони,
Коли до півночи без віддиху танцюєш,
Відтак до дня при чарці барашкуєш.
Но з струн знакомих любі тони
И сміло й чуло визивати,
Собі самому класти ціль,
И в лехка стежков д ній крутов ступати, —
Се ж обовязок ваш, старі співці;
Про те не менше й вас шануєм ми.
Не старість робить нас дітьми,
Но застає ще нас в дитинячім віці.

Директор

Досить буде вже мови тої,
Я діл, не слів, хочу від вас.
Ту оден з другим ляси строїть,
Замісць що гідного зробить в той час.
Тай що про вітхнене плетете?
Бездільну думку вно не прояснить твою;
А обібравсь ти за поета,
То й командуй поезию.
Чого нам треба, знаєш сам:
Як пить, то вже міцнее пиво, —
Тож и берись до варки живо.
Як нині не зайдеш, не будеш завтра там,
А дармо дня не тра теряти;
Як мож зробить — сейчас сідай,
Спосібну хвилю в лет хапай;
Як раз пічнеш — не схочеш покидати,
А там вже й до кінця не довго ждати.
Вам звісно, на німецькій сцені
Трібує кождий своїх сил;
Тож ви не жалуйте там нині
Ні декораций ні машин!
И сонце й місяць — ваша воля! —
Звізд кілько хочете беріть,
Води, огню и скал и поля,
Звірів и птахів не щадіть.
На дощанім, тісненькім полі
Весь круг природи ви пройдіть, —
Ведіть нас, кваплячись поволі
Из неба в пекло через світ.

Digitized by Google

ПРОЛЬОГ В НЕБІ[3]).

Господь, небесні сили, відтак Мефістофель.
Три архангели виступають.

Рафаіл

Звенить ще сонце по старому
У дружнім хорі братніх сфер
И, як від віку, летом грому
Сповняє путь свій до тепер.
Сей вид, то кріпость наша й сила,
Хоть не зглубить го ні оден;
Твої непрослідимі діла
Так величні, як в перший день.

Гавриіл

Из незміримов бистротою
Вертиться в круг краса землі;
То дня габою золотою,
То тьмою вкрита твар ii;
В широких ложах бьеся море
О острі ребра вічних скал,
А скали й море в даль простору
Жене круговоротний шал.

Михаіл

Шумять и бурі в хор предивний
Над сушею и морем в ряд,
Викликуючи нерозривний,
Ціпкий житя и смерти лад.
Ту громи знищенє й трівогу
Розносять блискавок огнем;
Но ми, післаньці трону твого,
Ми радуємся твоім днем.

Всі три

Сей вид, то кріпость наша й сила,
Хоть не зглубив го ні оден;
И всі твої потужні діла
Так величні, як в перший день.

Мефістофель

Коли ти, господи, знов ту явився
Питаючи, що там чувати в нас,
То й я ось ту між твоіх слуг вкрутився, —
Таж радо ти стрічав мене нераз.
Прости, — високим штилем я не втну,
Хоть най вся та громада з мене кпить;
Мій патос би довів тя до сміху,
Як бись давно сміятись не відвик.

Digitized by Google

Про сонце, світ міні байдуже, —
Я знаю лиш міверию людей.
Маленький бог землі все ще дурниці струже,
Все ще той сам чудак, що був и в перший день.
Ще може ліпше б жив, як бись не дав ёму
Капинку відблеску з небесного вогню;
Він зве се розумом и так ним управля',
Що гіршим сам стає найгіршого звіря.
Він, вибачте вашеці, щось такого,
Як ось свердюк той довгоногий,
Що все летить, в лету ногами фиркне,
А скоро йно в траву, знов по старому цвіркне.
Тай коб хоть тихо ще сидів в траві,
А то вткне всюди ніс, чи тре го де, чи ні.

Господь

А більш не маєш що сказати?
Чи все лиш мусиш обмовляти?
Чи вічно зле ти на земли?

Мефістофель

Бігме, о господи, що кепско так, що годі!
Аж жаль стає людей в такій лихій пригоді, —
Міні самому вже їх слёзи допекли.

Господь

А знаєш Фавста?

Мефістофель

Доктора?

Господь

Так, мого Слугу.

Мефістофель

Ну, той якось вам дивно служить!
Напиток земний, хліб нічим для ёго,
Він все за чимсь далеким тужить;
И сам на-пів то знає, що дурак:
Найкращих звізд бажає з неба,
Найвищих земних му роскошей треба, —
Но небо и земля ні сяк ні так
Єго бездонних мрій не вдоволяє.

Господь

Тепер ще, правда, він блукає,
Но швидко го на ясний путь зведу.

Digitized by Google

Таж знає садівник, як древо лист пускає,
Що швидко цвіт буде и плід в ёго саду.

Мефістофель

О що заложитесь, що ні?
Ино позвольте ви міні
Легесенько на свій го путь звести.

Господь

Як довго ходить по землі,
Так довго спокушай го й ти,
Усякий блудить, доки правди ськає.

Мефістофель

Спасибі вам, — з мерцями й так
Ніколи я нічо не починаю.
Румяна свіжа твар, — ось то найліпший смак
А на мерця ніяк ся я не пишу,
Так як ось кіт на здохлу мишу.

Господь

Ну добре, най буде по твому!
Стрібуй ёго від світла відвернути
И хитро обмотавши в пута
Манити го й тягти ид злому, —
А з встидом мусиш сам відтак признати,
Що добрий чоловік, хоть блудить в темноті,
Все праву стежку вміє відшукати.

Мефістофель

Ну, ну, — лиш най стоїть на своїй правоті!
О заклад свій я й крихти не боюся.
Но як при своім я опруся,
То вже позвольте ми натішитись, як слід.
А то він буде землю гриз, — пождіть, —
Як славна гадина, моя тітуся!

Господь

И в тім даю ти повну волю.
Таких, як ти, — ніколим не стісняв.
З всіх духів, що перечаться зі мною,
Ще найменш ми хитрець сей докучав.
Діяльність людська скоро ослабіє,
Бо швидко чоловік привикне до спокою,
Тож я товариша даю му, що с собою
Манить, дразнить, и сам — хоть чорт — а добре діє.
Но ви, о духи світляниі,
Ви радуйтесь живущою красою!
Все, що росте, що двигаєсь, жиє,

Digitized by Google

Любячими руками обіймайте, —
И все, що в явищах хитких ще повстає,
Думками сильними скріпляйте.

(Небо замикається, архангели розлітаються.)

Мефістофель (сам)

Я радо десь-колись відвідую старого,
И не гадаюсь з ним сварити,
Бо й справді, що красно для пана се такого
Так людяно и с чортом говорити.

ТРАГЕДИИ ЧАСТЬ ПЕРША.

В високо-склепленій, тісній, готицькій світлиці **Фавст** *неспокійний на кріслі при столі.*

Фавст[4])

Ах, ось я фільософию,
И правознавство й медицину,
Ба, жалься бог, и теольогию
Зглубляв, слідив горячо, без упину, —
Зглубив, и тут ось все став,
А я як був дурний, так є.
Магістром, доктором мя звуть,
И вже ось десять літ доходить,
Як доктор круто, сюд и туд'
За ніс студентів своїх водить.
Лиш том пізнав, що знать нічо не можу,
И тим гривусь и мучусь и трівожу.
Хоть я й розумнійший від всіх тих чопів,
Докторів, магістрів, письмак та попів,
Хоть сумніву, боязни в мене й не значно,
Хоть чорта міні ані пекла не лячно —
За тож то у мене и радости ніт,
Міні й не здаєсь, щоб я знав що, як слід,
Міні й не здаєсь, щоб я міг що навчити,
Людей на добро навести й поліпшити.
А ту знов не маю грошей ні богацтва,
Ні почестей ні світовладства;
Вже й цеу обридла б жизнь така!
Тож магиі віддався я,
Чень тайна викриєсь яка ми
Свідущих духів хоть устами,
Щоб силу я пізнав, що світ
В самім ядрі ёго держить,
Пізнав всіх явищ звязок стислий,
А не слова лиш плів без мислий.

Digitized by Google

О, щоб ти, місяцю-королю,
Не бачив більше мого болю,
Так як нераз ти в північ вже
При тім столі застав мене:
А я глядів з над письм и книг
На тебе, друже хвиль сумних!
Ах, щоб по горах так гуляти,
У твоїм блеску ся купати,
Ярами з духами летіти,
Лугами в змерку шелевіти,
Всю гниль знаня стрясти з душі,
В перловій миючись росі!

Но ах, — я ту ще в тій тюрмі?
Прокляті кліти камяні!
Де навіть любий блеск небес
Крізь барвні шиби мутно ллесь.
Ту серед купи давних книг
Погризених, запилених,
Аж до високої повали
Папером вкритих зачадженим,
Ту серед тих склянок кручених
И всяких приладів невдалих,
Де ми предківський гній рошпали —
Ось ту твій світ! Ось то твій світ!

И ти питаєш ще, чому
Так серце в груди ти щемить?
Чом біль несказаний твою
Живу натуру так давить?
Замісць живучої природи,
В котрій людей бог осадив,
Ти в дим заперся, в гниль и смроди,
Серед мерців и костей жив!
Вставай! Тікай в далекий світ!
А книга ся, до всіх тайн брама,
Письмо самого Нострадама[5]),
Се твій єдиний сопровід.
По ній ти звізд пізнаєш путь,
Піймеш природу и всі твори, —
И мисли ясні прийдуть,
Як дух до духа заговорить.
Но дармо се письмо свячене
Сухим умом я поясняю:
Ви, духи, близько ту круг мене,
Відповідайте, що питаю!

(Розмикає книжку и побачив знак Макрокозму)[6])

Га, що за роскіш на сей вид
Нараз проникла ми все тіло!

Digitized by Google

Святе чутя, мов филя сил живих,
Мов молодости жар, по жилах пролетіло.
Чи бог се написав той знак,
Що бурю втишує ми в груди,
Що в біднім серці радість будить,
И широко та ясно так
Круг мене тайники природи відкриває?
Чи сам я бог? як все круг мене сяє!
В тих рівних рисах рух и лад,
Природи вічно творячий варстат!
Тепер аж пізнаю, що вчитель повідає:
„Світ духів не замкнувсь пред вами;
„Ваш дух замкнувсь; в вас в серці гниль!
„То ж сміло трудне серце вмий
„Зірниці ясної лучами.“

(Оглядає знак.)

Як все ту в цілість ся сплітає,
Жиє и вяжесь и ділає!
Небесні сили в низ и в гору йдуть
И золоті си ведра подають,
И з невечерним блеском раю
З небес всю землю проникають,
Гармонієв весь світ проймають!

Пречудний вид! Ах, ні, — лиш привид, мрії!
Но деж тебе, природо, мож уняти?
Де грудь твоя, предвічна мати,
Котрою кормиш твори всі живиі,
Д' котрій я тиснусь звялений пожаром —
Вна поіть и живить, — я прагну, смагну даром!...

(Гнівно перевертає книжку и побачив знак Земного духа)

Не так вже сей мя знак морочить!
Дух Земний — близший він міні;
Вже чуюсь кріпшим, — кров ся точить
Живійш, мов по новім вині,
Відвагу чую — в світ пуститись,
И щастя земне й біль зносити,
Из бурями безлячно битись,
И й раз не дрогнути на стрісканім судні.
Звід висне надо мнов —
Блиск місяця померк —
И лямпа гасне!
Дим клубиться! Червоне проміне
Круг моі голови яріє —
С під склепліня холод віє,
Кров морозить в мні!
Духу сильний, чую тя, — ти ту!
Вкажись міні!

Digitized by Google

Га! Як серце рветься з груди!
Силу молоду
Кров кипуча в тілі будить!
Всім серцем віддаюсь ти я!
Явись! Явись! Хоть будь ту й смерть моя!

(Бере книжку и таємничо вимовляє знак духа. Бухає червона поломінь, **Дух землі** являється в поломіні.)

Дух

Хто кличе мя?

Фавст (відвертається)

Страшенний вид!

Дух

Потужно завзивав мя ти,
Від давна в мій втискався світ —

Фавст

Ах, я не можу тя знести!

Дух

Ти звав мя голосом роспуки,
Щоб голос мій вчути,
В лице мое глянуть;
На зойк твій глубокий я станув, —
Ось я! Но що се, — ти тремтиш?
Ти, велит? Деж той дух твій смілий,
Що в власній груди світ свій сотворив,
Єго леліяв и носив?
Що з дрожю радости одного лиш
Бажав, щоб з нами, духами зрівнатись?
Чи то ти Фавст, що вмів мя звати
Потужним словом з бездні аж до дня?
Чи той ти Фавст, що осьде онімілий
Від мого подуву до глубини тремтить,
Хробак дрібний, що в пилі ся вертить?

Фавст

Огнистий привиде, — ні, не злякаєш мя!
Се я, се Фавст, тобі рівня!

Дух

В навалі житя,
У омуті діл
То в гору то в діл
Несусь творячи я!
И вродини й гріб,
Житя палає,

Digitized by Google

Мов море бескрає,
Безберіжна глиб!
На вічности кроснах гримячих я тчаю
И шату господню живую складаю.

Фавст

О духу творчий, що весь світ проймаєш,
Як близькій чуюсь я тобі!

Дух

Ти рівний тому, кого ти піймаєш,
А не міні! (Щезає)

Фавст (падо зомлілий)

А не тобі?
Комуж?
Я, божа подоба,
И навіть не рівня тобі!...

(Хтось стукає до дверей)

Проклятя! Фамулюс мій ось!?)
Пропала найщасливша хвиля!
И чо ту лізе слизь тота застила,
Де духа слово-грім ино-що пронеслось!

Вагнер в нічній одежі и шапці, з лямпою в руці. Фавст гнівно відвертається.

Вагнер

Простіть, я чув, що ви деклямували;
Ви певно греческу трагедию читали?
В тій штуці хтів бим дещо скористати,
Бо нині много то значить.
Нераз лучалось ми чувати,
Що добрий комедіянт, то ще й попа навчить.

Фавст

То певно, скоро піп-комедиянт сам;
А се лучається нераз.

Вагнер

Ах, що! В музеі по ціліським дням там
Сидиш, и бачиш світ хіба де раз
У свято, з далека, крізь скло, —
И як тут бесідов відтак вести єго?

Фавст

Як що не чуєш сам, пустая й мова буде,
Як слово с серця не плило,
З роскішним трепетом из груди,
До серця слухачів уходу не найшло.

Digitized by Google

А ти сиди та мни слова
Та саламаху лядь из обгризків чужих
Та порпайсь в попелі, де вуглики ще два,
И огник роздувай си з них!
От важна праця, — ані слова!
Для мавп забава та дітей!
Як з серця не плине ти мова,
То й не дійде до серць людей!

Вагнер

Но виговір для бесідника — все;
Я чую, — много не стає ми ще.

Фавст

О чесну користь тілько дбай!
Не в пустомельстві зиск лежить!
Лиш думку щиру й розум май,
А штучних фраз не тра ліпить;
Розумно говоріть, а простими словами,
То всіх намовите и всі підуть за вами.
Та ба, — блискучі ваші мови знаю,
З всесвітних обрізків позліплювані штучно, —
Осінні се вітри, що лист сухий змітають
Та шелестять — и холодно и вкучно.

Вагнер

Ах боже, довгаж бо та штука,
А так курте житє!
Мене ось при критичних тих науках
Нераз глубокий страх бере.
Бо як то тяжко средств добути,
Щоби ся до самих жерел дібрати,
А що, як так прийдесь в пів пути,
Тай мусить християнин вмирати?

Фавст

Чиж пергамін, то жерело святе,
С котрого раз напивсь — по вік не схочеш пити?
Не здиблеш скріпленя, хоть до віку гляди ти,
Як з власної душі воно ти не прийде.

Вагнер

Простіть, — но все то роскіш є и буде —
Переноситись в духа давнини,
Знать, що колись гадали мудрі люде,
И як у всім гет-гет їх перегнали ми.

Digitized by Google

Фавст

О, перегнали страшно, знатно!
Мій друже, весь той давний час,
Для нас то книга ще семипечатна.
А то, що „дух часів“ зовесь у вас,
На ділі се ваш таки власний дух,
В котрім щось мерещиться може,
Та так, що як би — сохрань боже —
Побачив хто, то всліп би и оглух!
То там смітник, старого дрантя купи,
Царі та війни, вбійства, трупи
Та гарні промисні морали,
Котрі вже й воробці цвірінькать перестали.

Вагнер

Но світ, дух людський и житє!
Таж кождий рад пізнать все те.

Фавст

Ну, се ще-що таке „пізнати“!
Чи може дитя по имени назвати?
Не многі, що що-то пізнали,
И — глупі — серце відкривали
Всім людям, все чутя своє несли для них, —
Погибли на хрестах та стосах огняних.
Но, друже, — пізна, бач, доба, —
Вже час тоту розмову перервати.

Вагнер

А я й до рана не лягав би спати,
Щоб ще так вчено з вами розмовляти.
Но завтра йде Великдень; то хіба
Вже завтра мушу вас се й те питати.
Я пильно всёму вчився, — та ба:
Богато знаю, но все хтів бим знати. (відходить)

Фавст (сам)

И як лиш голова ёму не трісне,
Що в ню раз в раз таке термітя тисне,
За скарбами так поквапно гребе,
А радуєсь, як хробака найде!

И він ту гугнавіти сміє,[8])
Де духів лет круг мене віє?
Но ах, сей раз, нужденний черве науки,
Тобі я вдячний бути мушу.
Ти вирвав мя з бездонної роспуки,
Що ми охвачувала душу.

Digitized by Google

Ах! Так огромною була тота проява,
Щом проти неї чув ся черваком!
Я, образ божий, щом вважавсь цілком
Вже близьким жерела добра и права,
И думав, що мині втворилась раю брама,
Щом скинув с себе земного Адама;
Я, більш ніж Херувим, — котрого сила
Свобідна гордо рвалася, щоб в жилах
Природи поплисти и творячи, мов бог,
Безсмертно жить, — ох як я впав глубоко!
Одно громове слово мя в безодню пхло.

Я не рівня тобі! Не смію земне око
Зносити 'д тобі. Змігєм тя призвати,
Але не зміг при собі ту держати.
Но в тій страшній, блаженній хвили
Як сильним чувсь я, як слабим;
Но ти мя гордо пхнув що сили
У бездну сумніву, мов в дим.
Хто путь ми вкаже? Що минати?
Чи знов за серця поривом ступати?
Ах, наші діла так як наші болі
Все нашого житя по куснику вривають!

Все найкраще, що дух наш и чутя піймають,
Піймають с примішков материї мертвої.
Коли одно добро здобули ми в житю,
То вже не вірим кращому добру;
А чистеє чутя, що перш нас оживляло,
В тім земнім натовпі заниділо, зівяло.

Коли фантазия вперед гордим крилом
В надії смілій в безмірі ширяла,
Тепер, де в омуті все щастя потеряла,
Тісний простір ій став достаточним гніздом.
Грижа сейчас глубоко в серці сяде
И мов павук, таємний біль снує,
Ворушиться, спокій и радість проч жене,
В новій подобі все перед душев стає:
То жінка, діти, дім, громада,
То меч, огонь, вода, отрута, зрада...
Ти всёго ся боіш, що вже тя постигло,
И все оплакуєш тото, що ще не згибло.

Богам я не рівня! Тепер глубоко чую:
Я хробакам рівня, що в поросі повзуть,
Що в поросі и родяться й живуть,
И там ногами їх прохожі ростратують.

Digitized by Google

Хібаж не порох сотні тих шуфляд,
Що стіни ті високі ми стісняють,
Тих тисячі дурниць, що купами стоять
И ту, в запліснілий той світ мя замикають?
Чиж ту найду, чого ми не стає?
Чи тра аж тисяч книг, щобим переконався,
Що всюди чоловік в біді жие,
А десь там хтось колись щасливим звався?
Ти що так шкіришся, пустая чашко?
Твій мозок тож колись болів, палав, як мій,
Дня ясного шукав, блукаючись у тьмі
И правди хтів, хоть фальш ёго давила тяжко!
Ви, прилади, на сміх мене взяли
Колісям, корбами та зубцями зо стали.
При вході я стояв — ключем ви бути мали,
Та, хоть як мудрі, ви тих замків не 'домкли.
Таємна в білий день природа
Не дасть свою заслону відокрить,
А що сама тобі не хоче проявить,
То шрібов, корбою не видреш, — праці шкода!
Старе знарядя, що міні по тобі?
Стоіш ту, як мій батько тя лишив.
Сей звій старий громадить чад на собі,
Як довго чад из сеі лямпи плив.
Волів бим був, що маю, все пропити,
Ніж мучитись осьту и піт холодний лити!
Що в спадку від батьків дісталось нам,
То власним трудом тре ще позискати;
То — лиш тягар, с чого не можем скористати,
А то лиш корисне, що випрацюеш сам.

Но чом спинявсь погляд мій онтам?
Чом очи так манить отся фляшина?
Міні так ясно стало враз, немов
На ясну поляну з гущавини м прийшов!...

Витайже ми, посудо ти єдина,
Котру тепер я беріжно знимаю!
Ось в тобі дотеп, штуку поважаю.
Ти, сімя сну и супокою,
Ти, смерти радісний напою,
Днесь свому майстрови в-останне прислужись!
Гляджу на тебе — біль втихає,
Беру тя — туга ся вменшає,
Бурливі хвилі духа уляглись,
И вже на море виплину бескрає....
Криштальна бездна підо мнов палає,
Он край новий! Он день новий свитає!

Digitized by Google

Огнистий віз на крилах стерових
Зближавсь 'д мині. Я готовий
В безмір новими линути стежками,
До діл нових увятись чистими руками.
Надземна розкіш! Величне житє!
И ти, хробак, ти заслужив на те?
Та ні, лиш сміло в даль ступай,
Те любе сонце попрощай!
Поважся розірвать заслону,
Що всім страшна, не відома нікому.
Ось час — учинком доказати,
Що може мужний дух з богами ся рівнати,
Що перед темнов безднов не дрогне,
В котрій фантазия сама си пекло творить,
Що сам продресь у гирло те тісне,
Котрого вхід страхом уяву нашу морить.
Вкажи, що радісно и сей крок зробиш ти,
А хоть би ти й прийшло в нічо ся росплисти.

Ходи й ти, чиста чарко кришталева,
З укритя давного сюда;
Від давна вже забув про тебе я!
Ясніла ти при празниках вітцевих,
Гостей понурих веселила,
Коли-сь у них з рук в руки йшла.
Фігур отсих майстерная різьба,
И співи, дотепи гостей вже піднапилих,
Їх обовязок — душком пить до дна —
Пригадує ми дні гулящі, молоді.
Не до товариша тепер пю с тебе я,
Не до пісень та дотепів міні!
Хто сей напиток пє, вже не протверезиться!
Наповнена вже ним жолобина твоя,
И я спішу тим бурим плином впиться.
Послідний сей напій, послідну скорб мою
До тебе радісно, сходяче сонце, пю!

(Підносить чарку до уст)

Дзвонять и співають

Хор ангелів

Христос воскрес!
Радість землі синам,
Прощенє їх винам,
Очисть від змаз и плям
Зійшли з небес!

Фавст

Що се за звуки, що за тихий спів
На силу скло від уст ми відіймає?

Digitized by Google

Чиж сей глухий звук звонів сповіщав
Прихід врочистих, великодних днів?
Сей хор уже спів радости співав,
Той сам спів, що колись з уст ангельских звенів:
Що вже по ночи мук день живні наступав?

Хор жінок

Мастями вонними
Ми го скропили;
В камені онде ми
В гріб го вложили;
В чисте покривало
Ми го обвили в жалобі;
Ах, но не здибали
Христа вже в гробі!

Хор ангелів

Христос воскрес!
Мир тим, що хрест несли,
В серці любов найшли,
Пекло покус пройшли,
Чистячий жар увесь!

Фавст

Чо тиснетесь так лагідно, невпинно
До мене в порох, віщуни небес?
Звеніть тим, у кого ніжнійше серце бись!
Я чую вашу вість, но в моім серці зимно,
Не маю віри, то нема й чудес.
Там, відки вість та радісна звенить,
Я й думков сягнути не смію;
А преціньз малку ще до звуків тих я звик,
Так що й тепер при них відзискую надію.
Колись вони, мов поцілуй любовний
На серце ми серед тиші лились,
Пророчо так гуділи чисті тони
И в гору всі чутя з молитвою неслись;
Таємна мя, сердечна туга
Вела в зелений луг, до гаю, —
Горячих сліз з очей лилася струга,
И чув я, як в душі нові світи свитають.
Той спів звіщав охочі гри дітий,
Розгульниі обходи весняні;
Ся споминка від уст скло відняла міні,
Дитинячі чутя спинили крок важкий.
Звеніть, о пісні райськоі любови!
Плиніте, слёзи! Я жию на ново!

Digitized by Google

Хор учеників

Ось над могилою[10])
Камінь с печатю!
Дивною силою,
Світлою статю
Встав Він и смерть поправ
Сильнов рукою!
Вчителю, чом не взяв
Нас ти с собою?
В горю розсталисъ ми
С Тобов на світі,
В тузі осталисъ ми
Ту, щоб терпіти.

Хор ангелів

Христос воскрес
З лона могили!
Всім, хто с пут рвесь,
Він додав сили.
Ділами чтіть ёго,
Серця любвою,
Вратне корміть ёго
Щедров рукою,
Правду несіте в світ,
Скорбним утіху шліть,
В той час воскресшого
Стрітите в вічнім спокою!

УВАГИ ДО ПЕРЕКЛАДУ „ФАВСТА“.

Про значіне „Фавста“ для німецькоі и всесвітноі словесности нічого й говорити; ту тяжко не то що сказати щонебудь нового, але хочби пересказати бодай головнійше с того, що досі наговорено и понаписувано. А з другого боку діло тут таке, що знаючим „Фавста“ не треба про ёго говорити, а незнаючим треба передовсім подати самогож „Фавста“, а вже аж відтак хіба говорити про ёго.

Подаючи „Фавста“ в руськім перекладі я вважаю конечним сказати поперед усего, як я переводив и чого читач може надіятися від сего переводу. Я старався зробити „Фавста“ приступним для нашоі громади с. є. головну вагу поклав на зрозумілість и ясність бесіди, стараючись як найменше дати почути читачови ті недогоди, які звичайно бачимо при наших переводах — тяжких та нестравних. Для тоі ціли, котра при всякім писаню видається мині найважнійшою, я не лів декуди посвятити т. зв. „чистоту“ мови, ужити ту и там не зовсім делікатного а більш простого та буденного звороту. А друге, на що я бачив при переводі „Фавста“, так се то, щоб переведене — було справді „Фавст“, а не твір моеі фантазіі, с. є. я старався переводити о скілько можна дословно, подавати кожду думку автора по змозі в

Digitized by Google

такий сам спосіб, як сам автор — о кілько се було згідне з духом нашої мови. Я майже всюди задержував таке саме метрум, яке було в оригіналі, позволяючи собі хіба декуди замість 4-стопового ямбу ужити 5-стопового, замість 5-стопового — 6-стопового и на відворіть, и то лиш там, де в самім оригіналі такі неоднако-задовгі стихи помішані. Де приходили у автора штучні комплексиі стихів (октави, як в „Приспівці“ та в першім прольогу, терчіни и др.), там и я старавсь їх передати. Значнійших відступлень ритмових допускавсь я тілько там, де в оригіналі стихи неримовані и без означеного ритму. Місця такі вкажу завсігди в відносних примітках.

[1]) Приспівка, в котрій поет передає свого „Фавста“ читаючій громаді, написана літом 1797 р. с. е. звиш 20 літ по роспочатю самої драми. Богато приятелів та свояків, що радісно витали початок „Фавста“, лягли в могилі, не діждавши ёго кінця, як ось сестра поета, Корнелія, приятелі Мерк, Вагнер, Ленц. Беручись на ново до праці над „Фавстом“, поет нагадує про них, — ся згадка навівае на ёго сум и через те скріплює в нім охоту — заглубитися в таємничий світ духів, казок та повірок, — світ, звичайно непринадний для ёго живої, реалістичної вдачі. Та тепер він не може устоятись перед заманливими привидами и збирае свою силу, щоб ухватити їх, видобути на світ и оживити новим, людським житям.

[2]) Сей прольог написаний, здається, того самого літа, що й приспівка. Після пояснення Г. Дінцера (Goethes Faust. Erläutert von Heinrich Düntzer. Leipzig 1879), поет хотів в нім виразити, що „Фавст“ не є звичайна драма театральна, така „штука в кусниках“, така „командована поезия“, якої жадае директор, але що ту „поет хотів в найчистійшім світлі показати той образ, який носиться в ёго душі“.

[3]) И сей пролог написаний літом 1797 р. Основою для ёго послужив звісний початок книги Йова, де росповідається, як Господь віддав сатані Йова, щоб той ёго спокушав. Переважно й сей прольог (партия Мефістофеля) держиться також в гумористичнім тоні, так як и попередний, через що Гете именно осягнув те, чого не осягнув Кльопшток в своїй Мессияді, с. е. надав людську міру и людську вдачу надприродним истотам и саме через те зробив їх поетичними, близькими до людей и розбуджуючими людське співчутя. „Прольог в небі“ и закінчене другої части „Фавста“, се немов рами, серед котрих звершується ціла подія трагедиі. Думка, котру в прольогу висказує Господь до Мефістофеля:

Як довго ходить по землі,
Так довго спокушай го ти, —
Усякий блудить, доки правди ськае. —

та думка стається вісею, коло котроі обертається ціла драма и котроі розвязку становить закінчене другої части, хоть впрочім дуже неподібне до сего прольога під зглядом обробленя предмету.

[4]) Першу часть своєі великої трагедиі зачав Гете правдоподібно літом 1774 року, с котрого то часу походить зараз перша сцена аж до того місця, де Дух Земний щезае, по чім в короткім часі написана була й розмова з Вагнером аж до стиха:

И радуєсь, як хробака найде!

Digitized by Google

Другий монольог Фавста и друга сцена „За містом“ належать гет-гет до пізнійшого часу, що видно вже хотьби з відмінного тону, яким другий монольог ріжниться від першого.

Бачимо с того, що думка про драматичне оброблене „Фавста“ и навіть само оброблене сягають від дуже ще молодого віку поета и тягнуться відтак через ціле ёго житя, цілих 60 літ. Можемо сказати на певно, що ще в дитинстві Гете познакомився с тим предметом, котрий описуваний був в многих т. зв. „Volksbücher“, де росказувалося про „поганого чарівника д-ра Ивана Фавста, як він свою душу запродав чортови и який з ним страшний конець лучився“. Се була стародавна казка, — своєю основою сягаюча перших початків християнства, а може навіть перших початків культури людськоі. Середні віки, погружені в пітьму містицизму и забобону, обробили й сю казку, так як много других, по свому, надали ii місцеву ціху, — звязали події сказочні з дійсними, колись жившими людьми и місцями (про д-ра Ивана Фавста справді згадують сучасні памятники) и в ту правдиву оболічку вложили свої понятя, віруваня, свій світогляд, свою фільозофию. И драматичних оброблень Фавстовоі истории не хибло, — особливо згадати треба „Трагедию про доктора Фавста“ знатного англійського драматика и попередника Шекспира, Христофа Марльо, написану 1626, и основану на тій драмі німецький вертеп (Puppenspiel) про Фавста, в котрім видно немалий талант драматичний, а первісна казка про чарівника Фавста помалу зачинає укладатися в такий високо художницький и глубоко задуманий образ, який бачимо в найкращім викінченю в Гетевій трагедиі. Той „вертеп“ бачив Гете також в дитинстві в своїм родиннім місті, и певно від тоді ще засіла в ёго голову думка — покористуватися старосвіцькою казкою для показаня в високій поетичній формі образу цілого житя, змаганя и муки душевноі чоловіка з великими спосібностями и з невгасимим бажанем добра и правди.

[5]) Нострадам, властиво Мішль де Нотр-Дам, жив від р. 1503 до 1566 и був лікарем. Гете хибно признає ёго чарівником, приписуючи ёму чарівницьку книжку, котрою послугується Фавст. (Дінцер)

[6]) Після містично-кабалістичноі науки є три світи: елементарний, небесний и наднебесний (ангельский, душевний). Ті три світи враз становлять великий світ-Макрокозмос. Все, що в однім с тих світів находиться, має подібне собі в двох других, и всі ті три світи завсігди заховують між собою тісні взаємини, що поет виразив ту (в дусі давних магів) образом „взаімного подаваня собі золотих ведер.“ (Дінцер)

[7]) Фамулюс в давних університетах, то був старший студент, приданий професорови до помочи в ёго наукових працях, — він звичайно й жив туй побіч професора. Особистість Вагнера й назва навіть (але не характер) взяті с тихже давних казок, де він являється то Фавстовим товаришем, то навіть тим самим, що Фавст — великим чарівником и чудодійцем. (Дінцер)

[8]) Сей другий монольог Фавста написаний аж при кінци 18. століття, коли Гете в другім виданю всіх своіх творів задумав тіснійше повязати розсіяні сцени „Фавста“ (в першім виданю він вийшов як

Digitized by Google

„Уривок“) и взявся передовсім до поповненя великої галяви“ між першою оценою а тою, де Фавст записується Мефістофолеви.

[9]) Хор учеників у мене перероблений більше за знаною піснею церковною, так що особливо дві перші строфки не подібні до Гетевого тексту и тілько зближуються до ёго тоном та основною думкою.

ФІЛЬОЗОФИЯ ШТУКИ

Г. Тена, професора в школі штук красних в Парижи.

Подав перекладом

Олександер Барвінський.

Часть перша.

Про истоту твору штуки.

Моі Панове!

Починаючи сей виклад, хочу Вас просити о дві річи, для мене конечно потрібні, передовсім о Вашу увагу, а до того ще більше о Вашу прихильність. Щирий привіт, який міні заявилисьте, впевняє мене, що моіх просьб не відмовите. За те висказую Вам уже наперед найщирше и найсердечнійше спасибі.

Предмет, котрим бажаю в сім році зайняти Вашу увагу, се история штуки, а найпаче история живописи в Италії. Та поки що возьмуся за сей предмет, бажав би я Вам означити, якою методою и в яких засновків виходячи, думаю річ обговорювати.

I.

I. Ціль сеі студиі. — Ii метода. — Виследжене звязей, від яких залежні твори штуки.

Перша звязь: цілотворство артиста. — Друга звязь: школа, котрій він приналежний. Приклади: Шекспір, Рубено. — Третя звязь; ёго сугородяне и сучасники. Приклади: старинна Греция, Ишпанія в XVI столітю.

II. Звязи условляють появ и характер творів штуки. Приклади: грецька трагедия, готицьке будівництво, нідерляндська живопись и французська трагедия. — Порівнане фізичних температур и витворів с температурами и витворами моральної жизні. — Приложене сеі методи до историі італіянської штуки.

III. Ціль и метода естетики. — Супротивність між догматичною а чистоисторичною методою. — Не ходить о те, щоб подати приписи, а винайти закони. — Симпатия для всіх шкіл. — Аналогия естетики и ботаніки; аналогия наук моральних и наук природних.

Метода та виходить від того, що розпізнає, як твір штуки не есть чимсь про себе відособленим; відповідно до того глядить вона звязи, від котроі залежний твір штуки и котра дає до ёго пояснене.

Digitized by Google

Перший крок до того не робить ніякої трудности. З гори вже я видимо маѣ якусь звязь кождий твір штуки, образ, трагедия, статуа т. є. звязь с цілотворством артиста, що ёго утворив. Се виходить само с себе. Кождому звісно, що всі ріжнородні твори артиста споріднені між собою, як дочки одного й того самого батька, себ то, що вони всі мають між собою черти незаперечимої подібности. Знаѣмо, як кождий артист маѣ свій стиль, що пробиваѣсь у всіх ёго творах. Як він живописцем, то маѣ він свій кольорит, сильний або слабий, свої типи улюблені, свої постави, свій спосіб композиціі, а навіть своѣ поступованѣ у виконаню, своѣ накладанѣ красок, своѣ модельованѣ, свої краски, свою манєру. — Як він письменником, то маѣ він свої характери, пристрастні або тихі, свої интриги, замотані або поєдинчі, свої висновуваня, трагічні або комічні, свої вражіня стилю, свою складню, а навіть свій засіб словний. Се така правда, що, скоробисьмо знавцеви подали неозначений именем твір якогось лиш троха знатного артиста, знавець сей міг би пізнати, и то навіть с певностю, якому артистови сей твір принależить; що більше, коли знавець маѣ доволі досвіду и досить тонкого смаку в судженю, то може навіть сказати, до якої доби в живні артиста, до якої пори в ёго розвою відноситься поданий твір штуки.

В тім отже маѣмо першу звязь до якої мусимо віднести твір штуки. — Другу звязь викаже дальше слідженѣ.

Артист сам, с цілою сумою всіх своіх утворів, не стоіть знов сам про себе. И ёго обіймаѣ знов висша звязь; се школа або родина артистів краю або часу, до котрих він належить. Так н. пр. около Шекспіра, котрий на перший погляд видаѣться з неба вступившим дивом або аеролітом упавшим з иншої части світа на нашу, при докладнійшім вдивлюваню добачаѣмо около дванайцять знатних драматичних поетів, як Webster, Ford, Massinger, Marlowe, Ben Jonson, Fletscher и Beaumont; всі вони писали в тім стилю и дусі, що й він. В їх творах виступають ті самі особи, що й в ёго; в тих особах замітите ті самі пристрастні и страшні характери, ті самі розбійничі и ненадійні розвязки, ті самі нечайно вибухуючі и непогамовані пристрасти, той сам неправильний, чудний, неумірений, блискучий стиль, те саме ніжне чисто поетичне чутя для природи и краіни, ті самі принадні, щиро любячі женські типи.

Подібним способом, вдаѣться, стоіть Рубенс сам про себе, без попередників. Однак треба лиш поіхати до Бельгиі та звідати храми в Гандаві (Gent), Брукселі, Брюгге або Антверпиі, щоб замітити цілу громаду живописців, котрих талант похожий на талант Рубенса; передовсім есть-то Crayer, що у сучасників уходив яко суперник Рубенса, Seghers, Van Oest, Everdingen, Van Thulden, Quellin, Hondthorst, дальше добре Вам звісні, Jordaens, Van Dyck. Усі ті живописці піймали живопись в тім самім дусі та мимо всіх индивідуальних ріжниць вее ж зберегли між собою певну родинну подібність. Вони вподобали собі, як Рубенс, живописувати цвитуче, здорове тіло, повний напучняв:лий живчик, розкішну, повну соків

Digitized by Google

струю змисловости, що ярівсь на поверхні одушевленої истоти, типи справдешнёго а часто низького зовсім змислового житя, полет и свободу вольних рухів, блискучі адамашкові материі в богатими обновами, відблиск порфіри та шовку, пишноту хистких, рісистих одежей. — Тепер притьмилися іх имена славою великого іх сучасника; мимо того однак се річ певна, що хто хоче Рубенса зрозуміти, мусить около ёго згромадити цілий сей вінець талантів, в котрім він лиш найзнатнійшим листком, мусить згромадити ту цілу родину артистів, котроі він найславнійшим заступником.

Тим зробилисьмо другий крок. Ще лишається нам вчинити третій крок. Також та сама родина артистів есть у висшій звязи, именно в звязи с суспільностю, серед котроі опинилась и з нею має спільний напрям смаку. Обставини бо в обичаях и духовій жизні остають ті самі для публики, що й для артистів. Артисти се ж не осібно для себе поставлені люде. Правда, що тепер крізь відділяючі нас століття чутний лиш іх голос, та серед того чистого, звучного голосу, що обиваєся о наше ухо, замічаємо також заразом гамір и неначе глухий змішаний шепіт многих голосів — потужний, безконечный голос народу, що вколо них співав гармонійно. Та лиш сею гармонією були вони великими. И ледво чи й може бути инакше. Фідияс, Иктінус, мужі, що утворили партенон и олімпийського Зевса, були, як инші Атенці, вольними городянами и поганами, вихованими в палєстрі, де кріпили в боротьбі нагі тіла и звикли на майдані громадськім віддавати свій голос при раді и ухвалі, мужі, що жили тим самим ладом и складом, придержувались тих самих діл, поглядів, віри; були се мужі одного и того самого племени, тогож вихованя, тогож язика, так що в найважнійших відносинах житя була цілковита згода між ними а іх публикою.

Ся згода виступає ще яснійше, як приглянемось періодови до нашого близшому, приміром великій добі Ишпанії, що сягає від XVI. до половини XVII. століття, отже добі великих живописців Velasquez, Murillo, Zurbaran, Francisco de Herrera, Alonzo Cano, Moralés и великих поетів: Lope de Vega, Calderon, Cervantes, Tirso de Molina, don Luis de Leon, Guilhem de Castro и таких многих инших. Ишпанія була в сій добі, як Вам звісно, зовсім монархічна и католицька, побила Турків під Лепанто, осадовилася в Африці и основала там осади, поборювала протестантів у Німеччині, прослідувала іх в Англії, навертала та завоёвувала поганців нового світа, викинула из свого лона Жидів та Маврів, очищувала свою власну віру с підмогою инквізиції и Auto-da-fé, прогайнувала фльоти, війска, золото та срібло своєі Америки, найлучші свої діти, кров власного свого серця в безмірних, усе повтаряних и многократних виправах хрестних, с таким упором и фанатизмом, що в протягу півтораста літ упала немічна під ноги Европи. Упадок сей наступив однак с таким ентузиязмом, с таким блеском слави, с таким национальним одушевленєм, що іі піддані, наче очаровані королівством, в котрім всі сили скуплялись, и справою, котрій свое житя посвящали, не мали иншого бажаня, як що раз висше підно-

Digitized by Google

сити релігию и королівство своєю слухняностю а около престолу и трону утворити хор вірних, борців и поклонників. В отсім королівстві инквізиторів и хрестних рицарів, що ще на собі носять зовсім рицарську чутливість, понурі пристрасти, дикість, нетерпимість и містику середньовічности, ті мужі суть найбільшими артистами, котрі в найвисшім ступени мають в собі здібности, напрям чувства и пристрасти окружаючої їх публики. Найславнійші поети, Lope de Vega и Calderon, були ворохобними вояками, дуелянтами, любовними рицарями, так само пересадними и містичними в любови, як поети и Дон-Кішоти рицарських часів, пристрастними и так загорілими католиками, що оден з них під конець житя стався помічником иквізиції, инші знов священиками, а найзнатнійший з них усіх, великій Lope, читаючи службу божу, вмліває на згадку про смерть жертовну и страсти Исуса Христа. — Так моглибисьмо всюди найти подібні приміри тісної звязи и згоди, що лучать артиста з ёго сучасником и можемо напевно яко внесене с того подати вислідок, що як хочемо добре зрозуміти напрям смаку и талант артиста, то треба нам в цілообставинах обичаєвого и духового житя ёго нації глядіти причин, котрі ёму казали вибрати той власне рід живописи або драми, ті власне тіни вивести и той кольорит надати, ті чувства представити.

Так дійшлисьмо до установленя такого правила: щоб зрозуміти твір штуки, артиста або громаду артистів, треба собі докладно представити всі обставини духового житя и обичаїв того часу, до котрого вони належали. В тім міститься останне пояснене, в тім есть головна причина, що всё инше означає. — Правду сю, моі панове, стверджує досвід, бо як перейдемо найважнійші доби историі штуки, то справді добачимо, що штуки виступають и знов щезають разом с певними обставинами в духовім житю та обичаях, з якими вони получені. Так н. пр. появляється грецька трагедия Айсхіля, Софокля и Евріпіда в час побіди Греків над Персами, в добу богатирську малих републиканських держав, у хвилю потужної прояви сили, котрою вибороли свою незалежність и заняли перше місце в тодішнім цивілізованім світі, а бачимо, як вона щезає с тою самостійностю и силою діяльною, коли упадок характерів и македонський забор видає Грецию чужинцям.*) — Так само розвивається готицьке будівництво разом з остаточним основанем ленничого володіня в тім половичнім відродженю XI-го столітя, в хвилі, коли суспільність визволена від Норманів и розбишак починає оселятись а бачимо, як воно щезає, скоро під конець XV столітя розпадається військове володарство малих незалежних баронів, разом з усіма с того витвореними суспільними и обичаєвими установами, щоб зробити місце новочасним монархиям. — Подібним ладом розвивається нідерляндська живопись в ту славну добу, коли Голяндия довер

*) История славянських народів доводить иноді й противне сёму законови духа людського. Зр. П. Куліш, Григорий Квітка и ёго повісті. Петербургъ 1858. стор. I. и сл. — *Прим. перекл.*

Digitized by Google

шає з завзятем и сміливостю діла свого визволу с під ишпанського володіня, воює рівним оружем Англію и стає найбогатшою, найсвобідніймою, найрухливіймою и найбільш цвитучою с поміж европейських держав; с починомъ же XVII столітя добачаємо упадок живописи, коли Голяндия зійшла на другий ступень, уступивши перший ступень Англіі, а сама обмежилась до того, щоб бути лиш добре уладженим и завідуваним супокійним домом справочним и змінковим, де чоловік може жити після вподоби, яко розумний городянин, далеко від високопарного честилюбства и всяких великих зворушень духа. — Подібним способом наконець появляється французька трагедия в тій хвилі, коли уладжене и величаве королівство за Людвика XIV. завело пановане етикети, двірське житя, театральний блеск та помпатичну повагу в зверхнім виступленю и втягнуло шляхту яко елегантну прислугу, а щезає в хвилі, коли революция знесла шляхоцьку суспільність та передпокоєві звичаї.

Сей вплив обставин обичаєвих и житя духового на штуки бажав би я узмисловити Вам порівнанем. Як би Ви вийшли з якого полудневого краю а поступали на північ, то замітили бисьте, як за кождим входом у нове підсоне починаєсь властивий спосіб управи рілі и властива ростинність, насамперед алоес и помаранча, троха пізнійше оливне дерево и виноград, дальше дуб и овес, а ще троха дальше сосна а вконець мохи та обрістники (лишайці). Кожде підсоне має свою властиву управу рілі и властиву ростинність; обі властивости починяються с починомъ підсоня а кінчаться с кінцем підсоня, обі вяжуться с підсонем. Підсоне есть услівем їх истнованя, підсоне своїм починомъ або закінченем ділає, що й вони появляються або щезають. — Чим же ж иншим есть підсоне, як певною температурою, себ то певним ступенем теплоти або вохкости, одним словом певною сумою вплівових обставин, що своїм способом зовсім на те виходить, щосьмо власне назвали цілообставинами духового та обичаєвого житя? — Так як есть фізична температура, що після своїх змін условляє появу сёго або того роду ростинного, так само есть и моральна температура, що після своїх змін условляє появу сёго або того роду штуки. И так само як помічаємо фізичну температуру, щоб зрозуміти появу сёго або того роду ростинного, кукурузи або вівса, алоесу або сосни, так само треба висліджувати також моральну температуру, щоб зрозуміти появу якогось напряму штуки, поганської різьби або реалістичної живописи, змислово принадної музики або идеалістичної поезиі. — Твори людського духа, як и твори природи, мають пояснене лиш в своїм окруженю.

Се такі слідженя, якими я разом з Вами думаю зайнятись в протягу сёго року що до историі живописи в Італіі. Буду старатись, вивести перед Ваші очи се містичне окруженє, серед котрого виступили Giotto и Beato Angelico. В тій ціли читатиму Вам уривки з оповідачів поетичних и прозаїчних легенд, с котрих можна пізнати зображеня, які собі люде тогочасні виробили про щасте и нещасте, про любву и віру, про небо и пекло, коротко про всі великі питаня людського житя. Такі уривки найдено в творах Дантого, Guido Cavalcanti, в творах Францісканців, у „Золотій ле-

Digitized by Google

генді", у наслідуваню Исуса Христа, у Fioretti св. Франціска, в дівписців як Dino Compagni, в сім обємистім збірнику літописців, що спорудив Muratori, де так безсторонно описана зависть и насиля їх малих републик. — Дальше буду старався тим самим способом, вивести перед Ваші очи поганське оточенє, серед котрого в півтораста літ виступили Leonardo da Vinci, Michel-Angelo, Raphael, Tizian, и в тій ціли відчитаю Вам уривки, то с памятників сучасників, н. пр. Benvenuto Cellini, то з усяких літописей, що ведено від дня до дня в Римі и найважнійших державах італійських, то из справоздань послів, то вконець з описів празників, маскерад та урочистих походів. Усі ті важні уривки виявляють Вам простоту, змисловість и повну силу обичаїв, що заволоділи цілим окруженєм, а заразом показують Вам живе чутя для поезиі, смак для живописи, всесторонний уділ в письменстві, змаганє до прикраси, потребу зверхнёго блеску, а всё то бачимо скуплене так у народу и невіжої маси, як у володарів та учених.

Припустім отже раз, мої панове, що то сліджене довело б нас до значного вислідку, и ми дійшли б до того, що при всій докладности добачилибисьмо всіляких обставин в обшарі житя духового, котрі викликали появ італійськоі живописи, ii розвій, ii процвіт, ii розповсюдненє на всі сторони и ii упадок, — припустім, що удалось би подібне сліджене для всіх столітій, для всіх країв, для всіляких родів штуки, будівництва, живописи, різьби, поезиі и музики — припустім, що ми оперті на всіх тих відкритях дійшли бисьмо до определеня (дефініциі) истоти кождої штуки и до установленя условій іх истнованя: тоді мали бисьмо цілковите пояснене красних штук и штуки в загалі, себ то фільозофию штуки — а то зветься естетикою. До того ми йдемо, а ні до чого иншого. Наша естетика новочасна ріжниться від старинної тим, що вона есть исторична а не догматична, себ то тим ріжниться, що не накидає приписів, лиш констатує правила. Давна естетика подавала передовсім пояснене понятя „краси" и казала н. пр., краса есть виразом морального идеалу, або також, що вона есть виразом невидимого, або ще дальше, що вона есть виразом чувства людськоі душі; операючись опісля на тім, наче на вирeченю книги законів, забералась вона потверджувати, порікати, дорікати и научати. Чуюся щасливим, що я вільний від так трудного заданя, я не маю Вас наставляти и се робило б міні чималі трудности. — До того ж я собі скажу нишком, що досі все лиш два приписи винайдено, перший, що дораджує народитись генієм — се обходить Ваших родителів а не мене, — а другий припис, котрий радить богато та пильно працювати, щоб належито орудувати своєю штукою — се Вас обходить а знов не мене. — Я маю лиш об сім дбати, щоб подати Вам подіі и показати, с чого вийшли сі подіі. — Я думаю поступати новочасною методою, котра починає заводитись у всіх моральних науках; виходить вона с того, що понимає твори штуки яко подіі и появи, при котрих о те виключно розходиться, означити властивости и виглядіти причини. Понята в тім змислі наука, ані засуджує, ані прощає, вона констатує и поясняє. — Наука не каже

Digitized by Google

Вам: „Не ціни нідерляндської штуки, вона надто проста; любуйся лиш в італійській штуці.“ Вона не каже Вам також: „Не ціни готицької штуки, вона хороблива, а любуйся лиш в грецькій“. Новочасна наука дає кождому волю, ити за своєю особливою вподобою, давати перед тому, що ёго природі найблизше, та студиювати з особливою пильностю то, що найлучче відповідає розвоєви ёго власного духа. Що до науки самої, то вона обіймає з рівною прихильностю всі форми штуки и всі школи, а навіть ті, що найбільш собі супротивні; вона обіймає їх яко стілько прояв людського духа; вона судить, що чим численнійші и ріжнороднійші ті прояви, тим більше показують вони нам людського духа з нових, многократних сторін; вона поступає, як ботаніка, котра помічає з однаковим интересом то помаранчу и лавр, то сосну и березу; вона сама — се навіть рід ботаніки, лиш що вона, замість ростинами, займаєсь творами людськими.

Яко така прилучуєся вона до загального руху, котрий в наших часах моральні науки що раз зближає до наук природних, а що науки природні уділяють тамтим своїх засновків, обачности и напряму, отже й надають наукам моральним рівної основности и певности рівного поступу.

II.

I. Яка єсть ціль штуки? — Питанє се належить рішати с підмогою помічень, а не після абстрактних теорій. — Доволі того, щоб робити порівнаня и відділюваня що до творів штуки.

II. Поділ штуки на дві громади: по одній стороні живопись, різьба и поезия, по другій будівництво и музика. — Перша громада.— Цілею твору штуки здається бути послідуване. — Поводи сёго з обшару звичайного досвіду. — Поводи з исторіі великих артистів. Michel-Angelo и Corneille. — Поводи з исторіі штук и наук. — Античні малюнки в Помпеі и Равені. — Клясичний стиль за Людвика XIV. и академічний стиль за Людвика XV.

Сю методу бажав би я зараз приложити до найпершого и найважнійшого питаня, яким має початись виклад про естетику, именно до того, що запитує про поняте штуки. Що таке штука? и в чім заключаєся ії истота? — Замість накидати Вам тут формулку, подам Вам подіі наче руками хватати. Тут бо так само, як всюда, суть подіі, позитивні подіі, котрі може всякий помічати. Се факт, що в музеях и галеріях бачимо твори штуки упорядковані після родин, як ростини в гербаріі а звірята в музеі. Можна отже так до творів штуки, як и до творів природи приложити аналітичне слідженє и досліджувати, що таке твір штуки в загалі, так як досліджуємо, що таке ростина або звіря в загалі. Так при тамтім, як и при тім питаню нема потреби виступати с круга досвіду, а дійдемо до відповіди по просту тим способом, що многократними зіставленями и поступаючими виділюваннями винайдемо спільні прикмети, спільні всім творам штуки між собою, а заразом відріжняючі прикмети, котрими твори штуки відріжняються від инших витворів людського духа.

Digitized by Google

В тій цілі передовсім говоритимем о пяти великих штуках, поезиі, різьбі, живописи, будівництві и музиці, лишаючи однак дві останні на тепер, позаяк пояснене їх чимало насуває трудности. Опісля прийдемо и до них, а на тепер приглянемось трём першим. Истота їх має, як то легко добачити можна, одну сторону спільну, именно, що штуки сі суть менше або більше наслідуючими.

На перший погляд здається навіть, неначе б в тім містилась ціла їх истота та наче б їх предметом було скілько можна докладне наслідуване. Та вже ж очевидно повинна статуа бути зовсім вірним наслідуванем справдешнёго живого чоловіка, а образ має ціль зобразити справдешні особи в справдешніх поставах, внутре дому, картину, так як то нам представляє природа. — Так само розуміється, що драма, роман стараються подати справдешні характери, дійства и слова, се б то стараються дати виразний, вірний образ того всёго, як лиш можна. И дійсно кажемо до різьбяря, скоро зображене недобре або недокладне: „Так не роблять грудей, так не роблять ніг“ — до живописця: „Постати в дальшім пляні за великі, кольорит твоіх дерев хибний“ — а до письменника: „Ніколи чоловік так не чувствовав, або не думав, як ти допускаєш.“

Та маємо на те ще инші, сильнійші докази — передовсім досвід щоденного житя. Перегляньмо протяг житя артиста, то побачимо, що треба в тім житю розріжнити дві доби. В першій добі, се б то в молодости и повній зрілости свого таланту, помічає талант сам річи, студиює їх в великою старанностю и в усіх дрібницях не спускає їх в очей ані на хвилю, трудиться та силкуєсь їх зобразити и зображує їх в тревожливій, навіть пересадній вірности. Опісля дійшовши до певної точки житя, думає, що він вже досить знає сі предмети, він не відкриває нічого нового в них, він лишає на боці живий первообраз и після приписів, зібраних в протягу свого досвіду, творить драму або роман, образ або статуу. Перша доба, се доба правдивого, правильного чувства, друга — се доба манєри и упадку. Обі доби замічаємо майже загалом у житю найбільших артистів. У Михайла Angelo тревала перша доба надзвичайно довго, мало що менше як шістьдесять літ; у всіх творах, котрих твориство заповнило сей час, замітите вираз сили и богатирської великости. Душа артиста так нею перейнята, що він об чім иншім и не думає. Єго пильні анатомічні розчленованя, ёго несчисленні рисунки, ёго неустанне помічане свого власного серця, ёго студия трагичних чувств и їх тілесного виразу, мали ёму подати лиш способи, щоб обявити на зверх ту потужну силу переймаючу ціле ёго внутро. Се идея, що ступає на Вас з усіх углів и с цілого зводу сикстинської каплиці. Вступіть однак зараз побіч до павловської каплиці та огляньте твори ёго старости, „Навернене св. Павла“, „Розпятє св. Петра“, — огляньте навіть „Страшний суд“, що він живописав у 67 році житя: знавці а навіть незнавці сейчас замічають, що оба фрески живописані після припису, що артист має певний засіб форм и прикладає ёго відповідно до пляну, що він у щораз більшім числі уживає незвичайних постав та скусно вигляджених скорочень, що живе чувство, природність, високий по-

Digitized by Google

лет чувства, цілковита правда, якою переповнені давнійші твори, зовсім а бодай по троха щезли перед надужитєм и пересадною вагою чисто ремісничого ладу и, хоч він все стояв понад иншими, все ж він остався далеко поза самим собою.

Таке саме помічене насуває нам инше житя, житя нашого француського Michel-Angelo. Також Corneille був у перших літах свого житя перенятий чувством моральноі сили и богатирськоі великости. Находив він се в потужних пристрастях, що передали війни религійні в наслідстві новій монархиі, в сміливих ділах дуелянтів, в гордовитім честилюбстві, що жило ще у февдальних серцях, в крівавих діях, які виводили перед двором з мови високоі шляхти и страчених Рішеліого, и він утворив постаті як Хіменес и Сід, Поліевкт и Павлина, як Корнелія, Серторій, Емилія и Гораціі. Опісля видав він Пертаріта, Атилю и богато лихих творів, у котрих ситуациі напняті аж до супротивленя, а великодушність губиться в натовпі слів. У той час війшли вже були з видівні суспільноі ті живі первообрази, котрим він приглядався, або бодай він іх не глядів більше; він не відновляв уже свого вітхненя; він працював рецептним ладом с підмогою споминок про поступоване и способи, які ёму перед тим подавав огонь справдешнёго вітхненя, с підмогою літературних теорій, научних розправ и сліджень про драматичні періпетиі и театральні ліценциі. Він копіював и пересаджував самого собе; наука, обчислене и рутина заступали ёму тепер безпосередне, особисте помічане великих порушень душі и повних сили дійств. Він не творив уже, він фабрикував.*)

---

*) Анальогічний примір в историі нашого письменства подає Марко Вовчок. От що писав міні в 1869 р. П. Куліш про сёго письменника:

„Марко Вовчок тим дивний, що почав писати дуже гарно, а що дальш, то писав уже слабше, потім и годі писати по вкраінськи тай но росийськи також. — Перве оповідане, прислане в Основу зза границі: *Три долі*, уже слабше було від усёго попереднёго и не видержувало того мірила або критеріюма: щоб нічого не хотілось додати и нічого викинути. Додати треба б дечого богацько в сій повісті, а викинути ще більш. Що писалось далі то все більш та більш грішило проти сёго правила. Автор (чи авторка) почав жити роскиданою жизню, Украіни вже не студиював, науки порядноі в Европі вже не набіравсь; через те вичерпав себе до самоі гущи, до баговиня, и тепер мусить заробляти хліб перекладами в росийських журналах з иноземних мов, а свого нічого не втне: музи не люблять марного житя. Се в Пушкина гарно сказано:

Служенье музъ не терпитъ суеты,
Прекрасное должно быть величаво.
Но юность намъ совѣтуетъ лукаво,
И буйныя насъ радуютъ мечты.“ —

И справді перестудиювавши Народні Оповіданя М. Вовчка (I, II и III том петербурського виданя та Институтку) годі не замітити, що оповіданя I тому та Институтка належать до первоі

Digitized by Google

Та не тілько история сёго або того великого артиста доказує нам конечність наслідувати живучий первообраз и очи мати все звернені на природу, але й история кождої великої школи. Всі школи (и я не думаю, щоб тут була яка виімка) зводяться и упадають власне тим, що відступають від точного наслідуваня та лишають на боці живучий первообраз. В живописи відноситься се до спорудників пересадних мускулів и постав, що виступили за Михайлом Angelo, до любовників театральних декораций и круглих тілес, що виступили за великими Венеціянцями, до будуарових та альковенових живописців, котрими закінчилася французька живопись XVIII-го столітя. — В письменстві відноситься се до вершописців и реторів римського упадку, до змислових, декляматорських драматургів, що звели англійську драму, до високопарних и пересадних фабрикантів сонетів у добу італійського упадку. Між усіма тими примірами хочу вибрати лиш два, однак вельми виразні а именно яко перший примір упадок різьби и живописи в старинности. Щоб сей упадок докладно замітити и почувствувати в цілім ёго обсягу, треба лиш наперемінно звідати Помпеї и Равену. Малёваня и різьби в Помпеї походять с першого столітя, мозаіки в Равені с шестого и сягають аж до часів цісаря Юстиніяна. Підчас тої 500-літної перерви проявилось в штуці невилічиме погіршене, а цілий той упадок споводований виключно тим, що залишено живучий первообраз. В першім столітю збереглось ще житя в палєстрі и поганські обичаі. Люде одягалися в немногі и то рідкі одіжи, могли з них легко зовсім роздягнутися, ишли до купілі, робили наго вправи тілесні, ходили приглядатись боротьбам в цирку, и помічали ще з великим интересом и розумінєм виразисті постави живого тіла; іх різьбярі, іх живописці, іх артисти, докола окружені нагими або полунагими первообразами, могли тиіж зобразити. Тому побачите в Помпеї на мурах, на стінах малих кімнат, на стінах внутрішних дворів гарні танцюючі женщини, веселих, гордих молодців-рицарів, сильні груди, звинні ноги и всі рухи, всі формы тіла зображені с такою докладностю и легкостю, якої нині не осягне навіть найстараннійша студия. — В слідуючих опісля 500 літах всё зміняєсь. Щезають поганські звичаі в житю, обичаі палєстри,

---

доби автора, доби правдивого, правильного чувства, коли автор не спускав з очей Украіни з ii обставинами ані на хвилю. Опісля ж виіхавши за границю, не віднавляв уже свого вітхненя, не приглядався безпосередно первообразам, котрі мав зобразити в своіх творах, писав вже більше из споминок, отже тому вже в II. томі слідна лиш манера, але рівночасно й нахил до упадку, а в III. вже томі цілковитий упадок творивства авторського. Тим то й не можу згодитись на погляд проф. Партицького поданий о оповіданях III. тому (гл. Нар. Оповѣданя М. Вовчка Т. III. накладомъ ред. „Газеты школьной“. Видане друге. Львовъ 1877, примітка при кінци.) —

Подібний примір бачимо и на Шевченку. Стоіть лиш прирівнати ёго твори першої доби (до 1848 р.) с творами писаними в неволі. —

(Прим. перекл.)

Digitized by Google

вподоба в незаслоненій наготі. Не виводять уже тіла на видівню, а закривають ёго комплікованою одіжю, пишнотою мережок, порфірою та орієнтяльним пишним платєм; не почитають вже борця та ефеба, лиш евнуха, писаря, женщину, черця; запановує аскетизм, а з ним и нахил до лінивого, вялого маяченя, до пустого воюваня словами, до книжної мудрости и софістичної чванливости. Пусті говоруни пізнійшого цісарства виступають намість хоробрих грецьких атлєтів и поважних римських борців світових. Ступнево вигасає знанє и студия живого моделю. Перестали ёго бачити, не мали вже творів давних артистів перед очима а копіюють іх. Небавом копіюють лиш копіі с копій и т. д., а в кождій генерациі віддалялись о оден ступінь дальше від первообразу. Артист перестає вже мати свої власні думки и чувства, він єсть лепетливою машиною. Отці церкви поясняють, щоб він нічого не винаходив, щоб він подавав традицию переказані и авторитетом приняті черти. Ся пропасть між артистом а моделём веде штуку до такого стану, в якім ії бачимо в Равені. Після протягу 500 літ не знають вже инакше зобразити чоловіка, як в поставі сидячій або стоячій, инші постави вже за трудні, артист не в силі вже іх представити. Руки и ноги вже здеревілі и наче розломані, ріси одежей деревляні, постати виглядають наче ляльки, очи заняли цілу голову. Штука похожа на чоловіка смертно недужого на сухоти: вона чахне и обумирає.

Подібний и подібними причинами викликаний упадок стрічаємо на иншім полі штуки, у себе самих и в близькім до нашого століття. В столітю Людвика XIV. добилось французьке письменство викінченого стилю, котрий не мав собі рівного що до чистоти, різкости и повної ясности, а именно драматична штука виробила язик и будову верша, котрій дивуєсь ціла Европа яко майстерному ділу людського духа. Як було се можливе? Письменники мали вколо себе первообрази и не переставали ім приглядатись. Людвик XIV промавляв викінченим ладом, с повагою, вимовою и вагою справді королівською. Знаємо з листів, справоздань и споминок осіб ёго двора, що тон аристократичний, усе піддержувана елєганция, добір виразів, благородна привітливість в товаристві, штука красомовства скуплялись так у двораків, як и у володаря, що артист товаришуючи з ними, потребував лиш глядіти в своій тямці и в крузі свого досвіду, щоб там найти найлучші материяли для своєї штуки. По упливі одного століття, між Расіном и Делілєм, замічаємо опісля страшенну зміну. Ті мови и ті верші викликали такий подив, що замість дальше помічати живі особи, заглубились виключно в студию трагедий, в котрих вони відбивались; первообразами уважали не людей, лиш письменників; утворили собі мову ковенційну, стиль академічний, парадну мітологию, скусну будову верша, добре виглядженій, належито утверджений, у добрих письменників перейнятий засіб слів. Так бачимо, що тоді входить той незносний стиль, що панував під конець минувшого и с початком сёго століття, справдешня сумішка, де с тяжкою бідою оден рим сходився з другим, де не можна було річи назвати своєю назвою, де канону треба було означити с підмогою опису, де море звалось amphitrite,

Digitized by Google

де вязана мисль не мала ані акценту, ані правди, ані житя; здавалась вона ділом академиі пендантів, гідна стояти на чолі фабрики латинських вершів.

С того всёго здається випливати вислід, що артист повинен мати свій погляд звернений тревало на природу, щоб ії скілько можна вірно наслідувати, та що заданєм штуки єсть повне и точне наслідуванє.

III.

І. Повне и вірне наслідуванє не єсть цілею штуки. — Докази того подає відлив, фотография и стенография. — Порівнанє портретів Деннера с портретами Ван Дик'а. — Деякі штуки суть умисне недокладні. — Порівнанє античних статуй и одягнених зображень святих в Неаполю та Ишпаниі. — Порівнанє прози и вершів. — Обі Ифігеніі Гетого.

Чи справді так єсть и чи зовсім так річ мається? и чи мусимо справді дійти до такого висліду, що цілею штуки єсть зовсім докладне наслідуванє?

Як би так було, моі панове, то зовсім докладне наслідуванє мусіло б видати найкрасші твори. Однак в дійсности се зовсім не так. В різьбі відлив єсть тим дійством, що видає найвірнійший и в найменших дрібницях докладний відтиск моделю, а певнож навіть добрий відлив не має вартости доброі статуи. — В иншій стороні и на иншім полі штуки єсть фотография сею штукою, що на якійсь площині с підмогою ліній, світла и тіни як найдокладнійше а навіть без можливости помилки подає черти и образ предмету, котрий має наслідувати. Неперечно єсть фотография важною підмогою живописи та инколи скусно орудують нею образовані и интелігентні люде, а всеж далеко до того, щоб ії поставити поруч з живописю. — На конець, щоб навести останній примір, коли б справді докладне наслідуванє було остатнёю цілею штуки, чи знаєте, що було б найлучшою трагедиєю, найлучшою комедиєю, найлучшою драмою? — стенографічні справозданя розправ перед карним судом; там бо віддані всі слова в дійсности. Се ж річ певна, що, хоч там инколи проявиться також черта повноі природности, вибух правдивого чувства, то с тим зовсім річ так мається, як з зернятком доброго крущцю серед глухоі, безцінноі и простоі маси камінноі. Такі справозданя можуть давати артистови материял, однак не суть вони творами штуки. — Може міні закинуть, що відлив, фотография и стенография, се механічні способи, отже що машини треба на боці лишити, а твір людський порівнувати з людським твором. То ж добре, глядім за творами артистів, у котрих виражінє так докладне и тревожливе наслідуванє, як лиш можна. — Маємо в Люврі образ Деннера. Він працював с підмогою люпи и трудився чотире роки живописанєм портрету. Нічого не забув він у своіх образах, ні дрібонького розвітленя шкіри, ні незамітного цяткованя щок, ні чорних на носі розсіяних точок, ні синявого відтінку мікроскопічних цівочок, що снуються попід верхнёю шкірою, ані сві-

Digitized by Google

тляних образів в оці, які відсвічуються с сусідних предметів. Стоімо як вкопані перед образом, ся голова оманює, кождої хвилі, здається, виступить вона в рам. Ніколи не бачилисьмо подібного успіху, подібної терпеливости. А мимо того всёго остаточно накидок Ван Дика начертаний великими сміливими почерками робить зовсім инше, потужнійше вражінє, и ані в живописи, ані в инших штуках не находить се узнаня, що оманює наше око.

Другий, ще сильнійший доказ того, що чисте наслідуванє не єсть цілею штуки, маємо в тім, що деякі штуки справді після певного пляну в тім згляді поступають недокладно. Так передовсім різьба. Статуа має по більшій части лиш одну краску, бронзову або мармурову; дальше очи суть звичайно без зріниці, а власне та одностійність краски и то злагодженє духового виразу надає красі статуи остаточну принаду. Перегляньте ж бо сюди належні твори, в котрих наслідуванє доведене до крайности. В храмах в Неаполю та Ишпанії суть малёвані и одягнені статуи; святі, що вдягнені в справдешню чернечу одіж, з жовтавою, половою шкірою, звичайною аскетам, с крівавими руками и розрізаним боком, як то звичайно у ранених; побіч них мадони в королівськім платю, в празничній туалєті, вкриті шовком та адамашком, украшені диядемами, цінними нашийниками, пестрими стяжками, найдорожшими кружевами (коронками), з румяним тілом и блескучими очима, котрих зріниці зложені с карбункулу. Тою пересадою буквального наслідуваня доводить артист до того, що не розбуджує вдоволеня, лиш неохоту, часто відразу а инколи й страх.

Так само мається річ и в письменстві. Лучша половина драматичної поезиі, именно цілий клясичний театр Греків и Французів, більша часть ишпанських та англійських драм, замість вірно копіювати буденну мову, подають обдумане переиначенє людської мови. Всі бо ті драматичні поети кажуть своїм особам говорити вершами, отже накидають їх мові ритму а инколи й рим. Чи ж се підроблене шкодить творови? — Ніяким способом. — Показав се найбільше переконуючим способом досвід на найбільшім творі сучаснім, Ифігеніі Гетого, написанім перше провою, а опісля вершом. Гарна вона в прові, але ж у вершах — яка ріжниця! Очевидно власне то переиначенє звичайної мови, заведенє ритми и розміру складів, надає творови незрівнаний акцент, сю справдешню взнесліть, сёго піднеслого, повного сили співу трагичного, котрого звуки підіймають душу понад низькі дрібнощі звичайного житя, а перед ії очима бачимо виступаючих героів старинних часів, забутий рід первісних душ, між ними взнеслу дівицю, віщунку божої волі, опікунку законів, добродійку людей, в котрій скуплена вся доброта и благородність людської природи для прославленя нашого роду и піднесеня нашого серця.

(*Дальше буде.*)

Digitized by Google

Чорногорці в Герцоговині.

Записки українського добровольця в Герцоговині.

ЧАСТИНА ПЕРША.

Посвята всім полягшим кістьми на балканськім півострові з думкою, що вони бються за святе діло — волю и щастя угнетеного Турками славянського люду.

Злагодив и до печати подав СОФРОН КРУТЬ.

Од видавця.

В 1876 році я був охотником у Сербиі під командою генерала Алімпіча. Стояли ми с того боку Дріни, в Босні. У мене був батальонним командиром один Чорногорець, Иванович, чоловічина добрий, одважний и не дурний. Балакаючи часто з ним я чув від ёго про одного Малоруса, котрий до початку сербськоі війни разом з ним був у Герцоговині и воював там, а тепер був десь в Сербиі. Я бажав чути про ёго що небудь більше и кожний раз просив Ивановича розказувати міні про Герцоговину и про Малоруса, котрого він раз у раз вихвалював. Одного разу прихожу я в курінь до Ивановича, денщик ёго каже, що „господина командира нема“, пішов до Пая Пушника, майора. Я сів ждати. Через кілька часу Марко, малий, літ 15 Чорногорець, що все був з Ивановичом, начеб ёго адъютант, ввійшов в курінь и поздоровкавшись зо мною, каже: „Господин Стева (Ивановича звали Степаном) иде и веде с собою Малоруса.“

— Якого Малоруса? — питаю я.

— Оног істог окоме он говоріо вама, што біо у Ерцоговині.“ Марко також воював в Герцоговині и знав Малоруса.

Я вийшов с куріня. Справді Иванович ишов з якимось молодим чоловіком, середнёго росту, з невеликою бородою; він був одягнений на половину в сербське, на половину чорногорське и вів на поводі невеличкого, вороного коня. Иванович спізнав нас. Малорус не дуже прихильно здоровкався зо мною, здавалося, він був далеко радіщий, побачивши Марка.

— „Скажи, Стево, своім, щоб розсідлали коня та дали ёму попоісти“. А сам Малорус розлігся на сіні.

— Втомились? — спитав я ёго.

— Ба ні, не дуже. А що тут у вас робиться? — спитав він Ивановича и не чекаючи одмови запитав дальше: „Алімпіч ваш ні к чорту не гідний?“

— Ні к чорту! — одмовив Иванович, стискаючи ще раз руку Малорусові.

Чудний цей и Иванович був. Кільки я не говорив з ним про Алімпіча, він все стояв за ёго, хоч видко було, що й сам не вірить тому, що говорив. Тепер же на радощах він проговорився.

Digitized by Google

Кільки я не заговорював з Малорусом, він все якось нехотячи міні одмовляв, я вже думав, було, що и не поговориш з ним по людськи; але ні, через кілька днів, роздививши мене, він почав охітніще говорити.

— Чого вас звуть Малорусом? — спитав я ёго разом.

— А чорт іх знав. Прозвали так в Герцоговині, то старі знакомі так и звуть.

Через місяць я добре здружився з Малорусом. Раз розпитуючи ёго про Герцоговину, він міні сказав: „Коли вже вам так хочеться знати, що я там бачив, так я дам вам свої записки. Я іх писав в часи, коли нічого було робить. Правда, що там не все записано, але все більш узнаєте, ніж оце я вам розказую, або всёго так не розкажеш.“

Справді, через день, чи два він привіз міні свої записки, написані то оловцем, то пером на різних аркушах паперу нашою мовою. 2. вересня наше військо перебралось на цей бік Дріни, а днів через кільки після цёго Малорус поіхав від нас. Він удавав себе дописником якогось листа, але тільки для того, щоб ёму було „вільніще воювати“, як він сам казав. Побачивши ж, що на Дріні ніякої роботи більш не буде, він сів на свого коня и подався на Явір на полудень границі сербської, де військо сербське стояло против Нового-Базару. Записки ёго востались у мене.

В січню вже 1877 р. я вустрівся з Малорусом в Білграді. Він мав виїздити; був сердитий чогось и на мое питаня, що зробити з ёго записками, він міні одмовив: „Хоч спаліть, про мене!“

Пройшло більш року, а за Малоруса я нігде нічого не чую. Вважаючи ж, що спаливши ёго записки, я не зроблю ніякої користі ні ёму, ні громаді, я беру смілість віддати іх, щоб громада хоч трохи впізналась с повстанем в Герцоговині 1875—76 рр. Не знаю, чи задумав коли небудь Малорус написати вдруге про свое воюване докладніще, чи ні, я віддаю записки ёго и думаю, що він не буде сердитись на мене за цее.

Поправок я не робив майже ніяких, хіба тільки денеде підрівняв мову, бо записки писались не для друку, а для себе тільки та знакомих, а подекуди вставив сам, що чув з ёго уст, а в записках не знайшов. *Софрон Круть.*

I.

В Чорногорі.

В один ясний, теплий день в початку вересня 1875 р. я з кількома товаришами піднімався з Різано в Чорну Гору. Різано, маленький городок на березі Боко-ді катарського залива. Сотня-дві хат прилипли по горі, починаючи від самої води. По середині цёго маленького городка майдан, до половини викладений каміням, а на ёму висока щогла; на вкруги хати на двох поверхах с крамницями та шинками в низу. Коли чоловік хоче пообідати

Digitized by Google

або повечеряти в цёму городі, мусить наперед сказати комунебудь зготовить, бо инакше нігде й не зъість нічого. Найбільше цей город торгує вином, горілкою (ракіја) та сіллю з Герцоговинцями и Чорногорцями.

Щоб ити в Чорногору, треба з Різано зразу підніматься на високу, круту гору, котра стіною відгорожує цю сотню хат від остальної землі. Дорога змією крутиться по горі и чим дальше в гору, тим прикріща стає. Всі, шестеро нас чоловіка, були незвичні до гір, та ще до того ми йшли в чоботях. Міні здавалось, зроби я ще кілька ступнів, груди розірвуться; кров, наче молотками била в висках; не ставало чим дихати; спеки не могло бути гіршої и в самому пеклі. Через кожних 5—10 хвилин ми зупинялись и віддихали. Але відморившись не вспівали зробити й 10—20 ступінів, як знов починалася стукітня в висках.

Зате-ж яка була радість, як за дві години ми дібрались на самий верх гори и сіли віддихати добре. Мало не під самими нашими ногами, далеко в низу, край моря, весь вкритий зеленими садами, и тілько де-не-де біліє хатка, виглядаючи зза зеленого листя; кусок синёго моря, одгорожеиий високими, знизу зеленими, а в горі сірими горами, а ще дальше безкрає, тихе, мов зеркало, море, ні хвилинки на ёму. А далеко, далеко, де воно сходиться з голубим небом, щось біліє. Вглядаешся и незнаєш: чи парує, чи хмарка закаменіла, не шириться, а стоіть, лицяючись в спокійній воді.

З-заду ж, на кілько сягає око, скрізь сірий камінь, голі гори, ні деревця, ні трави на них. Здається, сильний багатир вивернув це побите каміня з дна моря и навернув високі до неба купи. Бо й справді вони чудні. Нігде ти не побачиш, щоб гора була рівна, або вкрита лісом, чи травою, а скрізь побите, поре-пане, наче не один великий камінь, а окреме невелике каміня накидане одне на друге. До чорногорської границі прокладена гарна дорога; дальше ж, в Чорногорі тільки й бачиш виховзяне ногами місце — то б то дорога. По цёму можна зараз взнати границю, хотяйби на ній и не манячів поставлений сторчом камінь, в метр заввишки.

В вечер того ж дня ми були в Унаці, в Чорногорі, в граовському племені. Унец лежить с нівденного краю Граовського поля, обгороженого з усіх боків високими горами; в ёму хат 15—20, не більше. Хати стоять осібно одна від другої; нема ні коло одної двора, або якого другого побічного будованя, — достоту корчми на степу. Та воно та и є: всі господарі тих хат

Digitized by Google

мають ще свої хати дальше під горами, де у них и все господарство; тут же мають хату для того, щоб держати шинок и разом з ним невеличкий крам. Крім шинкарів в цёму місці в той час, як я прийшов, жив воівода Петро Вукотич, тесть чорногорського князя, граовський воівода Дакич, доктор Дальматинець, Мусіч, комісар, що видає хліб втікшим семям з Герцоговини, — а більше нікого. С послідними: Мусічем и комісарем, Жоржом, ми спізнались в той таки вечер. Доктор, чоловік молодий, тонкий, білявий, — не вдавався в високі розмови и більше жартував. Жорж був чоловік середній, з високим чолом, на котрому сиділа „гулюмаха“ над самою лівою бровою, чорними, випуленими очима, котрі, здається, не знали, що то мигати. С цим комісаром я багато балакав, раз від того, що ёго я більше розумів, ніж кого другого, тай він був охочий до розмови. Вдавав він себе чоловіком вчепим, багато читавшим и, Господи, як вільнодумним. Треба ще додати, він був Серб, родом з Воіводини и в 1848 р. воював з Уграми.

— Скажіть, будьте ласкаві, — спитав я ёго, — як почалось це повстаня в Герцоговині?

— Ёго Чорногорці зробили. Пеко Павлович, от ви ёго побачите, років сім гайдамакував по Герцоговині с своіми 40 товаришами. Він все підбивав та заохочував людей до повстаня.

— А князь помагає повстаню? — питаю я ёго дальше.

— Е, ні! князь зовсім не радий, що це повстанє почалось. Він дуже розсердився на свого тестя, воіводу Петра, що той разом с Пеком (Павловичом) всё це робить. Тепер князь и на очи собі не пускає воіводу Петра.

— Чого ж він не рад повстаню? Майбуть же воівода Петро не робить шкоди свому зятеві?

— Хто ёго знає, чого ёму не подобається це повстанє, тільки звісно те, що він сердитий на воіводу Петра за це повстаня и конфискував всі маєтки Пека.

— Добре, але може це так робиться для того показу? — спитав я Жоржа. Він трохи засмутився и ще пильніще глянув мінї в очи.

— Ні, — промовив він, — це не жарти, а справді так.

— Так чомже князь не притушить повстаня, коли він ёго так ненавидить?

— Як же ёго втушити? Та ви знаєте, колиб про це князь тільки подумав, то в самій Чорногорі запалалоби повстаня. Ви

Digitized by Google

не знаєте, як тут народ охочий до війни. Тут, коли починається війна, то й жінки и діти йдуть на війну.

Кільки не говорив мі-і Жорж, що князь гнівається на тестя и Павловича за оце пиво, але міні все якось не вірилось. Як таки, справді, князь може дозволити на своій землі робити самовільства, котрі ёму не подобаються! А між тим в Граово всё робилось для повстаня. Тут була оружниця, де підправлялось старе оруже и лежало нове, тут були набої; воівода Вукотич посилав прикази в Герцоговину, що мають робити ватажки и т. д.

Бачучи, що з Жоржа правди не витягнеш, я почав ёго розпитувати про державне житя Чорногорців. Питаю ёго, чи у них князь самовільний господар, чи є „скупштина“*), котра розбирає всякі діла. Жорж мені відмовляє, що у них князь не самоправний господар, а робить всё так, як народ того хоче.

— То якже так можна робити? От хоч би, наприклад, теперішне повстане. Народ хоче війни, а князь ії забороняє. Деж тут робота по волі народа?

— Не бійтесь, — відмовляє міні Жорж, — князь дурниці ніколи не зробить. Коли він не воює с Турками, то, значить так и повинно бути. Народ часто дурний, не розуміє своєі користі, а вже князь зробить всё, як треба.

Що ту казати на таку річ? Князь и несамовільний, робить так, як народ хоче, а між тим народ не розуміє своєі користі и князь вже за нёго старається и робить, не взираючи на волю народа.

— Бачте, перше було так, що народ сам вибирав собі воіводу, а тепер князь назначає, або це всё одно, бо князь не назначить того, кого народ не хоче. До того ж у нас, Чорногорців такий звичай, що воіводу вибирають усе з одноі родини, з якоі був старий воівода, с тоіж вибирають и нового, чи ёго сина, чи брата, чи кого другого, тільки докопечно с тоіж вже семьі.

— Так у вас отже починає заводитися аристократия?

— Яка там аристократия?! У нас не може бути аристократиі. У нас все одно, що воівода, що простий чоловік, ріжниці між нами нема ніякоі.

В цей вечір пилось и говорилось дуже багато. В шинок, в котрому ми зупинились, посходилось народу тільки, що нігде

---

*) рада державна.

Digitized by Google

було и повернутись. Чим більше пилось, тим Жорж більш та більше прославляв Чорну Гору. По ёго річам виходило, що Чорногора дала свободу Сербіі и прийде час, що вона освободить всіх Сербів с під чужого ярма. Виходило що Чорногора, якесь гніздо людей вільних, рівноправних, котрі ні об чому другому и не дбають, як тільки здобути волю и рівноправність всім, не тільки Сербам, а всім Славянам. Всі, хто тільки був, в нашім товаристві, підтакували ёму. Склянки на ново наливались вином и „Живіо князь“ не переставало розлягатись по нічному затиші.

Я, не знакомий с Чорногорою, и сам почав, було, думати, що тут справді воля и рівноправність така, яка тільки буває в казках. Але на другий день мене те, що я бачив тверезими очима, трохи засмутило и заставило подумать, чи не бреше часом Жорж, вихваляючи так Чорногору?

Дощ, ишовший в ночи, прочистив повітря від спеки и всякого смороду; день був ясний, тихий, — так и тягнуло на двір, не хотілось сидіти в хаті. Я вийшов на вулицю, котра одна тільки й є в Унаці. Народ в цёму маленькому місці так и кишів; Герцеговинці з замотаними в червоні пояси головами вели навючених коней, одні в Приморє (Різано), другі відтіля; жінки й дівчата заходили в крамниці. Чорногорці в своіх чорних шапочках с червоним верхом переходили з одного шинку в другий. Там дівчина пятнацятьлітна несла на плечах пів мішка кокорузи, або з барилом води йшла від криниці; там біля хати хтось майстрував сідло, а біля ёго сиділа баба и „правила“ опанки (постоли). На вулицю ж вийшов и воівода Петро и Дакич. Вони були одягнені, як и всі другі Чорногорці: в доламу, наче свита вузька, на грудях не сходиться, з білого сукна, під нею джамадан, камизелька с червоного сукна вигаптована з верху золотом, в коротких до колін штанах, гатах, с синёго сукна; по доламі шовковий великий пояс ріжніх кольорів пристягував колан, або сілав, в котрому стреміли пістолі; на голові звичайна чорногорська шапочка (низенька, кругла, з боків чорна, з верху червона и по червоному золоте півкружало а на ёму букви „Н. І.“ (Никола Први). У воівод тілько була та одміна в одежі від других Чорногорців, що на ногах замісць опанок, були чоботи з високими холявами и одежа була дорога.

Воіводи почали прохожуватися по вулиці, за ними на ступінів пять ззаду йшов адъютант воіводи Петра, ёго племенник, котрий опріч долами мав на плечах якийсь червоний, гаптований золотом, кунтуш з відкидними назад рукавами, короткий, тілько до

Digitized by Google

пояса. Народ, що ходив по вулиці, розступився и став на бік. На кожному кроці до воівод підходили Чорногорці и Герцоговинці, щоб поцілувати воіводу в руку, або в скут. Це робиться так: Герцоговннець або Чорногорець, котрий хоче поцілувати воіводу, підходить до ёго помаленьку, відсовуючи шапку на потилицю и як підійде близько, як на один ступінь, раптом подається вперед, чмокне воіводу в груди и також раптом відскочить. Воівода, коли хоче показати свою ласку, цілує ёго в голову, але це була тільки тоді, як сам Чорногорець який небудь пан, чи капітан, чи командир. Иноді с таким воівода и заговорить, в решті ж с простими Чорногорцями або Герцоговинцями воівода не тільки не говорить, а й не дивиться на них... Воно, правда, не Бог зна що, ця церемонія, але межи рівнёю ii, здається, не повинно би бути. Другі люде, котрі не підходили цілувати воівод, кожний раз, як він наближувався до них знімали шапки и стояли гологолов. Жінки не сміли підходити цілувать воівод.

В Унаці ми простояли два дні: треба було зробити опанки и ту одежу, котра була непотрібна, відіслати в Катаро до одного знакомого. Моі товариші забрали ручниці з магазину, вичистили іх и на третій день вранці ми могли йти. Господар шинка, в котрому ми стояли, Яво Ковачевич, взяв в нас за два обіди, три вечері и одне сніданє с кожного по 40 цванцигів (37 кр.) в пять раз дорожше дійсноі ціни!

Маючи виходить в Герцоговину, ми зайшли до воіводи Петра вклонитися на прощане. Він закликав нас в свою хату и зараз відіслав вартівника, що стояв біля ёго дверий и зачинив за нами двері. Кімпата, в котру ми ввійшли, була дуже проста: долівка була вистелена плоским камінєм, ліворуч, під стіною, стояло ліжко з мохнатою поватяною ковдрою, зімяте, під вікном, на супротив дверий стояв нескусно стесаний стіл, в переднёму кутку висіли звязані мотузочком дві довгі пляшечки з білого скла, одна була до половини налята чимсь жовтим.

Воівода стояв перед нами біля стола и говорив. Він чоловік високого росту, широкоплечий, чорний з високим чолом и чорними, розумними, огненими очами. Чорні, довгі вуси падають аж на плечі. Єму вже давно перейшло за 50, а в волосях ні одноі сивоі волосини; лице здорового цвіту, загоріле, повне. Говорить він дуже добре и за словами в кешеню не лазить. Перш усёго він нам подякував, що ми прийшли бороться за таке святе діло, як добуваня волі підгнетеному народові, вказав, що пораб вже всім Славянам спізнати один другого и зъєднаться, але це не мо-

Digitized by Google

же бути, поки́ль хоч один народ буде під гнетом другого. Затім він спитав нас, куди ми хочемо йти. Ми сказали, що до Пека Павловича.

— Я вам не раявби йти до ёго, а ще с самого першу. Пеко, як вук (вовк) перебігає з одного місця на друге. Та тепер, я й не знаю, де він. Він пішов до Клека и чутки про нёго нема.

— Йдіть лучче до воіводи, попа Богдана Зімоніча, він стоіть недалечко відсіля и добре вас привитає.

— Та нам все одно, — промовив хтось з нас.

— По дорозі и як там будете, ви багато не церемоньтесь, а як захочеться істи, то беріть першого барана, чи вівцю, котра на очи впаде, и сміливо ріжте.

Поговоривши ще кілька річей ми вклонились и вийшли. Нам дали поводаря, але він почав направляти свою рушницю, а ми пішли вперед по полю.

Граовське поле доволі велике, але рідко де зоране, більше дике, всіяне дрібним камінем и с троха вкрите травою. На північно-західній стороні воно потрохи піднімається и вдається між гори, густо вкриті лісом; в цій частині поле поросло ліщиною и чагарником; подекуда манячить и дубчак.

Зайшовши по доріжці в чагарник ми заблудили, доріжка счезла с перед ніг и ми стояли в корчах, не знаючи куди йти. Не вважаючи на це ми пішли вперед и вийшли на невеличку прогалину. В кінці ії під невеликим дубчаком розсілася ціла сім'я и розклала вогонь. Старий дідуга з обмотаною червоним поясом головою сидів біля вогню в одних штанах и доламі, без сорочки, коло ёго сиділо пятірко дітей, мало-мало не голих в якихсь ганчірках на тілі, молода ще молодиця сиділа на стороні и латала якесь шматя. Нас вони не запримітили и кожний робив своє діло: діти грались, підкидали гілячки в огонь, дід смоктав люльку и дивився в огонь. Ми спитали про дорогу. Всі сполошились, тільки один дід стиха обернув до нас голову, підвів червоні очи, глянув и знов принявся пакати люльку. Молодиця зразу не второпала, чого нам треба, але ми ії розтолкували и вона розказала дорогу. Блукаючи поміж корчами, поки вийшли на дорогу, нам попалось більш десятка таких сімей; все діди, жінки та діти и ні одного зрослого парубчака. Це були все сім'ї Герцоговинців, котрі покидали свої хати и втікали сюди. Чорногорський уряд видає ім на кожду голову 2 фунти кокурузи — и більш нічого. Поки літо ім ще сяк-так, жити можна, а що вони роби-

Digitized by Google

тимуть, як прийдуть холоди, та впаде сніг? С початку ці сімъї якось перебивались, у декого були вівці, кози, котрі вони втікаючи забрали с собою, а після я бачив то й знаю, у них був голодний тиф від одної кокурузи. Ну, та про це я скажу дещо після, як дійде до того річ.

Вибрались ми на дорогу, але це була не та, котроі ми шукали. Ми замірялись ити до попа Зімоніча, а ця дорога йшла в Зубці, де стояв воівода піп Міня. Ми постояли, поміркували: чи йти назад, чи вперед. А дальше рішили: хіба не все одно; коли на цю дорогу вийшли, то ходім до попа Міні.

Місця в цёму краєві не такі, як там, де ми йшли від Різано. Там камінь и тільки денеде росте деревце, розриваючи на куски камінь, с під котрого воно пробивається; а тут скрізь трава та дерево. Дорога навіть не така камяна, на ній доволі часто попадається правдива, мягка земля або пісок. Дорога йде хочай и по горах, але ніде не піднімається и не спускається круто. Гірш усёго нам допікало, що ніде не було води. Навіть біля двох хаток, котрі ми надибали, не можна було ії дістати. Тут нас дігнав поводатор; він думав вже, що ми десь пропали. Від ёго ми почули, що вони раньше „Бегова корита“, на самій чорногорській границі, ми не найдемо. Прийшлось терпіти.

II. „Бегове корито“.

На самій границі Чорногори и Герцоговини стоіть Біла гора; вона своіми вітями, вкритими високим старим лісом, сягає далеко, заходить в Чорногору, Герцоговину и Боку. Між двома такими вітями, йдучими від головного верха, мов два мохнаті палці, стоіть криниця, видовбана в камені. Вода в ній не бє джерелом з низу, але тонкою річечкою втікає с під землі, з боку, в криницю. Біля неі деревяне корито для водопою, на вкруги вимощене каміням и довкола обгорожене невисокою камяною стіною, котра місцями порозвалювалась и каміне з неі валяється по майдані. Коло криниці ростуть високі буки й тіню своєю закривають ії и прогалину коло неі від сонця. Тут як раз границя Чорногори и Герцоговини. По той бік живе племя Коріничане, Серби потурнаки, великі юнаки, але ніколи не бються ні з Чорногорцями ні христіянами Герцоговинцями. Як же требінський баша нажене іх на війну, то вони все стараються так стріляти, щоб нікого не вбити и яко мога визволяться від війни и все не тому, щоби

Digitized by Google

боялись воювати, а не хочуть битися з людьми, котрих вони кладуть своіми братами, хочай и другоі віри. Раз під час повстаня Луки Вукаловича було так: Коріничан післано битися з Лукою, котрий тільки с кількома десятками товаришів засів на Білій горі и побудував шанці. Коріничан було кілька сотень и водив іх баша. Луці тут би був и конець, бо й набоів не ставало и істи нічого було; коли оце Коріничане, порадившись між собою, вернулись від самих шанців, ні разу не вистріливши. А все ж вони не які-такі юнаки и спитай якого хочеш Чорногорця про Коріничан, він скаже: „Бога ми, су іуваці болі од нас“, між тим Чорногорець кладе себе юнаком, якого луччого не знайдеш в світі.

На час теперішнёго повстаня Коріничане с повстанцями „уватили вјеру“, т. є. заприсягли одні другим, що іх ніхто с повстанців не займатиме и вони нікого; повстанці ще пообіцялись навіть не проходити через іх землі. Цей договір дуже був важний для повстаня, а то ось зза чого. В Герцоговині повстали такі племена: Невесінці, Гатчане, Піва, Дробняки, Баняни. Ці всі племена живуть на північно-західній стороні Чорногори. А межи тими и другими племенами живуть Коріничане. Тепер, щоб пройти з Банян в Зубці, треба йти або біля Білеча, де багато всяких к у л (невеликі твердині), або через Чорногору, але щоб ити через неі, треба проходити через Білу гору коло Бегового корита, а тут сидять Коріничане, котрі як би захотіли, моглиб похватити шанці на Білій горі у пригідному місці и ні один би „усташ“ не пройшов з Банян в Зубці, а йти коло Білеча так само трудно, як було б и тут. Тепер же, через те, що одні другим присягу дали, „усташі“ вільно могли йти через Чорногору, а потому попри Бегове корито в Зубці и Шуму.

Перед тим, як ми мали проходити в Зубці коло Бегова корита, найдено двох вбитих Чорногорців и думка була, що це вчинили Коріничане, а ще нічого не було звістно и через це наш поводатор для більшоі обеспечності взяв якогось хлопця з близького села, щоб той провів нас не прямою дорогою, яка тут була, а другою, безпечнійшою. Опісля я взнав, що вбиті Чорногорці хотіли було вкрасти кілька баранів у Коріничан и за це добули таку плату.

Парубчак Герцоговинець, котрий ишов з нами, був весела людина и відважний. Він розказував нам, де тут и коли билися Герцоговинці с Турками, де кого поховано и т. д. Але нам було не до ёго балаканя. Ми тепер ишли перший раз в „опанках“,

Digitized by Google

ноги не звикли до тонкої підошви, — то каміня різало и пекло. Один з наших товаришів хотів було зостатись на дорозі, не міг ити дальше, але всі ми не хотіли цёго дозволити, бо ще сёгодня, поки нога утомлена и горяча не так болить підошва, а опісля, відпочивши, чоловік не може и звестись на ноги, не то що йти.

З усёго балаканя с парубчаком я тільки не забув, як вони виміряють, котра гора нижча, а котра вища. Щоб спізнати, на приклад, чи вища Біла гора від Ловчина*), чи ні, Герцоговинець вилазить на самий верх Білої гори, бере рушницю и вкладає в дуло круглу, невеличку кулю, котра б входила туди вільно и цілиться на самий вершок Ловчина. Куля, конечно сама викотиться з дула. А як так робити на Ловчині и цілитися на Білу гору, то куля не викотиться, зостанеться в дулі. Так то вони взнають, що Біла гора вища Ловчина.

Над вечір прийшли ми в зубацьке поле, воно ще більше дике, ніж Граовське. Ніде не видно, щоб було оране або копане. Дрібне каміня, наче нарошно побите валяється купами то сям, то там; невисока трава чагарник и навкруги високі, сірі, камяні гори.

Сонце вже сідало и тільки верх гір жеврів с тамтого боку поля. Кругом ні душі. Наш поводатор и парубчак не знали, де стоїть піп Міня; вони почали поглядати кругом, чи нема де живої душі, щоб спитати за військо. Через кілька хвилин вони впялили очи на одно місце и почали гукати: „А кой сі тами на брду**)?“

Що я не силувався що-небудь угледіти на тому місці, куда вони гукали, — не бачив нічого. Коли оце дійшло до нас, але так тихо, наче шептало: „А ко сте ви?“

„Де стоїть піп Міня, де?!“, крикнув з усієї сили наш проводатор.

„Там біля церкви візьми на ліво!“ дійшло до нас.

Ми пішли вперед, але ніде ніякої церкви не було видко. Сонце вже сіло; ми зайшли в дрібний чагарник и незнали що нам робити. Наш поводатор вже гукав и стріляв, та ні звідкіля не одкликнулось.

Постоявши трохи на одному місці, ми пішли навманя, щоб

---

*) Гора між морем и Цетінем, с котрої верху в ясний тихий день видко Італію.

**) брдо — гора.

Digitized by Google

дібраться хоч в яке небудь село. Ніч була ясна, до того ж ще світив молодик. Перебераючись між кущами ми надибали на якогось чоловіка з рушницею.

— „Ко сте ви?“ — крикнув він нам.

— „Христяне!“ — відмовили ми.

Це був один „усташ“ з війська попа Міні, котрого послано було роздивиться, що то гукає в полі.

— „Так чом же ви не відкликались, коли чули, що ми гукаємо?“ — спитав встрічного наш поводатор.

— „Та ми не знали, хто гукає. Деякі и хотіли було окликнуться, так воівода заборонив“.

Піп Міня стояв в селі Коньському, не далеко від того місця, де ми спіткали „усташа“.

Я и не запримітив, як ми заверпувши з за одного високого каміня, стали перед хатою. На порозі стояв високий чоловік и щось говорив стиха. Перед ним стояло чоловіка двацять з рушницями и слухали. Як скоро вони нас запримітили, той, що стояв на порозі, замовк а другі стали на бік. Наш поводатор сказав, що це сам воівода, піп Міня. Ми вклонились.

— „Я радий, брочо, що ви прийшли воювати за таке велике, святе діло“ — сказав піп Міня. Я не міг добре додивиться, яке у ёго лице, а голос ёго міні дуже не вподобався.

— Не знаю и сам, куди вас помістити на кватиру; в таборі стояти вам не приходиться, бо там з голоду помрете... Незнаю, як тут бути...“ говорив воівода таким голосом, що аби тілько сказати, а там, як буде, то буде, а міні все одно.

Тут не підійшов а підповз, як учена собака, до ёго якийсь Чорногорець, зсунув па потилицю шапку и почав щось шептати.

— „Добре, добре“, промовив голосно воівода. „От ідіть за ним. Ви будете жить в купі з моіми офіцирами...“ Воівода повернувся и хотів увійти в хату. Один с товаришів попросив, чи нема часом води напитися. Воівода звелів дати нам води. С хати вийшов не високий чоловічок в чорногорській одежі, з русявою бородою и виніс в невеличкому „бокалі“ (глечик) воду. Перейшовши в треті руки бокал був вже порожний. Хто не пив, попросив ще води; Йованович, секретар воіводи, що виносив воду, поморщився, але виніс. Ще не напились всі и знов попросили. Йованович насупився и почав казати, що води у них мало, що ії привозять здалека, але це не помогло, и ми напосілися, щоби ще випіс.

Хата, в котрій жили офіцири попа Міні була тутже, кілька

Digitized by Google

ступінів. Сіньми вона розділялась на дві половини. На ліворуч був розвалений плетінь и за ним видко було огонь, на котрому щось варилось в великому казані; там сидів сліпий на одно око кухар попа Міні и ще кілька чоловіка. Стелі в цій половині не було. Огонь горів посеред хати и дим виходив через стріху и двері. Друга половина була відгорожена стіною и в ній двері. В кімнаті проти дверей був глиняний комин и під ним горіло кілька поліняк. Диму була повна хата, він хмарою стояв по під стелею, ів очи и недавав дихати. Ввійшовши в хату ми так и повалились на долівку, услану соломою. В хаті не було нікого. Офіцир Вербіца, привівший нас, зараз таки вийшов. Сидячи ми поскидали все непотрібне с себе и простяглись. Утома заглушала голод и все; хотілося спати. Через кілька хвилин до нас прибіг парубок, по одягу на половину Герцоговинець на половину Німець; це був Чех Броніслав. Він почав говорити, збиваючи до купи слова сербські, чеські и німецькі, та так шпарко, що було трудно и вслідити, що він говорить. Накидавши до біса слів, Броніслав вибіг з хати. За кілька хвилин знов ускочив и, озирнувшись навкруги, виняв с під поли сухарі и дав нам по одному наказавши, щоб ми нікому не казали, хто нам дав.

Крізь сон я чув, як прийшов Вербіца и звелів Броніславови пекти нам половину баранячого задка на вечеру та як прийшов якийсь кривий піп и ліг на ліжко, що стояло коло дверей. Ледви не ледви все втихомирилось и можна дуло спокійно заснути.

(Дальше буде.)

Шевченко и єго сучасна критика.

критичний етюд Гр. Цеглинського — відчитаний на музикально-декляматорському вечері у Львові в память смерти Т. Шевченка.

До найцінніших свойств, які набув собі чоловік в віковій борбі о жизнь, належить безперечно чутя, здібність відчувати, що добре, красне, хосенне, велике. Чи те, що нині єсть мірою поступу людскости в загалі, посідали вже перші люде — люде, по котрих слабі тілько позістали памятники по ярах и глубоких печерах, трудно сказати.

Краса землі и неба густо звіздами засіяного, величні появи в природі: громи, трясеня підземні, шаліюча буря, тиха погода певно не переходили без вражіня на тім трогльодиті, але за надто він на той час був занятий собою, за надто тяжко боротись, мусів о жизнь с природою и окружаючим єго світом животин, як щоби віддаватися тим вражіням, приймати іх и плекати те благотворне зерно будучого знамени людскости.

Digitized by Google

Так початок ёго не можемо віднести до початку чоловіка, окорще до початку ёго громадського житя, коли чуючись безпечнійшим на своїм становиску в всесвіті, свобідніще міг віддаватись впливам внішним, и звуком и словом відгомонювати іх в пісни и молитві.

Нім чоловік підніс руки до неба и звуком або словом виповідав, що ёго тішить, що ёго болить — минали безперечно миліони літ, але узбираний віками материял переходив з роду в рід и с поступом громадського житя зійшов таким богацтвом и ріжнородностею, що нині, при незмірнім поступі наук, тяжко зазначити обєм того простого, неученого слова, людової пісні.

Одно тілько сказати можна. Народня пісня сама в собі єсть чистим плодом природи, тому, якою вона має бути, з гори рішає клімат и географичне положенє народу, пізніще и то значно пізніще история.

Горячою и буйною єсть пісня народня під небом теплим як в Индиі, островах грецьких, Италіі, Ишпанї; в Индиях, де и формация землі великанський представляє вид, де неботичні Гімаляя и вискакуючі з них величезні ріки, неперезримі степи и неустанно бурями колисані моря страхом переймають чоловіка, стається тая пісня — велично фантастичною.

С страхом молиться Индиянин до свого найвищого Бога-Сіви, поганої и шаленої гидри с трема очима, одітого в шкіру тигра, оперезаного вужами, а на шиї кістьми людськими, держачого в руці знамя своєї власти: чашку чоловіка. Єго жінка Дурба або Калі — стать ще поганійша. Синя на тілі, ії долоні кріваві, з уст звисає язик, шию красять трупячі голови, пояс людські руки.

Не в порівнаню менше фантастичною а реальнійшою єсть поезия Ишпанців, Италіянців — зовсім мірною и дивно гармонійною поезия Греків, де и формация землі середній представляє образ. Бог Грека се апотеозована стать чоловіка.

При всій ріжнородности свойств, яку в поезиї люду викликує клімат, географичне положенє, история, ії животна сила всюда однака, бо всюда непонятно велика.

Нормальний розвій поезиї людової у Греків довів літературу грецьку до найвищої доверщенности; всі роди поезиї штучної, котрих високий артизм подивляє нинішний світ, вийшли с щасливого порозуміня и плеканя поезиї людової.

Але як в житю органічнім сильнійший відіймає животні соки слабшому, так и великий розвій літератури грецькоі затемнив и спинив питомий розвій словесний инших народів.

Римлянин, місто розвивати рідну словесність, переняв ошоломлений величиною чужого слова, грецьку просвіту, а тую римсько грецьку культуру перейняли з незначними змінами віки середні. Так через більш як 18 столітій годовалася людскість чужим словом, свіжіще тілько убарвленим на землі французькій, яж революция того самого вічно рухливого народу с правами индивидуальности, с правами людскости видобула на верх и права индивидуального, до тепер запізнаного, питомого слова.

Що отже ми називаємо новою ерою в літературі, єсть с становиска историчного нічим иншим, тілько поворотом до первісного и є-

Digitized by Google

дино животворного жерела всякої словесности с. є. поворотом до поезиі люду. Що ми славимо висотою, кульмінаційним пунктом словесним, есть доперва початком висоти.

Ще одно.

Розвій кождої річи починається природню зародом маленьким, слабим. Але з відки взялося, що література грецька в самих початках своіх виказує так універзального генія, як Гомер, котрого наслідники, як каже рідний ёму духом Айсхиль, суть слабими тілько епигонами? Але погляньмо на початок так званої народнёі або романтичної ери инших літератур! Чи не починається вона тілько по слабеньких прелюдіях—у Німців Шіллером, Гетим, — у Поляків Міцкевичом, Словацким, Красінським, у нас Шевченком, у Франціі: Beaumarchais, V. Hugo-м, Chateaubriand-ом, в Италиі Manzoni, Leopardi Casti, в Англиі Byron-ом и инними? З відки той дивний скок? Ні з вітки, як тілько, що сказані геніі 19-го віку суть вимовними питомцями людової пісні, а сам Гомер, як доказав розбуджений дух нашого віку, ії живим органом або ії уособненою статю.

Так вік 19-ий розбудивши словесність рідну, научив піймати и літературу старинну.

Як порываючася з альпейських вижин сніжна груда в дальшім бігу за собою тягне инші маси и страшною лявіною розкидається по долині, так и дух революціі французькоі величним орканом розвіявся по Европі порываючи за собою всіх: великих и малих — сильних и слабих.

И наша Русь, чи з власноі волі, чи гонена силою духа часу, в кождім разі не остала по за загальним рухом*)

И на ії груди тяжіла від столітя чужа культура враз с чужим, громадським ладом, и ії слово, виперте с письменноі словесности, с тиха тілько гомоніло під селяньскою стріхою. Тому першим наслідком того великого руху, що повіяв з над Секвани був на Руси протест люду против чужого порядку и чужого слова, а найголовніщим органом того протесту есть „Кобзарь“ Тараса Шевченка.

Протест той вимірений (як ясно показав О. Партицький в „провідних идеях“)

I. против деспотів — в першій лініі московських, дальше всеі ученоі и неученоі традиціі, на котрій деспотизм опирався;

II. против панів-аристократів, давлячих народ панщиною, запродуючих з головами християньскими и віру в руки нехристиян;

---

*) Виджу, що деякі з учених (Правда 1876 ч. 6 Дод. ст. 4) перечать впливу того нового духа з над Секвани на Україну. Безпосередного впливу може бути и не було, як отсе в літературі польскій, але вплив той був, що так скажу, в воздусі цілої Европи а проявлявся ясніще и оживотворювався через літературу німецьку в Россиі, Польщі, Руси. Той сам дух, що спонукав Brodziński-ого до „Wiesława“, Mickiewicza до ballad и romans-ів“ (в обох не було безпосередного французького впливу а німецький) спонукав Квітку, Гулака, Шевченка до мотивів народніх.

Digitized by Google

III. против здеморализованих земляків, перевертнів, запродуючихся в службу ворогів, цуряючихся и власного слова. Ту не щадить поет и Хмельницкого;

IV. против фалшивого священства: уніят, ксендзів, єзуитів, ширячих під покривалом віри діло винародовленя, розбрат межи своіми и чужими.

Сей протест попирає Шевченко цілим жаром фактичних, поетичних, и психольогічних мотивів; відкликуєся, неначе на пострах ворогам а сором своім, до світлої колишнёї бувальщини, до славних козацьких борб за волю, котрих тисячні сліди порозкидані по широкім степі и Дніпрі Славутиці — неначе самі взивали до великого діла — опізнаня.

По за той грімкий протест и кілька ясно поставлених сказок, як зачинати діло народнёї реформи, о котрих слово пізнійше, словом: по за горизонт Украіни муза Шевченкова не вийшла.

Инші словесности пійшли дальше.

Духом свободи розбуджений ум Европи почав від питаня прав єдиниць, перейшов відтак неначе по природній ступаючи терасі до питаня прав национальних, а коли в тім ділі попер ёго майже всесвітний рух — взнісся в кінці до великого питаня людскости в загалі.

В перших двох питанях, найживотнійших безперечно для кождого народа, взяли уділ всі літератури европейські, але в третім тілько ті, у котрих с причин историчних и політичних питане национальне не приходило вже на порядок дневний. Народи як: Англичане Французи, дальше Німці, по части и Москалі, котрих национальність міцно зазначена в историі и нинішній політичній констеляціі, могли без шкоди для себе а с хісном для світа взнестися по над елементарне питане национальне и хотьби теоретично трактовати справи „загально людського щастя“, а між тими и справи социяльні.

Инні же народи, як Поляки, Русини и всі менші народи славянські котрих национальність або нерозбуджена в масі або нещастливими обставинами політичними насильно виперта зістала з историчного концерту европейських наций, словом: народи, котрих национальність в Европі була ще заквестионована, не могли того вчинити; а хоч деякі їх писателі вчинили, був то скок так неприродний, що стратили контакт з народом и зістали без найменшого впливу.

С польских писателів оден Словацький, котрого за те деякі над Мицкевича ставлять, перескочив ті, як кажуть, вузкі границі льокального патриотизму, за те читають ёго тілько дійсно учені; для ширшого, навіть интелігентного круга и загалу він зовсім неприступний.

Ба и так славно просвічені Німці глядять на космополіту Гетого неначе непонятного великана, котрий від них далеко а далеко відбіг, в крузі народніх понятійколи обертаючийся Шіллер, порива€, ентузиязмує.

Коли отже новійша критика женевськоі „Громади,“ узброена як з гори чваниться, в всі засоби европейськоі культури, засуджує Шевченка нині, яко щось пережитого, яко такого, котрий живійшим де

Digitized by Google

яким словом добрий на агитацийне средство*), але в цілости має заступитись вищою европейською наукою, а в першій лінії наукою соціальною, котрої Шевченко не знав и яко малоук не міг знати, справедливість тої критики по сказанім легко осудить кождий.

Вона перезирає культурну ріжницю межи Україною а Европою, вона пересякнена крайними теориями культури европейської жадає від України Шевченка того, до чого не зміряв жаден писатель менших народностей славянських навіть и польский геній ні як Міцкевич и ёго школа. А-що до тих вселюдських питань прямувати не могли, вина в тім не поета и ёго неуцтва, а вина народу, ёго політичного и просвітного становиска, до котрого доперва треба було ёго будити. А розбуджена есть нині та маса до народнёго почутя? Ні! Якжеж трактувати справи сусідські, всесвітні, коли в своій хаті нелад?

Але автор статі „чистое дѣло требуетъ чистихъ средствъ“ не міг о тім позабути. И дійстно ні.

Ёго максима: починати діло з гори, від вселюдського добра — и тим ратувати свій народ, хочби на крівавій дорозі до того хаосу космополітичного блаженства згинути мала вся Русь-Україна и инні того роду пусті — народоманні назви.

С тих то зовсім природних причин муза Шевченка як и писателів нольских не могла взлетіти по над горизонт национальний. Що більше. Навіть и питане славянське, до котрого безперечно мав сильну заохоту Шевченко в „Кирило-Методіевськім“ брацтві, и котрого в кінці діткнути мусить кожда література славянська, навіть и питане славянське, кажу, не могло ёго так занять, щоб він з властивою собі щиростю, цілого душею ёму віддався.

В грудню р. 1845, отже в часі розцвіту „Кирило-Методіевського брацтва“ пише він в своім дружнім посланію:

„И Колляра читаєте
З усієї сили,
И Шафарика, и Ганку,
И в славянофили
Так и претесь, и всі мови
Славянського люду,
Всі знаєте, а своєі
Дасть Біг!... Колись будем
И по своему глаголать,
Як Німець покаже,
А до того й историю
Нам нашу роскаже.“

Чи не есть се як иронія для славянського брацтва? Ні! З наведених слів ясно кождому, що грудь поета переповнена чимсь важнішим, що у ёго якесь пильнійше є діло, котрим найперше займатись

*) Тому то надужитю завдячуємо, що имя Шевченка по німецькій прасі голоситься яко имя соціяліста-революционера.

Digitized by Google

треба а тим ділом є „своя Україна, своя история, своє слово“. Тому кінчить той самий уступ гіркими словами:

„У нас Брути и Коклеси
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови г о р и клала,
Степом укривалась,
Кровю вона умивалась
А спала на купах
На козацьких вольних трупах,
Обкрадених трупах.“

Міcто отже, щоб з висока дивитись на твори Шевченка, міcто, щоб с становиска всесвітнёї культури з благородною міною дебатувати над тим, чого у Шевченка нема, лучше б було, як би критика зійшла с того високого педесталю и поставила питане реальнійше, а то: з відки приймов убогий, в крепацтві и поверховній науці вихований чоловік до того, потягнути за собою 15 мілїоновий народ, розбудити и до долі своєї одушевити так, як воно лучалось поодиноким тільки в світі, високим талантам и при високій науці?

До чого инних корифеїв народніх довела наука, довела Шевченка ёго судьба, найнещастливійша и найщастливійша ёго школа.

Я сказав, як довго годувалась письменність Европи чуж им духом и словом; я спімнув, що доперва с кінцем 18-го віку вертає словесність до властивого свого жерела народнёї пісні.

В тім довгім периоді пануючого класицизму — вона не уставала жити, противно: як ніхто не закаже ростинам рости, цвітам цвисти, так ніхто не закаже чоловікови співати. Так и народня пісня, хоть трудно ii було перебити тверду шкаралупу ученої схоластерии и клясицизму и ввійти в письмо, вона, як кожда животворна сила в природі виходила на яв, розвивалася и набирала в змісті и тоні напрямку такого, якого набирала доля, житя, история люду.

Повільною и свобідною була вона в часах спокійного и вигідного житя, мужно-буйною в часі бурливих борб, тужливо-мелянхолійною в часі крайної недолі.

Такі були пісні народів всіх, а за тим и Українців.

В пісні того рухливого и до всякого чутя спосібного народу відбилась найживіще ёго история — история безграничної свободи за часів козацтва, история недолі за панованя московсько-польского.

Духа тих пісень ми можемо студиювати, але не можемо ёго так глубоко, так живо відчути, як той, котрий в них виколисався, з ненькою и сестрами в них жив, и бажав, щоб вони на ёго могилі зложили.

Три поети непослідного таланту Мальчевський, Гощинський, Залеський, пробувались в піснях українських и вони ім удались під взглядом форми и артистичного викінченя; як далекій іх дух від дійстного духа українськоі пісні, найлучше доказав наш учений проф. Огоновський в гарнім своїм порівнаню „Гайдамак“ Шевченка и Гощинського „Zamku Kaniowsko-го?

Digitized by Google

До чого отже сучасні геніі ери т. з. народнёі (або романтичної) доходили на підставі довголітних студій и науки, дійшов Шевченко своєю судьбою: уродженем під крепацькою стріхою, бурлацьким вихованем то в вузкій хатині, то в широкім лузі, неволею у Енгельгарда а потім царя.

Він перейшов, що так скажу, всі можливі нюянси тодішнього житя Українця, тому и ёго пісню він найлучше міг порозуміти, відчути и в найвідповіднійшій формі віддати.

Коли вільно бавитись в гіпотези, Шевченко, уроджений на волі и відповідно до тодішних вимог світа вихований, бувби може гладші писав стихи, горячіщі и так идеалам народнім вірні — ніколи.

Перше отже, чим Шевченко порушив и одушевив велику народню масу, есть: незвичайне чуте и вірність в мальованю народніх идеалів.

Як неслушно з одної сторони закидають Шевченкови незнане исторії, так несправедливо з другої сторони величають ёго деякі яко першого историка Руси.

Ані одним ані другим Шевченко не був, як сам на численних місцях говорить. Свої историчні думи не складав він с студій по бібліотеках и архивах, а з оповідань діда — батька-кобзаря, черця; а що він іх оповідав без зміни и критичної думки историка, в тім незмірна ёго заслуга, котра ёму всенародню зъеднала популярність.

Исторична народня дума співає завсіди о чімсь великім, бо тілько те с світа до люду доходить и то або о чімсь великім добрім або великім злім. Щось середного народня дума не знає. Одно становить, що так скажу народній идеал — додатний; друге народній идеал — уемний. Як отже часи вільного козацтва представлялись народови в найкращім, так неволя у царя в найчорніщім світлі. Одно и друге відбилось як найживіще в поезиі Шевченка.

Він идеалізує козацтво не яко реакціоніст, бажаючий ёго повороту, а для того, що козаків неначе героів зидеалізував народ, котрого він найвірніщим органом бажав зістати.

Так критик Шевченка більше мусить бути етнографом, як критичним историком.

Вірність тую до народніх идеалів заховав Шевченко не тілько в историчних оповіданях але и в чутю религийнім.

Закид атеізму, який піднявся в новіщих часах, трафляв ёго дуже неповинно. Винявши оповіданя „Саул“ — „Царі“ оповіданя з историі жидівськоі, котрими скидає традицийну авреолю с сучасного царства, решта поем відзначається глубокою вірою в правду, Бога, до котрого нераз утікаєсь болесна ёго душа.*)

Суть певно хвилі, коли горем придавлений чоловік не знаходячи відради на землі, звертає свої очи до неба, а коли и там не добачає хвилевої помочи, в роспуці кличе, як би ёго Бог позабув.

Таких місць у Шевченка много. Но за те винити поета, значить винити великого творця християньства за слова: „Отче, Отче, вскую мя оставилъ еси.“

---

*) Против нас здається говорити поема ст. 138. II т. вид. Пр. так в кінці не ясна и не викінчена, що хто знає, чи хотів ii Ш. в тій формі, в якій вона тепер есть—публикувати.

Digitized by Google

Так перейшлисьмо историю народнёї пісні в загалі, а историю пісні українськоі и ii вагу в народній культурі подрібно. Ми добачили цвіт ii в Шевченку, тому забавили и при ёго сучасній критиці.

Як нам, щоб оказатись вірними поклонниками кобзаря, поступати дальше, покаже може слідуюче порівнанє.

Єсть на світі народ, осівший в недавно відкритій части світа, золотом богатій Америці, котрого потуга и просвіта росте з дня на день и перед котрого світлом, — як судять найбільші учені, зблідніе колись Европа.

Народ той не поступить кроку наперед, поки даний ступінь просвіти не перейме всіх, цілу народню масу.

Si licet magna componere parvis, так и нам поступати. Словом Тараса розбуджені письменні, най будять решту, поки воно тисячним відгомоном не відобється по найдальших закутинах руськоі землі. О скілько я добачаю, не поступають так Тараса земляки, а тілько, сеж не буде самоубійством, — ті „повільними“ окричані галицькі ліберали!

Сучасна літопись.

(Новорочні дари. Нові політичні и літературні часописи. Праця единиць а байдужість загалу. Де наша громада? Недостача громадського житя. Документа до поясненя галицькоі деморалізациі. Коротка история деморалізациі в Галичині. „Крайність совершенства галицько-русского розуму.“)

З важким серцем приступаємо до огляду нашого сучасного житя. Правда — новий рік приніс нам багато дечого нового, — може й за багато. Появились нові часописи політичні, літературно-наукові, літературно-родинні, господарські, популярні. Появилась нова політична часопись „Дѣло“, нова „Зоря“ літературно-наукове письмо для руських родин (під редакциею проф. Ом. Партицького), „Денниця“ літературно-наукове письмо видаване в Станіславові (під редакциею проф. Ив. Верхратського), а й „Батькôвшину“ видавану ві Львові и „Господаря и Промышленника“ видаваного в Станіславові треба зачислити до нових часописей, хоч вони появились ще в другій половині минувшого року, бо ж вони, мовби по відбутій пробі, доперва з новим роком роспочали своє повне житя. Стратилисьмо тілько одну „Газету Школьну“ — страта велика, коли зважити, що ся „Газета“ виходила через пять літ, зжилася с своєю публикою, доси для рущини по більшій части відчуженою, отже новою, для руського слова новоприеднаною, и що „Газета Школьна“ положивши великі заслуги коло нашого учительства тілько в наслідок нічим не оправданого насилля кр. ради школьноі мусіла покинути свою ледви що розбуджену публику. Розпрощалась нікому не переказуючи своеі дорогоі спадщини, а хто знає, чи так скоро знайдеться достойний наслідник... Се одна, едина страта наша. Але як до повисшого ряду нових часописей дочислимо всі давні руські часописи видавані в Галичині, Буковині и на угорській Руси („Правда,“ „Наука“ „Русская Рада“ „Весна“, „Родимый Листокъ“ „Ластôвка“) и такі, що хоч в дечім мають претенсию до рущи-

Digitized by Google

ни (як „Слово“ и „Карпатъ“), то справді могли б ми повеличатись перед світом нашим періодичним письменством, хоч би навіть в прирівнаню до наших галицьких Поляків. Так поважне число періодичних апостолів просвіти, науки, словесности и політики — більше від числа апостолів христових — повинно б не тілько заимпонувати нашим ворогам а скріпити нашу силу и думу народню, але й дійстно внести в масу тих трех мілионів (з надвишкою) руського народу проживаючого в австрийській державі стілько політичного, літературного и наукового світла и розуму, щоби прихильники нового жития руського більшали з дня на день хоч так скоро, як свого часу исповідники віри христової. Повинна б се справді бути ознака нашого розвою, поступу и жития — нашої сили народнёї.

Приглянувшись до самого грунту нашого народнёго жития помічаємо, що у нас є справді немало мужів щирого серця, горячого патриотизму, невтомної и невичерпаної праці, великого гарту волі, що неначе ті мітичні велитні борються з ворожими супротивностями, як сказочні лицарі йдуть в запаси с стоголовою язею, що від віків поконувана все наново підіймає свої голови и жбухає навколо себе омертвляючим віддихом народнёї деморалізації. Ледви хто помічає тих тихих робітників-лицарів, мало хто їх знає, а ще рідше хто скаже ім хочби Спасибіг за їх труди и клопоти. Хто, як мурашка, коротає свій вік збираючи-розглядаючи и науково ладнаючи язикословні скарби нашого пребогатого язика, хто затопився в величезній будові словарській, хто дні и ночі потратив над научною терминологиею хочби тілько для школьних книжок, хто беручись за администрацию наших народніх діл, нашних товариств и видавництв, всю свою силу жизненну розділив на тисячні незримі, незамітні, а вже ж и безславні течії, — того не легко замічають, а ще тяжше по заслузі оцінять и пошанують. Не инакше діється и с тими, що з жаром живої, діяльної душі троха виднійше вихиляють свої голови в прилюдному житю и с стратою часу и праці и гроша чи то літературним плодом, чи науковою книгою, чи періодичним видавництвом, чи брошуркою, чи популярною книжечкою, капля за каплею виливають найкращу частину своєї истоти в несите море галицької байдужости. Розгляньмо все, що діється навкруги нас в нашім прилюднім житю народнім, а всюди за кождим ділом, за кождою подією нашого народнёго жития, — на око громадською чи громадівською чи „общественною“, — побачимо когось с тих діячів. И виходить, що й ті діла ніби всенародні и ті подвиги великогромадські, ні всенародні ні всегромадські, а майже единичні, единицями сповняні а що велика громада — не в гнів кажучи — або, як той мовляв, „пяна спить“, або тілько головами покивує. Того громадського жития — тої, як де инде кажуть, живої и діяльної суспільности у нас зовсім не має. Погляньте тілько на наші товариства, ті громадські зборища интелігентних, а бодай мислячих, чувствуючих и живучих людей, як тут всяка громадська діяльність кінчиться на кількох шумних словах, иноді на претенсиональних критиках а остаточно на виборі виділів, що мають відтак все и за всіх зробити, все оживити и все, хочби з нічого и з ніким, сотворити! Що приміром зробила наша суспільність з виборотим правом уживати руського письма и язика в судах и уря-

Digitized by Google

дах, що с правом жадати руських паралельок для 25 учеників, що с правом громад рішати о викладовім язиці в своїх школах и т. д.? Чи ж не чваняться деякі „Русини“, що маючи ві Львові руську гімназию посилають свої діти не до руської але до німецької або й до польскої гімназиі? Що б приміром сказала жива, своєі чести и волі свідома суспільність обірвавши такого облизьня, чи, як дехто каже, таку „пощочину“, яка дісталась Русинам при послідних виборах, а відтак в славетній „легітимацийній комисиі“ ради державної, яка задається Русинам раз враз що раз частійше, бо що раз частійше чуємо о самих понижаючих оскорбах руської народности? В иншій суспільности такі події просто навіть немислимі. У нас за те, обірвавши таку „научку“ зъіхатись по довгих галюканях на „Русскую Раду“, подекламувати о историчнім фаталізмі и „що всё винні Поляки,“ болотом обкинути невелику громаду людей охочих до праці и жертви, на все те заспівати „Многая літа“ и розъіхавшись нічого а нічого не робити — значить бути „твердим“ „числити только на свои силы“ и „двигати Русь!“ Погляньмо на житя всіх наших товариств а побачимо, що вони, з малими виїмками, творять мовби тую паутинну сіть, в котрій замотуються живійші и більше діяльні люде, що вони звичайно тілько декорация, якою обставляється діяльність одного, кількох або кільканайцятьох людей, и що тілько в дуже, дуже рідких случаях від часу до часу поривається там більша громада людей до якогось діла. Усе, що у нас діється, не діється силою якоісь живої и свідомої волі громадської, чи суспільної, але силою волі и праці тих, все ж таки малочисленних подвижників. Не воля великої громади — руської суспільности викликує ті патриотичні пориви, а поодинокі єдиниці підіймають той гомін патриотичний, кличуть и кличуть громаду до житя, кидають в бездну глухого моря свій труд, „дари, пісні и в слёзах ростоплену душу“ — а коли здається, що вся Русь патруотизує, працює и кипить могучим житям, на ділі се тілько відгомон праці немногих робітників.

Ось чому, хоч радуємось тим новорочним дарам сегорічним, все ж таки з важким серцем забераємось до огляду нашого народнёго житя. Де ж маємо глядати того народнёго житя? Дім Народній, Ставропігия, Матиця — все те, правда, величезні институциі народні, довговікові и маєтково незвичайно потужні, потужні за всю Русь нашу мілiонову. Є чим и що робити, є чим двигати духа народнёго, є де кріпитись до борби з ворогами, бо се ж справдішні кріпости народні. А що там робиться? Не знаємо сказати, бо бачимо тілько одні мури а в мурах не чуємо житя, а не то праці*). Що робить „Русская Рада“ сей єдиний осередок политичного житя „твердих“ (як самі себе називають) Русинів? Півроку минає від послідних загальних зборів, а досі маємо записати лише оден факт — факт Войнилівсько-Калуських нещасних ви-

*) Знаємо, що сі слова викличуть шум и галас людей, звісних с своєі злосливої галасливости, але поки начне хто підсувати нам неприязні заміри против сих институций, просимо перше о факта, о докази и обяви житя сих институций.

Digitized by Google

борів, при котрих „информацийні листи Р. Ради“ для виборців появились доперва в сам день виборів а почасти и після виборів! И тут упали „Игореві стяги“, „поникла слава Дажбожого внука“ — в округах щироруських, через цілий час нашого конституцийного життя вірних народній справі руській. Як готовилась, що робила и що думала наша суспільність за час від смерти Осипа Кульчицького (бувшого посла з Войнилівського-Калуського округа виборчого) до часу 10 марця с. є. до дня самих виборів? И що думає-гадає, що робить отся наша суспільність тепер, коли знов при „гомоні польскої музики“ виявилось, що „наука пішла в ліс“, що и радо-державні вибори и збори „Русской Рады“ и напімненя и зазиви патриотів и бесіди п. п. Озаркевича, Ковальского, Кулачковського в раді державній не помагають, не находять відгомону серед Русинів и не можуть здвигнути їх до якої видимої діяльности?

И такі що-раз сумнійші образи роскриваються, як тілько близше приглянемось нашому народнёму житю, и треба великого оптимізму, щоб до нашого життя не приложити поетових слів:

'S ist ein wüster Garten,
Der auf in Samen schiesst; verworfnes Unkraut
Erfüllt ihn gänzlich. Dazu muss es kommen?

И якаж, питаємо, причина сего сумного обяву? Безперечно, часи довговікової, тяжкої неволі не переходять без шкідних наслідків над народом. Галицькі Русини вийшли з довговікового гнету, як вязень з довгої вязниці, підорвані на силах, на здоровлю, на буйности духа свобідного, а й до нинішних часів не визволились Русини спід розрушаючого впливу своїх сусідів чи гостей краєвих. Не говоримо тут о польскім народі, але маємо на думці ті порядки чи непорядки, які витворились у старій речі-посполитій, довели ії до упадку и в наш стрій народній внесли зароди тої недуги, якою ще й досі нидіємо и упадаємо. Ся традиция старої речи-посполитої вирóдила у нас „галицьких Поляків“ „gente Ruthen-ів natione Polon-ів“ на ділі ні Русинів ні Поляків а якихсь межинародніх гермафродитів, — як всі гермафродити недужих, неприродних. Вони то ведуть в имени тої старої традиції завзяту борбу против Руси, нехтують наші права народні, тлумлять пориви нашого життя народнёго и у нівець зводять природний розвій Русинів. Однакож, як ні великий вплив и велика сила тої вирóдженої части потомків колишніх Русинів, все ж таки діло народне на стілько вже вияснилось, що Русини перестали з давна, бодай від 1848 р. вважати їх рідними братями — Русинами. Отся неприязна сила вважається так мало народнёю, як мало народніми вважаються жиди по селах, що говорять по руськи, коли не ліпше то певно не згірше від тих gentil-них Русинів. Руська громада, руська суспільність не включає їх в свій склад, а вважає їх яко чужинців и всі їх діла приймає як діла чужих — ворогів. Що вони багато можуть зашкодити и дійсно шкодять розвоєви нашого народу, се річ певна, але се не виясняє ще, чому би та чиста, справді щироруська суспільність мала бути сама в собі так роздробленою, обезсиленою, здезорганізованою и здемора-

Digitized by Google

лізованою, щоб вона не могла здобутися бодай на внутрішне життя, на внутрішну діяльність, для чого вона у себе в дома не може зробити того, що може и повинна би зробити мимо внішних неприязних впливів, мимо внішних ворогів. Тих причин мусимо глядати серед самої нашої суспільности. Новійші часи принесли нам важний причинок до поясненя сего упадку народнёї справи в Галичині. В Ч-лі 30 урядової российської часописи „Московскія Вѣдомости“ з 31. січня (12. лютого) 1880 подибуємо статю підписану буквою W. означаючою хрестне имя теперішного редактора „Слова“ Венедикта Площанського. Ось вона що до слова:

Многострадальная газета.

„Издающаяся въ галицко-русскомъ городѣ Львовѣ политическая и литературная газета „Слово“ есть единственный печатный органъ защищающій національныя, политическія, умственныя и религіозныя права трехмиліоннаго русскаго населенія Галицкой и Угорской Руси и Буковины.“

„Газета „Слово“ начала издаваться въ 1861 году, когда Вѣнское правительство рѣшилось было отнестись съ нѣкоторымъ уваженіемъ къ правамъ подвластнаго ему Русскаго народа. Основателемъ „Слова“ былъ извѣстный галицко-русскій патріотъ Михаилъ Качковскій, внесшій установленный залогъ и покрывшій изъ своихъ средствъ передержки по изданію, при нравственномъ содѣйствіи и нѣкоторой матеріяльной помощи другаго славнаго русскаго дѣятеля, тогдашняго Львовскаго митрополита Григорія Яхимовича.“

„Первымъ редакторомъ „Слова“ былъ извѣстный въ Галиціи писатель Дѣдицкій.

„Но въ скоромъ времени дѣла въ Австро-Венгріи приняли самый неблагопріятный для Русскихъ оборотъ. Вопреки конституціи, путемъ административныхъ распоряженій, въ русской части Галиціи преобладающее положеніе дано Полякамъ, котрымъ во всемъ, чѣмъ только можно вредить русскому элементу даны въ Галиціи такія права и привилегіи, какими не пользуется ни одна славянская народность Австро-Венгріи.“

„Верховное управленіе Галиціей ввѣрено Полякамъ: Министромъ по дѣламъ Галиціи въ Вѣнѣ былъ Полякъ Грохольскій, а теперь бывшій членъ революціоннаго польскаго жонда Земялковскій. Намѣстникомъ Галиціи три раза былъ назначенъ злѣйшій врагъ всего Русскаго графъ Голуховскій, а теперь постъ этотъ занимаетъ графъ Потоцкій, хотя человѣкъ и болѣе мягкій, но находящійся въ рукахъ окружающихъ его лицъ, злѣйшихъ гонителей русской народности. Все мѣстное управленіе въ рукахъ Поляковъ, все дѣло народнаго образованія тоже.“

„Епископскія каѳедры въ Галиціи замѣщены людьми воспитанными въ римскомъ духѣ, покорными слугами польской партіи; такъ на мѣсто умершаго загадочною смертью митрополита Яхимовича, поставленъ митрополитомъ Львовскимъ сначала Литвиновичъ, а потомъ Сембратовичъ, оба ревностные полонофилы, особенно послѣдній, получившій воспитаніе въ Римѣ и отличающійся ярою враждой къ право-

Digitized by Google

славію и Россіи. Другую епископскую каѳедру, въ Перемышлѣ, занимаетъ въ настоящее время подобная же личность — Ступницкій. Въ Угорской Руси епископы Мукачевскій и Ужгородскій столь же ревностно содѣйствуютъ мадьяризаціи, а Буковиньскій епископъ — румынизаціи своихъ русскихъ паствъ.

„Во всѣхъ учебныхъ заведеніяхъ Галиціи, начиная съ низшихъ народныхъ школъ и кончая Львовскимъ университетомъ, преподавательный языкъ *польскій* также какъ въ Угорской Руси теперь *мадьярскій*. Есть впрочемъ во Львовѣ одна такъ называемая *русская* гимназія; но преподаваніе ведется тамъ на особомъ официально признанномъ русскомъ языкѣ, представляющемъ такую безобразную смѣсь намѣренно искаженныхъ русскихъ словъ и формъ съ чужими, что изучая этотъ языкъ дѣти могутъ получать только отвращеніе къ всему русскому. Изданные на этомъ измышленномъ языкѣ учебники составлены въ польско-католическомъ духѣ, и все преподаваніе въ „русской“ гимназіи ведется въ антирусскомъ духѣ; поэтому лучшіе русскіе патріоты, во избѣжаніе нравственнаго растлѣнія и ополяченія своихъ дѣтей, отдаютъ ихъ не въ русскую, а въ *нѣмецкую* Львовскую гимназію; родному (?) же языку учатъ (?!) ихъ дома. Съ цѣлью сбивать съ толку галицко-русскій народъ польская партія въ Галиціи издаетъ на народномъ языкѣ и распространяетъ въ народѣ книжки наполненныя клеве-Россію и искажающія русскую исторію.“

„При такихъ трудныхъ обстоятельствахъ газета „Слово“, благодаря патріотизму и энергіи небольшаго кружка лицъ, существуетъ уже 19 лѣтъ, служа единственнымъ выразителемъ стремленій и нуждъ трехмиліоннаго русскаго населенія Австро-Венгріи и являясь для этого населенія какъ бы знаменемъ русской народности и вѣры.“

„Вокругъ этого знамени сосредоточиваются всѣ живыя (?!) интелигентныя (??) силы зарубежной Руси: все что осталось тамъ вѣрнымъ родной землѣ и родному народу. Съ существованіемъ „Слова“ находится въ связи существованіе двухъ имѣющихъ огромное значеніе для экономическаго и умственнаго развитія народа галицко-русскихъ обществъ: „Русской Рады“ и „Общества имени Михаила Качковского.“

„Въ 1871 году Дѣдицкій отказался, по убыточности, отъ изданія „Слова“ и передалъ его теперешнему его редактору-издателю Венедикту Площанскому. Въ видахъ большей успѣшности борьбы съ противниками, (низше підписаний) Площанскій сталъ издавать „Слово“ въ большемъ противъ прежняго объемѣ и вмѣсто двухъ т р и р а з а въ недѣлю, заручившись обѣщаніями поддержки отъ Качковскаго. Но Качковскій въ томъ же 1871 году умеръ и съ тѣхъ поръ редактору „Слова“ приходится почти одному вести постоянную тяжелую борьбу за существованіе своей газеты съ затрудненіями нравственнаго и матеріяльнаго свойства. За любовь къ Россіи, за признаніе „Словомъ“ единства Русскаго народа, за самый языкъ „Слова“, котрый только по необходимости и въ немногомъ отличается отъ общаго русскаго литературнаго языка, все ненавидящее Россію ненавидитъ и „Слово“ и не разбирая средствъ старается ему вредить. Ненависть эта доходитъ до того, что напр. Митрополитъ Львовскій Сембратовичъ издалъ три окружныя посланія запрещающія духовенству выписывать „Слово“; воспитанники же духов-

Digitized by Google

ныхъ семинарій уличаемые въ чтеніи „Слова“ исключаются изъ заведеній. Со своей стороны и гражданское правительство принимаетъ разныя репрессивныя мѣры противъ „Слова“ и преслѣдуетъ чиновниковъ подписывающихся на него. При такихъ условіяхъ число подпищиковъ на „Слово“ не можетъ быть велико, такъ какъ интелигенція Галиціи и Угорской Руси состоитъ почти исключительно изъ священниковъ и мелкаго чиновничества, масса же сельскаго населенія, крѣпкая русскимъ народнымъ началомъ, но эксплуатируемая Евреями и другими инородцами, крайне бѣдна. Тѣмъ не менѣе „Слово“ печатается въ настоящее время въ числѣ 900 эксемпляровъ, и всѣ, кто сознаетъ себя Русскимъ, усердно читаютъ его.“

„Платящихъ подпищиковъ не болѣе 500, причемъ часто нѣсколько смежныхъ приходовъ или селъ выписываютъ въ складчину по одному эксемпляру; многіе же другіе подпищики получаютъ газету за половинную плату; во многія народныя городскія и сельскія читальни и въ разныя общества „Слово“ высылается безплатно. При такихъ условіяхъ, подписка и объявленія даютъ не болѣе 7000 гульд. въ годъ; расходы же по изданію достигаютъ 16.000 гульд. Недостающіе 9000 гульд. въ годъ, покрывались до сихъ поръ частію собственными средствами редактора-издателя, частію единовременными пособіями изъ Россіи (Министерство Народнаго Просвѣщенія отпускаетъ на изданіе „Слова“ по 500 рубл. въ годъ). Но собственныя средства издателя истощились, и къ настоящему времени по изданію накопился долгъ въ количествѣ 9000 гульденовъ.“

„Далѣе продолжатся дѣло при такихъ условіяхъ не можетъ, и Площанскій, при всей своей преданности дѣлу, если не получитъ поддержки, долженъ будетъ прекратить изданіе. Въ настоящее время это былобы тяжелымъ ударомъ русскому дѣлу: русское населеніе Австро-Венгріи лишилось бы всякаго руководства въ одинъ изъ самыхъ критическихъ періодовъ своего существованія, а для новаго подобнаго „Слову“ изданія врядъ ли нашлись бы теперь нравственныя и матеріяльныя средства.“

„Кромѣ одного „Слова“ всѣ выходящія въ Галиціи газеты, какъ польскія, такъ и украинофильствующія, враждебнаго Россіи духа, пользуются различными льготами и значительными субсидіями, (нѣкоторыя изъ нихъ, какъ напр. польская *Газета Львовская* получаютъ до 35.000 гульд. въ годъ).“

„Дефицитъ по изданію „Слова“ простирается въ настоящее время до 10.000 гульд. въ годъ. Существованіе газеты могло бы быть обезпечено назначеніемъ ей постоянного денежнаго пособія въ опредѣленномъ годовомъ размѣрѣ.“ *W.*

+

До сеі статі годиться додати ще ii исторію.

С кінцем минувшого року вибрався редактор „Слова“ на прощу до Москви и других святих місць великоі Росиі (Петербург, Вильно, Варшава). В сім не було би нічого незвичайного, так як редактор „Слова“ від кількох літ рік річно відбуває такі „богомольні“ поіздки

Digitized by Google

в Росию. Яка їх ціль — се тайна всім відома, невідома хіба одним добродушним читачам „Слова“. Послідними часами зменшала щедрість благотворительного комитету славянського, підмога для „Слова“ стала и меншою и рідшою. Число передплатників „Слова“ рік-річно меншало, а вконець звелося майже на нінащо. Замість централістичного министерства настало министерство гр. Таффого, котре якось не оказалося прихильним на взір своїх попередників подавати хочби „псумушну“ запомогу представителям „русской печати“. Тож и не диво, що редактор „Слова“ відправився звісною дорогою поклонитись своїм покровителям и попрохати „поддержки“. Розказувати про сю подорож ми не будемо широко, ми згадаємо тілько, що вона тревала мало що не цілу чверть року, що видимо перепони, роздобути бумажки, були не малі, що навіть найблизші колишні други „Слова“ мали відказати своєі помочи и відцуратись „Слова“, и що лишилась тілько одна надія на „Министерство Народного Просвѣщенія,“ котре по словам урядовоі російськоі часописи „отпускаетъ на изданіе Слова по 500 руб. въ годъ“. Тілько ж и „Москаля обдурити“ не така легка річ, а бодай треба се зробити „по формѣ“. Тою формою мало бути „всенижайшее прошеніе многострадательной редакціи многострадательной газеты“, котре як раз через „недискрецію друга“ попалось у „Московскія Вѣдомости“ може й именно тому, щоб надати сему „прошенію“ позір щироі правди. И справді статя „Московскихъ Вѣдомостей“ підписана буквою W. аж через міру виходить на „прошеніе“ а не на дневникарську статю, бож ніхто с толком не буде писати поважно статі, котроі єдина грясть и ціль: здѣлайте милость Господа, пожалуста многострадательнаго Галичанина десятю тысячь рублей въ годъ“! Се виходило би на дивогляд писати такі статі и єдина можливість тілько та, що „Московскія Вѣдомості“ перепечатуючи инші урядові статі, захопили и се „прошеніе.“ Та нам мало діла до того, яким чином попала ся просьба до правительства російського в російську газету, ми й не хочемо догадуватись, чи редактор „Слова“ одержав від російського правительства підвишку субвенціі з 500 руб. на 10.000 руб. в год, ми констатуємо тілько факт, що „Слово“ сей par excellence „единый печатный органъ защищающій національныя, политическія, умственныя и религіозныя права трехмиліоннаго русскаго населенія Галицкой, Угорской и Буковинской Руси“ (sic) — єсть просто на просто субвенціонований орган російського правительства. А констатуємо се не тілько на підставі повисшоі статі уміщеної въ „Московскихъ Вѣдомостяхъ“, але й на власнім признаню „Слова.“ „Русскій Сіонъ“ по причині сеі статі „М. В.“ став в обороні Митропотита Сембратовича против нападів сеі статі походячої видимо від самоі редакціі „Слова“ и підніс, що се редакция „Слова“ з заміром пустилась на дорогу клевети, щоб в сей спосіб тим легше випрохати для себе підвишку субвенціі від російського правительства. Се „разъоблаченіе“ „Слова“ „Рускимъ Сіономъ“ перед галицькою духовною публикою аж через міру було не на руку „Слову“, так як „Слово“ все ще хоче прибирати перед своєю публикою ролю идеального баранця, котрий ніби то задля „патриотизму и идеи,“ а не задля якоі там марноі мамони мекає на тему „великой матушки Москви“, співає гимни похвальні на честь російського

Digitized by Google

деспотизму и славить Росию яко рай „идѣже нѣсть болѣзни ни печали.“ Скілько залежало редакциі „Слова“ на тім, щоб ніхто в Галичині не дізнався про сей мемориял до російського правительства, показує той фактъ, що редактор „Слова“ зарано постарався сконфискувати Нр. 30 „Московскихъ Вѣдомостей“ с стола „Русского Касина“ в Домі Народнім. На нещастє показалося, що бодай деякі Галичане дуже рано беруться переглядати російські дневники и так штука забити кота в мішку невдалася. А коли невдалася и друга штука, наклонити редакцию „Сіона“ до благосклонного мовчаня, — „Слово“ запінившись відповіло „Сіонови“, що редакция „Слова“ не думає таіти правди, що редактор „Слова“ єсть обивателем конституцийної держави, значить ёму можна брати хабарі хочби від самого чорта и за те віддавати свій „русскій“ патриотизм, а коли „Русскій Сіонъ“ сего не розуміє и не хоче держати в тайні, то він єсть нічо иншого як „Narodówka“ и „Дзенникъ“ печатаний гражданськими буквами!! Страшна була пімста „Слова“ за недискрецию „Сіона“ така страшна, як и ті „численні“ дописи „отъ изрядиѣйшихъ патріотовъ“ надіслані (?!) „Слову“ противъ „Сіона“, котрі однакож и досі не появились и напевно й до суду-віку не появляться.

Ми зовсім не хочемо перечити редакторови „Слова“ ёго „конституцийного обивательства“, так як він ёго розуміє. Вибір заводу се зовсім приватна річ и годі що против сего сказати, як кому захочеться вступити чи то в німецьку, чи австрийську чи російську службу полицийну. Тілько ж, думаємо, хто став раз на таку службу, сей повинен перестати голосити себе и свій чин яко „искренний патріотизм“ та ще плести перед світом такі небилиці, що недостаючі 9,000 в год до сего „патриотизму“ — „покрывались до сих пор собственными средствами редактора-издателя.“ Ми думаємо дальше, що такий чин ніяк не годиться з якими би там ні було правами и народніми ділами трех миліонів Русинів в Австриі и що чоловік стоячий на службі російського правительства не має права в нашій конституцийній державі сповняти своєі служби, кидати болотом на людей чести и праці та щирого патриотизму руського и що ёму в загалі нема місця серед суспільности Русинів. Але про те и тим подібне не будемо тут розводитись. Ми повернемось до огляду нашого народнёго жития и покажемо, яка заходить звязь між висше виказаною историею „Слова“ а незаперечимою деморалізациею широко розповсюдненою тепер серед руськоі суспільности.

„Слово“ було с свого початку с. є. р. 1861 — 1864 справді єдиним політичним органом галицьких Русинів. Та треба тілько перейти всі рочники „Слова“ від р. 1861 — 1880, щоб пізнати цілу патольогию галицькоі деморализациі вироджені „Словом“. Доволі буде згадати, що „Слово“ р. 1861 мало більш як 1200 передплатників, що в ёму озивались голоси з усіх кінців галицькоі, буковинськоі и Угорськоі Руси, що у ёму містились часто відзиви наших закордонських братів на рідній мові, що „Слово“ тоді стояло за самостійностю руського народа так против польских як и московських „обединителів“ и тим єднало собі великі симпатиі не тілько у нас Русинів, але й у чужих, навіть у Москалів. Тоді то „була честь и слава“, можна сказати и про перші виступи „Слова“

Digitized by Google

и про тодішну суспільність галицьку. Ми не думаємо апотеозувати тодішних часів, тодішних Русинів и тодішного „Слова“. Було там багато недостач, дуже мало політичного розуму и розуміня того, чого и якими дорогами слідує добиватись галицьким Русинам, але всеж таки були се часи великих надій, твердої віри в будучність руського народа, часи першого розцвіту молодечих сил, великого а бодай щирого патриотизму, щирих поривів патриотичних, молодечого огню. Словом був добрий материял, хоч сирий и необроблений, була щира воля хоч не звернена до ясної мети, тліли искри — и треба було тілько вправної руки, щоб зложити сей живий материял в величаву живу будову народню, треба було чоловіка з розумом и паукою, щоб повести молоду громаду праведними путями до високої мети самостійного розвою народнёго, треба було великої, щирої душі, щоб своєю силою, своїм огнем розжарила сі тисячні искри тліючі серед народу у потужну поломінь народнёго світла. Сеї вдачі немав тодішний редактор „Слова“ Богдан Дідицький. Сам він блукався у темрявах, сам перекидався від крайности до крайности, від польских барикад до державинського стихотворства, до морально гнилої а научно безвартної Зубриччини, а сам в собі розъєднаний тими суперечностями не мав сили стати на якому твердому грунті, вказати яку небудь ясну дорогу своїй громаді читачів и дати народнёму житю такий напрям, який би міг був дати тоді на ёго місци справдішний публіцист маючий виключний ніким неоспорюваний монополь прилюдної гадки. До сего всего недоставало ёму наукової підкладки, широкого погляду розуміня того справді народнёго житя, яке с 60-ими роками так голосно озвалося на Україні, яке й в Галичині було проявилось за проводом Маркияна и вже в початках 60-их років наново озвалося в молодих серцях. Автор „Отца Игнатія“ и „Буйтура Всеволода“ не міг бути тим проводарем розвою народнёго житя Русинів. Замість прихилитись до живого руху народнёго, що саме тоді віяв весняним по́дувом з України в Галичиину, замість подати галицькій публиці живі идеали Тараса Шевченка и оперти свою літературну працю на таку справді пребогату скарбницю народню, якою була в ті часи „Основа,“ — Богдан Дідицький повернувся до мертвої обрядовщини, завів спори про бороди та дзвінки, кинувся геройствувати за такою марницею, як буква ѣ, и замість повести свою публику до живого жерела народности вивів ii на глухі завмерлі пустарі азбучних и обрядових спорів. Наслідки такого дневникарського письмацтва скоро мусіли проявитись. Житя галицькоі интелігенциі, що так численно повитала спершу „Слово“, відірвалось від живого народнёго грунту и могло бути тілько так довго блескуче и галасливе, як довго далася піддержати шумна але в сущности пуста буря задля ѣ-а и обрядовщини. Не можна відтак дивуватись, що и для редакціні „Слова“ и для ёго публики, такими пустими баньками азбучноі и обрядовоі борби заманеноі, видавались „Співаки зъ Поліся“, „Оды до ѣ“, „Буйтуры“ и тим подібні літературні буряни далеко чимсь більше важним від живих співів кобзаревих, від цілої народнёі літератури українськоі и навіть від так по формі и духу Галичанам близьких и безперечно в тодішнім галицькім письменстві ще единостійних творів Федьковича. Так само и в політичній діяльности відверталась увага

Digitized by Google

Русинів від живих питань народніх: сервітутових, громадських, податкових и т. д., — а поверталась до безплодної демонстрацийности. Не хочемо казати, щоби тодішні руські посли соймові и райхсратові не руководились патриотизмом, але сей патриотизм не знав зачіпити живих питань народніх и ділом показати, що руські посли розуміють добро народа и стоять за ёго кращу долю. Без такої материяльної и розумової підстави не могли руські посли зъєднати собі тривалої прихильности народу, ні супротив Поляків заняти сильного становища. Тож мимо доброї волі ставався їх патриотизм одною фразою — демонстрациєю, а більш нічим и скоро мусів пережитись, як скоро переживається всяка фраза. Отже й тут виявилася редакция „Слова“ зовсім пасивною, вона йшла за тою хибною політикою послів, а не піддавала ім ніяких есенціональних гадок народнёї програми, ще менше здобулася сама на таку хоч троха ясну програму народню. Такий був стан „Слова“ за Богдана Дідицького.

А все ж таки, прирівнавши до пізнійших часів „Слова“, був се стан, можна сказати цвітучий. Був тоді ще патриотизм, хоч правда більше на словах як на ділах, була віра в будучність свого рідного народу, хоч оперта на доволі хитких підставах, а що головне, була шаноба и честь для рідного язика, для свого народу, для идеї воскрешеня руськоі народности. Рік 1866, рік словістичного маніфесту єдности Руси від Карпат по Камчатку, мав багато схожого з роком 1654. Порівнуємо сі літа застерігаючись звісною приповідкою: si licet parva componere magnis... В однім и другім році відбулася демонстрацийна злука Руси з Москвою, одна и друга демонстрацийна, а не по душі щира, одна и друга виходяча з непорадности Богданів, одна и друга неполітична, нерозважна, шкодлива и трагічна в наслідках, але при тім одна и друга так до себе неподібна, як неподібний Богдан Дідицький до Богдана Хмельницького. В однім важнім моменті сходяться оба роки, а то в тім, що стають початком страшно сумного розділу Руси на партиі більше завзяті и собі ворожі, ніж два чужі вороги. Передача публіцистичної булави „Слова“ з рук Богдана в руки Венедикта довершила сей акт, и справді багато було дотепу в тім пересніві в львівській „Основі“ звісної народнёї думи про смерть Хмельницького приложеному до сего для Галичини не маловажного акту. Венедикт був справді дрібнесеньким галицьким Юрусем, що не знати як попав в редакцию „Слова“. С того часу розпочинаєся на широкі розміри упадок „Слова“ и цілої ёго партиі. Язик „Слова“ відірвався цілком від живого язика, и став якимсь „здѣланымъ языкомъ“, як ёго новійшими часами скваліфікував „Одесскій Вѣстникъ“, язиком, до котрого ні оден народ в світі не хоче и не може признатися. „Слово“ заповнилось „вирізками“ з росийських часописей „послѣднѣйшого сорта“ и крайно недорічними нападами на „украинофиловъ-полонофиловъ“, на руський язик, на народню словесність, словом на все, що знаменувало самостійний рух руського народа. Була се, правда, спадщина унаслідована по Богдані Дідицькім, але ведена без всякого розуму хоч би для власного интересу. Політика „единственнаго печатанаго органа Галицкой, Буковинской, и Угорской Руси“ що до Русинів обмежалася на одну руїну и то руїну всесторонну: вироджувати серед своіх читачів

Digitized by Google

невіру у свої сили и свій народ, невдоволене з усего окружаючого а рівночасно представляти Росию яко едино блажений рай и тим робом єднати в Галичині симпатиї для Росиї а властиво для российского правительства. Сю ріжницю в симпатиях „Слова“ и цілої словістичної публики робимо не без причини, бо ж всім відомо, що ніхто з московської интелігентної суспільности, ні оден поважний журнал, не озвався и не озивається прихильно для „Слова“, а такий поважний журнал як „Вѣстникъ Европы,“ така знаменитість серед российських учених як Пипін (в „Исторіи Славянских литературъ“) не то що не признались до „Слова“, але доказами виявили перед цілим світом российским „ничтожность“ „Слова“ и цілої ёго партиї. И инакше не може бути, бо не яка идея, пересвідчене а бодай себе свідома симпатия для идей российської суспільности теперішної, але интересовна підданість для деспотичного правительства завела „Слово“ на ті манівці фалшивого русофільства. Духової спільности між „Словом“ а московською суспільностю нема ніякої. Тож и зовсім ясна річ, що такий напрям „Слова“ мусів довести до упадку и саме „Слово“ и ёго публику. Всяка жива громада потребує до житя якої небудь живої думки, духової сили, що оживлялаб ії и підіймала до неустаючого руху. Програма „Слова“ була навряд противна: нічого не думати, нічого не робити и ждати з заложеними руками Спаса. „Слово“ задало своій публиці від р. 1866 таку величезну дозу погорди для всёго питомого, невіри в яку небудь діяльність и знеохоти до праці, що ся публика мусіла зледащіти. Слідує тілько переглянути рочники „Слова“ від 1866 р. аж до нині, щоб пересвідчитись о тій страшній деморалізациі. Чим же ж мала жити галицька интелігенция руська вдихаючи в себе через 14 літ три рази на тиждень ті випари бумажкового русофільства без идеї, без цілп а навіть без видимої материяльної користи? Чи могла яка душа огрітися при тій бездушній путаниці ідкої погорди для рідного слова, для свого народу и для самостійного розвою народности? Де є хоч оден стійний твір словесний тої громади заведеної „Словом“ на безедрожа? Яку гадку, яку идею внесло „Слово“ у свою громаду читачів з московської літератури? Чи хоч троха — не зъєднало — але бодай зближило своіх Галичан до интелігентної суспільности Росиї? З московської словесности ледви що по именам знані читачам „Слова“ Карамзин, Пушкін, Тургенев, а духового знакомства з новіщим розвоєм интелігенциі в Росиї не більше як с Хінами. Некрасов, Добролюбов, Островський, Полонський, Щедрин, Потехін, Достоєвський и т. д. словом всі поети крім Пушкіна, всі повістярі крім Тургенева, всі историки крім Карамзина не знані ім навіть по имени. Ніхто с словістів не виписує якого небудь журнала российського а едина лектува на „общерусскомъ языкѣ“ се вирізки „Слова“ з „Московскихъ Вѣдомостей“, „Петербургскихъ Вѣдомостдй“, або „Голоса“ та инколи пустиці в роді „Славянскаго Міра.“ В бібліотеках наших ославлених русофілів лекше подибати „Kłosy“ „Biblioteka powieści i Romansów“ „Ueber Land und Meer,“ „Bazar“, як що небудь з российських або руських видань. Як же ж малюється русофільство в головах наших словістів? Чотирнайцять рочників „Слова“ дає сумний образ сего русофільства. Цар почитається тому, що він цюлує в руку пра-

Digitized by Google

вославного попа, а Росия будить симпатиі тим, що священик получає около півтора тисяча карбованців, значить, коли б „прийшов до нас Москаль“ — сталиби „нас“ цюлувати по руках, наділилиб „нас“ карбованцями и віддали б в „наші“ руки всі високі уряди з неменше високими доходами! Безперечно такі материялістичні надіі можуть заманювати велике число с помежи Галичан, вони вже викликали в Росию галицьких еміґрантів, тих вибранців с поміж „галицкихъ русскихъ.“ Скілько моральної вартости у тім „цвіті“ Галичан — се дуже добре пізнала російська суспільність, тож після тої міри легко ії вгадати, чого стоіть полишений ще в Галичині послід русофілів. Чи ж можна відтак дивуватися, що наша Галичина зістаючи через 20 літ в школі такого „политическаго, національнаго, умственнаго и религіознаго развращенія“ попала в пропасть деморалізациі, що буряни бумажкового патриотизму заглушили первоцвіти весняні, які були проявились с першу в Галичині під першими промінями волі и нового життя? Поросли шляхи тернами, буряни розвились и колись то так численна громада читачів „Слова“ звелася на нінащо. Навіть найзавзятійші прихильники „Слова“ збились с пантелику и не діждавшись приходу свого Спаса тратять голови. До якоі путаниці гадок дійшла словістична публика, показує слідуюче письмо писане одним загорілим словістом в „поученіе братіи“ віруючої в самостійний розвій руського народа с. є. тих, що трудяться над просвітою народа, видають популярні письма, книжочки и укладають руські книжки школьні. Подаємо без всяких змін се письмо „одного изъ изряднѣйшихъ нашихъ много уважаемыхъ патріотовъ“, як би сказало „Слово“ говорячи о авторі сего письма. „Писати живою бесѣдою народа — простолюдина и такъ якъ простолюдинъ говоритъ выражатись литературно — тое есть живая нисенѣтница“ — роспочинає великий словіст своє наставленіе. „Если думаете черезъ таки живи нисенѣтницѣ, тѣмъ доразнѣйше удоводнити контрастъ и розличіе межи нарѣчіемъ малорусскимъ а нарѣчіемъ великорусскимъ, въ цѣли мнимого скрѣпленія черезъ тое воздушныхъ основъ самостоятельности малорусского народа; то шкода такого труда вашого, то вся марна праця, понеже історія учитъ, що народъ мало-или южно-западнорусскій не способный ко ніякой самостоятельности, которой не умѣлъ заховати ни противъ Татарь ни противъ Литвы и Польщи а тѣмъ менше не способный есть тотъ народъ удержати якую нибудь самостоятельность взглядомъ Великой Руси съ котрою и державнымъ устройствомъ, и вѣрою, и письмомъ и языкомъ такъ много сходится, що самъ взглядъ тôлько на тую малу особенность простонародного выговора не може представляти прочныхъ основъ ни на политическу ни на літературну самостоятельность. Хотя бысте и якъ ганялися, и умышленно вынаходили якіи то розличія, тое всё марна робота; тѣмъ способомъ ино отпихаете партію великой русской идеи, репрезентуемую черезъ „Слово“. „Слово“, однако за далеко (sic) посунулось въ изученіи великорусской лингвистики, въ которой съ „Словомъ“ тôлько долголѣтныи читателѣ рôвный крокъ могутъ держати, для того если зважимо, що мы черезъ школы наши не то въ великорусскомъ но навѣтъ во малорусскôмъ языку, тôлько дуже малыи успѣхѣ можемъ дѣлати, то нема дивоты, що особенно молодымъ

Digitized by Google

Русинамъ языкъ „Слова“ выдаєся трохѣ не свôй и не цѣлкомъ понятный. Зъ той причины, понеже „Слово“ само за скоро вырвалося на передъ къ вершку крайного совершенства русского языкъ, где намъ всѣмъ Русинамъ въ Австро Венгріи жіющимъ, извѣстнй политически обстаятельства, николи не дозволятъ станути, прото изъ взгляда на практичну пользу, треба намъ нашу русску народнôсть въ такой цѣсѣ русскости, со на стôлько совершеннымъ русскимъ языкамъ спасти и при житю утрымати, въ якой мѣрѣ тоє може быти согласне съ австрійскими законами. Передовсѣмъ слѣдує намъ Русинамъ покенути тіи двѣ крайности, т. є. крайнôсть совершенства языкового „Слова“ и другую сновь крайнôсть несовершенства языкого или хлопоманіи „Правды“ и Просвѣто-школьной ортографіи и языковыхъ нисенѣтниць. Якъ зъ одной стороны трудно ex proprîa diligentia изучити такіи великорусскіи термины якъ: „обращати вниманіе,“ „напрасно“ „нельзя“ „очень“ „надо“ и пр. — такъ сновь годѣ намъ любоватись и въ литературу вводити такіи простацкіи перекрученія, якъ: „Рôздво“ „чимало“ „могота“, „справдешный“ „бувъ“ и (въ загалѣ тоє придыхове „в“).— Такъ якъ всѣ лихіи послѣдствія нашого теперѣшного положенія, походяхъ зъ нашого многоязычія и рôжнородныхъ мнѣній, то треба бы уже намъ разъ сгодитися и пристати на одинъ языкъ и на одну правопись, а тогда и вороги будутъ не такъ легковажити русскій языкъ, если увидятъ, що мы маємо якусь одностайну граматику и правопись. Насамперед повинни редактори львôвскихъ русскихъ газетъ пріяти одну граматику или оденъ спосôбъ писаня, не потреба имъ при условіяхъ такой сгоди, начинати заразъ отъ того гордійского узла, и жадати присяги чи то на 60 чи на 15 мил. Русинôвъ. Менша рѣчь о тоє скôлько тамъ буде Русского народа на свѣтѣ, дай Боже, щобы єго было и найбôльше, но нехай буде и дальше тôлько одна Русь или по латини: Rossia, на двѣ отдѣльнй Руси или Rossiae, нема на свѣтѣ мѣстця, такъ якъ нема на двѣ Франціи, Англіи, Германіи, Италіи, и пр. Но намъ Русинамъ въ Австро-Венгріи изъ взляда на политически обстоятельства, конечно потреба отдѣльною русскою жизнею жити, для того треба намъ пріяти такій языкъ литературный, который былъ бы нелишенъ особной цѣхи нашого нарѣчія. Слѣдовало бы намъ вынайти якійсь посредственный modus videndi на форму внѣшну и внутренну нашого языка, тоє легко бы мы осягнули, если бы якъ сказано всѣ львôвски редактори русскіи сгодили на якій то середно русскій языкъ а такій языкъ мы видимъ въ Изданіяхъ теперѣшныхъ Общества Качковского и въ „Науцѣ“. Намъ здаєся, що за цѣну згоды русской, мы повинній занехати обѣ нынѣшній крайности. Но зъ обохъ сторонъ повинна быти заявлена уступчивость смирительна. Хотьбы и твердымъ русскимъ прійшло выречися „сс“ а пріяти „рускій“ то повинній для святого мира тоє сдѣлати, но сновь и мяхкіи повинній выречися „бувъ“ „робивъ“ а писати „былъ“ „робылъ“ и пр. Въ такôмъ видѣ єсть у насъ возможный тôлько компромисъ, впротивномъ бо случаю если и дальше буде у насъ така вежа вавилонска строитися въ печати то пропадемъ безъ слѣда въ хаосѣ а когдашная немезисъ не знайде колись у насъ ни „русского“ ни „рускаго“ накоренка.“

Злишним було би додавати до сёго „крайного совершенства га-

Digitized by Google

лицко-русской мудрости“ які небудь коментарі. Се плід 20 літної праці „Слова“ над галицькою публикою! Для додатку до сеї илюстрації можна ще згадати про найновійшу програму „Слова“, яку воно виповіло в статі „Нигилисты“. До „извлеченій“ з росийської газети о нігілістах додало „Слово“ свій коментарь о Галичині слідуючої грясти: „реалізм тому винен, що ми („Слово“) не знаємо чи ми 15 чи 3 (чи 60) міліоновий русскій народ, реалізм тому винен, що ми („Слово“) не знаємо яким писати языком; ми не можемо сказати, що ми 15 міліоновий народ, так як ніхто „неспрашивалъ остальныхъ 12 милионовъ“. Ми триміліоновий народ!“ Ось до такого вислідку повертає „Слово“ після 14-літної деклямації о великій Руси від Карпат по Камчатку! Консеквенция справді не аби яка!

Ся найновійша програма „Слова“ и се „наставленіе“ „многоуважаємого патріота“ о середно-русскім язиці — се найвірнійший самосуд словістики. Скажіть же ж Господа сочинителі и покровителі „Слова“, чого ви властиво хочете и хто ви?! Незнаючи навіть головного ходу руської историі, историчної борби нашого народа, ви як невірний Тома не вірите в истноване и будучність руського народа, хоч дерете и роздераєте вашими руками глубокі рани руського народу задані ёму такимиж перевертнями як и ви; ви цураєтесь живого руського языка и руського народу, котрий навіть між чужими людьми має свою славу але вам видається простим; ви не давно оголосились общеруссами и пригорнулись до Москви з витягненою рукою жебрачою о „матеріяльну пользу“, а нині, коли вам приходиться за довго ждати на ту „матеріяльну пользу“, ви з гіпокризиею відпекуєтесь того єдинства з московським народом и граєте ролю льояльних австрийських Галичан лише для того, щоб задля „извѣстныхъ политическихъ обстоятельствъ въ Австровенгріи не потерять матеріяльной пользы“, ви цураєтесь вже и многоязичія „Слова“ и обдаривши досі Галичину сотнями многоязичій знов хочете приставити до вашої языкової вежі вавилонської ще оден вершок „совершеньства якогось винайденого „середно-русского языка литературного, который былъ бы не лишенъ особой цѣхи нашого нарѣчія.“ Скажіть, Бога ради, хто ви и чого бажаєте и яким правом можете ви жадати якого нибудь для себе поважаня, коли ви за „матеріяльну пользу“ що хвиля продаєте ріжним купцям ваші найсвятійші переовідченя?!

А така то путаниця понять и безхарактерність пробивається у всіх публікациях словістичної масти, як в „Науці“, „Русской Радѣ“, „Родимомъ Листку“ и т. д. Слідує тілько пригадати, як с кінцем 1878 р. повстала с табору самих словістів мала буча против „Науки“ тож за „крайність совершенства“ языка незрозумілого народови и як відтак „Наука“ обіцяла бути языково менше совершенною; треба и порівнати всі ч-ла „Родимого Листка“, як там знов на відворот відбувається поступ до тої крайности языкового совершенства! вже не згадуючи про путаницю літературно-народніх гадок витворену в обох сих часописях справді до „крайного совершеньства“. Мимоходом мусимо тут згадати про одну напасть „Слова“ и „Родимого Листка“, сеї словістичної парости многоязичія, — на „Правду“ а властиво на нашого Вп. автора *Кайдатевої семгі*. „Слово“ а за ним и „Родимый Листокъ“

Digitized by Google

вирвали с сеї повісти оден коротенький уступ об тім як розізлена Мотря сварить на Мелащині діти и грозить їх висікти кропивою. „Слово“ замістило сей уступ — просимо не сміятись — в вступній статі и підняло крик о естетиці и моральности, а властиво ужило сего уступу на те, щоб у своїх читачів викликати анатему на Ив. Нечуя и „Правду“, так як се сталося минувшої осени на „Раді Русской“ з Гоголем-батьком, котрий тим провинився перед галицькими естетиками, що згадав о поросятю! Ся анатема „Слова“ и „Р. Листка“ против наших писателів задля дитинячих сороченят и поросяти була би дуже комічною, коли б не вказувала на страшно нужденний стан интелігенциї „Слова“ и „Р. Листка“ и цілого кружка їх читачів. Шкода й говорити о тім, скілько недорічности в такій „критиці“, що вирвавши з обемистої повісти оден уступ чотирох стишків видає на такій відірваній окрушині засуд не тілько на цілу повість, але и на самого ii автора, на „Правду“ и на всіх народовців. Такою то критикою прославився, а властиво посрамився свого часу теперішний редактор „Р. Листка“ о Шевченку и таких самих лаврів „критика и естетика“ добивався редактор „Слова“ на „Русской Радѣ“ виїхавши перед громаду радо-русских с поросям. Тепер знов дитинячі сороченята и кропива заступаюча ролю березової каші стали предметом таких же „естетическо-критическихъ изслѣдованій.“ Можна собі зобразити, скілько то огорчених „ах!“ вирвалося з уст читачів „Слова“ и „Р. Листка“, скілько анатем посипалось на Ив. Нечуя, Гоголя, „Правду“ и всіх народовців задля кропиви, дитинячих сороченят и поросяти перебігаючого чоловікови дорогу — а все те з уст тих читачів, котрим день в день доводиться глядіти на живі екземплярі дітей с підійнятими сороченятами, кропиви, що замість винограду часто украшає зільники словістичних читачів, и поросят раз враз променуючих поперед вікна словістичних естетиків; — читачів, котрі самі, як доказали збори „Русской Ради“, навіть на прилюдних зборищах послугуються далеко більше непарляментарними словами, як Мотря в сварці з Мелашкою, Лавроном и іх дітьми. Можна ж спитати, чому ті самі критики не обурюються на ті живі идилічні картини дітей, що піднявши сороченята бавляться в глині або піску, и тих поросят „малого и великого возраста“ поідаючих січену кропиву с цебриків перед вікнами читачів „Слова“, на живі картини Мотрининого парляментаризму обявлюваного иноді на зборах „Р. Ради“ и в „столбцах Слова“?

Про естетику редакциї „Слова“ и „Р. Листка“, що так дуже засмакували в Захері-Мазоху, не будемо и говорити. Аджеж річ тут зовсім проста и ясна. Коли инкримінованє місце дійсно так страшно неестетичне, то ще більше неестетично и нельогічно вирвавши такий уступ с цілої повісти печатати ёго и тілько се одно місце у вступній статі. В повісти творить сей уступ характеристичну ціху темного малюнку мотрининого характеру, щоб силою контрасту тим яснійше виказати милий, тихий, згодливий характер Мелашки, се просто тінь с цілого образу, на котрому намалював нам Ив. Нечуй містерною рукою Кайдашеву семю. Хтож с толком буде судити образ закривши рукою світлу ёго сторону а дивлячись лиш на одну тінь,

Digitized by Google

с котроі, будь що будь, нічого впізнати не можна?! Перенесіться с повісти на поле пластики, возьміть статуи Венери, Юнони, Ляокона, вирвіть з них одну частку закривану звичайно сорочкою и покажіть се вашим читачам — се буде точнісенько так, як ви поступили с повістею Ив. Нечуя. И щож с того покажеться? Чи те, що сі статуи неестетичні? Ні! зовсім ні. Се буде тілько показувати, що у вас нема ніякого глузду естетичного и розумного, що вам просто неможна прикладати ваших рук до творів штуки. Возьміть цілого Шекспира, прочитайте ёго Гамлета, а именно розмову Гамлета з матерею в 3ій дії, прочитайте Отеля, Антонія и Клеопатру, возьміть Шіллера розбійників, а навіть ёго Марію Штуарт в огородовій сцені з Єлисаветою, читайте Гетого, Пушкіна, именно Пушкіна, котрого ви здається зовсім не читали, а ви всюда с кождим поетом можете обійтись так, як обійшлись з Ив. Нечуєм, вирвати слово, кілька стишків и крикнути: страх! як погано говорить, як неестетично, як богохулить! А се все буде лише доказом, що у такій вашій критиці нема толку ні за крихту, а не те, що ті поети грішать против правдивої естетики. Ви прикладаючи руку до творів штуки — святотатствуете а не критикуете, бо и ціль вашої „критики“ не та, щоб пізнати и осудити який твір літератури, але щоб опоганити літературу. Сумно, що щось подібного смієте без сорому подавати вашим читачам, а ще сумнійше, що находяться люде приймаючі такі нісепітниці яко вираз „умственнаго и религіознаго“ розвою трехміліонового насеня Галичини, що есть ще люде, котрі без відрази можуть любуватись таким умственним баговиням.

Се очевидний крайний упадок значної части галицькоі интеліґенціі, колись то живої, рухливої и до народнёі праці охочої. Хоч тепер у „Слова“ набереться передплатників небільше як 300 а читачів не більше як 400, то всеж треба памятати, що се число в прирівнаню до невеликого загального числа руськоі интеліґенціі в Галичині доволі значне, що се число теперішних читачів „Слова“ есть остатком колишнёго тисячного числа тепер вже побільшій части цілком завмерлого, що наконець та невеличка громадка так зв. „руссофілів“ комашнею обсіла институціі народні: „Дім Народній“, „Ставропігію“, Матицю“, „Общество Качковского“, наців небіжку „Русскую Раду“ и бурси в „Ставропігні“ и „Народнім Домі“, звідкіля впускає отрую деморалізациі в серця руськоі молодіжи. Забарикадувавшись — чи зашкаралупившись на таких неперечно дуже важних позициях проводирі сеі громадки все таки мимо цілоі своеі моральноі „ничтожности“ мають на стілько сили и „впливу,“ щоб спиняти всякий ширший порив загалу галицькоі интеліґенціі руськоі до народнёго житя, щоб сіяти невіру, незгоду и знеохоту до всякого розвою и поступу. Справді, не можна таіти сеі правди, що и народовці через те поставлені дуже некорисно. Мимо волі мусять вони боротись с тим противником народнёго житя — с тим деморалізацийним, чисто негативним напрямком, а та борба вже по своій сущности мусить бути відпорна отже, й малоплодна. Хто з далека глядить на житя Галичан, той легко може докоряти народовців за ту борбу, але треба тілько добре приглянутись нашому галицькому житю, щоб впізнати, як далеко низше бу-

Digitized by Google

лаб попала Галичина в бездну цілковитої деморалізації без тої відпорної борби народовців.

Ся справа має однакож ще й другу свою сторону. Звісна річ, що в кождім народі є ріжні сторонництва, але всюда мають вони бодай одну спільну точку, спільну підставу, на котрій разом сходяться и в цілість народніх сторонництв лучаться. Ся гадка висказується звичайно так: всі сторонництва якого народу стоять за свій народ и прямують до розвою и поступу — до добра народу. Основа и ціль їх истнованя однакові, не однакові тілько способи, якими добиваються до сеї ціли. Очевидна річ, що при такім складі річей між поодинокими сторонництвами є певна спільність а навіть єдність, есть отже сила народня, коли прийде виступити супротив внішного ворога народу. Сторонництва се части одного організму, що на взаводи хоч ріжнима дорогами прямують до сильної ціли. Не так у нас. Між негациею „Слова“ а якою небудь руською програмою народнёю не ма и не може бути ніякої спільности. Оба табари — се вороги. Ніяке руське сторонництво, хочби так консервативне як сторонництво „Сіона“, не може погодитись с тою негациею „Слова“, бо се булоби простою негациею руського народа. Так отже табор „Словістів“, чи він малий чи великий, не є ніяким сторонництвом народнім, але гуртом збаламучених людей, без всякої идеї, без якої небудь позитивної програми, без віри в яку небудь народність. Люде, що не знають, до якого народу ім причислитись: чи до 3*) 15 чи 60 мілионового, чи до руського чи до московського, що не знають ні руського ні московського язика, через двайцять літ пишуть якимсь „здѣланымъ“ нібито літературним язиком и по двайцяти літах знов цураються и сего язика и „великої матушки“, а то з боязни перед конфліктом з вічно голошеною австрийською льояльностю, люде що сотворили справдішний хаос „многоязычія“ и нині знов забераються побільшити сей хаос якимсь новим „середно-русским“ язиком, люде, що цураються свого люду и за всяку ціну бажалиб с себе утворити аристократичну касту здеморалізованих парвеніїв захланних на гроші и всякі вигоди та почести аристократичні, — такі люде не в силі утворити якого небудь жизненного сторонництва и вони справді похожі більше на череду розполоханих овець загнаних в незнані вертепи Москви, овець, що не можуть впізнати одна другої и приймають російського служивого полицейника за свого пастуха-проводиря. Такі люде наносять тілько сором так нашому народови як и Росиі и московському народови, до котрого вони ніби то признаються, але на ділі з ёго освіченою суспільностю нічого немають спільного. Російська, так московська як и руська, суспільність с погордою відцуралась галицьких емігрантів, вона давно вже насміялась над безтолковою словістикою; счезли всякі илюзиі тут и там и нині стоіть горстка Словістів без виходу, без надіі, без опори знеохочена и спосібна хіба до божевільного цинізму. Як ні можемо в интересі правди, народнёго житя и добра людскости радуватись над

*) Тримілионового руського народу не ма зовсім на світі, а є один руський народ, котрий числить тепер около 18 міл. и московський народ.

Digitized by Google

упадком Словіствів, а все ж таки мусимо жаліти, що хоч мала ще їх громада заховалась серед нашої суспільности. Задля них то можуть нам наші вороги все ще цвіркати в очи, що Русини не знають якого держатись язика и який вони народ, задля них спиняються и ломляться всі щирі пориви нашого народнёго жития, наша суспільність удержується в розстрою и все ще побільшій части переграє азбучні питання. Що сумнійше, що находяться досі люде приймаючі „Слово“ в добрій вірі яко орган якогось сторонництва Русинів и дають віру ёго підшептам и денунціяціям. Наведені нами факта и власна сповід „Слова“ перед „Сіономъ“ повинні наконець отворити очи всім, що видять и видіти хочуть. Дотеперішні добросовістні прихильники „Слова“ повинні розглянутись, над яку пропасть довело їх „Слово“ и чи честь позволяє надальше віддаватись під провід „органу“ сповняючого поліцейску службу росийського правительства. Пізнавши головне жерело деморалізації руська интелігентна суспільність повинна мати на стілько рішимости, щоб вже раз цілком отрястися з дотеперішної путаниці и видвигнутись с понижаючого послуху для впливів „органу“ наскрізь деморалізуючого. Наша руська история тисячними прикладами поучає нас, скілько шкоди виходить с того, коли такі „орудія чужої служби“ легковажно впускаються до нашої суспільности и до наших діл народніх. Суспільність, що терпить посеред себе такі здеморалізовані и деморалізуючі елемента, не може бути здоровою и мусить хиріти. Пора, щоб наступила вже раз основна обнова нашої суспільности, щоб Русини зібравши свої здорові и жизненні сили злучились в живий діяльний організм и висвободилися с пут тої досі в добрій вірі переношеної деморалізації.

Згадка

про И. И. Срезневського.

(1812 — 1880)

Зроблена після некрольогу А. Пипіна у „Вѣст. Евр.“ III.

В ночи на 21 лютого с. р. помер в Петербурзі академик И. И. Срезневський, звісний вже по части читачам нашим з згадки про ёго 50 літний ювілей, розказаний нами в 4-ім випуску „Правди“ з минувшого року. Разом з звісним українцем Бодянським и ще двома другими належав Срезневський до перших, що звернули велику вагу на спізнане усёго Славянства, а котрих праці стали першою основою до того спізнаня.

Срезневський уродився в 1812, в Ярославлю. Ёго рід йшов с села Срезнева. Срезневський учився дома, пізнійше пішов в Харківський університет, де в році 1829 скінчив виділ правничий. Відтак став через кілька літ на службу, в самім Харкові. Ту займався він ріжними науками, найбільш однак наукою політичної економії и статистики.

Digitized by Google

Вже тоді стала у ёго розвиватись охота познакомитись з народом и ёго стариною, до чого пізнійше с цілим жаром прикладався аж до свого переходу на катедру університету Петербурського. В 1831 видав він враз з Роскошенком в Харкові „Украінський альманах“, в 1835 першу а в 1838 другу частину „Запожской Старины“, писав історичні розкази з украінськоі бувальщини а наконець дві повісти в „Московскомъ Наблюдателѣ“. (1836, 1837). С початку 1837 року зістав він за розвідку „гадки о истнованю и змісті теориі в політичній економіі“ доцентом („адъюнктомъ“) політичної економіі и статистики в Харківськім університеті. В 1839 видав ще одну книжку про статистику и економію, однак ёго гадка тоді вже клонилась зовсім отверто до народнёі историі и етнографіі. В 1838. видав він дві книжки „Украінського збірника“, и дуже був занявся славянщиною. В самий той час отворено в харківськім університеті катедру для славянських язиків. На катедру сю вибрано Срезневського, и для вивченя славянськоі фільольогиі вислано ёго в подорож по славянських землях. Ся подорож стала почином новоі ученоі діяльности Срезневського.

Був се зворот не тілько в ёго особистій праці. Подорож Срезневського и ёго товаришів в ціли спізнаня славянщини звернула в Россії на нову дорогу цілу історично-фільольогічну науку. Від того часу почато як слід и всесторонно зазнакомлюватись с славянщиною, студия над руською и московською стариною, етнографиєю, язиком одержали через введенепорівнавчого дослідуваня широку и сильну підставу; тоді таки поставлено першу підставу, для розъясненя відносин росийсько-славянських не тілько якими ім бути в науці, але також в національнім и суспільно-політичнім житю.

Подорож свою розпочав Срозневський літом 1840; вона тревала до осени 1842. Перш усего удався він до Праги; тут прожив разом з знаним славістом Прейсом кілька місяців; відтак пустився в дорогу по Истриі, Дальмациі, Чорногорі и краю Хорватів. Талант Срезневського був того рода, що він дуже скоро присвоював собі усе а незвикла живість та рухливість ёго характеру причинились дуже, що він на своій подорожи зібрав незмірне багатий и ріжнородний науковий материял и живі спостереженя. Він пробував між усіма славянськими племенами (крім Болгар), заганювавсь навіть в мало знані закутки, займався в бібліотеках книжками та рукописями, заходив між простий народ, ходив пішки, приглядавсь власними очима народнёму побутови, студиював місцеві говори, позавязував з головними представниками славянського відродженя багато звязків, котрі ввели ёго самого в славянський национальний рух перших сорокових років. В часі своеі подорожи друкував він невеликі свої праці в „Часописі чеського муею“, в чесько-славянській „Тетранці“. Пізнійше став писати и до росийських журналів. Повисше згадав я про звязки Срезневського з головними діячами тодішноі славянщини. Належав ту знаменитий Вук Караджиич (Срезневський написав доси ёго найлуччу біографию), и другі учені патриоти хорвацькі, чеські та словацькі. Він був в дружних відносинах з „илірським“ патриотом и поетом Станьком Врозом, взраз з ним подорожував по Хорвациі, де стягнули на себе навіть увагу поліциі.

Digitized by Google

В виданій недавно переписці Вроза, містяться цікаві споминки про ті часи. Міститься там и згадка про їх подорож у Карпатах.

Вернувшись с подорожи осеню 1842, Срезневський зістав сей-час призначений професором для славянських язиків в Харкові; в 1846 році, щоб одержати ступінь доктора, боронив він свою розвідку: святощі и обряди поганського богослуженя у старинних Славян, після сучасних свідків и переказів. Пізнійше в 1847 покликано Срезневського в петербурський університет, де зіставав до остатних днів свого житя.

„Відчити Срезневського в Харкові по повороті, були дуже славні и голосні,—розказує очевидець тодішного харківського жития в університеті. Студенти усіх факультетів тиснулись масами слухати викладів красноречивого професора. Найбільша університетська авдіторія не могла змістити усіх цікавих. Новість предмету, сила викладу, раз підбуджуючого и приправленого цитатами з Коляра, Пушкіна, та Мицкевича, як слід критичного, але не без дотепу и іронії, все те впливало, на учачуся молодіж дуже сильно; усе те було щось так незвичайного и ще ні разу не траплялось, як йшла чутка, на університетській катедрі. Напрям професора був панславістичний; Колярові вірші не сходили ёму, як кажуть, з уст, а „славянське братерство“ та єднанє в дусі миру та згоди ледви могло б найти для себе у другім університеті ліпший грунт як в харківськім. В сім університеті було тоді багато Поляків студентів; між ними и руськими студентами були дуже тісні дружні відносини. И для того то була виразна та велика користь, яку приносив проф. Срезневський своїми панславістичними відчитами першим своїм слухачам, а именно Полякам. Крім того, молодий професор, як ні один другий, знав дати велику заохоту студентам до наукової праці, просто знав вивчити, як творити науку, об чім нині мало котрий з університетських професорів думає. Він завалив студентів працями з історії руського и московського язика, літератури, етнографії, порівнуючої лінгвістики и т. и. Він показував на викладах своїх як прибиратись до сирих материялів, — літописей, пісень, загалом до кождого жерела. Не менше користна була и ёго критика, зовсім оригінальної гадки.“

Був се час романтичних, по части прикрашених вже народнёю тенденциею, але дуже неясно означених идей: була се якась то идеальна маячливість о тім, як найти розвязку историі и правдивого народнёго характеру через спізнанє народнёго побуту з ёго поезиею и з ёго збереженими переказами про старовину. Університет — де Срезневський був на виділі юридичнім, не дав ёму ніякої підстави до того. Срезневський був ту зовсім самоука; саме тоді оживав рух национальний, и він пристав до того маленького руху, який тоді заворушивсь був в українській суспільности, а котрого гніздом був Харків. Як звісно перші учені представники славянського відродженя були люде, котрі виросли в українській суспільности, через що именно цілий славянський рух був для них більш понятний и вони відносились до сего славянського відродженя дуже прихильно. Справді, тодішний рух в українській літературі, що брав для себе поетичний корм з народнёго жерела а виражав ёго простим и народнім язиком, представляв безпе-

Digitized by Google

речно те саме, що діялось у той час в відроджених літературах західної та полуденної славянщини. Високо поважати усе народне, дорожити ним — се був поклик тодішного часу. Такий був, безперечно, и настрій самого Срезневського, коли він, що ино покинув юридичний факультет, та пристав до нового напряму, записував славянські пісні и українські думи, видавав „Запорожскую Старину“ и т. п. Напрямок був новий и ще зовсім не розъяснений а то ні наукове значіне народности, котру хотіли спізнати, ні практично суспільне, ні наконець літературно-естетичне значіне народньої поезии.

Сей романтизм, шукаючий „народности“, оживлений „неозначеною потребою шанувати усе народне,‘ в славянській подорожі Срезневського змігся ще більше. Срезневський стрінув ту — не широкий рух більших літератур, а цілий ряд малих літератур, перенятих „потребою шанувати усе народне“ — але потребою вже ясно означеною, для того, що для них було то першим способом оборони самої народности від потали другими народами. Тут було конечним відновити в образованій суспільности народні инстинкти, та підняти морально самий народ плекаючи ёго язик, поезию, перекази и всякі историчні остатки народні. Ті літератури не займались, бо навіть и не могли займатись загальними всесвітними питанями; перед ними стояли більш початкові задачі — задачі прості, доступні народови, в них повтаряли ся знані ціхи народнёго язика и народніх переказів; можна було бачити з разу, яка їх користь для розвою народньої просвіти... Тож и Срезневський став горячим прихильником такого нового розвою народніх літератур.

С переходом Срезневського в петербурський університет, славянство все чим раз дальше відступало на-по-зад в ёго працях, и в кінци він зістав лиш одним с перших палеографів. Ёго відносини до Украіни ставались все неприхильнійшими; він охотно давав потайком росийському правительству неприхильну раду проти Украінців, яко „сепаратистів“. Може бути, що се був наслідок приповідки: honores mutant mores*).

По Срезневськім лишилась невидана обемиста праця, що займала ёго богато літ. Ёсть то „историчній словарь староруського язика“; зісталась також ёго богата переписка, ним самим упорядкована, и два добрі випуски недрукованих досі українських поезий (відай ще с часу ёго харківської професури.) К.

Вітраки.

(*Відповідь Дрібній Бібліотеці на статю: Редакція „Правди“ в борбі з вітраками.*)

В минувшім рочнику „Правди“ замістили ми переклад брошури *Ганса Шеля*: Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині. В тім

---

*) При нагоді розкажемо и об сім.

Digitized by Google

перекладі не була заміщена послідна глава розвідки Шеля, де автор висказує свій погляд на будучність соціяльних сторонництв. Через те очевидно значно змінена сама цілість розвідки о суспільно-політичних сторонництвах, а именно послідна глава о реформових сторонництвах в Німеччині набрала иншого значіня, як в оригінальнім виданю. Коли бо Шель в послідній (VI) главі своєї розвідки — о будучности соціяльних сторонництв, висказує свій погляд на ті сторонництва, читачі „Правди“ не маючи перед собою тої послідної глави могли б думати, що Шель, подаючи програми соціяльних сторонництв в V-ій главі без всякої замітки від себе годиться зовсім с програмами и замірами сих сторонництв. Для того то редакция „Правди“ вважалась в праві додати свої уваги до послідного розділу (V) Шелевої розвідки. Ніхто, думаємо, не може оспорювати сего права до подаваної перекладом статі додавати свої уваги, тілько Шан. видавцеви „Дрібної бібліотеки“ здалися „подібні примітки не на місци“, хоч сам шан. видавець подаючи в передруку „Дрібної бібліотеки“ до статі Шеля примітки перекладців допустився тої самої „неумісности“, за яку коренить редакцию „Правди“. Сей закид против редакції „Правди“ є не що инше, як малоудале повторене звісного неудалого закиду за такіж примітки зробленого редакції автором статі „ознайомся.“ Пригадуючи сю полеміку ми могли б спитати, чи — совістно — а коли се слово за гостре — чи правильно поступив шан. видавець „Д. Б.“ викидаючи с передруку замітки редакції „Правди“ а воюючи против них виводами не зовсім вірними и словами далеко не парляментарними? Про се згадуємо тілько мимоходом и кажемо отверто, що коли б нам прийшло боронитись тілько против тих непарляментарних епітетів, якими нас обсипано в „дрібній бібліотеці“ п. з. „Редакція „Правди“ в боротьбі з вітраками“ — ми одвітили б одним мовчанем. Але нам иде о саму річ, котру ми бажали прояснити в наших примітках до розвідки Г. Шеля. Сама справа тикає доволі важних питань економічних и ми вважаємо нашим обовязком станути в обороні наших поглядів на ті питаня.

В наших примітках піднесли ми головно три питаня: 1) так званий Ляссалівський (а не Рікардовський) ж е л і з н и й закон робітничої плати, 2) робітницькі спілки продукційні и 3) вартість товару в прирівнаню до роботи. Що до першого питаня висказали ми нашу гадку, що вважаємо Ляссалівський желізний закон робітничої плати яко неправдивий; що до другого питаня виказали ми нестійність Ляссалівських робітничих спілок продукційних, а именно, що ті спілки не усунуть конкуренції и не піднесуть продукції, отже й не витворять маячливого раю дійсної рівности всіх людей; у третёму питаню висказали ми нашу гадку, що вартість тóвару не однозначна с скількостю роботи в сей товар вложеної, що не тілько одна робота вложена в витвір творить ёго вартість, що проте и витвір неналежиться ц і л и й робітникови, а тим самим, що й плата робітника не однозначна з вартостю а взглядно с ціною витвору (тóвару).

Сі питаня не маловажні, так як вони належать до ряду головних точок, коло котрих вертяться соціяльні спори, тож раді ми придивитись, як освітив іх Шан. видавець „Д. Б.“ „Редакція Правди

Digitized by Google

бересь судити про питанья, котрих сама не розуміє, через шчо, розумієсь, замість доказати соціялістам їх грубу несьвідомість законів економічних, вона тілько виказала тим нагляднійше свою власну несьвідомість тихже законів" — говорить Ш. видавець „Д. Б." Тількож и сам Ш. видавець „Д. Б." признає о Ляссалівських робітничих спілках продукційних, „що тепер ніхто с соціялістів не покладає такої ваги на тоті спілки, яку покладав на них Льасаль", що „теперішні робітники, коли і не вичеркують їх зі свого програму, то вважають їх тілько одним ступнем в ході змін суспільних" — значить и самі соціялісти не признають стійности Ляссалівської теорії о робітничих спілках продукційних. Чи справді всі соціялісти вже вилічились з омани Ляссалівських спілок чи ні, про се не будемо спорити. Ми хотіли тілько вказати на нестійність сих спілок яко непохибного ліку против кривди робітників и в тім остаточно признав Ш. видавець „Д. Б." хоч з видимою неохотою правду по нашій стороні. Не так з двома другими питанями о желізнім законі робітничої плати и о відносинах роботи до вартости товару. В обох сих питанях непростимо прогрішилась редакция „Правди", після думки Ш. І. Ф., — прогрішилась до того, що „цілу економію ставить до гори ногами!" „В другій примітці — пише Ш. І. Ф. ред. Правди силуєсь опрокинути т. зв. „желізниј" закон робучої плати Рікарда. Передовсім треба завважати, шчо ред. Пр. взьалась до опрокиданья сего „закона", заким шче сама вспіла його зрозуміти. Ред. Пр. здаєсь, шчо Льассаль (звісна річ, шчо в своїй брошурці „Offenes Antwortschreiben" і т. д. Льассаль між іншим спопуларізував тілько думку Давіда Рікарда про робітницьку плату; ред. Правди, опираючись на повазі „Augsburger Allgem. Zeitung" зволит однако твердити, шчо Рікардо не так думав, јак се сказав Льассаль; замість Augs. Allg. Zeitung воліла ред. Правди загльанути до самого Рікарда, от хотьби в россійськім переводі Зібера, де на стор. 23 „Осн. полит. екон." думка сесьа написана дуже виразно і зовсім не двозначно) твердит, буцім то плата робітницька держитсьа завсігди (ред. Пр. повторьује се аж два чи три рази) на мінімум конечних до прожитку знадіб. Протів такої нісенітниці, видуманої самоју ред. Пр., починаєсь польоміка і наводьатсьа передовсім слова тогож самого Льассаля, котриј ніби спротивльаєсь сам собі, кажучи, шчо се мінімум маје бути залежне від даних привичок народних. Хто би не знав діла — а видимо на те і числит ред. Пр. — тої би подумав, шчо ту справді Льассаль противитсьа в однім місци тому, шчо сказав в другім місци. А між тим се тілько дві нерозлучні части одного реченьа, се іменно сформулованье того „закона робітницькоји плати!" Коли б ред. Правди схотіла буда се бачити, то не була б потребувала далі мучитисьа, доказуючи, шчо те „мінімум" різне в різних крајах. Адже јак раз то само каже і Рікардо і Маркс і Льассаль за ними! Але ред. Пр. мала свій інтерес в тім, шчоб перекрутити се питанье, і то ось јакиј інтерес. Мінімум, про котре ніби говорит Льассаль, мінімум ограничене народними привичками, — се нонсенс. Тре прецінь розрізнити: мінімум поживи, потрібної дльа робітника с поглядом на вимоги фізіольогіји, і мінімум с поглядом на привички

Digitized by Google

народні. Перше мінімум — стале і незмінне, друге в різних краjах різне і раз у раз миньajесьа. (Замітимо мимоходом, шчо ред. Пр. і ту помилиласьа, бо j перше мінімум, біольогічне, зовсім не стале: воно дльа jединиці льудскоjі миньajесьа і з віком і з кождоравим станом культурним). Значит, одержуjучи те з двох боків ограничене мінімум плати, робітник властиво дістаje стале мінімум біольогічне + надвишку, обусловлену народними привичками. Значит, не можучи зі своjеjі плати утворити капіталу і розбогатіти, робітник повинен нарікати не на капіталіста, не на плату, а на погані привички народні, котрі кажут му розмітувати лишну надзвишку грошеj. Значит — робітник повинен свій прожиток ограничити на „мінімум біольогічне“, т. j. жити в jаскиньах та норах, jак первісний чоловік, живитисьа корінцьами, саранчеjу та кропивоjу, вбиратисьа в шкіри або фігове листье, а з надвишки плати збивати капітал, бо до більшоjі плати він не маje права! Ось куди при помочи божіj зajіхали!“

„Допровадивши так зручно ad absurdum Льассалівське мінімум, ред. Правди при помочи Шефльe ставит „здоровий економічний закон“. „При теперішнім устроjу економічнім остаjетьса головноjу нормоjу регульаціjі плати: подаж і попит за роботоjу, а властиво стотунок між подажеjу роботи а попитом“. Ну, се стара новина, — ред. Правди могла се найти і у Рікарда і у Маркса і у Льассальа, і именно с тоjі самоjі норми вони і виводьат сесь закон. Але погльадім, шчо виведе з неjі ред. Пр.? А от шчо! Буваje так, шчо часом зjавльajесьа jакась „надпродукціjа сил робучих“ і тоді — редакц. Правди признаje се — плата сходит справді на те іно-шчо опрокинене мінімум. Ба ні, „коли з робітниками без маjетку співубігаjутьсьа робітники з маjатковими засобами, тоді перші робітники можуть попасти навіть понизше того мінімум!“ Ось тобі j на! значит, таки можут? А коли можут? А шчо се тота „надпродукціjа сил робучих“? Сего ред. Пр. не вміje чи не хоче сказати, — видно бачит, шчо j так уже договорилась через верх. Звісна бо річ, шчо в „здорових“ економічних порьадках, де суспільність ціла вважajесьа одним робучим фондом, немов одним соборовим робітником, там і не може бути за богато сил робучих. Чим більше jіх, тим ліпше, тим більше суспільність натворит витворів, тим богатшоjу стане. Але звісно також, шчо при „нездорових“ економічних порьадках не так робитьса, а так, шчо чи то нужда чи jакі другі обставини зганьajут маси льудеj в одно місце, н. пр. до одноjі фабрики, до одного заньатьа і пр., так шчо всім jім в тім місци нішчо робити. Се у нас називajесьа надпродукціjеjу робучих сил. Кождий видит, шчо се зовсім не значит, немов би то суспільність мала за богато робучих рук, так шчо ніде jіх і дівати, — такоjі суспільности доси шче не було на сьвіті; се значит тілько, шчо jакісь обставини зігнали за богато льудеj до певного одного заньатьа, до певного розрьаду заньатьа, т. зн. відірвали jіх від jінших заньать, котрі гинут без робітників. А при таких обставинах і сама ред. Правди признаje, шчо плата може зійти до мінімум удержаньа або j нижче jого. То само говорьат (тілько jаснійше і льогічнійше, ніж ред. Правди враз із Шефльe) також Рікардо, Маркс і Льассаль. Ба, вони говорьат шче більше. Вони кажут, шчо понизше мінімум ані навіть на мінімум плата не

Digitized by Google

може довго вдержатись, бо робітники то вимирают, то знов росходьатсьа, а щчоб вдержати прочих, капіталісти мусьат підвисшити ім плату понад мінімум. Але і там вона знов довго не може вдержатись, бо при кориснійших обставинах знов напливаје більше посторонних або намножујесьа більше місцевих робітників і знов починајесь давна історіја знижуваньа. Се і називајут вони хитаньем (Oscilliren) робучоїі плати довкола мінімум. Ось шчо вони кажут. А ред. Пр. чи то не розумійучи, чи не хотьачи розуміти сего, дармо і мучилась опрокидати те, шчо потім і сама признаје. А шчо се хитанье — не вијімок, то показујут загальні промислові кризи, котрі від 1825 р. мов періодичнij приплив і відплив морьа, повторьајутсьа більше-менше шчо 10 літ. Кризи, то крајні вершки тоїі филі, того хитаньа робучоїі плати. А про повстанье того хитаньа зволит ред. Пр. прочитати собі у Маркса очерк історичнij повстаньа капіталістичноїі продукціїі. Розумійесьа, говорьачи о капіталістичнij продукціїі, треба завсігди мати на оці ті крајі, де вона панује, бо там де јеїі нема або де вона доперва починајесьа, то і закони јеїі не можут в повні і виразно пројавльатисьа. А ред. Правди і сего не знаје і дуже часто мішаје пројави ладу капіталістичного с пројавами зовсім јінших ладів."

Здається, що тілько молодеча горячка могла подиктувати сі слова, инакше Ш. п. І. Ф. повинен би був застановитись над тим, чи се пристібно підносити без доказу закид фалшу. А такий фалш закинув нам п. І. Ф. именно свідоме перекрученє Ляссалівського желізного закону в ціли обалатутити несвідомих діла. „Редакціі Пр. здається, що Ляссаль твердить, буцім то плата робітницька держиться завсігди на мінімум конечних до прожитку знадіб" — се має бути наш головний гріх. На те завважаємо нередовсім, що ми на стор. 694 (Правда р. XII.) так сказали: „коли Ляссаль говорить, що робітник за свою працю дістає лише як раз тілько, кілько виносить (мінімум) найменша сума предметів конечних для вживленя робітника, то треба на те пригадати, дальші слова тогож самого Ляссаля, що плата робітника повстає в мінімум, яке при даних привичках народніх конечне для удержаня робітника..." А додали ми сі слова у примітці до програми Ляссаля спрецизованоі Г. Шель-ом: „В истнуючім економічнім порядку не дістає праця всіх своіх витворів, а не маса робітників, працюючих на чужім капіталі, збуваєся робучою платою, котроі мінімум виносить як раз тілько, кілько виносить мінімум предметів конечних для вдержаня робітника при житю." Кождий уміючий читати без пристрасти мусить признати, що ми у примітці повторили майже слово за словом сю точку Ляссанівськоі програми так, як іі спрецизував Г. Шель, значить, коли вона невірно спрецизована, то не редакция Пр., але Г. Шель сфалшував іі. Що однакож Г. Шель, а за ним и редакция „Правди", вірно передав Ляссалівський желізний закон робітничоі плати, може кождий пересвідчитись, хто читав Ляссаля. Жалуємо що в тій хвилі не маємо під рукою оригіналу Ляссалівських письм и поневолі мусимо наводити місця с польского страшно нужденного перекладу K. W. „Ferdynand Lassalle — kapitał i praca czyli Pan Bastiat Schulze z Delicza, Lwów 1878." Але сей переклад має бути зроблений одним з обожаті-

Digitized by Google

лів Ляссаля, тож думаємо, що перекладця не змінив первотвору вничім на користь капіталістів. На стор. 153 говорить Ляссаль: przeciętna płaca robocza nieuchronnie redukuje się do niezbędnego utrzymania życia, gdyż cena pracy zarówno jak i pończoch należy do niezbędnych kosztów produkcyjnych.*) На тій же самій стороні сказано дальше: Jeżeli zatym płaca robocza w przeciętnie ograniczoną jest do niezbędnego utrzymania, samo więc z siebie wypada, iż cała przewyżka dochodu produkcyi pozostaje w rękach przedsiębiorcy, — cała więc przewyżka dochodu pracy ponad zwykłe niezbędne potrzeby utrzymania robotnika przypada na kapitał w najróżniejszych jego kształtach — jest premią kapitału. — Oto prawo wolnego współubiegania... На стор. 154 говорить Ляссаль: Żadna kropla potu robotnika, jakeśmy powiedzieli, nie pozostanie dla kapitału bez zapłaty w cenie produktu, gdy tymczasem robotnik pozostawać *musi* przy zwykłych koniecznych środkach utrzymania. Так то на двох сторонах повтаряє більше як три рази тую „нісенітницю“ — як Ви самі ії охрестили — що „робітник дістає за свою працю як раз тілько, кілько виносить мінімум предметів (середків) конечних для виживленя робітника“, більше як три рази повтаряє, кажемо, тую „нісенітницю“ и то яко „prawo“ — яко желізний закон ніхто инший як славний Ляссаль сей геніяльний первовзір простацькоі полеміки. „Мінімум, про котре ніби говорить Ляссаль — пише П. І. Ф. — мінімум ограничене народніми привичками — се нонсенс,“ Ну, як бачимо, про таке мінімум говорить не ніби але таки зовсім поважно и на серио — сам Ляссаль! Зволите ж тепер, Шановний Пане, самі признаги, що ту „нісенітницю“ и той „нонсенс“ не „видумала редакция „Правди“ в тім интересі, щоб перекрутити се питанє“, а що та „нісенітниця“ и той „нонсенс“ се питомий Ляссалівський т. зв. желізний закон робітничої плати — значить Ви самі осудили ёго далеко гострійше, як се зробила редакция „Правди“, хоч тим властиво думали Ви осудити редакцию а не обожаємого Ляссаля.

Та ми не хочемо держатись одних слів, ми хочемо ще показати для чого так а не инакше треба розуміти Ляссалівський желізний закон. Щó хотів доказати Ляссаль тим законом? Не що иншого як тілько те, що робітник в теперішнім порядку економічнім силою сего желізного закона не може с своєі плати нічого ощадити, відложити, скапіталізувати, що він правильно ограничений на мінімум свого удержаня мусить цілу свою плату споживати, не має отже ніякого дохоу с своєі праці, а що предприемець — чи капіталіст поберие в с ю надвишку доходу с праці по над конечне мінімум яко премію капиталу, значить до грунту визискує робітника (котрому, після хибної думки Ляссаля, належиться ціла вартість товару), що проте робітник силою того желізного закона сказаний в теперішнім економічнім порядку на вічну нужду мінімум конечного удержаня. А коли силою сего желізного закона не тілько так бути може, але и „по закону“ — пра-

*) Наводимо місця по польски, щоб знов не спав на нас закид, що перекручуємо евангельскі слова Ляссаля.

Digitized by Google

вильно бути мусить, то треба конечно збурити теперішний лад економічний, щоб тим збурити и сей страшний желізний закон. Сам же ж Ляссаль вмовляючи в Рікарда сей желізний закон говорить, що Рікардо тим законом розвинув буржуазну економию до ii остаточних границь с. е. довів ii над пропасть, перед котрою ii не остається нічого иншого зробити, як або розвалитись в руіну або статись социяльною економиею. (Стор. 116.) Така то ціль сего желізного закона. Ш. п. І. Ф. закидаючи нам фалшиве перекручене сего Ляссалівського закона не подав, як слідовалоби спрецизувати сей закон и в чім ёго головна вага. Тількож нам здається, що тут нема иншоі альтернативи: або робітнича плата редукується правильно (звичайно) до мінімум конечного удержаня робітника, а тоді есть се желізний закон, або се не діється правильно а тілько виїмково, а тоді нема сего закона, и шкода всего галасу о желізнім законі, як о желізнім вовку. На підставі самих висказів Ляссаля доказали ми, думаємо, доволі ясно, що Ляссаль говорив о редукциі робітничоі плати до мінімум конечного удержаня яко о правилі и на тім основував свій закон. Що однакож сей т. зв. желізний закон неправдивий, се виказали ми в примітках до розвідки Г. Шеля, а и сам Ш. П. І. Ф. помінявши Ляссаля за редакцию Пр. осудив сей закон яко „нісенітницю“ и „нонсенс.“

Остається нам ще показати, що сей ославлений желізний закон робітничоі плати винайдений Ляссалем а не Рікардо и що між Рікардо а Ляссалем заходить що до робітничоі плати не мала ріжниця. Щоб широко не розводитись відкликались ми в нашій примітці на статю „das eherne Lohngesetz Lassalle's“ в Allg. Augs. Zeitung, хоч, як се з висше сказаного випливає, ми не операли наших виводів на авторитеті All. Ag. Zeitung а на словах самого Ляссаля. Як ні дуже маловажно відноситься Ш. п. І. Ф. до згаданоі статі Allg. Aug. Zeitung, котроі очевидно с тоі причини не зволив навіть прочитати, то все ж таки думаємо булоб не завадило Ш. п. І. Ф. приглянутись до згаданоі статі, а тоді певно не був би він так на певно завіряв, що Ляссаль говорить те саме, що Рікардо. Може й бути, що Рікардо в московськім перекладі Зибера виглядає скорше на Ляссаля, як на себе самого, бо не раз вже лучалось нам помічати, що наукові книжки в московськім перекладі чи то задля тенденцийности перекладця, чи задля неясности московськоі наукової термінольогиі, чи задля боязни перед цензурою, багато в дечім ріжняться від оригіналу. Ми маємо перед собою діло Рікарда в німецькім перекладі: David Ricardo's Grundsätze der Volkswirthschaft und der Bestheuerung — aus dem Englischen übersetzt von Dr. Edw. Baumstark. Leipzig 1837. На стор. 72 и 73 сего діла читаємо: Die Arbeit hat, wie alle anderen Dinge, welche gekauft und verkauft werden und deren Menge vergrössert und verkleinert werden kann, ihren natürlichen und ihren Marktpreis. Der natürliche Preis der Arbeit ist derjenige, welcher nothwendig ist, um die Arbeiter, einen mit dem anderen in Stand zu setzen zu bestehen und ihr Geschäft fortzupflanzen ohne Vermehrung oder Verminderung. Der Marktpreis der Arbeit ist derjenige, welcher wirklich für dieselbe bezahlt wird nach der natürlichen Wirksamkeit des Verhältnisses zwischen Angebot und Nachfrage. So viel nun auch der Marktpreis der Arbeit von ihrem natürlichen

Digitized by Google

Preise abweichen mag, so hat er doch, wie die Güter, ein Streben sich ihm nachzubilden. Das Vermögen des Arbeiters, sich selbst und die Familie zu ernähren, welche zur Erhaltung des Arbeiters erforderlich sein kann, hängt nicht von der Geldmänge, welche er als Arbeitslohn erhalten kann, sondern von der Menge der Nahrungsmittel, anderer Lebensbedürfnisse und Gemächlichkeiten ab, welche zum Unterhalte des Arbeiters und seiner Familie erforderlich sind. — На стор. 74 говорить Рікардо дальше: Ungeachtet jenes Strebens des Arbeitslohnes sich dem natürlichen Satze gleich zu bilden, kann dennoch der Marktsatz (preis) desselben, in einer fortschreitenden bürgerlichen Gesellschaft auf unbestimmte Zeit hinaus *ständig* über demselben stehen. Слідує тілько порівнати сі місця з висше наведеними уступами з Ляссалевої книжки, щоб вшзнати велику ріжницю між теорією Рікарда а теорією Ляссаля. Як бачимо розуміе Рікардо під природною ціною праці ту ціну, яка потрібна, щоб заспокоіти вижившене и инші потреби жития а надто и вигоди жития (Gemächlichkeiten) не тілько самого робітника але и его родини. Дальше каже Рікардо, що торгова ціна праці маѣ лише нахил установлятися в міру тої природної ціни, хоч звичайна торгова ціна роботи є більша від ії природної ціни, так як и торгова ціна кождого иншого товару звичайно висша від ії природної ціни (коштів витвору) а именно о цілий зиск продуцента. Тимчасом Ляссаль настійно говорить, що плата робітнича конечно мусить и то правильно придержуватись конечного удержаня робітника при житю. По третє Рікардо виразно підносить, що при здоровім розвою суспільности, а взглядно при поступаючім розвою продукциі ціна праці підноситься стало и то не на хвилю але на неозначений час понад ії природну ціну.

Яка ріжниця між сим послідним виводом Рікарда а виводом Ляссаля? Нім дамо на се відповідь, мусимо перше звернутись до третёго питаня: чи робітникови належиться вся вартість витвору? Шан. п. І. Ф. старається боронити теорию Маркса, Ляссаля и др. соціялістів: „що вартість товару рівна скількости вложеної в его праці“ — передовсім таким прикладом: „Кравець Н. пр. купуе сукна и всяких там приборів за 10 зр. а за зроблену с того сукна одежу бере 15 зр., значить сукну прибуло вартости, воно перестало бути сукном а стало сурдутом именно перетворене працею кравця. Сума 5 зр. виражаѣ ту именно тоту підбільшку вартости товару — се ціна праці. Але чи стосунок той зміниться, коли кравець замісць за 10 зр. купить материялів за 100 зр. и замісць одного зробить 10 сурдутів т. є. в материял вложить 10 раз по рівній кількости праці? Очевидна річ, що стосунок не зміниться, доки загальний стан продукцийної техніки в суспільности не зміниться. Значить, доки того нема, дотн вартість товару пересічно (розуміемо ту нормальні условини обміни, а не монополь ані шахрайство) рівна кількости вложеної в его праці.“ Ми справді не знаемо, що́ сей приклад маѣ доказувати? Що $5 \times 10 = 50$, об тім ніхто не сумнівається. Але чи с сего виходить, що вартість товару рівна кількости вложеної в его праці? Аджеж вартість сурдута в сім прикладі не рівна кількости праці кравця поданої на 5 зр., але рівна вартости сукна 10 зр. + 5 зр. = 15 зр.! При-

Digitized by Google

пустім отже, як се звичайно буває, що сей сурдут робив не сам кравець, але ёго челядник, чи ж належиться сему робітникови вся вартість товару с. є. 15 зр.?! А дальше, чи не слідує від суми 5 зр. відчислити ще яку часть за нитки, голки, гузики, шнурки, за світло при роботі, за льокаль, в котрому робиться, за наструченє купця и т. д. — словом кошта роботи, котрі звичайно поносить капіталіст (предприємець) а не робітник? Чи ж можна буде тоді сказати, що и тих 5 зр. се тілько нагорода за працю челядника а що принципал не має в них ніякого уділу? Йдімо ще дальше. Чи и тоді буде мав челядник право на цілу вартість товару, коли предприємець такеж саме сукно, купуючи пр. сукно в великій скількости, закупив замість по 10 зр. по 5 зр., коли дальше и кошта виробу сурдута (нитки, шнурки, світло, опал, наєм и т. д.) у ёго будуть менші, а він мимо того продасть штуку (сурдут) по 15 зр., значить більше виторгує и більший зиск буде мати, — чи и тоді, кажемо, має челядник дістати весь той зиск с. з. не 5 зр. але пр. 10 зр.?! А з другої сторони, коли тих 5 зр., припадаючих, припустім, за саму роботу, не старчать на закупно предметів „конечних до удержаня робітника“ за той час, який спотребує він на виріб сурдута, чи тоді можна сказати справедливо, що робітникови повинна припасти більша плата (с ціни сукна)? В конець, звісна річ, що майже кождий робітник працює по мірі своїх сил и своєї вправи ріжно: в тім самім часі виробляє більше або менше. Оден зробить одежу (пр. сурдут) 2 дні, другий 3 дні, а третій 4, а при тім ще и якість їх роботи не однакова. Приймаючи робучих днів 300 на рік, зробить перший робітник 150, другий 100, а третій вже тілько 75 сурдутів. Як же ж тут стоїть с тою теориєю, що вартість товару однозначна с скількостю праці вложеної в товар? Тут вложено однакі скількости праці, всі три робітники працювали через 300 днів, значить, — після Марксівсько-Ляссалівської теорії — повинна би сума сурдутів вироблена кождим робітником бути рівної вартости с. є. 150 = 100 = 75! Тим часом и здоровий розум и щоденне житя говорить, що так не може бути, що вартість всіх витворів кождого с сих трех робітників инша, хоч однакова скількість праці спожита на їх виріб. Можна догадатись, що за прикладом Маркса и Ляссаля відкаже нам Ш. п. І. Ф.: — але ж ми тут розуміємо пересічну працю. „Вартість товару пересічно рівна скількости вложеної в него праці. Кажемо: пересічно. Се така річ, котру всі, кілько небудь чесні економісти зовсім ясно розуміють и признають.“ Ну, ми незнаємо, яким чином влазить сюда честь и не честь; можна ж бути дуже нечесним економістом а розуміти, можна бути и найчеснійшим а не розуміти. Хоч би нас и зачислено до зовсім нечесних, ми признаємось, що не розуміємо такого мірила вартости.

Ми тілько догадуємось, що се слово „пересічно“ має нагадувати теорию Маркса о вартости творів, котрої не узнають всі скілько небудь критичні економісти. Пересічна скількість вложеної праці се те саме, що у Маркса das Quantum gesellschaftlich nothwendiger Arbeit, oder die zur Herstellung eines Gebrauchswerthes gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit, welche seine Werthgrösse bestimmt. Маркс а за ним и Ляссаль бажають поставити працю мірою всякої вартости. Скількість праці вложеної в товар має бути мірою ёго вартости. Вже на

Digitized by Google

повисшім прикладі показалось, що така міра дуже неозначена, хоч тут діло з виробами однакими, а не ріжнородними, що потребують ріжнородної праці. Кождий из трех робітників справедливо може сказати: я працював через 300 днів з усіх моіх сил так як оба другі, я вложив в моіх 75 штук стількож праці, що й А в свої 150 а В в 100 штук, вартість міряється після скількости вложеної праці, заплатіть мині за 75 штук стілько, скілько платите за 150 и за 100! С становиска робітника се може бути справедливо, але не с становиска економиі и кождий купець насміється над таким виводом. Що ж доперва, коли маємо ріжнородні витвори: виріб кравецький, твір музикальний, словесний (повість, поезия), малярський, плоди рільництва и т. д.? Всі ті ріжнородні витвори людської праці творять нині предмети взаімної обміни, мають свою вартість, мають свою ціну — се просто товари. Якже ж міряти іх вартість після скількости вложеної праці, коли тут и витвори ріжнородні и праця, що іх витворила, ріжнородна? А предсі треба мати однакову для них міру іх вартости, як всіх можна купити за гроші. Щоби знайти таку міру кинувсь Маркс до абстракциі. Він не тільки видумав „суспільну пересічну працю“ по скількости, ставляючи яко міру вартости сю скількість праці, яка „суспільно“ потрібна, щоб виробити товар, отже видумав для кождого товару абстракційну „суспільну“ пересічну скількість праці и „суспільний“ пересічний час праці. Він посунувсь ще дальше. Він звів всю ріжнородну працю ріжнородних галузей продукциі на якусь абстракційну однаку, тожсаму працю суспільну. „Die Arbeit — пише К. Маркс — welche die Substanz der Werthe bildet, ist gleiche menschliche Arbeit, Verausgabung derselben menschlichen Arbeitskraft. Die gesammte Arbeitskraft der Gesellschaft, die sich in den Werthen der Waarenwelt darstellt, gilt hier als eine und dieselbe menschliche Arbeitskraft, obgleich sie aus zahllosen individuellen Arbeitskräften besteht. — Jede dieser individuellen Arbeitskräfte ist dieselbe menschliche Arbeitskraft wie die Andere, soweit sie den Charakter einer gesellschaftlichen Durchschnitts-Arbeit besitzt und als solche gesellschaftliche Durchschnitts-Arbeit wirkt, also in der Production einer Waare auch nur die im Durchschnitt nothwendige oder gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit braucht. Gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit ist Arbeitszeit, erheischt um irgend einen Gebrauchswerth mit den vorhandenen gesellschaftlich normalen Productionsbedingungen und dem gesellschaftlichen Durchschnittsgrad von Geschick und Intensität der Arbeit darzustellen*). Справді Маркс досвілий ученик Геґля в абстракційнім крутарстві, тількож економия не дуже богатиться такими абстракциями. Die gesammte Arbeitskraft gilt als eine und dieselbe! Для чого gilt, коли щоденно маємо противні докази, що робота роботі не рівна, що кожда индивідуальна праця відбігає від другої индивідуальної праці як единиця від единиці, що праця двох робітників и по часу и по якости далеко не однакова? Durchschnittsarbeit, Gesellschaftliche Durchschnitts-Arbeit, Durschnitts-Arbeits-

*) Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Hamburg 1872. S. 13—14.

Digitized by Google

kraft, gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit, gesellschaftlicher Durchschnittsgrad von Geschick und Intensität der Arbeit — се справді виском геґлізму в економії. Але Маркс забув, що робітник не може працювати „пересічною суспільною силою робочою“, а мусить працювати своєю индивідуальною силою робочою, що робітник єдиниця, индивідуум, а не якась пересічна абстракция, що абстракциями можна вивертати штуки с понятями, але не можна двигати продукційности, котра в своїх головних пружинах почиває в индивідуальности. Праця ріжна не тілько по своїй скількости с. з. по силі натуги мускулів а взглядно сил духових, але й ріжна по своїй якости. Праця виходить с сили и волі єдиниці и тому вона єдинична — индивідуальна и стілько ріжнородна, скілько ріжнородні самі єдиниці. Єдиниця може міряти вартість свого витвору скількостю своєї натуги и трати часу, може ії міряти, як звичайно говориться, своїм ліктем, але суспільна економия мусить мати загальний лікоть, загальну міру вартости, котру б можна приложити до кождого витвору. Социяліcти грішать именно тим, що маловажать або й зовсім нехтують индивідуальність в праці и в витворюваню. Можна собі уробити абстрактне поняте дерева, але все таки на ділі нема такого абстрактного дерева, а є тілько дерева конкретні — єдиничні. Так само можна утворити собі абстрактне поняте праці, абстрактне поняте „пересічного конечного часу праці потрібної до виробу товару“, але мимо того не абстрактна а индивідуальна праця двигає витворчість, творить економічні добра. Абстракції жиють тілько в голові а не в дійснім житю. Такою обстракциєю суть и ті Марксівські терміна: суспільна пересічна праця, суспільний час праці и т. д. Те, що ми бачимо в поодиноких витворах, се дійсна єдинична (индивідуальна) праця а не яка суспільна, так як їх витворили єдиниці а не фізично неистнуюча суспільність. Суспільність яко духове поняте сполуки людей може духово вливати на продукцию, але тим не менше сама продукция є явищем фізичного світа и фізичні сили виконують працю. Суспільність не має своїх фізичних орудий, як не має в загалі фізичного сутя, тому не можна й говорити о якій праці суспільній, в тім значіню як Маркс. Марксівська суспільна праця се нічого иншого як сума єдиничної (индивідуальної) праці. А річ ясна, що праця міліонів хоч по скількости зложена с суми праці всіх єдиниць, має що до своєї сущности ту саму ціху як праця єдиниці. Коротко кажучи, суспільна праця, так як ії представляє Маркс а за ним и Ляссаль, се пуста банька, котра не означає нічого відмінного від индивідуальної праці. Так само пусті баньки: gesellschaftliche Durchschnittsarbeitskraft и gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit и т. д. Се все такі крутарські химороіди як ті ніби фільозофічні понятя: das Ausersichineinandergehen, Ichtheit des Nichtich и т. д. Сам Маркс мотається відтак в своїй наснованій павутині и каже на послідок: es ist also nur das Quantum gesellschaftlich nothwendiger Arbeit oder die zur Herstellung eines Gebrauchswerthes gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit, welche seine Werthgrösse bestimmt. Die einzelne Waare gilt (знов те самовольне gilt, бо и сам Маркс не важиться сказати: ist!) hier überhaupt nur als Durchschnittsexemplar ihrer Art. Waaren, worin gleich grosse Arbeitsquanta enthalten sind, oder die in derselben Arbeits-

Digitized by Google

zeit hergestellt werden können, haben daher dieselbe Werthgrösse. Маркс завертівши голову своїх поклонників „суспільною пересічною силою робочою“, „суспільним пересічним часом робочим“ и т. д. зійшов по довгій мотанині знов до того, що не якась „суспільна праця“, котра истнує тілько в ёго голові, але час праці є мірою вартости товару. Так отже після сеі славної теориі „Битва під Грунвальдом“ и „Живі Свічники Нерона“ випрацёвані, перша Матейком а другі Семірадським, в протягу двох літ, мають ту саму вартість, що пр. 200 пар чобіт зроблених двома шевцями в протягу тож двох літ! До таких нісенітниць виходить Марксівська теория, що „товари, котрі можуть бути вироблені в одній часі роботи, суть рівної вартости“, або як сказано у Ляссаля, що „вартість товару рівна скількости праці вложеної в товар.“ Справді можна до сеі теориі приложити слова Гайного:

Zu fragmentarisch wird mir Welt und Leben,
Ich will mich zum deutschen Professor begeben,
Der weiss die Welt zusammenzusetzen
Und macht ein verständlich System daraus,
Mit seinen Nachtmützen und Schlafrockfetzen
Verstopft er die Lücken des Weltenbau's.

Тож понятно, що для такої теориі вартости ми не можемо одушевитись.

Мусимо ще згадати о однім закиді Ш. п. І. Ф. На доказ, що вартість товару неоднозначна с скількостю праці в ёго вложеної, навели ми на стор. 705 „Правди“ слідуючий приклад: „пр. оден корець пшениці обіймає в собі певну скількість праці и инших коштів. Коли ж жнива випали злі и грозить голод, тоді збільшається ужиткова вартість сего кірця пшениці в міру того, як він стається пожаданою річею для щораз більшого числа людей, и в наслідок того ціна ёго йде в гору, хоч в ёго не прикладається вже нової праці.“ П. Ф. каже на се: „ужиткова вартість кірця пшениці незалежно від доброго або злого врожаю остає однакова, а зміняєся тілько ёго замінна вартість и тре було вже крайного незнання самих елементарних понять економічних, щоб помішати ті дві річи до купи.“ На се замітимо, що не хто инший як Ляссаль допускається такого „крайного незнання самих елементарних понять економічних“, бо послухайте П. Ф., що говорить Ляссаль на стор. 101 (Kapitał i praca): „В часі облоги міста, коли застановлено довіз и загостив голод, ціна булки (в нашім прикладі ціна кірця пшениці) стається в найбільшій мірі монопольною. Зависить вона тілько від того, кілько ще булок находиться в місті и кілько животів до корму. — Праця, потрібна, щоб витворити булку, теряє тут зовсім характер двигача вартости. Сей приклад відповідно дібраний на те, що власне в тім случаю виімково за предмет платиться після ёго ужитковости, що власне хотіли ви (Шульце-Деліч) відперти вашим прикладом.“ Так говорить сам Ляссаль и тепер не знаємо, чи Ви готові ті самі слова приложити до високопочитаного Ляссаля, якими Ви с такою радостю почастували редакцию „Правди.“ Додамо ще нашу увагу, що не вважаємо — як се робить П. І. Ф. — ужиткової вартости яко супротивність до замінної вартости. Замінна вартість є тож в сущности ужитковою вартостю, тілько вираженою в суспільнім житю.

Digitized by Google

Ужитковість, яку має товар для загалу суспільности творить (поири иншім) ёго замінну вартість. Дальше годиться завважати, що ужиткова вартість товару зависить не тілько від спосібности товару заспокоіти ріжнородні потреби людські, але й від объему (Umfang) сих потреб с. з. для чим більшого числа людей якийсь товар є ужиточним отже й пожаданим, тим більша ёго ужиткова а заразом и замінна вартість. Ще старі економісти, пр. Rau говорить так: замінна вартість не є независима від ужиткової вартости, а противно опереється на ній (setzt den Gebrauchswerth voraus), позаяк витвір призначений для обороту має другим людям служити до ужитку и той хто набуває витвір тожсамо руководиться ужитковою вартостю. (Bd. I. S. 91). Отже ж власне в часі неурожаю корець пшениці має далеко більше „любителів“ як в часі урожаю, а то для того, що при малім числі кірців пшениці більше число людей убігається о споживу того самого кірця. Дальше силиться Ш. п. І. Ф. вивести, що „и тут вартість прямо пропорціональна скількости виложеної праці. Коли в добрий рік 100 единиць праці витворить 1000 кірців пшениці, а в злий рік тих самих 100 единиць праці витворить тілько 500 кірців, то очевидна (!) річ, що в першім разі вартість кірцьа буде $\frac{1}{10}$ а в другім разі вже $\frac{1}{5}$ с. є. два рази більша.“ Алеж по перше чи врожай чи не врожай ое зависить від кліматичних впливів а не від робітника, и на врожай и на неврожай однака оранка и сівба и вся робота, не однака тілько видатність землі. И треба вже справді софістерні, щоб говорити, що рільнича праця більша в неурожайні як в урожайні літа. Кождий скілько небудь тямучий господар просто насміється над такою теоріею „робітницькою“. А згадайте тепер про торги. Ось минувшого року був в Европі неврожай, а в Америці зародилось. Американці привезли на англійські и французькі торги свою пшеницю, в котрій по вашій теорії напевно повинно бути бодай о половину менше праці як в европейській пшениці. А предсі нікому не прийшло до голови держатись Вашої теорії, ніхто не питав про скількість праці вложеної в корець американської пшениці, а противно кождий купець так само платив за американську, як за европейську пшеницю. Як бачите: all' zu scharf macht schartig.

Дальше пише Шан. п. І. Ф. ось як:

„А ось тепер ми ј до вас загльанемо та посмотримо, јаку то ви мудрість ставиге супроті застарілоји Смітівськоји? „Корисний стосунок ужитковости до коштів товару становить јого вартість“. Ось јакоју теоријеју вартости обдарувала сьвіт велемудра р. Пр.! Теорія ое справді зовсім оріґінальна, і всім, хто закидаје нам, Галицким Русинам, недостачу оріґінальних помислів наукових, може вона служити „арматоју ізбіјенія“ і відстрашујучим приміром! Хоть і јак ми завидујем ред. Правди сего ґенійального помислу, а все такі, хотьачи бути безсторонними, мусимо признати, шчо тота теорія робит огромниј переворот в цілій економіји, — по просту, цілу економіју ставит до гори ногами! Бо погльадім лиш близше!“

„Дефініція ред. Пр. вводит до економічної науки замісць одної — три вартости. Бо коли порівнајемо кошти витворенья товару з јего ужитковістьу, то побачимо, шчо дејакі товарі, не перестајучи бути товарами, потьагајут більше коштів, ніж виносит јіх вартість ужит-

Digitized by Google

ков а. Приміром подібних товарів можут служити діяменти і загалом усі клейноти. Коли тільк о ті предмети мають вартість, котрі більше приносьат пожитку, ніж потьагують коштів, то діяменти або не будут мати нійакої вартости, або властиво будут супротів вартости оставатись шче в довзі, т. ј. будут мати вартість —. Богато знов товарів справді відповідає вимогам ред. Пр. і таких вартість буде +. Але дуже богато товарів може в певних хвильах тілько јак раз оплачувати кошти витворења, так шчо с порівнања вжиточности јіх с коштами одержимо 0, так шчо ј вартість јіх, хоть би на ділі ј јак велика, пісьља новоји дефіріції буде 0. Чи припадком і сама тота нова дефініція не буде належати до тих, може ј дорогих товарів, але з дійсноју вартостьу 0, — се лишајемо на суд пізноји потомности, коли тота почује шчо небудь про сьу дефініцју. Ось јака вона, тота „своја" мудрість."

Коли б Ш. п. І. Ф. був менше запопадливий за нападтями на редакцию „Правди" а більше дивився на саму річ, тоді був би він заглянув бодай до сих жерел, що ми іх навели в 6-ій примітці, а бодай до економиї Шефлього стор. 166 (покликана в „Правді" на стор. 698). Тоді бувби пересвідчився, що тут „велемудра" редакция не обдарувала світа ніякою новою теориєю вартости, а що се теория вартости а радше міри вартости виведена на фактичних підставах и обявах господарського житя, признавана новіщими економістами, сформулована Шефльем. Шкода ж було передвчасного галасу о оригінальних помислах галицькпх Русинів и хоч ся теория, як сказано признається всіма новіщими економістами и, хоч не ясно сформулована подибується також у старих економістів, — та що досі ще через те не стала економия „до гори ногами"! Вона стоіть на ногах и хоч помало поступае на перед. Скілько придатна ся дефініция міри вартости зміркуе кождий с тих прикладів, які Ви прикладаєте до неї и силитесь вивести, що тут редакция Пр. вводить до економиї замість одної — три вартости. Так не є однакож и Ви самі подали, хоч не зовсім вірно, тілько тр и предмети ріжної вартости, а зовсім не доказали, що ся дефініция ставить за одну три вартости. Замітимо ще мимоходом, що Ви невірно піймаєте ужитковість витвору. Ужитковість так ріжнородна, як ріжнородні потреби люд ей. До людських потреб належать також межи иншими и потреби вироджені тою у Німців дуже відповідно названою „Putzsucht" людей — охотою строіться у всілякі блискучі, цвітучі и кричущі цяцьки. Витвори, що заспокоюють сю потребу, мають отже тож свою ужитковість. До таких предметів належать діяменти и всі клейноти, штучні цвіти для окраси и переважна часть жіночої туалети. Можна дуже справедливо спорити о тім, чи се економічно марнувати людську працю на такі „цяцьки". Можна навіть теоретично сказати, як се сказав и Рікардо, що діяменти не мають в а р т о с т и. Але се буде тілько теория. Як скоро не хочемо потонути в теоретичній „Zukunftsekonomie" а бажаємо розъясняти обяви д і й с н о г о житя економічного, то не можна нам нехтувати сих, хоч може бути, не конче відрадних фактів, що багато людей уживае и людську працю и продукта природи на оздобу людського тіла, що ся охота „прикраски" вироджує потреби, у деяких людей не менще маловажні від потреби істи и пити, що отже витвори заспокоюючі сі потреби

Digitized by Google

мають дійсно свою ужитковість. Отже й діяменти творять предмет так сильної пожадливости людей, именно людей дуже маючих, що діямент належить у них ледви чи не до найконечнійших потреб. Тож не можна сказати, щоб діямент не мав своєї ужитковости. Стілько про сам діямент.

Погляньмож тепер на процес витворюваня — продукциі. Коли б ужитковість витвору не перевисшала коштів витворюваня, то така продукция булаб безвартна, неекономічна, и тілько в міру, як ужитковість витворів перевисшає іх кошта, має продукция свою рацию. Се а не що иншого хотіли ми виразити в примітці 6-ій виказуючи, що коли праця вложена в витвір належить до єго коштів продукциі, сама вартість витвору повинна бути більшою від вартости праці — отже й скількість праці вложеної в витвір не є однозначною з вартостю витвору. Коли рільник вложив в землю 20 зр. коштів продукциі, а назад получить с того свого господарства знов тілько 20 зр. — то треба конечно признати, що він не витворив ніякої н о в о ї вартости, що, словом, вартість ё г о продукциі = 0. Так само мається с кождою иншою галузею продукциі. Продукция, котра, би не витворювала нової вартости с. є. більшої ужитковости як виносять кошта продукциі (до котрих належить и вложена праця), була би зовсім безцільна. Мірою вартости продукциі отже й поодиноких продуктів є скількість надвишки ужитковости по над кошта продукциі. Чим більша ся надвишка, тим більша вартість продукциі и поодиноких товарів. Ми признаємо, що витворюються иноді продукта, котрих ужитковість в прирівнаню до коштів продукциі рівнається 0 або и — . Єсть се упадок продукциі, котрий веде до страшенних катастроф менше більше таких, які ми бачили в віденськім краху р. 1873. И видите акциі тих ріжнородних Baubank ів etz. немаючі тепер ніякої вартости — се ті продукта, котрих кошта продукциі більші від іх ужитковости. Куповано дорого землю під будову, розпочинано будову, а відтак показалось, що ужитковість тих будов стояла значно низше під коштами закупна землі и будови. Погляньте, де хочете, а всюди побачите се право вартости. И ми думаємо, що кождий продуцент забераючись до якої небудь продукциі поспитає себе, чи витворить він з призначених до продукциі материялів таку надвишку ужитковости по над ужитковість самих материялів и коштів продукциі. Коли він сего ненадіється, то напевно спродасть ті материяли без перетвореня а свою працю поверне до инших, видатних галузей продукциі.

Після сказаного можемо тепер повернутись до поставленого питаня: яка ріжниця межи виводом Ляссаля а виводом Рікарда?

Не будемо широко розводитись, бо и так вже мусіли ми посвятити сему предметови за багато місця, а скажемо коротко: головна ріжниця виводу Рікарда в тім, щоби сам процес продукциі був правильний, розвивався по мірі потреб суспільности, не витворював „надпродукциі“ товарів и сил робочих, — словом, щоби економічне житя суспільности було поступаюче (eine fortschreitende Gesellschaft). Як се осягнути, се й становить сущність економічного питаня. Не можемо на сім місци входити в розбір сего питаня. Скажемо тілько, що висше згадана теория Ляссаля а взглядно Маркса зовсім ёго не розвязує. Припустімо, що всі робітники стали властителями орудий праці. Невходимо в те, як се сподіється, чи мирно, чи кріваво, чи за винагоро-

Digitized by Google

дою чи без неї. Питаємо тілько, чи через те зміняться правила, які й тепер впливають на вартість и ціну товарів, отже й на вартість и ціну праці? Ріжниця буде тілько та, що робітник вложить тепер в свій витвір не тілько свою працю, але й инші кошта, як материяли до виробу, кошта удержаня и зъужитя орудий, опал, світло, наєм и т. д. Але мимо того вартість нововиробленого товару буде установлятись після стосунку ёго ужитковости до коштів витвору с. з. вартість нововитвору и зиск робітника буде тим більший чим більша ужитковість (взглядно попитливість) витвору а чим менші кошта ёго витвореня. Те що робітник є тепер заразом властителем орудий праці нічого не змінить и коли буде надпродукция витворів, тоді їх вартість спаде а робітник понесе страту не тілько на своїй праці, але й (за капіталіста) на коштах продукциі виложених крім праці. Зміниться тілько процес поділу зиску межи робітника а капіталіста о стілько, що робітник (взглядно спілка робітників) будучи заразом капіталістом забере цілий зиск, взглядно понесе цілу страту. Так отже висше згадані теорії не рішають и не устороняють теперішного питаня соціяльного. Вони не усувають шкодливої конкуренциі, за котрою звичайно йде недоля як робітників так и капіталістів. Вони не подають поруки лучшої економії с. є. що суспільність буде витворювати при менших коштах продукциі більше вартостей. Вони й не поправлять долі робітника. Шан. п. І. Ф. думає, що „в здорових економічних порядках, де суспільність ціла вважається (sic) одним робучим фондом, немов одним соборовим робітником, там и не може бути за богато сил робочих. Чим більше їх, тим ліпше, тим більше суспільність натворить витворів, тим богатшою стане.“ Ну, звольте прочитати хоч би Ляссаля на стор. 119 (Kapitał і praca), Ви переєвідчитесь, що „чим більше робітників и чим більше натвориться витворів“ незначить ще, що суспільність стане богатшою, що є закон, після котрого продукция витворів понад дійсну потребу суспільности стається надпродукциею злишною а заразом и шкодливою, за котрою йдуть страшні кризи, котрі Ви зовсім блудно поясняєте. Продукция не може відбуватись ad infinitum, бо добра в неограниченій окількости немають вартости и в згалі тілько продукция в міру потреби и відповідно до потреб суспільности має свою ціль и вартість. Именно й в тім задача сотвореня „здорових“ порядків економічних, щоби не продуковано „як найбільше“ витворів ad infinitum без потреби с. є. щоби небуло надпродукциі, и в тім, щоби не було „як найбільше“ с. є. за богато робітників, бо тоді повстає перелюднене и всяка нужда. Ми тілько згадуємо о тім коротко, щоб указати, як далеко ще від тих теорий и від порожного галасу о кривді робітників до справдішного уладженя здорового економічного стану. Ми знаємо, що поклонники Маркса и Ляссаля піднесуть против нас закид, що ми вступаємось за „капіталістів“ и таке инше. На се ми відказуємо, що не бачимо для справи робітників ніякої користи в блудних, хоч на око для робітників може й милозвучних, теориях, а противно, думаємо, що лучше служить сей справі, хто поясняє хоч би тілько хиби тих, котрі милозвучними але блудними теориями відривають робітників від зрілої розваги над своєю и капіталістичною реформою.

Digitized by Google

Шан. п. І. Ф. зволив заслати до Хін також и Шеффлёго. Про такий високопарний суд п. І. Ф. над Шеффлем шкода що й говорити и через него значене заслуг Шеффлёго зовсім незменшиться. Подаємо понизше слова Спенсера о питаню робітничім, Спенсера, котрого п. І. Ф. ще не заслав до Хін и навіть почитає на рівні з Марксом и Лассалем. Ось що говорить Спенсер в своїм ділі: Einleitung in das Studium der Sociologie (Leipzig 1875) II. Thl. на стор. 55—63:

So verhält es sich mit den Vorstellungen, welche die Arbeiterklassen sich von denjenigen bilden, von welchen sie unmittelbar beschäftigt werden und von denjenigen, welche die höheren gesellschaftlichen Stellungen einnehmen. Indem sie scharf empfinden, was sie zu ertragen haben, und mit Recht einige wirkliche Beschwerden auf Leute zurückführen, welche ihre Arbeit kaufen und auf Leute, welche den meisten Einfluss in der Gesetzgebung haben, schlissen Fabrikarbeiter und ländliche Tagelöhner, dass individuell und insgesammt betrachtet, die über ihnen Stehenden in ganz besondern Graden persönlich schlecht, eigennützig oder tyrannisch seien. Es fällt ihnen nicht ein, dass die Uebel, über welche sie sich beklagen, aus der menschlichen Durchschnittsnatur unseres Zeitalters entspringen. Uud doch würden sie, wäre es nicht um des Klassenvorurtheils willen, in ihrer Handlungsweise unter einander eine Menge Beweise dafür erblicken, dass die Ungerechtigkeiten, welche sie erdulden, sicher nicht grösser, ja möglicherweise geringer sind, als sie sein würden, wenn die höhern gesellschaftlichen Functionen von aus ihrer eigenen Mitte entnommenen Individuen verrichtet würden. Der einfache ziemlich notorische Umstand, dass Arbeiter, welche sparen und Meister werden, nicht rüsksichtsvoller als gewöhnlich, sondern oft das Gegentheil gegen die von ihnen Beschäftigten sind, könnte sie allein hiervon überzeugen. Auf allen Seiten gibt es Zeugniss in Menge, welches ähnliches darthut. Sie mögen nur einmal nachforschen, wie es in jeder Küche zugeht, wo es mehrere Dienstboten gibt und sie werden. Streitigkeiten wegen des Vorranges, Tyranneien über jüngere finden, welche mehr als die ihnen zukommende Arbeit zu thun gezwungen werden, Tadel, welcher vom einen dem andern zugeschoben wird, und jene vielen durch Mangel an richtigem Gefühl verursachten Formen des Misverhaltens, und sehr häufig übertreffen die in einer dieser kleinen Gruppen erwachsenden Uebel an Intensität diejenigen, welche die Gesellschaft im grossen durchdringen. Die Vorgänge in den Werkstätten beweisen ebenfalls auf die verschiedenste Art die schlechte Behandlung von Arbeiten gegeneinander. Das Verstecken der Werkzeuge und Verderben der Arbeit derjenigen, welche sich ihren unvernünftigen Handwerksgebräuchen nicht anschliessen, beweisen, wie wenig die individuelle Freiheit in dieser Klasse respectirt wird. Und noch auffälliger wird dies duruh die innere Leitung ihrer Gewerkvereine bewiesen. Um nict bei der gelegentlichen Tödtung von Leuten unter ihnen zu verweilen, welche das Recht, ihre Arbeit nach ihrem Gefallen zu verkaufen, behaupten, oder bei den häfigen Handlungen der Gewaltthätigkeit und Einschüchterung, die von Strikenden gegen diejenigen begangen werden, welche die Arbeit, die jene ausgeschlagen, übernehmen, genügt es, den von Gewerkvereinsbeamten ausgeübten Despotismus anzuführen. Die täg-

Digitized by Google

lichen Handlungen derselben offenbaren, dass die von den Arbeitern eingesetzten regierenden Mächte ihnen Unbilden zufügen, die ebenso gross, wenn nicht grösser als diejenigen sind, welche ihnen von den politischen oder socialen regierenden Mächten zugefügt werden, über welche sie schreien. Wenn der Vorstand einer Genossenschaft den Kohlengräber, der sich derselben angeschlossen, verbietet, mehr als drei Tage in der Woche zu arbeiten, wenn derselbe auf einen bestimmten Verdienst in jenem Zeitraume beschränkt wird, wenn er von seinem Brotherrn keinen Zuschlag für jeden Extratag, den er arbeitet, anzunehmen wagt, wenn er als Grund der Ablehnung angibt, dass er von seinen Kameraden in Verruf gethan, ja seine Frau nicht mehr angeredet werden würde, so leuchtet ein, dass er und die übrigen über sich selbst eine Tyrannei gesetzt haben, ärger als die Tyranneien, über welche sie sich beschwerten. Wenn er die Thatsachen, abgesehen vom Klassenvorurtheil, ins Auge fasste, so würde der geschickte Arbeiter, welcher in einer gegebenen Zeit mehr als seine Kameraden zu schaffen vermag, es aber nicht zu thun wagt, weil er sonst von ihnen in Verruf gethan werden würde und folglich den Vortheil seiner überlegenen Kräfte nicht ernten kann, erkennen, dass ihm auf diese Weise von seinen Kameraden ernstlicher geschadet wird, als durch Parlamentsacte oder Vereinigungen von Kapitalisten. Und er würde weiter erkennen, dass das Gerechtigkeitsgefühl in seiner eigenen Klasse, nicht grösser ist, als in den Klassen, welche er für so ungerecht hält.

Das Gefühl, welches so die Vorstellungen der Arbeiter besticht, verhindert sie zugleich, zu erkennen, dass ihre Verbindungen selbstsüchtig darauf abzielen, auf Kosten der industriellen Bevölkerung im grossen zu profitiren. Wenn eine Gewerkgenossenschaft von Zimmerleuten oder Maschinenbauern Vorschriften macht, welche die Zahl der zuzulassenden Lehrlinge beschränkt, in der Absicht, das Verhältniss der ihren Mitgliedern gezahlten Löhne aufrechtzuerhalten, wenn dieselbe auf diese Weise stillschweigend zu jedem über die gestattete Zahl sich Meldenden sagt: „Geh und lerne irgendwo anders“, so heisst dies indirect zu allen andern Gewerken sagen: „Mögt Ihr euch immerhin eure Löhne durch Vermehrung eurer Zahl ernidrigen lassen, wir wollen es nicht.“ Und wenn die andern Gewerke jedes dasselbe thun, so ist die allgemeine Folge, dass die Verbandsarbeiter jeder Gattung zu den überzähligen Söhnen von Arbeitern, welche Beschäftigung suchen, sagen: „Keiner von uns will, dass unsere Meistereuch beschäftigen.“ So nimmt jedes Gewerk in seiner Begierde nach Selbstschutz keine Rücksicht auf andere Gewerke und opfert zu Tausenden die aufwachsende Generation der Arbeiterklasse. Auch wird nicht blos in dieser Weise das Interesse einer jeden Arbeiterklasse zum Schaden der Arbeiterklasse im allgemeinen verfolgt. Ich sehe davon ab, dass die Maurer, wenn sie stricken, die Arbeiter welche ihnen in die Hand arbeiten, der Beschäftigung berauben, oder von der Art, wie die jetzt im Strike begriffenen Kohlenarbeiter den Hüttenarbeitern Missiggang aufgezwungen haben, sondern ich beziehe mich auf die Art, wie das von irgendeiner Gruppe von Arbeitern behufs Erlangung höherer Löhne eingeschlagene Verfahren eingeschlagen wird ohne Rücksicht auf den Umstand, dass ein daraus erwachsendes Steigen im Preise der erzeugten

Digitized by Google

Waare ein Nachtheil für alle andern Arbeiter ist. Das Klassenvorurtheil, welches die Meinung nährt, dass die Frage in jedem Falle nur eine solche zwischen Arbeitgeber und Arbeitnehmer, zwischen Kapital und Arbeit sei, schliesst die Erkenntniss der Wahrheit aus, dass die Interessen aller Consumenten darin verwickelt sind und dass die ungeheure Mehrheit der Consumenten den Arbeiterklassen selbst angehört. Wenn die Consumenten genannt werden so denkt man nur an solche, welche den wohlhabendern Klassen angehören, die, wie man meint, höhere Preise wol zahlen können. Man höre nur einen Passus aus George Potter's Vortrag auf dem jüngsten Gewerkvereinscongress zu Leeds:

„Der Consument in einer so hohen Civilisation mit einem so arrogantem Luxus und mit so ungeduldigen Ansprüchen, wie sie ihn in unserem Lande und Zeitalter charakterisiren, ist stets bereit, sich zu beunruhigen und die Schale seines Zorns über diejenigen zu ergiessen welche er im Verdacht hat, ein Verfahren zu beobachten, welches ihm, wie er argwohnt, eine Feder aus seinem Bett, ein Gewürz aus seiner Schüssel oder eine Kohle aus seinem Feuer nehmen könnte; und zum Unglück für die Aussichten auf Billigkeit fällt das Gewicht seines Zornes selten auf Kapitalisten, sondern pflegt unfehlbar den niedern Arbeiter zu zermalmen, der es gewagt hat, auf sein Recht und seine Unabhängigkeit zu fussen."

Woraus man schliessen könnte, dass alle geschikten und ungeschickten Handwerker, alle Feldarbeiter, alle sonstigen Arbeiter mit all ihren Weibern und Kindern von den erhöhten Preisen der Waaren nicht berührt werden. So sehr man auch auf die verzerrenden Wirkungen des Klassenvorurtheils vorbereitet sein mag, würde man doch wol kaum so grosse Wirkungen erwartet haben. Man hätte denken sollen, es müsse einem extremen Parteigänger der Gewerkvereine klar sein, dass ein Strike, welcher die Kohlen noch einmahl so theuer macht, in relativ geringem Grade die Tausende oben beschriebener reicher Consumenten berührt, dagegen sehr scharf von den Millionen armer Consumenten empfunden wird, für welche die Ausgabe für Kohlen im Winter ein schwerwiegender Posten ist. Man hätte denken sollen, dass eine in diesem Falle so handgreifliche Wahrheit durchweg würde erkannt werden, die Wahrheit, dass bei fasst allen Industrieproducten das durch das Steigen des Preises hervorgerufene Uebel schwerer auf jener ungeheurn Zahl lastet, welche für Lohn arbeitet, als auf der kleinen Zahl, welche ein mässiges oder bedeutendes Einkommen geniesst.

Wäre ihr Urtheil nicht durch das Klassenvorurthetl bestochen, so würden die Arbeiter der Wahrheit zugänglicher sein, dass bessere Formen der industriellen Organisation entstehen und die Formen, welche sie als bedrückend betrachten, beseitigen würden, wenn solche bessere Formen thunlich wären. Und sie würden zu erkennen vermögen, dass die Unthunlichkeit besserer Formen aus den Unvollkommenheiten der vorhandenen moralischen und intellectuellen menschlichen Natur entspringt. Wenn die Arbeiter in irgend einem Geschäft sich so verbinden und regieren könnten, dass der ihnen als Arbeiter zufallende Antheil am Gewinn grösser als jetzt wäre, während die Zinsen von dem angewandten Kapital sich geringer als jetzt beliefen, und wenn sie zugleich die productiven Artikel zu niedriegern Preisen verkaufen könnten als

Digitized by Google

die gleichen Artikel producirt in Geschäften, wie sie gegenwärtig geführt werden, dann würden offenbar Geschäfte wie sie gegenwärtig geführt werden, eingehen. Dass sie nicht eingehn, dass solche bessere Organisationen dieselben nicht ersetzen, beweisst dass die Natur der Arbeiter selbst oder wenigstens viele derselben nicht gut genug dazu sind. Zum Glück werden in gewissem Grade Organisationen eines höhern Typus möglich; hie und da haben sie ermuthigende Erfolge erzielt. Aber im ganzen gesprochen sind die Massen dazu weder hinlänglich sparsam, noch hinlänglich gewissenshaft, noch hinlänglich intelligent. Betrachten wir den Beweis dahin.

Dass sie nicht sparsam genug sind, zeigen sie sowol dadurch, dass sie ihre höhern Löhne vergeuden, wenn sie sie erhalten, wie auch durch Vernachlässigung der sich darbietenden Gelegenheiten, veränderte Formen der corporativen Industrie anzuwenden. Als zu Gloucester die Wagenbaugesellschaft gebildet ward, wurde beschlossen, 1000 der Actien derselben von je 10 Pfd. St. für die darin beschäftigten Arbeiter zu reserviren und, um es ihnen bequem zu machen, ward angeordnet, dass Raten von je einem Pfund alle drei Monate eingezahlt werden sollten. Da viele der Leute 2 Pfd. 10 Sh. die Woche in einer Oertlichkeit verdienten, wo das Leben nicht theuer ist, meinte man, dass das Nehmen von Actien in dieser Weise ganz thunlich sein würde. Schon im Beginn waren die Umstände alle derart, dass sie jenes Gedeihen versprachen, welches die Gesellschaft seitdem erlangt hat. Der Vorsitzende ist ebenso hervorragend durch seine Geschicklichkeit in der Leitung grosser Unternehmungen, wie durch jene Sympathie mit den Arbeiterklassen welche ihn veranlasste, dieses Verfahren einzuschlagen. Der Geschäftsführer war Arbeiter gewesen und besass das Vertrauen der Arbeiter in so hohem Grade, dass viele mit ihm aus den Binnengrafschaften fortwanderten, als die Geselschaft gebildet ward. Ausserdem ging der Geschäftsführer mit ganzem Herzen auf den Plan ein, indem er mir sagte, er habe sich über die Gründung eines Geschäftes gefreut, an welchem die darin Beschäftigten einen Antheil haben würden. Allein seine, sowie die Hoffnungen des Vorsitzenden wurden getäuscht. Nach Verlauf eines Jahres war nicht eine einzige von jenen 1000 Actien genommen worden, worauf sie unter die Actionäre vertheilt wurden. Ohne Zweifel hat es in andern Fällen ermuthigendere Resultate gegeben. Aber dies ist ein Fall unter andern, welche zeigen, dass die Zahl von hinlänglich sparsamen Arbeitern nicht gross genug ist, um ein ausgedehntes Wachsthum besserer industrieller Organisationen zu gestatten.

Ferner setzt der Erfolg industrieller Organisationen von höherm Typus bei den Mitgliedern derselben einen feinern Gerechtigkeitssin voraus, als er gegenwärtig allgemein ist. Engere Cooperation bedingt grösseres wechselseitiges Vertrauen, und letzteres ist ohne mehr Achtung vor den gegenseitigen Ansprüchen nicht möglich. Wenn man findet, dass es bei Krakenkassen nichts Ungewöhnliches ist, dass die Mitglieder derselben fortfahren Unterstützung zu empfangen, während sie schon wieder fähig sind zu arbeiten, sodass Spione angestellt werden müssen, um dies zu controliren, während andererseits diejenigen, welche die Fonds verwalten, oft durch Verschleuderung derselben Zahlungsunfähigkeit herbeiführen, so kann man sich des Schlusses nicht erwehren, dass

Digitized by Google

der Mangel an Gewissenhaftigkeit die wirksame Vereinigung von Arbeitern unter ihrer eignen Leitung verhindert. Wenn wir unter geschickten Arbeitern auch das Verlangen einer bestimmten Rate per Stunde antreffen, weil weniger „ihren natürlichen Bedürfnissen nicht genüge," obgleich die unter ihnen arbeitenden ungeschicktern Hülfsarbeiter wenig mehr als die Hälfte der Rate per Stunde empfingen und von der geschickten Klasse ausgeschlossen wurden, so entdeckt man hier kein sittliches Gefühl, welches so hoch über dem von dem Arbeitsgeber gezeigten stände, um Formen des industriellen Schaffens, welche den gegenwärtigen überlegen wären, Erfolg zu versprechen. Indem die Arbeiter sich für gerecht halten, wenn sie sich verbinden, um ihre Arbeit nur unter gewissen Bedingungen zu verkaufen, die Meister aber nicht, wenn dieselben sich verbinden, um die Arbeit nur unter gewissen Bedingungen zu kaufen, zeigen sie eine Auffassung der Gerechtigkeit, welche nicht hoch genug ist, um eine Form der Cooperation durchführbar zu machen, welche erheischt, dass jeder die Ansprüche anderer ebenso vollständig wie seine eigenen anerkennt. Eine einzige von ihnen fast durchgängig gehegte falsche Auffassung der Gerechtigkeit würde allein genügen, das Mislingen herbeizuführen, die falsche Auffassung nämlich, dass die Gerechtigkeit einen gleichen Antheil am Gewinn unter den Producenten erfordere, statt, wie es in Wirklichkeit der Fall ist, gleiche Freiheit zu erfordern, ihre Fähigkeiten bestmöglich zu verwethen. Die allgemeine Politik des Gewerkvereinswesens, welche überall dahin strebt, den Ueberlegenen abzuhalten, von seiner Ueberlegenheit Nutzen zu ziehen, damit der niedriger Stehende nicht übervortheilt werde, ist eine Politik, welche, in irgendwelchen industriellen Verbindungen ausgeführt, dieselben unfähig machen muss, mit Verbindungen zu concurriren, welche auf dem Princip basirt sind, dass der erzielte Gewinn der entwickelten Fähigkeit gemäss vertheilt werden soll.

So verdunkelt das Klassenvorurtheil in seiner Wirkung auf die Arbeitnehmer im allgemeinen die an sich schon nicht leicht zu erkennende Wahrheit, dass der vorhandene Typus der industriellen Organisation gleich dem vorhandenen Typus der politischen Organisation ungefähr so gut ist, als die vorhandene menschliche Natur gestattet. Die in derselben enthaltenen Uebel sind weiter nichts als die durch ihre eignen Unvollkommenheiten den Menschen zugezogen Uebel. Das Verhältniss von Arbeitgeber und Arbeiter musss hingenommen werden, weil zur Zeit kein anderes seinem Zweck gleichgut entspricht. Abgesehen von speciellen Interessen, muss diese Organisation der Industrie, welche wir um uns her gewahren, als eine solche betrachtet werden, deren Verwaltungskosten, obgleich nicht so gross wie sie einst waren, doch übermässig sind. In jeder industriellen Verbindung muss es einen Verwaltungsapparat geben. Jeder Verwaltungsapparat, welcher Natur derselbe auch sein möge, muss bezahlt werden, muss einen Abzug von dem Totalertrag der verwalteten Arbeit nach sich ziehen. Das gegenwärtige System ist ein solches, unter welchem der Antheil des Totalertrags, welcher für Besoldung der Verwaltung draufgeht, beträchtlich ist, und unter bessern später zu erwartenden Systemen wird ohne Zweifel eine Abnahme der Verwaltungskosten stattfinden. Für den Augenblick aber

Digitized by Google

hat unser vergleichsweise kostspieliges System die Rechtfertigung für sich, dass es allein einschlägt. Die Verwaltung ist kostspielig, weil die zu verwaltenden Menschen so grosse Mängel haben. Mit einer Abnahme ihrer Mängel wird eine Ersparung in der Verwaltung und folglich ein grösserer Gewinnantheil für sie selbst eintreten. — —

З заміром наводимо сі слова Спенсера не передаючи іх на нашу мову, щоб знов оминути закиди, що ось то редакция Пр. перевертає слова. Справді слідовалоби всім, що так горячо славлять у нас Маркса и Ляссаля, пильно прочитати сі слова Спенсера. Може тоді пересвідчилибся вони, що сама хвальба Маркса и Ляссаля далеко ще не двигає народнёі економиі на перед, тоді може б позбулись того пересуду, що в кождім неузнаючім авторитету Маркса и Ляссаля бачать ворога народу а бодай робітників, и прийшли б до більшоі розваги над позитивними середками, як двигати нам народ з ёго недолі в багато дечому відмінноі від западного питаня робітничого. В нашім краю відграється сумна трагедия не фабричних робітинків с капіталістами, а дрібненьких и до того непросвічених властителів з одного боку з великими посілостями а з другого, ще більше небезпечного, боку, — з лихварством и коротко сказавши, з ліберальним с. з. фактично правно дозволеним шахрайством проворнішого, наскрізь хитрого и до грунту руйнуючого жидівства, до чого ще лучаться и так звані селянські банки. На се лихо дуже мало поможе славословіе Маркса и Ляссаля, мало й поможе крик о біді, а треба діл, и ми визнаємо, що більш цінимо практичні заходи немногих народовців около охорони народа від лихви и банків, заходи около просвіти — хоч повільноі, як шумні крики про робітників. До того, щоб ся праця ставалась як мога шпрокою, всесторонною, підмога для народу як мога окорою, просвіта — правдивою, до того треба нам повертатись, а то и мимо великих фраз о соціяльнім поступі, мимо а властиво задля завороту голов Марксівськими блудними теориями цінности — не подвигнеться наш народ на перед.

Праці позитивноі видимоі, а не слів и славословій треба для ратунку нашого народу.

Міністерство графа Д. А. Толстого.

(*Допись до „Правди“.*)

Камянець-Подільський 27 Цвітня (9. Мая) 1880.

Наша верховна державна комісия подарувала нам на Великдень таку крашанку, с котрою вже цілий тиждень носимося и доволі натішитися нею не можемо. Як раз на Великдень наш міністер освіти народнёі граф Дмитро Андрієвич Толстой подав просьбу в „отставку“. У всій росийській державі від Білого до Чорного моря, від Урала до Дуная вся скільки небудь просвітна частина товариства зітхнула вільнійше, неначе камінь хто ii звалив з грудей. И в Москві и в Вар-

Digitized by Google

шаві и в Петербурзі и в Одессі и в Казані и в Вільні вся интеліген-ция в оден голос могла тільки сказати „Слава Тобі Господи“ и пере-хрестилася трічи великим хрестом. Одна с столичних газет виголосила, що в Росиі було три великі „освободженія“: освобода кріпаків від панщини 1861 р., освобода Славян від Турецького ярма 1878 и освобода дітей від графа Толстого 1880 р. Така загальна радість, таке зна-чіне важної політичної и суспільної зміни, звязаної з лицем одного чоловіка, хочби и міністра, не зрозуміле буде для Вас, жителів конститу-цийної держави, де товариство саме заправляе своіми ділами и саме орудуе у своіх потребах; та не забувайте, що у нас зовсім инше, що від особи и тільки від особи правителя у нас залежить все и всюда и що з відставкою гр. Толстого всі педагоги, всі батьки малих дітей, всі скілько небудь думаючі люде, зачинають сподіватися, що діти іх може вийдуть людьми користними для себе и для товариства, и не будуть заганяні або в пропащий пролетаріят, або в нігілізм, або в Си-бір и на шибеницю. Щоб пояснити це, я постараюсь росказати Вам хоч в загальних зарисах ту систему виховання, котру представляв со-бою віддалений міністер и ті результати ёго системи, котрих нещас-ними жертвами були діти росийських підданих за останні 14 літ.

Граф Д. А. Толстой був назначений міністром освіти 1866 року після Головнина. Головнин оставив після себе память розумного и чес-ного педагога, котрий старався дати просвіті напрямок прогресивний, зміряючий до того, щоби діти и молодята отримували як мога найбіль-ше науки правдивої и користної для жития и для прогресу своёго то-вариства и своєі держави. Він дав ліберальний університетський устав, обдуманий так, щоби молоді, здібні сили могли зайняти професорські місця та щоби и старі нездібні або лініві професори не займали посади після того, як вислужать емеритуру и як не отримають $^2/_3$ голосів університетської ради в свідоцтво того, що вони справді можуть ще приносити користь. Гімназиі Головнин організував так, що дав велику силу гімназияльним радам: рада могла подавати кураторам свої педа-гогічні уваги, рада заправляла гімназиями и контролювала учителів, вонаж дивилась за моральностю питомців; в гімназиі були введені ре-альні науки, усилена математика, звернена особлива увага на историю, географию, фільольогию и літературу. Тілько що взявся Головнин після того завести порядок в народні школи, як ёго змінено. Настала бо вже тоді в Росиі тяжка пора реакциі. Серед росийського товариства були дуже ще сильні старі безумні и забиті елементи прежнёго часу: пани, що жалували панщини, чиновники, котрим суд, свобіднійший друк и пробудившийся лібералізм в товаристві не давали спокійно красти казну и гнести народ, старі військові служаки, котрі до старости прожили, знаючи тільки дві аксиоми: „не розсуждать“ и „въ зуби“, — всі ці еле-менти не знали зразу що почати серед ліберальних реформ нового царствованя, зложили руки и думали, що осталось тільки ждати смерт-ної годины; але поволі вони охолонули с страху, полічили себе, полі-чили нових людей и догадались, що не все для іх ще стрічено; з од-ної сторони почали вони без перестанку лякати центральний уряд ма-рою революциі, з другої пробужувати в масах, непривикших ще до супокійного пересвідченого думаня, фалшивий патриотизм, котрому нена-

Digitized by Google

че грозить новий порядок атеізмом, комунізмом, сепаратизмом, нігілізмом и всіми другими „ізмами“, які тільки можна було придумати. Тактика удалась — товариство росийське стало на сторону реакціі, уряд злякався революціі и началось ломане власних реформ там, де сила річей позволяла хоч що небудь в іх зломати. Скоро діло дійшло и до реформ в міністерстві освіти и реакция тут виразилась заміною Головнина гр. Толстим.

Граф Толстой одержав юридичне вихованє и займав до того часу юридично-адміністративне місце. Він не був зовсім приготовлений до посади міністра освіти. Знав він тільки одно, що яко міністер освіти він повинен и хоче задержати пруд ліберализму, що він має відвернути молоді покоління від поступу, котрий ёму, як и всім реакционерам, здавався однозначним з революціею и твердо порішив виконати це діло, хочби прийшлось разом відвернути народ від освіти. Идеалом гр. Толстого був такий склад товариства, в котрому тільки аристократия мала би доступ до висшої університетської освіти и через те до висших посад, — всі ж инші верстви товариства повинні держатися не великого засобу науки и мають займати або маленькі посади, або технічні обовязки. Між тим погляд такий треба було провести в такий час, коли вся публика кинулась до освіти, коли університети переповнялись слухачами, не містили іх, и треба було одкривати нові університети, коли гимназиі на стільки наповнялись хлопцями, що в десять літ треба було додати до 100 гімназий, що були в 1850 р. ще 240 нових и ті не вистарчили, коли все товариство: купці, земства, городські ради, банки, пани, не дивлячись, сипали грішми на будованє нових гімназий, на стипендиі при університетах, на сільські школи и загалом на освіту. Оглянувши позицию граф Толстой зрозумів, що цей пруд можно перебити тільки такою організациею середнёі школи, котраб зробила іі прохід трудним, або зовсім неможливим, щоб через гімназию мало хто, або ніхто не дійшов до університету, щоби в гімназиі поставити науку так, щоби той, хто вступить до неі, учився багато, та не научився нічого корисного для житя и не мігши кінчити науки, стратив би час и сили надаремно; в такому разі всі люде не дуже багаті, а навірно и вся бідонта боятиметься кошту даремного и будуть краще давати дітей в земство як в науку, між тим як для аристократиі буде кілька дуже дорогих и дуже привилиованих шкіл, котрі забезпечуть каріеру іі дітей (школа правовѣденія, Александровскій лицей, Катковскій лицей и. т. д.). Не знавши яку програму середнёі школи придумати пригідну для свого пляну, граф Толстой обернувся за порадою в ту кузню, де з великою для себе славою „сихъ дѣлъ мастера“ вже кілька літ кували на всю державу цілий арсенал реакцийних страхів и реакцийних „мѣропріятій“ т. є. до редакціі „Московских Вѣдомостей.“ Тут пп. Леонтіев и Катков и сфабрикували для п. міністра проект „клясичного виховання“, котрий міністер и провів в житя ручаючися, що сей проект вибавить державу від страшної неминучої революціі, він забув мабуть, що клясичне вихованє стримали и гуманісти 16 віку и члени французького конвенту 18 в.

Ми не будемо розбирати питанє чи клясицизм більше цивілізує товариство, чи реальні науки, чи клясицизм побуджає до революціі, чи

Digitized by Google

піддержує абсолютну монархию, бо ці питаня тут не можуть мати місця задля тої простої причини, що система графа Толстого була тільки по имени клясицизмом, але клясичного вихованя не давала. Хлопця від першої кляси садовили за латинську граматику и держали на ній 8 год; як в висших клясах перекладали авторів грецьких або латинських, то звертали увагу тільки на їх граматику и синтаксу; ні литературы, ні исторії, ні старинностей, не то щоб загального понятя про дух и житя грецьке и римське, в школі не було. Клясицизм весь, це була тільки граматика; да и то за 14 літ міністерство не спромоглось навіть на скільки небудь пригідну граматику — за всі 14 літ α и ω клясичного вихованя був Кюнер — граматика латинська, написана для Німців по німецьки и переложена слово до слова по московськи. В сій граматиці дуже подрібно виложено все те, чим латинська мова відрізняється від німецької и нема ні слова про те, чим латинська мова відрізняється від московської; так наприклад у синтаксі ученик учився що utor, fungor, vescor випадають шостого спадку (так як в московському и не находив як по латині виражається семий спадок и т. д) — Кюнер сей мав справді метою не научити латинської мови, чи граматики, а забити непотрібною и трудною наукою час и голову — він дуже нагадував єзуїтського Альвара, над котрим колись ці св. отці держали тож молодіж в своїх школах с такою-же метою и с таким-же наслідком.

Твердо упершись на клясицизмі граф Толстой почав реформувати гімназиі; значіне ради гімназияльної було усунено, вся власть перенесена в руки директора. Директори повинні були за всяку дрібницю: не по формі пошиту одежу, непослух, суперечки з учителем, и т. д. виганяти питомців з гімназиі; хто мав менше 10 літ, хоч-би й одним місяцем, того не приймали до першої кляси, хто мав більше 11, того теж не приймали, хто два рази не міг здержати испиту, того вигонили и т. д. Секретні инструкциі приказували, щоб испити робить як можно найтруднійше, щоби тих, хто стає до испиту, не бувши до гімназиі, не пускати ні за що и т. д. Результатом всёго цёго було те, що по докладним статистичним цифрам на 100 хлопців, що вступали що року до 1-ої кляси, кінчали 8-му тільки 6 а 94 пропадали по дорозі, їх вигоняли з гімназиі та тільки не зразу, а начинаючи з 4 и до 8 кляси; иноді бувало так, що в цілій гімназиі ніхто не кінчив ii а в 1874 році в 15-ти гімназиях одеського округу не кінчив гімназиі ні оден питомець, на стільки куратор и директори щиро виповнили думку министра! — Опріч трудности науки, опріч безплодности ii граф Толстой ввів в школу елемент поліцийний; той тільки учитель клався добрим и „благонадежнымъ“, котрий умів допекти ученикам, через сварку с котрим багато учеников можна було вигнати, котрий виповняв всі секретні прикази директора; — як тільки хто з учителів умів привязати до себе учеников, як умів він їх заохотити до науки не пришукуванем и не страхом, а розвитем, то такий уважався небеспечним и ёго виганяли с посади, „по 3 пункту“ т. є. не кажучи за що. Нема ще року як один високий урядник приказав одному директорові гімназиі вигнати с посади трох дуже здібних и добрих учителів; директор осмілився сказати, що їх жалко, бо вони дуже „талантливѣ“, на це

Digitized by Google

урядник розсердився и крикнув: „хіба ви не розуміете, що нам талантливих не треба!“ При такому погляді міністерства діти приучались думати від першої кляси, що всяке начальство есть їх ворог и що школа зроблена не на те, щоби давати науку, а на те, щоби мучити їх безвинно вісім літ. Давши таке поняте питомцям через 4 або 5 літ їх десятками вигоняли з гімназиі. В 14 або 16 літ вимучений хлопець, не знавши нічого опріч Кюнера, ні до якої праці не приспособлений, надрочений начальством, потративший літа здібні для науки, и дуже часто всі остатні засоби своєї семіі, котрі вона поклала на єго науку, виходив з гімназиі на улицю, не знав до чого взятися и робився нігілістом. — У всіх процесах політичних остатнёго часу більше як $^2/_3$ судившихся, це не укінчені гімназияти!

Забивши середню школу граф Толстой принявся за нищу. Земства, уряд, городські думи, приватні люде давали великі гроші, будинки, дарову працю, книжки для того, щоби завести народні школи. Міністерство поставило діло так, що всі ці жертви забрало в свої руки, воно заборонило приватні школи, а гроші, що с публики щедрою рукою сипались на народню освіту, ужило так, що тільки за невелику частину їх відкриті були школи, більше як $^3/_4$ всіх сум уживало міністерство на инспекцию шкіл. В нашому науковому окрузі, де есть 7,000,000 сільського люду, де уряд дає на сільські школи 150,000 на рік, де стільки ж дають сільські волости и ще далеко більше земства и городські думи, нема и 500 шкіл народніх, та за те на кожні два повіти (в окрузі 36 повітів) есть по одному инспекторові, що отримує в рік по 2,000 рублів, 2 директори, що мають по 3000 и один генеральний инспектор 4000 рубл., між тим як сільські учителі за свою тяжку працю отримують тільки 150 рублів в рік. Для городів заведені особні 2-клясні школи, котрі можна скінчити не раньше як мавши 12 літ, але в тих школах не учать клясичних язиків и таким способом міністерство забезпечилось, що діти міщан не підуть у гімназию, бо в гімназию не приймуть того, хто має більше 11 літ.

В остатні часи заходився граф Толстой переробити університети и проект ёго був вже поданий в „государственный совѣтъ“ та тільки кінця сёго діла граф не діждався. В чому залежав цей проект ми добре не знаємо, знаємо тільки, що в ёму були внески о знесеню університетської ради и о зміні ії урядовим правленєм, об організаці осібної поліциі, котраб стерегла студентів, об тім, щоби куратор утверджав програми викладів и щоби міг виганяти професорів неблагонадежних с. є. таких, що не хочуть приняти ролі поліциянтів над студентами, або не захочуть гнути науки на ті погляди, яких запотребував би від їх куратор и т. д.

Звівши до купи всі результати нещасного міністерства ми маємо головнійші виводи:

1. Граф Толстой зробив все, що міг, щоби відвернути народ від освіти;

2. він тратив гроші, зложені на сільські школи на поліцию и инспекцию и старався, щоб сільських шкіл було як мога менше;

3. він спорудив гімназиі так, щоби в їх як можно найменше бу-

Digitized by Google

ло науки и як можно більше праці — и щоби в результаті як можно менше людей кінчало гімназияльний курс;

4. від трудностей праці кожного году десяти питомців стрелялись, топились, вішались серед испиту, сотні слабували и умірали від тифа, від анемиі, від сухот и запаленя мозгу;

5. десятки тисяч бідних семій потратили останні засоби на виховане дітей и не могли провести сего вихованя;

6. цілі поколіня виховались в переконаню, що „начальство" єсть ворог горожан и безвинно тиранізує іх;

7. десятки тисяч людей потратили марне житя и остались або вічними пролєтаріями, або записались в нігілісти и понесли страшну кару на вигнаню, а дехто на шибениці.

Можна б багато де чого ще перелічити, але й так здається факти доволі за себе говорять.

Після всёго сказаного не здивуєтесь, що ми святкуємо відставку міністра „як третю велику освободу Росиі — освободу дітей від графа Толстого."

Д — ж — в.

Бібліография.

— **Непропаща сила.** Написав *Др. Иван Пулюй* доцент віденьского универзитета. Львів 1879. З друкарні тов. Шевченка. В 8у стор. 26. Виданє товариства „Просвіта." Автор присвятив сю працю Олександрі Михайловні Куліш.

— **Дрібна Бібліотека. — 11. — Сільска обшчина в Россіjі,** *Емільа де Льавлье,* з німецького обробленьа Карльа Біхера. Львів 1879. З друкарні товариства им. Шевченка. Ціна 10 кр.

— **Дрібна Бібліотека. — 12. — Довбня,** *Емільа Зольі,* с французького перевела *Ольга Рошкевич.* Частка III. Львів 1879. З друкарні товариства им. Шевченка. Ціна 15 кр.

— **Дрібна Бібліотека. — 13.** — *Ганс Шель.* **Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині.** З німецького перевели *І. М.* и *І. Ф.* Передрук с „Правди." Львів 1879. В 16у стор. 115. Ціна 20 кр.

— **Кайдашева сімя** повість *Ивана Левіцького.* Львів 1880. З друкарні товариства им. Шевченка. Передрук с „Правди" за р. 1879. В 8у стор. 150.

— **Нарисъ географін австрійско-угорскои монархіи** зъ особлившимъ увзглядненьемъ **королевства Галичины и Лодомеріи и великого княжества кракôвского** зъ II. выданя польского первотвору *Дра Ис. Шараневича* переложивъ *Дръ Юліянъ Целевичь.* Львôвъ 1880. Накладомъ фонду краєвого. Зъ друкарнѣ товариства им. Шевченка. В 8у стор. 182. — Єсть се старанне перероблене польского первотвору, так що в сім перекладі крім язика є ще богато самостійноі праці дра Целевича. В сій географиі находиться також короткий опис Босніі и Герцоговини.

— **Логика,** на языкъ рускій переведена ведля *Бекка* до ужитку шкôлъ середныхъ черезъ *В. И.* Львôвъ. 1880. Накладомъ фонду кра-

Digitized by Google

євого. Зъ друкарнѣ тов. им. Шевченка. В 8у стор. 62. Ціна 65 кр. — — З жалем мусимо сказати, що ся книжка призначена для науки в школах не визначається чистотою язика и добором термінольогиі. Вже на самім заголовнім листі подибуємо слово *ведля* и таку руському язикови зовсім противну складню як „переведена ведля . . . *черезъ* В. И.“ В самій книжці подибуємо багато таких погріхів против нашого язика. Термінольогия уложена тож по більшій части не відповідно до духа нашого язика. До того всего ще причиняється недбала коректa. Автор перекладу належить безперечно до найбільше плодовитих письменників галицьких. Скількість праці потягає за собою недогляд в подрібнім викінченю праці, тож и можна почасти звинити автора, тим більше, що й праця тут не була легка. Алеж комісия для школьних книжок не повинна пропускати праць непереглянувши їх основно, а вже зовсім тяжко зрозуміти, як можна так недбало вести коректу в школьній книжці.

— *Дра Франца Мочника* **Геометрія** для клясъ высшихъ гимназіяльныхъ. Зъ нѣмецкого переложивъ Дръ *Е. М. Савицкій* проф. гим. акад. (часть друга). Львôвъ 1880. Накладомъ ц. к. Рады школьной краєвой стор. 137—326, в 8у. Зъ друкарнѣ товариства им. Шевченка.

И про сю книжку школьну мусимо сказати те саме, що про попередну а то ще в більшій мірі. Не досить на тім, що книжка повна похибок друкарських; видима тут ще якась, можна сказати, тенденційна сказа язика. Так подибуємо: аналитичн*ое* опредѣлен*іе* положен*ія* точки (стр. 272), опредѣленіе (241), употребленіе (201), исключеніе, измѣреніе (263), склоненіе, розсмотреніе, начертательнй задачѣ (168), въ той цѣли, столбцемъ, первобытного (первістного), розвязка полагае на слѣдующомъ (224), абы, относительно, луч*ей*, сполняючихъ, всегда, опечатки и м. п. — дальше такі правописні похибки як: въ такôй звязы (201), основь (160), зновь (137), луч*ей* (192), впысанымъ (233), муситъ (201), стрѣтитъ (137), тая степень и того степени, конецъ столбцôвъ (219) и т. д. Зваживши до того, що термінольогия задержана майже вся чужа, можна дійсно думати, що автор перекладу шукав своєі відзнаки и заслуги в „язычію“, щоб як можна більше відхилитись від язика и форм язикових в руських книжках школьних досі уживаних и тим подати підставу до злосливих криків против руських книжок школьних. Тож комісия школьна як в власнім так и в народнім интересі повинна бачити більше строго на предкладані книжки, и чистоту язика и язикових форм не лишати на ласку и неласку поодиноких людей, незнаючих язика.

— **216 народныхъ украинскихъ напѣвовъ.** *Рубця.* Москва 1880. Ціна 1 руб. Дістати можна у Юргенсона в Москві Неглинний проізд Нр. 10.

— **Поминки по Тарасі!** Пригрив (вірш) *Будеволя.* Львів 1880. З друкарні тов. им. Шевченка. В 16у стор. 8. Ціна 3 кр.

— **О корыстнôмъ ужитю неужитковъ.** Написавъ *И. Н.* У Львовѣ 1880. Зъ друкарнѣ товариства им. Шевченка. Товариства „Просвѣта“ книжочка **54**. В 16у стор. 55. Ціна 12 кр. — Ся книжочка належить до найліпших популярних книжочок виданих „Просвітою.“

Digitized by Google

— **На Досвѣткахъ.** Казки *А. Переплиса.* У Львовѣ 1880. Зъ друкарнѣ тов. им. Шевченка. — Товариства „Просвѣта“ книжочка **55.** В 16у стор. 55. ціна 10 кр. — I. Про шевця, що набивъ и навернувъ свое щастє. II. Нероба. III. Хвалько-Мѣняйко.

— **Святый Вечеръ** пôсля *К. Дикенса.* Львôвъ 1880. Зъ друкарнѣ тов. им. Шевченка. Передрукъ зъ „Дѣла.“ В 16у стор. ціна 30 кр.

— **Марта Борецка,** оповѣданє историчне. (Накладомъ редакціи „Зорѣ“). У Львовѣ 1880. Зъ друкарнѣ тов. им. Шевченка. Передрукъ зъ „Зорѣ.“ В 16у стор. 77, ціна 32 кр. (на краснім веліновім папері).

— **Хто? и чому дефравдувавъ касу консисторску?** Свѣжа илюстрація до дикости нашихъ церковно-народныхъ стосункôвъ. Додатокъ до студій *О. Обачного.* Накладомъ Кирила Баллабана. Львôвъ 1880. Зъ друкарнѣ тов. им. Шевченка. В 16у стор. 16, ціна 10 кр.

Книжки и статі на инших язиках дотичачі руського народа.

— **Исторія козачества въ памятникахъ южно-русскаго пѣсеннаго творчества,** праця *Миколи Костомарова* заміщена в січневій сегорічній книжці журнала „Русская Мысль“ виходячого в Москві (адрес: на малой Дмитровкѣ въ домѣ Роледеръ).

— **Исторія Россіи.** Томъ вторый. Сочиненіе Иловайскаго. (Обіймає период князів з дому св. Володимира від пол. XII. до початку XIV в.) Москва, 1880.

— **Очеркъ Исѣоріи Великаго княжества литовскаго** до половины XV. столѣтія. *В. Б. Антоновича.* Выпускъ I. Кіевъ 1878. Въ университетской типофрафіи. В вел. 8у стор. 156.

— **Къ исторіи звуковъ русскаго языка.** II. Этимологическія и другія замѣтки *А. А. Потебни.* Варшава 1880. Ціна с пересилкою 1 рб. 25 коп.

— **О Малорусскомъ правописаніи.** *М. Тулова.* Варшава 1879, ціна с пер. 40 коп.

— **Разборъ сочиненія П. Житецкаго:** „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія.“ Кіевъ 1876. Сост. Проф. *А. А. Потебня.* СПетербургъ 1878, ціна с пер. 70 коп.

— **Исторія русской церкви.** *Г. Голубинскаго,* экстра-ордин. проф. М. Дух. академіи. Томъ I. часть I. Москва 1880. Стор. 722. ціна 4 рб. 50 коп. — Перша половина першого тому обіймає вступ с поглядом автора на долю исторії руськоі церкви и ii жерела. Слідуючі три глави обіймають нарис переказів и гадок о христіянстві на Руси до часу державного признаня христіянства, исторію введеня христіянства и наконець первісну управу церкви, ii діяльність яко органа просвіти. Московська критика висказується дуже прихильно об сій исторії руськоі церкви.

— **Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom,** von *Dr. Julian Pełesz.* Band II. Wien 1880. Mechitarischen-Buchdruckerei. В 8у стор. XXIV + 1096.

Digitized by Google

— **Нисколько русскихъ и ромуньскихъ грамотъ древныхъ государей молдавскихъ**, сост. *Т. Бѣлоусъ*. Коломыя 1880. Зъ печатнѣ М. Бѣлоуса, ціна 60 кр.

Вісти и Замітки.

(Поклик до народовців). Всякому, хто пильно приглядається нашому теперішному житю народнёму, стало ясним, що насціла пора до рішучого звороту. В сучасній літописи показали ми, до якої руїни звелася стара партия колишних словистів. Між ними завмерло всяке житя, з їх рук вилетіла хоругов проводу в народнім житю, знеохота и невіра туманом сповили останки словістів. На широкім політичнім полю, досі займанім словістами, запанувала мертва тишина. Трёх руських послів ледво що може дати знак житя Русинів перед очами других народів, та и між ними оден пос. о. Озаркевич с свідомостю ступає на нову дорогу політики опертої на интересі народнім, коли тимчасом пос. Ковальский видимо ще хитається то сюди то туди и радби хоч „руською урядовою часописею“ знов вхопитись за полу міністерства. „Руская Рада“ не дає знаку житя и в загалі можна сумніватись, чи між Русинами є яка одним духом сполучена громада людей интелігентних, щоб хоч троха думала и клопоталась о дальшій долі нашого будучого політичного житя народнёго. Більше як півроку тому назад простягли народовці великодушно руку до згоди с старим сторонництвом „словістичних недобитків“ (с. з. людей, котрим ще „Слово“ не забило памороків и патриотизму щиронароднёго), але ся великодушність не довела до нічого через людей малодушних и служачих деспотичному росийському правительству. Хоч загал старих Русинів побачив опісля, яким орудиєм послужив тим людям злої віри и вражди против добра руського народу, хоч багато старих Русинів жалує свого переляку перед 30-ма народовцями, все ж таки нічого до нині не робиться такого, щоб вело до сполуки Русинів интелігентних и до якого небудь троха видимого, троха діяльного житя. Сум бере дивитись, як все навкруги нидіє на політичнім полі, як самопасом блукаються найкращі дуже малочисленні люде спосібні до політичного діла, як затрачується гадка політичного двиганя народу на перед и як свобідно буяють нині члени польского „народового комітету“ глумлячись над всяким правом и над правдою.

Ще сумніще стане на душі, коли поглянути на стан народу темнотою, лихвою и жидівською та банковою шпекуляциєю до цілковитої руїни доведеного. Не минає и тиждня, щоб не почути нових стонів, жалів и плачу нужди народнёї. Величезна сума около 60,000 селян мовби спродана с своїм майном на ласку и неласку рустикального банку з дня на день вижидає від ёго засуду на втрату своєї батьківщини и на нужденну жебранину. Наші громади нидіють и, здається, при такім складі річей ніколи не дібються повного житя громадського. Громадські писарі, громадські меценаси орудують громадами по своїй волі и не дають просвітку біднійшим селянам навіть там, де ходить о голодову

Digitized by Google

запомогу. Міщанство руське зовсім занедбане вже до крихти уступає мійську землю жидам; ради мійські навіть в переважно руських містах находяться в руках жидів; руська интелігенция не знає навіть дібратись и щиро прихилитись до руського міщанства и лишає ёго на поталу чужим елементам. Скрізь убожіємо, марніємо, хоч марніємо неповинно, убожіємо неправно, а властиво не справедливо. Не ма у широкоі громади руськоі интелігенціі снаги знятися до діла, нема охоти до почину, нема навіть спільноі думки громадськоі, щó починати, щó ділати. З заложеними руками приглядається руська суспільність галицька своій недолі, жде, дожидає однаково смерти як и житя и тілько ще по Русинах знаку, що жалі на недолю.

Тож булаб пора, щоб громадяне доброі волі и щирого патриотизму, справдішні народовці ступили дальше на перед на видівню житя народнёго. Годі успокоюватись оманою, що есть ще старші заступники народу, котрих першим обовязком дбати про житя політичне, годі потішатись, що стоять ще потугою „Дім Народній“, „Ставропігия“ „Матиця“ и т. д., що маємо політичне товариство, готове боротись за наші права політично народні. „Дім Народній“ приступив до будови церкви, що буде стояти сотки тисяч дорогого гроша, котрого не стає нам на ратунок бідного народа, на підмогу літератури и на розвій питомоі науки. На довгі літа звязала собі руки ся найбільша институция народня здвигнена жертвами руського народа. „Ставропігия“ не може розбудити и до спільного житя сполучити навіть львівських Русинів, а не то цілоі Галичини. „Матиця“ — сей нібито перший завязок руськоі академіі наук и „Русская Рада“ сповиті мертвим сном. Придивімся отсій сумній дійсности, не заманюймося, що маємо багато институций народніх руських, а визнаймо радше щиру хоч дуже болючу правду, що Русини змаліли більш, ніж були малими в перших початках свого просоня р. 1848. На народовцях почиває важкий обовязок взятися до праці народно-політичної від перших основ. Чи ж не чують народовці в соб ісили ступити дальше поза дотеперішну літературно-просвітну працю? Чи ж треба пояснятн, що коли наш народ в Австріі дійде до цілковитоі материяльноі и політичноі руіни, тоді не поможе ёму ні література ні наука? Не треба однакож попадати в малодушність и знеохоту. Треба памятати, що політично-народня організация мусить роспочатись від найслабших починів. Слідує обеднатись між собою до спільного діла народнёго, треба зібратись в одну громаду, обчислити всі сили и злучити іх спільною, ясно висказаною програмою и завізвати всіх живих братів до праці и підмоги. Не буде се велика, тисячна громада — се правда, але коли вона буде жива и своеі ціли свідома, то стане правдивою силою моральною, підвалом нового житя всенароднёго. Треба тілько, щоб вона прихилилась до народа, дала ёму чути, що бажає ёго добра и для того добра хоче щиро працювати. Сеі осени припадають столітні роковини освободи нашого народа з неволі підданства цісарем Іосифом II. Годиться святкувати сі роковини всенародно и по народнёму. Народ повинен почути вагу сего світа, вагу приверненоі волі. Оттут пора відізватись народовцям до народа, пора пояснити значіне свободи и вказати дальшу дорогу житя народнёго на свободі. Най невелика громада щирих народовців здружиться при сім святі з нашим

Digitized by Google

народом, на народніх мітінгах оживить ёго щиро-патріотичним духом и обвістить ёму ту програму народнёі діяльности, яка може довести наш народ до повноі свободи, котроі перший почин сповнився 100 літ тому назад. Пора, щоб народовці підняли з землі полишену хоругов народнёго проводу и сміло піднесли ёго у гору.

(**Доля Украіни — ii значінє**). Від часу, як настав в Росиі гр. Льорис-Меліков и „верховная комисія“, появляються раз у раз нові більше або менше сензацийні вісти о реформах в Росиі. Говорять о конституциі, о широкій волі, о автономічнім устрою складових частей Росиі и о всім, що тілько можна придумати на тему внутрішнього перестрою Росиі. Всі ті вісти, коли не зовсім неправдиві, то бодай передвчасні и се одно можна сказати, що „щось робиться.“ Що воно таке и як воно зробиться — сего годі вгадати. Між такими вістями появилась в німецьких дневниках недавно и згадка о автономиі „Малороссіи“ себ то Украіни розуміючи під тим цілу нашу закордонську Русь або так званий „Южнорусскій край.“ Перший „Tagblatt“ вихопився с такою сензацийною вістею. За ним пішли и другі німецькі дневники. Хоч сі вісти мали походити „з доброго жерела“, все ж таки можна було сказати, що вони неправдиві. Річ певна, що Росия поки що не думає о автономиі Украіни. Що значить автономия Украіни, сего незрозуміла ще навіть російська суспільність а не то російські государственники. Пропливе ще немало води, а може и крови, поки се питанє виясниться. На тепер замітна для нас річ, що сама згадка про автономию Украіни наробила доволі галасу не тілько в німецькій, але й в російській прасі. „Tagblatt“ замітив, що будь воно так, а наданє автономиі Украіні не лишиться без впливу и на австрийські відносини. В Австрії живе частина сего 15 міліонового руського народа. Невже-ж можна буде сю частину руського народа топтати ногами, коли ёму дадуть житя в Росиі? Австрия буде мусіла змінити свою політику. Так говорить „Tagblatt.“ На се озвалось „Новое Время“, „Гадка висказана віденською газетою — пише Н. Вр. — о примиреню між Росиею а Малоросиею смішна для кождого Москаля, але се безперечно, що „малорусское нарѣчіе“ має право виражатись не тілько в устній річи, але й в письменній. Московський язик не потребує боятись суперництва з яким небудь язиком, котрим говорять народи Росиі. „Обрусѣніе дѣлается само собою и в той мѣрѣ, въ какой укажетъ сама жизнь.“ А надуживати для революцийних цілей можна кождого язика літературного — московського, польского, руського. Тож привернути руській (малорусской) літературі ті права горожанства, які вона мала давнійше, булоби ділом дуже гарним и зовсім безпечним в державнім взгляді. Само собою розуміється, що се ні троха не говорилоби ні о автономиі Украіни, ні о мріях панславістичного характеру — притягнути до неі (австрийських) Русинів и закинути удочку в границі чужоі держави, с которою нам так дуже треба дружитись.“ Так говорить „Новое Время.“ Ціль статі „Нового Времени“ була така, показати світови, а именно Австриі, що реформи в Росиі зовсім не тикають сусідних держав, що й крик німецьких дневників о сславянщеню Европи зовсім пустий. — Одже ж, як сказано, для нас замітна отся дневникарська переговірка між Німцями а Москалями. Скількоб ні

Digitized by Google

впевняло „Новое Время“, що внутрішний перестрій Росиі не тикає сусідних держав, а особливо Австриі, ніхто сему неповірить, хто лише погляне на карту и придивиться, які народи сидять в обох державах. Росия и Австрия се держави славянські и то держави не однонародні, а многонародні. Русини и Поляки живуть так в Росиі як и в Австриі и вже для тих двох народів не байдужа річ, яке буде житя народів в одній а в другій державі. С сёго слідує, що кожда держава бажаючи стояти сильно симпатиєю своіх народів, мусить уладити житя своіх народів як найкраще, инакше симпатиі народів будуть переводитись туда, де буде краще житя. Внутрішний перестрій Росиі мусить вплинути попереше на загальну політику Австриі: вона мусить покинути давну германізацийну політику а прихилитись до політики славянської, так, щоб Славянам жилося в Австриі справді як в дома. В друге, Австрия мусить змінити політику супротив Русинів пригнетених досі до стіни Поляками и польскими властниками, а то вже для того, що сего вимагає рівноправність всіх народів, а в друге, що без такоі зміни політики супротив Русинів Австрия мусілаб втеряти симпатию одного с своіх найчисленнійших народів и прогрішитись против свого власного интересу. Так само мається и з Росиєю. Доволі пригадати собі всі головнійші доби историі земель від Балтику по Чорне море, від уральских степів по Карпати, доволі пригадати собі чиєю силою и відколи то московське князівство вбилося в потугу и від коли стало европейською державою — Роснею, доволі розважити географічне значіне земель зайнятих Русинами, щоб побачити, що Русь — Украіна чи „Малороссія“ есть ключем не тілько державного панованя від Балтику по Чорне море и від Уралу по Вислу, але й ключем рішати питанє славянського полудневого всходу. Сего значіня Руси для Росиі и для Австриі не повинен запізнавати ні оден реальний політик, хоч запізнають ёго тепер зарібно в Росиі як и в Австрні. Най спитає себе Росия, чому показалась вона все слабою, скілько разів бралась ступати дальше на полудне и визволяти Славян чи загортати Царгород, а побачить, що причина була все у внутрі самоі Росиі, в тім, що Росия не чула и не мала своеі сили и симпатиі народу на цілім своім полудневім обшарі від верхівя аж до уйстя Дніпра.

Як довго неполагоджені межинародні відносини між Русинами а Поляками, між Русинами а Москалями и між Поляками и Москалями, як довго носиться з одного боку мара староі речи-посполитоі „від моря до моря“, а з другого боку такаж мара „обрусѣнія народовъ россійскаго царства“, як довго визначається живий протест Руси-Украіни против одноі и другоі мари, як довго наконець остануться неполагоджені відносини австрийських и полудневих Славян и питанє федеративного розміщеня славянських народів між двома державами: Австриєю и Росиєю останеться отвертим, — так довго Русь від Карпат до Дону буде тою двигнею питаня межинароднёго устрою всхідноі Европи и творитиме непобориму силу в руках того політика, котрий зрозуміє гаразд межиславянське становиско Руси — „Малоросіи“ и оперaючись на тій силі возьметься порядкувати сі відносини и рішати питанє межинароднёго житя всхідноі Европи.

От в чім значіне „автономіи Малороссіи“. Тілько близорукі по-

Digitized by Google

літики можуть не розуміти ваги сего питаня. Нічого тут потішатись тим, що тепер „Россіи дружба съ Австрією такъ необходима.“ Ледви чи знайдеться хто так легковірний, щоб повірив сим словам. Тай від колиж то ся дружба стала так „необходимою“? Чи ж давно то сипались з Росиі громи против Австрні и на відворот? И чи може бути дружба в питанях, від котрих зависить житя одної а упадок другої сторони? Чи интереса Росиі и Австриі так дуже тотожні на полудневім всході Европи? И хто ж то сказав, що дорога до Царгороду веде на Відень?

Про се згадуємо тілько побіжно, бо, як сказано, не мало ще попливе водп у море, нім виясниться межинародня вага Руси-Украіни, нім стане се питанє на порядку дневнім всхідно-европейської політики. Ми сказали, що не то правительство, але й сама росийська суспільність не розуміє ще ваги „примиренія между Россіей и Малороссіей.“ Ми тому не віримо вістям о наданю автономиі Украіні, бо се булаб справді несподівана и передвчасна мудрість правителів Росиі, якої від них тепер сподіватись не можна. Повертаємось до менше сензацийних вістей про теперішну й найблисшу будучність Украіни. Сі вісти дуже скупі.. Та все ж таки с того, що нас доходить пересказом, що пише росийська праса, на що вконець вказує сама конечність дальшого житя-бутя Росиі, можна сподіватись полекши на Украіні, хоч би тілько словесної. Можна сказати, що Украіна перебула свої найтяжші злигодні, найбільше важкі зусилля своіх ворогів.

Ой у нашій славній Украіні
Бували престрашнпі злигодні, бездольні години...
Ніхто Украінців не ратував,
Ніхто за іх Богові молитов не посилав,
Тільки святий Бог наших не забував,
На великі зусилля, на відповідя держав.
Тільки Бог святий знав, що він думав, гадав, замишляв,
Як невзгодини на Украінську землю посилав.

Отсю народню думу можна приложити до теперішної долі Украіни, хоч не можна ще сказати: „От же й пройшли изійшли злиі невзгодини.“ Ледви що займається на перший світ народнёі волі. Не скоро ще засвітає. Тількож вже чути мовби ранній вітрець нової волі. Чи скоро на Украіні на світ благословиться — не знати. Чуємо, що жиє наша Украіна — волі дожидає, а перша вістка, що позволено печатати Руданського переклад Иліяди, знаний вже почасти у нас в Галичині, сивою зигзицею облетіла всю нашу Русь. В нашій важкій боротьбі за нашу руську народність пізнали ми вагу духового вплиру Украіни, що значить, коли кільканайцять міліонів наших братів оживе своім житям и рідною словесностю пічне перекликатись з нами. Новий дух, нова відвага кріпить наші сили в тій страшно тяжкій борбі з нашими противниками в Галичині и хоч нині ми мало що не над самою пропастю опинились, невгасає наша віра, не ломиться наше завзятя и з новим духом кличемо: „не має нікого, щоб нас одоліли!“ З Украіни почерпнули ми наше житя, ії весняним духом 60-их років наново ожили

Digitized by Google

и хоч неудалою силою передержали в тяжкі часи народню хоругов самостійного розвою руського народу. Твердий був грунт в Галичині для дальшого житя роспочатого на Вкраіні. Враз з українською пшеницею далеко густійше роскинувся наш питомий галицький кукіль схолястерії, тупоумства и старовірства та нужденного аристократизму парвенійного в сто раз гіршого від родового, виросли густі буряни и мало що не зовсім заглушили первоцвіти народнёго відродженя. Молода громада так званих украінофілів часто подавалась на сторону сих галицьких пустарів, не все сильно держала знамя щиронародне, ставалась утилітарною в словесности, в науці и в народнім діланю. Багато полови налетіло через те у наші народні засіки. Де хто й зовсім захитався в своім „украінофільстві“ не чуючи житя на Вкраіні. Ставало сумно, рідшали наші ряди. Одже сказано: „Правда всюди нівечиться, а все таки визначиться“. И приходить пора наново визначитись нашій народній правді. З новим житем на Вкраіні настане нова доба и в нашім житю. Якіб ні були ще тепер перешкоди в настаню нових порядків в Росиі, все ж таки силою жизненного процесу спорохнявіла старовина не вдержиться а мусить прийти до перелому на краще. Росия в своім власнім интересі мусить ступити на нову дорогу, а коли Украіна відітхне хоч словесною свободою, тоді розділмуться широкі вітрила нашого народнёго житя и човен наш скоро попливе на повнім морю вселюдського розвою. Тож на народовцях почиває обовязок сміло держати в гору свій идеал самостійного розвою руського народу и відкинувши всякий безхосенний утилітаризм в користь старовірців галицьких просто йти дорогою щиронарднёго розвою.

(**Т. Шевченко.**) Минає вже двайцятий рік від часу скону незабутнёго Тараса Шевченка, ціле нове поколіне виросло вже під вплывом ёго творів до нового житя, а досі ще не маємо повної біографиі нашого Кобзаря, вже не згадуючи о основнім розборі ёго творів. А цредсі се праці далеко пильніщі и скорше осущимі, як ставленє памятника и основанє стипендиі. Народ, що не знає цінити своіх великих мужів, не може вважатись живим. По девятнайцятилітних святкованях памяти нашого Кобзаря повинні ми бодай тілько зробити, щоб хоч у купу зібрати всі материяли біографичні и бібліографичні о Шевченку и видати в світ ёго о скілько можна повну житепись. Може було б відповідно, щоби виділ товариства им. Шевченка зайнявся сею працею, а бодай взяв у тім ділі иніциятиву. Адже ж рік тому назад Виділ товариства им. Шевченка порішив святкувати память роковин смерти Тараса виданєм відповідної книжки. Ся постанова досі не сповнена. Не можна ж вигадати відповідніщої книжки на сю ціль, як повну житепись Т. Шевченка.

Мимо великого почиту для Т. Шевченка у нас дуже мало робиться для того, щоб уся суспільність порозуміла ёго твори, переняла іх у свою кров и ожила ёго бесмертними идеями. Тому то можна часто подибатись ще навіть в публичних відчитах и писанях з не зовсім вірними або й цілком блудними гадками о значіню Т. Шевченка. Так приміром сказано недавно в публичнім відчиті, що „поза горизонт Украіни муза Шевченкова не вийшла.“ Перелистуймо хоч побіжно „Кобзаря“ а подибаємо: Ивана Гуса, Неофіти, Марію, Саул, Царі и т. д. — се все поеми не з українського горизонту, хоч безперечно

Digitized by Google

дуже глубоко тикають вони нашої Русі-України, її світогляду на релігійні, державні и вольнодумні питаня. А у Наймичці, Катерині, Відьмі и т. д. чиж не грає глубоке, дуже глубоке загально-людське чутя під українською одежою? Чи не став сими творами Шевченко на більше загальнолюдськім грунті, як Міцкевич своїм „Pan-ом Tadeusz-ом“ а навіть „Dziadam-и“, як Гете своїм „Герман и Доротеа“, як Пушкін своїм „Ев. Онѣгин-ом“?

Дальше подибуємо у тім відчиті, що „несправедливо деякі величають Шевченка першим историком Руси.“ Ніхто певно не говорив сего в буквальнім змислі, так що мовбито „Шевченко перший робив историчні студия по бібліотеках и архівах“, и перший написав нашу историю. Ходить о те, що Шевченко справді перший своїм геніяльним поглядом перебив грубу заслону, яка закривала нашу историчну минувшість, перший указав широкому світови на историчне житя народніх мас, досі зовсім забутих, або невірно и с погордою в історпі представляних, перший показав, де и в чім „слава України“ в її историчному житю. Пригадаймо собі, що про се писано ще в 1861 р. в петербурській „Основі“ в книжці за февраль на стор. 252—253. Оттам наведені Тарасові слова: „Я ридаю як згадаю діла незабуті предків наших...“ и згадано про историчну сторону поезиі Шевченка. Дальше сказано: мы призадумались послѣ нихъ (слів Тараса) глубоко надъ нашимъ прошедшимъ и съ того времени, замѣтно для всѣхъ, началося переворотъ *въ понятіяхъ объ украинской старинѣ.*“ Первим правдивим историком сего нового погляду являється відтак М. Костомарів. Отсей „переворотъ въ понятіяхъ объ украинській старинѣ“, сей новий погляд на нашу историчну минувшість, ся нова пійма історії людскости яко житя цілої масі людей в її историчнім розвою — се й єсть та заслуга Шевченка, що творить ёго „первим историком України.“ Вже ж певно, що після Шевченка треба було историкови Руси-України заглянути и в архіви и бібліотеки и з них видобути те житя историчне, того историчного духа народнёго, що в кобзаревих співах виявлявся тілько у поетичній красі. Тим не менше однакож почин до такої историографії дав у нас Шевченко. Вага сего перевороту може видаватись тепер не так великою, коли маємо таких Тома Букля, Макуляя, Момзена, Костомарова, Антоновича и т. д. Але ж треба пригадати собі, як стояла историография в 40-их и 50-их роках и зрівнати її с поглядами Шевченка на историчне житя нашого народу, ба и других навіть народів.

И с тим годі погодитись, що Шевченко „идеалізує козацтво для того, що козаків неначе героів зидеалізував народ.“ Де идеалізує Шевченко козаків? Де идеалізує народ козаків? И Шевченко и народ указав тілько проблески народнёго идеалу в козацтві, але заразом указав и ёго недостачі, чи проневірство, або легко кажучи недоросліть до народніх идеалів. Стоіть тілько порівнати те, що виспівав народ в своіх думах, а Шевченко в своім „Ой Богдане, Богдапочку“, треба прочитати „Посланіе“, „Розриту Могилу“, „Гайдамак“ и т. д., щоб побачити, що тут не идеалізує Шевченко, а віщим духом указує ясні світила и темні омани нашої историчної минувшости. Ясно указувати народній идеал, бажати ёго осущеня — се ще не значить идеалізувати историю и козацтво.

(Конець на окладці.)

Digitized by Google

ПРАВДА

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЗБІРНИК.

В доповнене XIII. рочника часописи „Правда".

Чорногорці в Герцоговині.

III.

Піп Міня.

На другий день я прокинувся пізніще всіх; з моіх товаришів хто сидів, хто лежав и курив.

— А ну, ну, встань на ноги, — сказав міні Микола, Дальматинець служившний в Росиі, чоловік уже літ під сорок.

— Чого ж ёго вставать? — спитав я.

— Та так, тільки встань; побачим, чи встоіш на ногах.

Я піднявся, хитнувся, але встояв. Всі дивились.

— А ну пройдись по хаті! — Я пройшов кілька ступінів; підошви горіли, наче я йшов по вуглях.

— Ну, ти видержиш! — сказав міні Микола, як я вже сів на своє місце.

— Хіба що? — спитав я, все ще не знаючи, до чого йде річ.

— Ми всі вставали на ноги, так не можемо встоять, підошви горять.

— Так и в мене ж горять, — промовив я.

— Мабуть менше, ніж у нас, коли зміг пройти по хаті.

Цілий цей день ми не відходили від хати далеко, не мали сили.

Піп Міня держав себе, начеб він був справдішний генерал: мав коло дверей вартівника, котрий не пускав кожного в хату,

Digitized by Google

а перш викликав Йовановича, писаря, або Вербіцу, и вже коли вони дозволять, чоловік міг вступити до попа Міві.

Тільки після полудня Міня вийшов на двір и сівши в холодку на камені почав говорити з „главарями“ (старшиною). Тепер я міг добре до ёго придивитись. Росту він був вище середнёго, повний, лице товсте, очи маленькі на силу виглядали з-за сала, вуси чорні, короткі. У всёму ёго обличю проглядала тупість, злість и лінь.

Воівода Міня був Чорногорець и тепер управляв Зубчанами. Це трохи здається чудним тому, хто хоч що небудь чув про Герцоговину; у Герцоговинців є звичай вибирать самим свого воіводу и ніколи ще не бувало, щоб чоловік зовсім чужий, от як пін Міня, Чорногорець, був воіводою. Це справді чудне и дуже важне діло, коли взяти в обзір ті думки, які сидять в головах людей, не знаючих близько Чорногори и Герцоговини. Те, що я тепер буду говорить, я спізнав не зразу, а пройшло доволі часу и праці, поки я доконався, як живуть між собою Чорногорці и Герцоговинці.

Глядячи на Чорногорців и Герцоговинців, коли вони зійдуться до купи та ще в такий час як повстанє и почнуть балакати про бійки с Турками, де згодніще засісти в шанець та як и з якого боку на них вдарити, здається зійшлись до купи рідні брати и радяться про одне, потрібне для обох діло. Здається цим людям не достає тільки одного — жити в купі однією сімєю. Але роздивившись лучше, та роспитавши старих людей, коли вони розохотяться балакати и говорити правду, побачиш, що між Чорногорцями и Герцоговинцями не дуже то багато любови... Є у Чорногорців одна пісня про Перовича Батрича; цёго Батрича піймав Турок Джорович-Осман з Банян. Батрич проситься у Турка, щоб той пустив ёго на волю и обіцяє ёму за це дати великий викуп. „Справді хотів Осман ёго пустити“, говорить дальше пісня, „чорт приніс Панту од Тупана[1]). Говорить він Осману: „Ой, Турчине, Джорович-Османе! Не пускай Перович-Батрича, що тобі дає нелічено добра; взяв він добро від Турків; но тобі дає сім „джевердарів[2]), скинув він іх с Турків; що дає тобі

---

[1]) Село на самій теперішній границі Чорногори и Герцоговини; половина ёго в Банянах, половина в Чорногорі.

[2]) Гладка рушниця. Щоб ії зробити, треба зелізо класти в землю, щоб заржавіло добре, виняти, скувати, знов поломати и закопати в зе-

Digitized by Google

„в'јенце“ и „обоце[1]), він половить наших невісток и поскидає з них „в'јенце“ и „обоце“; що тобі дає Цуцкиню робиню[2]), то він відведе мою дочку и дасть тобі в одкуп; що дає тобі коня вороного, той кінь є родом з Банянів. То изрече из Тупана Пантo, до землі впаде, пушці (рушниці) огонь даде, тай поцілить Перович-Батрича посеред паса, „укіде га с гласа“....“ Друга пісня співається Герцоговинцями— ось з неї одно місце: На Цетинјі пють молоді Чорногорці вино. Між ними „Црногорски кнеже“ а біля нёго „попе Црногорче“. Попе Црногорче говорить: „..Чи є такий юнак... щоб пішов в „Баняни равні“ и добув Копривицю Вука, все одно, чи живого, чи мертвого? Дав би ёму тисяч дукатів и з голови „калпак“ и „челенку“, з моіх плеч зелену доламу, дав би ёму „токи[3]) и јачерму“, давби ёму „ковче“ и чакшире“, дав би ёму дві пушки малі (пістолі), що варті сто дукатів; дав би ёму меча зеленого; дав би ёму „дуга джевердара“. Ніде нема такого юнака, щоб осмілився піти на Копривицю Вука. Але обзивається невістка Чорногорського князя и береться добути Вука. Вона пише до нёго письма, щоб приіхав кумувати, христити дитину. В цей час починають стріляти на Вука. Три рази вистрілили, але ёго куля не бере. Тоді Вук бачить, що діється, кладе дитину и в подарунок 12 дукатів, виймає шаблю и перерубує попа. Виходить с церкви, на ёго 30 куль летить, але не бере ні одна. Побивши всіх Вук здоров вертається до дому.

Міні здається, що ці пісні найлучче показують, як між собою жили Чорногорці и Герцоговинці в не так стару добу. Той хто думає, що Чорногорці такі Серби, котрі втікли с під турецького ярма и с своіх гір набігали в Туреччину, щоби боронити своіх братів по крові и вірі, дуже обманюється и уривки с пісень, котрі я виписав, повинні ёму це показати. Чорногорці ніколи не були лицарями волі и ніколи у них не було в голові думки, що треба помогти своім братам в неволі. Може перше поколіне Сербів, оселившихся в Чорногорі в кінці XV віку, після того як всі сербські землі на південь від Сави и Дунаю до решти під-

---

млю. Так робити кілька разів и тоді вже рушниця с такого зеліза нестиме кулю, як и теперішня вита. В старі часи вони були дуже дорогі. Тепер виводяться.

[1]) жіноцькі закити.

[2]) Цуци = чорногорське племя.

[3]) токи = наче панцир: срібні бляхи, визолочені иноді, нашиті на камизельку; ковче = пряжки, застяжки; чакшире = штани.

Digitized by Google

пали турецькому пануванню, мали намір мстити Туркам за погибель сербської самостійності, але вже друге поколінє цих людей забуло про цей намір, Чорногорці зробились розбійниками як и їх сусіди на південь, Альбанці, и грабили в Туреччині не тільки Турків, а й своїх же братів-одновірців, Сербів. Мало того, вони и між собою ніколи не сиділи мирно и племя с племям так само ворогувало як и с Турками.

С тридцятих років нашого віку в Чорній Горі починає творитись держава. Владика (митрополит) Петро II. збирає до купи ворогуючі між собою племена Чорногорців и заставляє їх слухати ёго. Це діло робив він хитро: підкуповував старшину племенську, насилав одно або два племена на те, котре ёму не покорялось и за який час так їх скрутив, що всі зробились ёго покірними слугами. Петро II. все лишав и тільки невсипущо побивався за одною своєю метою: підневолити собі всі чорногорські племена. Він ради цёго продав Цісарцям (австрийцям) два монастирі в Боко-ді-катаро, кусок землі коло Катаро, политий чорногорською кровію, засіяний кістьми и, правда спромігся таки свого. С цёго часу розрізнені, одиночні розбійники Чорногорці стають зібрані в одну ватагу и йдуть за своїм ватажком-князем завоёвувати куски Туреччини, де живуть Серби-Герцоговинці и підневолювати їх свому князеві. На нещастє Чорногорців и сусідів іхніх Герцоговинців всі князі, котрі постають після владики Петра II., Данило, Микола I., люде вельми хитрі и розумні для себе.

Вони так скусно держать в своїх руках Чорногорців, що бідолахи не тільки не думають, що вони у неволі гірш турецької, а ще й чваняться: „ми вільні!“ Вони кажуть: „Црногорци од вјека су слободни“. А вся їх свобода в тому, що вони замісць харча та всяких других податків султану, дають їх свому князеві, котрий дав ім далеко менше волі, ніж султан своїм Герцоговинцям.

Може моі земляки не повірять тому, що я росказую и казатимуть: „Бреше, сякий-такий син! Він сам любить безначальство та вільний розбій ніж державний порядок и за те несе таку нісенітницю на Чорну Гору.“

Охочому так думать нічого не вдієш; я тільки можу сказати, що опріч безначального розбою та самовільства одного чоловіка є и другі громадські упорядкуваня, котрі можуть припасти чоловікові, и можно однаково ненавидіть упорядкуванє громади с самоволею нічим не обмеженою одного чоловіка як и безна-

Digitized by Google

чальний розбій. Хтож не вірить тому, що именно чорногорські господарі так роблять, як я кажу, хай прочитає хоч „Црна Гора“ Дучича, бувшого ректора богословія в Цетинії.... А впрочім, хай всяк думає, як ёму воля, а я поведу розмову дальше.

Убравши Чорногорців в мішок, так що вони більш нічого не знають, як тільки прославляти свого князя, пити за ёго здоровля вино и у всёму без одної речі ёму покорятись, чорногорські князі таким самим робом принялись и за Герцоговинців. На скільки хитро можуть князі робити своє діло, показує моя розмова з Жоржем в Унаці. Вони можуть такуману пустить, що чоловік й справді подумає: тілько й є щастя на світі, що жити під самовольною владою чорногорського князя. Але в Герцоговині чорногорському князеві не так добре везло, як в своій землі. Герцоговинці бачили, що робилось в Чорній Горі и остерегались ії; та чорногорські князі були не такі, щоб можна було іх встерегтись! По трохи Герцоговина почала входити в границі Чорної Гори. Найбільше ії відійшло за князя Данила в 1858—9 рр. Тим часом в Герцоговині, в Зубцях проявився розумний, відважний чоловік, Лука Вукалович, котрий почав дбати, щоб Герцоговину увільнити від турецької управи, але и не підводити ії під друге ярмо — чорногорський уряд. Він спромігся свого. Зубці, Баняне, Дробняки, Піва, Єзери и инші герцоговинські племена перестали платити подать султанові. Вони мусіли держати тільки вартівників (пандурів), щоб не давати волі гайдамакам, чорногорським ускокам. Турецька сила тут виявлялась тільки тим, що Турки мали свої кули для безпечності и оборони кордону від Чорногорців, коротко казати, ці племена тільки звались під турецьким урядом.

Лука Вукалович не дуже шанував чорногорського князя и не думав підбивати своіх товаришів ити в підданство до ёго. Така поведінка ёго, звичайне, не могла вподобатись князеві, а перетягнути ёго на свій бік ніяким способом не можна було. Тоді чорногорський князь зробив так: він післав до Луки кілька Чорногорців, щоб вони з ним засварились и ёго вбили. Лука був дома, в Ублах, в той час, як до нёго прийшли зрадники. Почали балакати про се, про те. Лука зараз скликав своіх сусідів и половина Чорногорців вже не бачила своіх хат.

Після цёго Вукаловичові прийшлось втікати з Герцоговини. Запевне, що таких людей між Герцоговинцями не найшлось ба-

Digitized by Google

гато. Старшини іхні за гроші а то й по охоті зробились приятелями чорногорського князя и з усіх сил почали стараться заохотити своіх одноплемінників стати підданими чорногорського князя. До тогож чорногорський уряд діло своє веде осторожно: той шмат Герцоговини, що одійшов Чорногорі після 1858 р. ще й до сеї пори не платить ніякої податі.

Не вважаючи на все це, Зубчане ще добре памятають про Луку и не дуже то весело поглядають па Чорну Гору. Як почалось повстаня 1875 р. у Зубчан не було воіводи. Вони хотіли вибрати за воіводу котрого сина Луки, але вони всі були в Росиі. Чекаючи котрогонебудь з них Зубчане не вибірали воіводи. Чорногора користуючись цим ніслала туди попа Міню за воіводу. Воно так було и лучче, безпечніще, як над вольнодумними людьми буде свій вірний чоловік. Зубчанам зоставалось на вибір або приняти попа Міню за воіводу, або прогнати ёго и піднятись против Чорної Гори, котра запускала до них свою панську руку. На послідне Зубчане не зважились и приняли до себе попа Міню. Цей почав тут господарювати, як вовк у кошарі, держав себе наче який справді геперал, не робив нічого а тільки ів, спав та слухав як грають и співають „уз гусли“.

Був між Зубчанами один чоловяга, Зеко з Ив. Він не дуже любив Чорногорців и говорив про иих не оглядаючись по боках. Раз як він прийшов в село, де стояв піп Міня, воівода звелів ёго піймати и засадити під варту. Це було не задовго перед тим, як ми прийшли в Зубці. Зеко сидів під нами в льоху и ждав над собою суда. Піп Міня окривджував ёго, буцім він переказував Туркам, що робить піп Міня, скільки у ёго війська, де стоіть и т. д. На другий чи на третій день нашого приходу до попа Міні мусів зібратись суд. Зійшлись старшини Зубацькі и кілька Чорногорців з медалями; були, значить, вже в бійці и повідрубували кілька турецьких голов. Судці зібрались на невеличку долину коло хати, засмалили своі люльки на довгих чубуках и почали слухати Вербіцу, котрий окривджував Зека. Иноді кілька Чорногорців піднімалось, заразом кричали, махали руками, але не могли ніяк обвиноватити Зека. Весь гріх ёго був той, що він прийшовши в село и балакаючи с приятелем спитав ёго: кілько війська в попа Міні и що він робить. А щоб він балакав с Турками и переказував ім що небудь, цёго ніхто не міг посвідчити. Так судці и рішили, що ні за що Зека обвиновачувати, а лучче послати ёго на Цитине до князя, хай князь розбере ёго вину.

Digitized by Google

По цёмуж самому ділі приїздив в Зубці и сам воівода Петро Вукотич, випитував Зека и не найшов за ним ніякої вини. Після вже, як я пішов від попа Міні, він пустив Зека на волю але в кінці надолиста знов велів ёго піймати и все дбав про те, щоб ёго згубити с світа.

В цей час був у Зубчан вже свій воівода Трифко Вукалович, якийсь далекий родич Луки. Він все говорив попу Міні, щоб пустив Зека, але той не хотів и раз в вечері звелів Чорногорцям, що були при нёму, вивести Зека и застрелити. Вукалович почувши про це, побіг на те місце, куда вивели Зека, щоб оборонити ёго. Але тільки він вказався, як задимились три рушниці и Зеко повалився мертвим. Попа Міню покликав князь до себе на Цетіне, де я в грудню й бачився з ним. Він не був під вартою, а жив у Євти сліпого, проти княжевої палати, в заіжжому дворі на кошт князя; на ёго ж кошт пив та бенкетував. — Так карає чорногорський князь своіх вірних слуг, що вони убивають в Герцоговині безневинних людей....

У Міні я пробув кілька днів. Житя було нарцизе и якби не придурковатий Чех Броніслав, прийшлось би померти з голоду та смаги, а тільки він, спасибі ёму, збавляв від смерті. Давали нам їсти всёго раз в день и то недоідки попа Міні від обіду. Запевне, тим, що зостанеться від одного чоловіка, шестером можна так пожившитися, як собаці мухою. Води нам теж не давали, все казали, що нема. От ми раз вийшли на двір та й ждемо, що привезуть воду. Вербіца теж вийшов. Привозять воду в мішках*) и складають з коняки.

— Дайте нам води, — просим ми.

— Нема! — відмовля Вербіца.

— Як нема, коли ось аж три повні мішки.

— Неси, неси, чого став — гукає Вербіца на водовоза.

— Та дайтеж нам води! — говорим ми впять.

— Нема!

И щож ви думаєте?.. Так таки и не дав!

А то раз піп Міня розщедрився. Це було після того як прийшла звістка, що Пеко побив Турків на Клеку, 50 голов відрубав и у воді потопив силу. Я в той час лежав у хаті, заку-

*) Там облуплюють барана так, що знявши шерсть та звявавши з одного кінця можна в нёму держати все. В таких „мішинах“ держать вино, горівку и возять воду.

Digitized by Google

тався своєю червоною ковдрою, щоб не чути як скриплять та вищать гуслі. Всі були на дворі. Коли це чую: на дворі піднявся гвалт — кричать: „Пуцај, пуцај! (стріляй)!“ Я встаю, щоб вийти подивитись, що там робиться. На дворі тимчасом піднялась така пальба, наче бійка йде с Турком! Я до дверей, звідтіля як вискочить Броніслав, наскочив на мене, збив з ніг, а все кричить: „Пуцай, пуцай! Де моя пушка?“ Бігає по хаті наче скажений.

— Що там таке? — питаю я ёго.

— Пуцай — кричить Броніслав, бігаючи по хаті.

— Та що таке, куди пуцать? — я вже думав було, чи не напали на нас Турки.

Броніслав найшов таки свою рушницю и вискочив з хати. Я за ним. А на дворі тільки: торох та торох!... Біля хати стоіть Микола.

— Що таке лучилось? — питаю и Миколи.

— Прийшло письмо від Пека. Оповіщає, що побив Турків. Так піп Міня оце радується.

— И все у них так?

— Все. Чи радість яка, чи горе, або напється вина, — от зараз и стріляють.

Так, кажу, с цеі радості піп Міня розщедрився. Як приступив до ёго Броніслав, що нам нічого істи, він и каже: — „Піди в поле и якого найдеш барана, бери и ріж!“ Так він и зробив. Ще й наших кілька пішло з ним. Не вспіли вони оббілувати того нещасного барана, як прибігає дівчина, підліток, аж умліває слёзами. Иде до попа Міні скаржитись, що вона мала всёго вісім овечок и то одну взято „Русами“. А „Русів“ у всій компаніі я тільки один. Міня, звичайне, прогнав ії и наказав не турбувати ёго таким чорт зна чим.... Так як ти ёго и істимеш такого барана?!

На другий день після того, як прийшло від Пека письмо, Чорногорці котрі були у попа Міні, зібралися йти в Шуму, біля Требіня, де стояв Пеко. Я підохочував товаришів, щоб и нам ити разом з ними. Чого тут даремне сидіти? Коли вже прийшли раз в Герцоговину, так ходім туди, де бються, а не сидіти, склавши руки.

Вербіца, прочувши про мій замір, почав нам совітувати зостатись. — „Ось не сегодня, то завтра прийдуть Турки в Зубці, так будемо битись з ними“, говорив він. Де-хто с товаришів згожувавсь зостатись, а я и Микола рішили йти до Пека с Чорногорцями.

Digitized by Google

Ватага мала вийти так як над вечір. Я й прошу Вербіцу, щоб оповістив мене, коли вони матимуть вийти. Сонце почало вже сідати, а звістки не дають. Я пішов сам спитати, чи скоро йтимуть Чорногорці. Вербіца сидів біля хати воіводи на каменю и, крутячи соломинку в руках, радувався. Вглядівши мене відвернувся.

— Щож, чи скоро піде дружина до Пека? — питаю.

— Яка дружина? — одмовляє Вербіца, не глядячи на мене.

— Та ота, що збиралась ити.

— Яка то?... Е, та вона вже пішла.

— Давно?

— Та вже мабуть є час. Правда, и ти хотів ити до Пека!? Ну доганяй, коли хочеш.

За днів два перед цим прийшов в Зубці с Кастель-Ново один Чорногорець, Гуро, приїхавший з Росиї. Він жив в нами и пристав до Миколи и мене, щоб ити разом до Пека. Почувши від Вербіци, що ватага вже пішла, біжу до товаришів и розказую, що так и так. Вони не вірять, але в решті забіраємо все своє, прощаємось с товаришами, котрі зостарались и йдемо. Гуро ще раз розпитує Вербіцу про ватагу — так пішла.

— Дай же нам на дорогу хліба! — каже Гуро Вербіці.

Той не говорячи ні слова виносить нам по сухарові на чоловіка.

— Та цёго ж мало — кажемо ми.

— Буде з вас доволі. Завтра вранці прийдете до Пека а у нёго харчів доволі.

З нас ніхто не знав чи далеко до Шуми, чи ні; ми повірили Вербіці и пішли.

Як дойти в Зубацьке поле кожний з нас знав. Воно було близько и до нёго йшла пряма стежка. Але куди повернути в полі? Ми, вважаючи на те, що кого небудь зустрінемо по дорозі, не журились и не йшли а летіли. Приходимо в поле; широке розляглось у всі боки, ховаючись узькими долинками помежи горами. Як раз перед нами, по тому боці поля, стояло кілька кул. Одна велика була в самому полі в низу під горою, кілька менших стояло з заду из боків на горах. До кул було верстов дві с половиною. Ми незнали в яку руку повернути а в полі не видко було ні душі. Гуро, чувши, що в полі повинна десь бути сторожа, совітував ити до кул, держачись края гір, може надибаєм табір. Пройшовши кілька часу ми запримітили в кущах кілька чоловіка. Вони наближувались до нас. Гукнувши одні на других,

Digitized by Google

щоб пізнати, чи не Турки часом, ми встрітились. Це була одна стара мати з двома синами, ходили дивитись на своє попалене село. Ми розпитали, куда дорога в Шуму.

— Вам чого туди? — спитав нас старший брат, Томо.

— Та туди пішла ватага до Пека, так ми хочемо її догнати.

— Хіба вона вже пішла? — спитав дивуючись Томо.

— Еге ж!

— То не може бути. Колиб вона пройшла, яб бачив. Я добре пильнував, бо й сам хочу йти до Пека. Осточортіло міні отут сидіти даремне.

— Ну, так ходімже, бо ватага, кажу тобі, пройшла, — вчепився я до Тома. Він якось не охочо вірував нашим речам и незгожувався йти.

— Та йди з ними, синку. Бач, люде приїхали з далека, а не знають дороги, — почала вговорювати мати.

— Та добре, добре, тільки ватага ще не пройшла. Міні ще треба піти перемінити рушницю, — відговорювався Томо. У нёго була рушниця стара с кременем, а у ёго брата добра, на пістон. Я почав вговорювати меншого брата, щоб помінявся рушницями; міні помагала мати. На послідок все злагодилось и Томо згодився йти з нами.

— Прощай мати, прощай брате! — Томо стиснув ім руки и закинув на спину рушницю.

— Прощай синку, хай тобі Бог допомагає!

Ні в голосі, ні на виду мати не показала, що ій жалко розлучатися с сином. Здавалось, вона ще повеселіщала, як син згодився йти з нами.

Ми теж стиснули ім руки. Мати нас спинила.

— Нате вам, дітки, гниличок. Мати засунули руку в пазуху и дала нам по жмені. — Вони вже іли, — кивнула вона головою на синів. Подякувавши, ми ще раз попрощались и пішли доганяти Тома.

— Хай вам Бог допомагає и в дорозі и в війні, — чулось нам з-заду. Я оглянувся, мати ще стояла и дивилась нам в слід, аж поки нас не стало видно за кущами.

III.

По дорозі до Пека Павловича.

— Так, кажете, ватага вже пішла? — спитав нас знову Томо, як ми були вже посеред поля перед кулами.

Digitized by Google

— Егеж, с час вже, — одговорив Микола.

— А я думаю, що вона ще не пройшла. Яб доконечно ії був бачив.

Міні тепер було все одно, чи пройшла ватага, чи ні.

Томо був Зубчанин и кожну стежку знав по тутешнім краям, як свої опанки. Вже ми не могли заблудити и зайти в таке місце, що й не виберися.

Сонце сіло за горами, як ми пройшли через поле и почали підніматься на невисоку гору.

— Чи не хоче хто води. Поки напємось и ватага надійде, — говорив Томо, звертаючи с стежки в бік. Ми пішли за ним. Невеличке село колись отут розкинулось по косогорі, піднімаючись від поля аж до верху гори. Тепер були тілько купи каміня та золи. Де були хати, огороди, все було видко по каміню. В деяких місцях позоставались навіть стіни від хат, але все було поруйноване, спалене. В половині гори зроблена була „цістерна". Вода по камінях збігала в яму, одстоювалась в ній и напувала все село. Тепер и вона була на половину розвалена. С цёго місця добре було видко кули. Під тією, що стояла в полі, горів огонь и иноді на нёму показувалася чоловіча постать. Кругом було тихо. Від кули не чулось ніякого гомону. Томо почав було перегукуватись с Турками и лаяти іх в батька, матір и бога. Хочай голос ёго и долітав до кули, але Турки мовчали.

— Хай іх чорт візьме. Ходім лучче кликати своіх, — сказав він втомившись лаятися. Ми знову повернули на стежку.

— О-о-о Коціца-а-а! — почав гукати Томо, обернувшись до поля и розтягаючи кожне слово, а за тим вистрілив с свого пістоля.

Через кілька часу щось крикнуло с поля, блиснув огонь и почувся вистріл.

— От бачте, я ж казав, що вони ще не пройшли, — сказав обернувшись до нас Томо. — Тепер можемо й закурити!

Через кілька часу в полі почувся тихий гомін и вказались чоловічі тіні. Вони наближувалися до нас. Томо, по звичаю, гукнув до них: — Хто такі?

— Ми, ми! — одговорили Чорногорці. Це були вони.

Я й до сёго часу не знаю, на що Вербіца збрехав міні, буцім вони пішли вже, коли вони ще не скоро після нас вийшли.

Чорногорці один за другим підходили до нас, раптом видихали с себе, так що аж свистіло и сідали на каміня навкруги

Digitized by Google

нас. Треба було підждати ще одного товариша, але він не прийшов и ми пішли без нёго.

Один за другим, позакидавши за спину рушниці, йшло нас сорок чоловіка, тихо переступаючи с камінця на камінець. Тут все треба пильне дивитись під ноги, щоб не вступити в яку ямку и не зломати ноги. Все приходиться ступати не цілою ступнею а тільки пальцями, бо каміня все порепане, криве и иначе ступити, хочай и хотівби, так не можна. Я так пильнував під ноги, що вже зійшовши з гори запримітив, по краю якого провали ми йшли. Скрізь навкруги, кільки можна було бачити, сірів камінь, в деяких місцях відблискуючи на місяці білими промінями. Дорога спустившись вниз ишла по долині між двох гір. Тут вже подекуди попадалось деревце и роса ясною искоркою блистіла на траві. Сама стежка пішла по мягкій землі. На одному місці нам попалась поз стежку загорожа. Ватага зупинилась.

— Майбуть близько є хата, можнаб и ночувати, — сказав хтось з дружини. Почали шукати. Хата справді була близько. Двері засунуті, ніхто не відкликається. Вломились. Пусто. Ні людей, ні скарбу. Хазяіни мусіли покинути ії вже давно. Чорногорці почали тягнути зі стріхи солому и скидати крокви. Вони розкладали огнища так, щоб огонь був и с переду и за плечима. Тепер почали вечеряти хто що мав. Я попробував и собі сісти між багатям, але дим скоро прогнав мене звідтіля. Чорногорцям же нічого, вони звикли до диму. У них так будуються хати, що зімою, коли вогонь горить цілий день, диму в хаті повно; свіжому чоловікові и дихати не можна, а вони сидять собі, наче на чистому полі.

Микола, я и Гуро, постеливши соломи, лягли оддалік від огню. Вітру майже зовсім не було и дим, піднявшись в гору, тихо по повітрі плив над нами, на хвилину закриваючи очам звізди и сине небо.

Дорога с цёго місця починає йти по вузькій долині, на самій цісарській границі. Ніде нема пустирів, все зоране, покопане. Села одно за другим, але ні в одному живої душі. Хати спалені. Весь скарб и худоба забрана с собою. Народ втік в Дальмацию и Боку (Боко-ді-Катаро). Коло кожної хати був огород, в котрому опріч огородини були дерева и виноград. Подекуди дерева були порубані и тутже валялись, виногради пошкожені, огородина витолочена, вибита: в цих селах господарювали Турки. В других тільки були попалені хати, а все друге ціле, — то хозяіни самі запалили хати и повтікали.

Як ми приходили у випалене село, Чорногорці зараз же

Digitized by Google

шатнуться по пожарищу и шукають чи не зосталось часом чого небудь. Беруть зелізну кочережку, цвяха и всяку дрібноту, котра не варта більш одного шага и зза непотрібности а може й забутя, зосталась на пожарищі.

Иноді попадалась по дорозі церква. Вона була все обідрана, дзвін розбитий, хрест поломаний. Чорногорці все заходили в церкву, хрестились и в ній надівали знову шапки. Про те, як служиться по тутешнім церквам, я казатиму, коли дойде до речі, а поки що скажу тільки, що церкви тут страшно бідні. Замісць престола лежать два камені: один сторч, другий в поперек на нёму. Иконостас наче мисник у бідній хаті и на нёму кілька паперових образів. Царських врат нема и в помині. Все було поломано, потрощено, одні стіни зоставались цілі, бо іх не так то легко й розбити. Вони все робляться товсті, з дірками, щоб часом можна було боронитись с церкви від Турків. Таке лучалось доволі часто в добу ріжних повстань и церкви-кріпости були в великій пригоді.

На другий день нашої ходьби, біля полудня, дійшли ми на край однієї гори. В низу була велика долина, котра на схід сонця спускалась нижче й нижче, вкривалась все густіще деревами, рівніщала и там блистіла річечка. Звідсіля трудно було ії и запримітити. На західнёму боці долина підніmалась все вищими гірками и кінчалась г. Радован-Ждрел. З за цієї гори пролягала дорога, котра йшла з Дубровника (Рагуза) в Требінє. В той час, як ми вийшли на гору, на дорозі з-за гори витягувалась чорна кишка. Ми попадали по за каміня. Кишка все витягувалась довша. Заграла труба. Турецьке військо йшло с під Дубровника в Требінє; ёго було таборів (баталіон) с пять. Посеред війська йшов обоз. Маленькі ватаги Турків, чоловіка по десять ишли вперед и розглядали, чи нема де повстанців. Пройшовши кілька часу вони подавали знак трубою, що безпечно.

Ми пождали заким військо не одійде далеченько и тоді кинулись до дороги. От би стати кому, подивитись, що тут робилось. До цёго часу ми йшли хоч не по людським дорогам, так все таки стежка була по камінях, а тепер кожний сам собі вибирав дорогу на впростець и по ній не йшов, а летів. Мині самому приходилось перескакувати яки кроків в два, в три; а в одному місці не зважившись и не розміркувавши сили з ямою, я попав в неї замісць на камінець на другому боці. На щасте впав на ноги а не головою або боком и хоч лівою підошвою здорово вдарився на гострий камінець, але поспішав як скоріще

Digitized by Google

вилізти з ями, щоб товариші не втікли с перед очей. Така скажена біготня була с чверть години, аж поки ми не вискочили на дорогу разом, в один миг. Шість чоловіка Турків и шестеро накладених коней опинились по середині між нами.

— Здавайсь! — крикнули ми ім наставивши в груди рушниці. Туркам нічого другого и не оставалось, тим більше, що мали при собі одні пістолі.

Як скоро вся ватага вийшла на дорогу, чоловіка пять послано вперед и назад по дорозі, чи не буде часом Турків с котрого небудь боку. Коней та Турків повернуто назад. Не далеко від того місця, де дорога входить між гори, ми повернули в бік, прямцем в Зубці. Ватага вся йшла навкруги Турків и коней. На гору, щоб було скоріще, Чорногорці підсаджували коней и гнали, що було сили: боялись погоні. С Турків тільки один знав говорити по сербськи. Він розказував, що нарошно с товаришами одстав по дорозі, бо знав, що близько є повстанці и хотів ім віддати коней та все добро, котре на них було. На конях було: кава, сіль и мило.

Тоюж дорогою, по котрій вже йшли, вертались ми назад. Микола, котрий сегодня вранці, казав міні, що через який день ми будем лучче ходити ніж самі Чорногорці, тепер жалкувався на ноги и підбивав мене йти назад з Герцоговини. Я не згожувався, просив подумати до ранку. У мене самого ноги відказувались служити, за кожним ступнем я чув, що в кісточці щось скрипить, але надіявся, що за ніч все мине. А як би и в ранці так було, як сёгодня, то я пристав повернути з Герцоговини.

Гірш ніг допікав міні голод. Того сухаря, котрого дав міні Вербіца, стало тільки повечеряти в тойже день, а ці два дні я з Миколою тільки й іли те, що найшли по садах: де трохи винограду, де фіг; кізілю було найбільше, але він набивав оскомину.

Стали на ніч ми пізно, вже місяць зовсім зійшов. Під великим, гілястим волоським горіхом наклали огнища и Чорногорці принялись за вечеру. Микола почав говорити до товариства, щоб и на ёго и мою долю здобичи дали нам лоша. Одна кобила була з жеребчиком.

— Та на що вам лоша? — запитав Коіца. Він вдавав себе за старшину в товаристві, хочай таким ёго ніхто не вважав. На вид він був страшно товстий, с сивими довгими вусами. На грудях мав дві медалі и хрест.

Digitized by Google

— Як на що? — одмовив на ёго питаня Микола, — істи хочемо.

— Хіба у вас нема харчів? — Буцім то він и не знав. Я ще вчора казав ёму, що нам нічого зовсім істи, коли він питав мене, на що я рву кізіль. — Коли не маєте чого істи, — настановив він, — так я вам добуду.

Він зараз шатнувся по між товариством, хочай це и простіще можна булоб зробити: я бачив що у ёго торбі повно сухарів и печеної баранини. Хтось з дружини дав шматок хліба, як з фунт, и Коіца віддав ёго нам.

В нашій ватазі опріс Чорногорців були ще: троє Потурляків, с котрих один мав медалю чорногорську за послідню війну и кілька Герцоговинців. Вони не те, щоб держались в стороні від Чорногорців, але не видно було між ними и великого приятельства. За всю дорогу я ні разу не бачив, щоб котрий з Герцоговинців або Потурляків шарив по пожарищі и шукав що забуте або покинуте. До сёго часу я мало говорив з Герцоговинцями, котрі йшли з нами и Потурляками.

Розділивши з Миколою кусок хліба, що нам дали, ми принялись ёго жувати.

— Чуєш, Рус! — говорив хтось, торкаючи з-заду мене за плече. Обертаюсь. — На тобі курку! — промовив один з Герцоговинців, подаючи міні курку без голови.

— На що вона міні?

— Ти ж голоден!

— А ти ні?

— Та я вже привик де цёго — одмовляв Герцеговинець.

Дякуючи я давав ёму половину свого хліба, так не схотів.

Лягаючи спати, ми в цю ніч постановили сторожу, щоб иноді Турки невзначай не побили нас сонних. До схід сонця, раним рано піднялася ватага и пішла. Звернувши с прямої дороги вийшли ми на верх гори; на північ и на схід сонця над нею піднімались ще вищі гори. Постановивши сторожу на тих верхах, ватага почала розсідлувати коней, скидати що на них було.

Сонце ще не зійшло, але ясне без однієї хмариночки глибоке небо, нагадувало про жаркий день. Ясне, чисте, здорове повітря забералось під сорочку й холодком живило всёго чоловіка. Ватага розкладала на чотири куши все забране, сіль тільки не ділили а просто висипали на каміня, бо тепер сам мішок коштував більш, ніж вся сіль, котра була в нёму. Турків роздягли мало не до самої сорочки, щоб одежу поділити між дружиною.

Digitized by Google

Гроші, котрі найшлись у Турків, були полічені и складені в купу з одежою.

Весь невеличкий верх нашої гори був вкритий ватагою. По самій середині було навалено на „струках“*): кава, риж, мило; з боку цих куп лежала одежа знята с Турків; дальше від цёго лежали торби Чорногорців, на них їх рушниці, струки. Коні ходили поволі щипаючи по за каміпям траву. Турки в червоних фезах, повязаних з верху білими хустками, підобгавши під себе ноги смирно сиділи з боку и дивились, як Чорногорці ходячи помеж купами добра, спорили, розмахували руками, гвалтували.

В цей самий мах тінь прудко побігла з нашого верху и сонце випливло з-за гори перед нами. Море світу обідляло нашу гору и все що на ній було. Тіні від людей, страшенне розмахуючі величезними руками, забігали по горі за нами. Гладенькі камінці, вкриті за ніч росою, заблестіли булатною сталею. В траві позагорялась бездна малих зірочок, мигаючи різними кольорами.

Поділивши шапками риж, каву и розкинувши, по кілько кусків на чоловіка припадатиме мила, Чорногорці приступили до одежі и коней. Одежу вони розклали на чотири купи, дивлячись, щоб по усіх було що найрівніще. Накривши кожну купу, то мішком, то струкою, с кожної компанії виділилось по одному чоловікові и кожний вилонав с куща по гілячці. На далеко від других ці чотири позначили, яка гілячка яку купу значить. Тоді всі значки віддали одному и других чотири, вибірні від кожної компанії по одному забрали гілячки, и та вже купа припадала тій компанії. Звичайне, що одежою по рівну не можна було розділиться в компанії и через це вона продавалась охочому и гроші ділились по рівному. Теж саме було зроблене и с кіньми. В ватазі найшлись охочі ити назад, в Чорну Гору; вони купили опріч коней все друге и повезли в Зубці. Остальня дружина мала ити знов до Пека. Микола не покидав думки вернуться в Дальмацию. Гуро пішов в Чорну Гору.

Коли з здобичою було все кінчено, Турків спитали, куди вони хотять іти: чи в Чорну Гору, чи в Требіне. Вони мусить попереду боялись казати правду; думали, що коли захочуть піти в Требіне, то їм тут буде и капут и все говорили: „Як ваша воля, для нас все одно“, але нам вдалося завірити їх, що нічого

*) Струка“, не широка довга ковдра, виплетена з козиної шерсті. Вона заміняє всю верхню одежу, дощ через неї ніколи не проходить.

Digitized by Google

ім не буде коли вони підуть до своїх, тоді вони сказали, що хочуть в Требінє.

— А чом, море, не хочеш ити в Чорну Гору? — присікався до них один Чорногорець — нам князь „тако ні в'јере“ добрий. Ідіть лучче в Чорну Гору!

Але Турки стояли на своєму.

— Глядиж „мујо“,*) другий раз як попадешся, то не обійдеться тобі так дешево! — говорив Туркам один значний Чорногорець. — Ось бачиш „Москова“, — вказав він на мене — як ще раз попадешся, так він тобі голову зараз здійме.

Турки обіцяли більш не виходити ніколи з города. Їм дано трох поводатерів, котрі мали вивести їх на дорогу в Требінє, всяж ватага лішла пряпцем в Зубці, щоб одвести очи Туркам.

Пройшовши кілька часу, ми зупинились, попрощались с тими, що йняли в Чорну Гору. Коіца пішов з Миколою провести єго на границю, від котроі до Дубровника було всєго час, два ходу. Прощаючись зо мною, Микола казав щоб я звернув до єго по дорозі, коли через пів місяця, або місяць, вертатимусь до дому, тільки цєму не довелось скластися. Як я ще не міг добре говорити по сербськи, то Микола наказав всім, хто мав мині платити с части моєі здобичи и записав все мині в книжку. Як би прийшлось принять все, що мині слідувало, то найменше булоб дукатів два, але Чорногорці так вихитрували, що всєго на всєго я здобув срібну форінту.

Полічивши всіх, що одійшли від ватаги, нас зоставалось чоловіка 30. Поводарі Турків ще не вернулись, Коіца теж не вернувся. Щоб пождати іх ми зайшли в якусь щелину гори, де була вода в каміннях; вона набралась від дощу и, як тут був все холодок, то и держалась. Один с Чорногорців, молодий хлопець, почав питати у товариства, чим би ёму залічити рану на нозі. Біжучи на дорогу вчора він впав и зсадив коліно. У мене було доволі англицького пластеру, я ёму и заліпив рану. Через днів два рана заросла и після того у мене не було покою від Чорногорців: кожний приходив зі своіми болізнями, щоб я єго вилічив, а я не знав навіть, як зветься болізнь.

Идучи по дорозі до Пека ми біля полудня надибали на чотирох Дальматинців. Встрітились ми з ними не взначай лицем до лиця. Чорногорці зразу іх облягли з усіх боків.

---

*) „Мујa“ имя таке турецьке. Чорногорці ними дражнять всіх Турків.

Digitized by Google

— Хто ви такі?
— Ми Латини (католики).
— Що ви тут робите?
— Наші вівці пропали, шукаєм.

Латини були вдягнені трохи одмінно від Герцоговинців: на них були коротенькі з узькими рукавами чорні курточки, на ногах мережані чарапи и на головах високі фези з довгими китицями. У кожного за плечима була кремнёва рушниця з ложем викладеним перльмутом. Чорногорці присікались до латинів, щоб вони купили у них сіль, котра була висипана на землю. Латини відказувались то сим, то тим: що мішка не ма с собою, то грошей. Чорногорці хотіли було вже пошарить у них по кешеняг, чи справді не має у них грошей. Але Латини якось проскочили за кілце, котре зробили собою Чорногорці и втікаючи крикнули, що солі ім зовсім не треба. Вилаявшись ватага змовилась пошукати баранів латинських, — вечера булаб добра. Всі розійшлись в різні боки. По справдешній доріжці ишов тільки я та Потурляки. Один з них був ще зовсім молодий хлопча, літ 16—17. Це хлопча вже кілька днів якось чудновато на мене поглядало. Видно було, що ёму хотілось зо мною поговорити, але боявся, чи соромився, Бог ёго знає. Зоставшись зо мною на самоті, як другі Потурляки завернули по доріжці в кущі, Алі, так звався хлопчак, підійшов до мене и подаючи два сухарі каже:

— „Ми маємо доволі харчів; коли захочеш їсти, скажи мені, я дам". Я подякував.

— А тютюну маєш? — спитав він. Я думав, що він хоче курити, та не має, и через те я ёму подав свою пушку.

— Ні, ні, я маю; я думав, було, що у тебе нема. Коли треба буде, скажи міні, у нас всёго доволі є..." и сказавши це він побіг доганяти своіх.

Чудноватe діло. Потурляки, котрих всі беруть за людей богзна яких, прихильніщі до чужого, ніж Чорногорці, ці славні юнаки од віка „вольні". В дорозі Потурляки добре показали, що вони за люде, але об цёму опісля.

Не пройшло багато часу після того, коли ми зустріли Латинів, як щось на стороні загомоніло. Я кинувся туди. Кілька Чорногорців обступили двох жінок: одну стару, другу ще дівчину. Жінки теж шукали тих самих баранів, що и Латини.

— Вони вже іх погнали до дому, — сказав один Чорногорець на питаня, чи не бачили вони часом чотирох кіз и Латинів.

— Так погнали, кажете? — спитала стара жінка.

Digitized by Google

— Так міні цёго світу, погнали.

Латинки вклонились и пішли. Один молодий Чорногорець, підморгуючи міні, каже: „Хоч, Москов, я тобі придержу тоту молоду!“

— Держи для себе лучче, одмовив я.

— У нас звичай, коли йдемо на войну, так не касаться навіть жінки своєі.

— А у нас звичай, деб и колиб ні було не чіпати жінок.

— Чудне діло, — одмовив Чорногорець.

Над вечір ми проходили по пожарищі одного села, котре розкинулось по боці не високоі гори. Вся ватага йшла в ростіч, коли оце з-за гори щось свиснуло легенько и на версі вказався один Чорногорець а перед ним три кози. Вся ватага зібралась до купи и взявши кіз в середину, пішла своім звичайним побутом: один за другим.

Не далеко від Требінськоі дороги ми повернули с тоі дороги по котрій йшли попереду и взяли в праворуч, щоб обійти гору, с котроі ми виглядали вчора Турків... Цей обхід був далеко довший від прямоі дороги. Ніч давно настала. Небо було ясне. Ми йшли по рівній долині по меж дерева и високого каміня, котре то сям, то там було понакидане в долину. Місяць світив ясно, кидав тіні від дерев, просвічував між гілляк, одблискував на гладкому каміні. Доріжка змією крутилася по меж невисокими рідкими деревами, кущами, обминала каміня, ввите дикими, повзучими травами и кущами. Минаючи це каміня, иноді здавалось, що йдеш поуз стіну старого, розвалившогося палацу...

Товариство йшло тихо; говорило між собою тільки нишком. Зупинившись раз на оддишку запримітили, що кількох чоловіка не ма. Один с товариства свиснув, як кобець. Далеко в стороні одкликнулось. Товариші підходили.

По цёму боці дороги було пусте село, чудо, не випалене. Ми зупинились на ніч в ёму, послали сторожу на дорогу, а самі розвели вогонь и почали різати кіз. Вся ватага розмістилась в одному дворі, котрий одним краєм сягав гори, а з других боків мав камінний паркан, через котрий не так то легко можна було перелізти. В дворі навіть була брама, так що можна було в ёму бороніться довго, а якби прийшлось круто, то и втікти не трудно булоб.

Оббілувавши кіз, Чорногорці наткнули іх на довгі рожни и почали цілком пекти біля вогню, перевертаючи на всі боки. Печінку, легке и серце порізали на куски и переклавши лоєм жарили окремне на шпичаках. Поки все це буде готове, кожний Чорногорець взяв собі кусок лою або й кишок и піджарював на

Digitized by Google

вогні. Алі, зробивши таку штуку давав міні їсти, але я відказувався.

— Чом не хоч? — спитав мене другий Потурляк, — воно смачне!

Я тільки кивав головою.

— Ось дивись! — Потурляк зняв с своєї жинички лій, котрий шипів и бухтів од жару и весь кусище почав запихати пальцями в рот. Я думав, що він гетъ спече собі рот, а-ж ні; він тільки посопів, поки пережував кусок и, облизуючи пальці промовив: „Ліјепо“! Я осмілився попробувати й собі, — о справді гарно, та ще на пустий живіт... Не чекаючи заким спечеться баран я ліг спати, підклавши під себе соломи, наскубленої с стріхи. Через кільки часу збудив мене Коіца и дав мою частину кози, мало не половину всёго задка. Як принявся я за ёго, так наче не було... Але після цёго мене взяла страшенна спека, а ніхто с Чорногорців не хотів дати води, хочай у деякого були повні мішини її. Потурляки спасибі ім, вирятували....

Всі полягали спати, я вже не міг заснуть. Забита вчора нога почала сильно боліти. До цёго часу я нічого не чув, а тепер почало так боліть, наче червоними кліщами хто щіпав за підошву. Скинув я опанку, подивився, — пузир чи малий набіг. За північ пролежав я перевертаючись з одного боку на другий. Кругом тихо, всі поспались, тільки огонь по тихеньку тріщав. На горі над нами щось забекало. Один Чорногорець прокинувся. Вони дуже чутко сплять на поході. „Що воно таке“, — спитав він сам себе. — „Мора бити срна“ — проговорив другий, перевертаючись з боку на бік. Серна ще раз бекнула. Голос ій сумно розлігся по тихій ночи. И знов все затихло. Полумя обхватуючи тонку, суху гілячку с-тиха палахкотіло и наводило ще дужчий сум. — Я задрімав.

Але заснути міні не прийшлось. Тільки забіліли на небі зорі, як Чорногорці повставали. Треба було по-ночі перейти дорогу. Тихо, як злодіі, підійшли ми до дороги и зігнувшись перебігли через неі тай сховались меж каміням вже с того боку. Кілька чоловіка повилазили на високе каміня и обглядали долину, чи не видко де Турків. Вже сіріло. Повітря було чисте, и видно на далеко, але ніде нічого не було и ми пішли дальше.

Біля полудня підходили ми до одного села. Вузька долина розрізувала дві гори. На правуруч, на самому верху роскинулось село. Гарні хатки стояли не далеко одна від другоі и соромливо виглядували з-за гіллястих волоських горіхів. Огороди

Digitized by Google

східцями спускались долі; в них працювали жінки. Як скоро загляділи вони нас, зараз підняли гвалт и давай втікати в село. Вони мабуть приняли нас за Турків. Село заворушилось, показались люде, блиснула на сонцю одна, друга рушниця. Чорногорці, сміючись між собою почали кричати, щоб не полохались в селі, бо йдуть „християне“. Там затихло, але не на довго. Чорногорці, як увійшли в село, зараз же шатнулись по хатах. Один тягнув казан, другий ловив курку, третій що друге. Жінки підняли крик, лайку. Коїца, увійшовши в село, зараз встрівся з якимсь дідом, своїм старим приятелем и мабуть соромлячись ёго почав кричати на Чорногорців.

— А ти що нам таке за старшина? — одмовляли Чорногорці не кидаючи свого діла.

Потурляки и два-три Герцоговинці, що були в ватазі, сиділи зо мною під горіхом мовчки не говорячи ні речі. Герцоговинці, наче нічого не робилось на вкруги їх дивились кудаєв в бік. Потурляки ж немогли байдуже дивиться, що робили Чорногорці. У Алі очи так и горіли, аж кровю наливались и він часто хватався за свій пістоль, особливо коли в сусіднёму дворі два Чорногорці завелись з жінкою, котра боронила свою курку. Чорногорець такого дав ій тумака, що вона аж перекотилась. Колиб не вдержали старші Потурляки Алі, він майбуть пославби був гостинця котрому с тих Чорногорців. На силу божу Коіці удалось засоромити Чорногорців мною, що ось „він розкаже все Пекові, так він вам дасть“ и вони трохи втихомирились. До того ж ще діди и парубчаки, котрі були в селі, взялись за рушниці и ножі, так що небезпечно було довше Чорногорцям показувати свою працю „за волю“.

Одна жінка, почувши, що в ватазі є „Рус“, кинулась до хати и винесла пів хліба, щоб дати мінї покушати; ёго приходилось подати через невисоку камяну огорожу, котра відділяла двір, в котрому я сидів, від улиці. Чорногорець зараз підбіг до неї, вихватив хліб и пішов. Жінка тільки здвигнула плечима и пішла місити новий. Хліб тут печуть не в печі, ії и нема, а просто в жару; замісять теплою водою муку, зліплять як товстий корж и кладуть в розгорнутий жар, після покриють желізною великою покришкою, нагорнуть на неї жару и через пів години хліб готовий. Поки ми одихали жінка вспіла спекти кілька таких хлібів и винесла нам.

— На, кушай, який у нас хліб, — говорила вона мінї, —

Digitized by Google

як дасть Бог, вернешся до дому здоров, хоч знатимеш що казати."

Правду казавши, хліб не бог-зна який: тяжкий, гливкий, хочай и солодкий на смак. Він був замішаний з яшної муки и сіряку (щось похоже на просо.).

Від цёго села, де ми оддихали, до Гребців, де був тепер Пеко, лічили всёго дві години, через це ми не поспішались, йшли тихо. В цих місцях села цілі, не попалені и народ хоч не весь дома, то по меншій мірі на половину. Жінки и дівчата попадаються на кожному ступні; то воду несуть у барилі, то кокурузу в мішку, то се, то те. Я ніде не запримітив гулящої дівчини або молодиці; кожда коли не несла що небудь за плечима, то ходя пряла або плела чарапи. Одягнені жінки в цёму краї мало чим иначе ніж в Зубцях: таж довга, біла сорочка, рідко у котроі вимережана на пазусі и комірі, стан перестягнутий поясом або ремінним або широким, твердим виплетеним з вовни; на головах високий фез, до котрого пришпилена хустка, у дівчат біла, у жінок темного колёру. Одміна в одежі між Зубчанками и Шумячками тільки в чарапах; у перших він білійший, тільки одна, дві смужечки мережані або просто чорні, у послідніх весь чарап мережаний, як и у Сербів княжества.

Після оддиху я почав ити поганійше ніж з ранку: нога дуже боліла и товаришам моім все приходилось мене піджидати. Через кожних кілька хвилин я все питав: чи далеко ще до Гребців, так що аж надоів. Через кілька часу ми вийшли з-за високого каміня. Доріжка спускалась в низ. На невеликій полянці стояло село; хати пороскидались у всі боки, біля кожної був огород, одгороженний один від другого каменим парканом. Біля хат, на вулицях, по городах скрізь снував народ, село кипіло. Це и були Гребці. Товариство скорим ходом пішло до села а я поплентався за ними кульгаючи, и радіючи, що хоч напослідок оддишу по людськи. Ввійшовши в село я почав роспитувати: де стоіть Пеко. Всі дивуючись гляділи на мене и нічого не одмовляли, чи вони не розуміли, що я кажу, чи задивлялись на мою сіру баранячу шапку и забували одговорювати. Я все йшов по вулиці вперед, коли це мене почали шарпати за рукав.

— Ми вже тебе давно ждемо, ходім до Пека. Він он-там сидить в холодку під хатою. Ватага прийшовши в село не хотіла вклониться Пекові без мене и піджидала. Тепер виставивши мене на чоло ватага ввійшла в двір, де сидів Пеко. Весь двір був всланий соломою, по кутках горів огонь, біля котрого сиділи у-

Digitized by Google

сташі. В кінці двора на камінцях в холодку під хатою сиділи два чоловіки, курячи люльки з довгих чубуків. Коло них сиділо на землі, теж з люльками в зубах, кілька чоловіка и про щось балакали. Запримітивши нас ці люде піднялись, щоб дати нам місце підійти. Двоє, що сиділи на камінях: один високий худий, підтоптаний чоловік, а другий нижчий, широкоплечий, гладкенький, піднялись и собі, як ми наближились.

— Оце Пеко, — сказав міні хтось з ватаги з заду, показуючи рукою на високого. Я зняв шапку, вклонився и сказав хто такий. Пеко стиснув міні руку и якимсь густим хриплим шопотаням проговорив: „Седи“! Нижчий взяв мене за ліву руку, шарпнув и посадив на каміньці коло себе, а потім веселими, добрими очима сміючись почав мене розглядати: „А, Рус, Рус“, говорив він усміхаючись и мацаючи мене то за плечі то за руки. Пеко здоровкався с товариством.

(Конець І. частини.)

ФІЛЬОЗОФИЯ ШТУКИ

Г. Тена, професора в школі штук красних в Парижи.

Подав перекладом

Олександер Барвінський.

Часть перша.

IV.

Твір штуки наслідує с предметів відносини и обопільну залежність частей. — Приклади сёго с штук рисовничих. — Приклади с письменства.

Ходить отже о те, щоб наслідувано с предмету дещо зовсім вірно, та не всё. Маємо винайти лиш сю часть, котру треба наслідувати а я хочу на се питанє зараз з гори дати одвіт: „Се відносини и обопільна условність частей.“ Простіть міні за се абстракцийне означенє; та воно зараз стане яснійше.

Приміром, Ви стоіте перед живим моделём, чоловіком або жінкою, та щоб зняти з ёго копію, маєте оловець и кусник паперу, два рази завбільшки руки. Очевидно годі від Вас домагатись, щоб Ви передали величину членів, Ваш папір до того за малий; також не можна припускати, щоб Ви передали краски моделю, бо маєте під рукою лиш чорну и білу краску. Жадаємо лиш, щоб Ви передали пропорциі, се б то розміри величини. Як голова така довга, то тіло мусить стілько а стілько разів бути завбільшки голови, рамя повинно мати в рівній мірі від тоіж залежну довгість, так само нога, и таке инше. Дальше бажаємо, щоб Ви передали форми, себ

Digitized by Google

то розміри в положенню: такий загин, така кругліть, такий кут, такий вигин мусить и в копії бути означений лінією тогож рода. Коротко сказавши, розходиться о те, щоб репродукувати звязь взаємин, в яких находяться части між собою; то що маєте передати, се не проста тілесна поява, се льогіка тіла.

Подумайте собі тепер так само, що маєте перед собою дівну особу, яку сцену справдешнёго, городянського житя, а Вас просять, щоб Ви се описали — до того маєте очи, уши, память, може й оловець, котрим можете зробити пять-шість заміток; того всёго мало, однак досить в Вас. Так від Вас зовсім не вимагають, щоб ви передали всі слова, всі движеня, всі дійства особи або пятьнайцяти чи двайцяти осіб, що виступають перед Вами. Тут просять Вас, як и в що й по вгаданім случаю, щоб Ви правильно означили відносини, взаємини и звяви, себ то задержали докладно відносини в дійствах осіб с. в. щоб в їх зображеню мали перевагу честилюбиві дійства, коли сі особи честилюбиві, користилюбиві, коли й вони користолюбиві, насильні, коли й ті особи насильні. Також треба поняти, як дійство одно в друге входить, себ то репліку викликати реплікою и мотивувати намір, чутя, гадку попередними гадками, чувствами, намірами, а крім того теперішним положенем особи, и знов ще цілим характером, яким Ви ії окрили. Словом, в штуці літературній, як и в живописи розходиться о те, щоб передати не змислами постережну зверхну сторону річей и подій, а цілість їх відносин и внутрішних звязей, себ то їх льогику. Або — щоб се висказати загальним правилом — то, що на справдешній річи притягає и ми бажаємо, щоб артист в неї зняв и передав, се есть ії внутрішна або внішна льогика, иншими словами — ії структура, ії склад и ії уладженє.

Бачите отже, о скілько ми справили добуте спершу определенє; ми ёго не знесли, лиш поправили; тим робом ми назначили штуці взнеслійший характер, бо вона підіймається тепер від простого рукоділя до твору интелігенциі.

V.

I. Твір штуки не обмежається тим, щоб передати взаємини частей. — Умисна переміна тих взаємин в найбільших школах. — Засада сеї переміни у Михайла-Ангела и Рубенса. — Статуи на гробниці Медицеів. Кермаш. Артист змінює взаємини частей, щоб виразити истотний характер.

II. Определенє истотного характеру. — Приклади: лев великий мясоїдник. — Нідерлянди край нашливовий.

III. Важність истотного характеру. — Він не виразився доволі в природі, а ся обставина покликує штуку до сутя, позаяк вона призначена на підмогу природі. — Приклади до того недокладного виразу характеру у Фляндриі в часах Рубенса, в Италії в часах Рафаеля.

IV. Східність артистичної діяльности духа с сим определенем штуки. — Дві важні хвилі в артистичнім дарованю: мимохотне глубоке

Digitized by Google

враженє и тревала чинність сёго враженя для скупленя и уладженя побічних вражень.

V. Перегляд доси відбутої дороги. — Ступневий поступ методи. — Определене твору штуки.

Однак, чи ж се тілько вистарчить и чи ми справді бачимо, що твори штуки просто тим обмежаються, щоб передавати взаємини частей? — Зовсім ні, позаяк власне найбільші школи найбільше переміняють истнуючі в дійсности взаємини. Погляньте приміром на школу италійську в ii найбільшім артисті, в Михайлі Ангелі, та щоб держатись цілком означеного предмету, нагадайте собі ёго майстерський твір, чотири великі статуи мраморні, що находяться на гробницях Медицеів у Флоренциі. Ті с поміж Вас, що не бачили первовзору, знають бодай ёго копіі. Певна річ, що відносини тих чоловіків а именно тих жінок — котрі зображені в лежачій постаті, одна спляча, друга як пробуджувсь — не ті самі, як у справдішних людей. Дармо гляділивб ми ім подібних навіть в Италіі. Найдете тут гожих, гарно одітих молодих людей, селян з блискучими очима и диким виразом лиця, взірці артистичні с тугими мускулами и пишною поставою, однак ані в селі ані на празнику. ані в робітні артиста, ні в Италіі, ні де-небудь, чи то нині, чи в XVI столітю не був похожий чоловік або жінка в дійсности на тих сумовитих лицарів, на тих розпукою перейнятих кольосальних дівиць, яких поуставляв сей великий артист в гробовій каплиці. Сих типів добачив Михайло-Ангел лиш у своім власнім генію, у своім власнім дусі. Сёго могла додивитись лиш душа чоловіка, що жив самотно, та багато и глубоко думав, вимірював справедливість, душа пристрастно чувствувавша, великодушна, що стояла наче заблукана в кружку розпещених, зіпсованих сердець, серед зради и угнету, перед побідним тріюмфом тираніі и несправедливости, під звалищами свободи и батьківщини, він сам загрожений смертю; він добре чувствував, що будучи при житю, має се завдячити лиш ласці а може короткій проволоці, однак не в силі угнутися и піддатись, віддався зовсім в обнятя штуки, котра серед мовчаня рабства дала мову ёго великій душі и ёго розпуці. Він написав на підставі своєі сплячої статуи: „Солодко то спати, а ще солодше бути с каменя, як довго тревають злидні й наруга. — Нічого не бачити, нічого не чути, се моє щастя; тож не буди мене! Ах, говори тихо!“ — Се чувства, що ёму обявили такі форми; а щоб іх виразити змінив він звичайні відносини, витягнув вдовж туловище и члени, нагнув тіло понад клуби, вирив глубоко ями очні, поморщив чоло, що воно було подібне до стягнених бров львиних, мускули нараменні напучнявіли як гора, хребетні жили, вложені одні до других позвонки (кружки) напняті наче желізний ланьцух, котрий за сильно натягнений, так що кільця мусять попукати.

Пригляньмося так само фляндрийській школі, а с тоі школи найбільшому майстрови Рубенсови, а с творів Рубенса одному з великанських образів, кермаш. Як у Михайла-Ангела, так и тут не найдете наслідуваня звичайних відносин. Підіть лиш до Фляндриі, пригляньтеся типам, навіть в хвилях забави и бенкетованя на праз-

Digitized by Google

никах в Гандаві, Антверпіі або де инде, а найдете людей, що добре ідять, ще лучче пють и в великим спокоєм душі курять, флєгматичних и статочних, с тупим виразом лиця и простими неправильними чертами, похожих менше більше на постаті Тенієра; однак що тикався пишних постатей брутальної, звірської змисловости кермаша, то щось подібного не стрітите ніде. — Очевидно взяв іх Рубенс зовсім відки-инде. — По страшних війнах релігійних добилася наконець заживна так довго пустошена Фляндрия супокою, безпечности особи и майна. Земля там така добра, а люди такі розумні, що зараз в першій хвилі настав знов добробит и гаразд. Кождий почув сей новодарований достаток и богацтво, а спонуканий ще більше контрастом між теперішностю а минувшостю, дав волю грубим тілесним жадобам в уживаню, як коні та воли, котрих по довгім голодованю знов випустять на зелену леваду або на пашу. — Сам Рубенс чув се, и поезия не погамованого, розкішного житя, вдоволеного и від всякої соромливости свобідного тіла, брутальних и бісноватих радощів, проявилась в непогамованій змисловости, в пожадливім багрі, в білости и свіжости наготи, що вийшли с під ёго пензля. А власне для виразу сих чувств у кермаші повитягав він тіла в ширш, понадавав грубости затилкам, позагинав бедра, поналивав щоки паленіючим багром, дико розпатлав волося, запалив в очах дику поломінь непогамованої пожадливости, дав волю грюкотови бенкетованя, побитих збанків, поперевертаних столів, ревотови, цілованю, оргіям, и вславив найвеселійший тріюмф людського звірства, як того не осягнув ніколи ані оден живописець навіть в приближеню.

Оба приклади показують Вам ясно, що артист зміняючи відносини частей, переміняв умисне всі ті відносини в тім самім змислі, так именно, щоб там проявити сим робом якийсь истотний характер предмету та відповідно до того идею, яку собі виробив о предметі. Зважмо добре се слово, мої панове. Характер сей есть то так звана у фільософів „истотність“ річей и тому кажуть вони, що штука має ціль, представити истотність річей. Однак ми покинемо вираженє „истотність“ приступне лиш фаховим людям, а скажемо просто: штука має ціль, представити основний характер, головне, особливо замітне свійство, важну сторону предмету, истотну ёму питомеиність сутя.

Доторкуємось отже остаточного, правильного определіня штуки, тому потреба нам цілковитої ясности; мусимо тому с всею строгостю и докладностю означити, що то є истотний характер. Дам зараз одвіт на се питанє: „Истотний характер есть то свійство, с котрого після певної приналежности виходять всі прочі а бодай многі инші свійства“. — Звольте міні знов простити за се абстракційне пояснене, та воно сейчас розясниться нам прикладами.

Истотний характер льва, що надає ёму ёго місце в природописнім поділі на громади, міститься в тім, що він есть великим мясоідником. Бачте тепер, як с сёго основного свійства, наче з одного жерела, випливають майже всі властивости так ёго внішности як и ёго норову и способу житя. Так передовсім що до внішности

Digitized by Google

бачимо ёго долотоваті зуби и челюсти приладжені до розтрощуваня и розшарпуваня; він потребує їх, бо яко мясоїдник конечно живиться мясом живої добичи. Щоб володіти сим страшенним кусалом, мусить лев мати сильні мускули, а щоб ті мускули мали де зміститись, находяться на ёго скранях відповідні кістяні площі. До того ще має на ногах инші острі наряди, страшенні втягальні пазурі, елястичний хід, так що наступає лиш скрайними кіньчиками пальців, страшенну пружистість в стегнах, так що наче перце кидаєсь легко в скок, очи ночию ясно блискучі, позаяк ніч, се найдогіднійша пора на лови. — Оден природознавець, показавши міні ёго костовище (скелет), сказав до того: „Се челюсти оперті на чотирёх лапах.“ — Дальше східні с тим ёго моральні властивости: передовсім кровожадний инстинкт, жадоба свіжого мяса, відраза до всякої иншої поживи, потім сила и горячкове роздражненє нервів, котрими він скупляє незмірну скількість сил на коротку хвилю нападу и оборони, а яко відворотна сторона сёго, оспалі навички, поважні, примрілі лінощі в пустих хвилях, неустанне позіханє після пристрастних хвиль ловів. — Всі ті черти походять з ёго характеру, що есть мясоїдником, и тому ми назвали се истотним характером.

Пригляньмося тепер иншому, труднійшому случаєви, именно цілій краіні з ії несчисленними дрібницями що до властивости землі, внішної подоби, управи рілі, ії ростин, людности и міст, приміром Нідерляндам. — Истотний характер Нідерляндів міститься в тім, що се край напливовий, себ то, що повстав з осади великих мас земляних, спроваджуваних ріками и осаджуваних при їх устю. С того одного слова виходить нескінчена сума властивостий, що становлять цілу питоменність сутя сеї сторони, а то не тілько ії фізичну внішність и всё, чим вона сама в собі есть, та до того ще й духа и фізичні тай моральні свійства мешканців и їх діл. Так маємо передовсім в неживотній природі вохкий, плодовитий низ. Мусить він конечно бути задля многих и широких рік и задля багатого осаду рослинної землі. Низ сей усе зелений, позаяк в нім удержують неустанну свіжість многі, великі и ліниво пливучі ріки та безчисленні канали, котрі так легко можна поробити у вохкій землі. Так лиш просто подумавши над тим, вгадаєте зараз цілий погляд краю, се оловясте, хмарне, неустанно слотливе небо, закрите навіть в гарні дні неначе тоненьким серпанком — задля випарів, що повстають з вохкої землі и вкривають прозорчастою воздушною тканиною легких, снігових платочків зелену площу, яка розкриваєсь перед нашими очима и тягнеся в недоглядну далеч до виднокруга. — В оживленій природі викликує та безліч пасовиск численні череди, що спокійно прикучнули в траві або жують на всёй писок и засівають безмежну зелену площу жовтавими, білими та чорними латками. — Череди сі доставляють опісля сёго достатку молока и мяса, що в купі из збіжем и подостатком на плодовитій землі плеканою яриною дає людности надмірну и дешеву поживу. Можна б сказати, що в тім краю видає вода траву, трава рогату скотину, скотина сир, масло и мясо, а се всё разом с пивом

Digitized by Google

чоловіка. И справді бачите, як с того заживного житя и фізичної організації опанованої вохким воздухом виходить фляндський характер, флегматичний темперамент, строга правильність навичок, спокій умислу и нервів, здібність поняти житя з розумної практичної сторони, усе піддержуване вдоволенє, нахил до веселого житя, и наслідком того гаразд и богацтво та видосконаленє всёго, що причиняєся до милого житя. Наслідства сягають так далеко, що надають навіть містам певного зверхного виду. В краях напливових нема піскового каменя, отже до будівлі уживають лиш випаленої землі та цегли; позаяк часто перепадають дощі и тучі, тому крівлі мусять мати сильний спад, а задля неустанної вохкости покостують зверха стіни. — Таким робом представляє місто фляндське громаду червонявих або брунатних, усе харних, звичайно блискучих будинків з острими крівлями, а тут здіймаєсь в гору старинна церква, поставлена с тесового каменя або дрібних каміньчиків споіних цементом; старанно и харно удержувані улиці тягнуться поміж двома рядами ходників безприкладно чистих. В Голяндиі роблять ходники с цегол а инколи викладають штайнгутом; рано о 5-ій годині можна бачити, як дівчата навколішках стирками миють ходники. Загляньте ще крізь блискучі шиби, зайдіть на бесідку пристроєну зеленими деревами, де поміст посипаний усе свіжим піском, вступіть до гостинниць помалёваних ясними, любими красками, де рядом уставлені бочілки творять гарний брунатний круг, де жовтавий сік піною стікає з искусно вироблюваних шклянок — у всіх сих дрібницях щоденьщини, в усіх тих признаках внутрішнёго вдоволеня и тревалого добробиту побачите дійство основного характеру, що напятнований в кліматі и землі, на ростині и звірині, на чоловікови и ёго творах, на товаристві и особняку (индивідуум). — С тих ёго численних дійств пізнаєте ёго вагу. Поставити ёго в ясне світло, се ціль штуки, а коли штука приймаєся сёго заданя, то се походить відси, що природа ёго ще добре не рішила. В природі бо характер сей лиш переважає, а тут о се розходиться, щоб ёго в штуці вчинити самовладним. Він надає річам справдешним вид и истоту, та не чинить сёго цілковито. Єго спиняють в дійстві и перебігають инші впливи и тому не міг він виразитися так сильно в річах, що носять ёго пятно. Чоловік чує ёго недостачу, а щоб ії виповнити, винаходить штуку.

Дійстно, щоб вернути до кермашу Рубенса, могли при тогочасних бенкетах найтись деякі подібні постаті до сих цвитучих образів жіночих, до сих захмелених хлопців-молодців, до всіх сих розхрістаних, наповнених пуз и черев звірів-людей. Буйна, розкішно підсичувана природа справді позаходилась витворити такі прості та обємисті обичаі и тіла, однак дійшла лиш в половині до цілі. Тут зайшли инші впливи, що погамували вибух енергиі в роскіш и житя тілесне. Передовсім бідність, — в найлуччих часах и найщасливших краях есть чимало людей, що не мають чим доволі поживитись, а голодованє або також лиш незасиченє, нужда, лихий воздух, загалом всё, що виступає наслідством бідности, осла-

Digitized by Google

бляє розвій и нагальність вродженої дикої змисловости; чоловік, що терпів, менше має сили а більше числить на себе. — Релігия, закон, поліция, звичаї виходячі з уладженої роботи, ділають в подібнім змислі; вихованє дальше допомагає до того. И так припаде на сотку натур, що при найлуччих обставинах могли подати Рубенсови відповідні взірці, тепер ледво пять або шість, котрі ёму могли до того послужити. Так подумайте, що сі пять або шість при справдешних бенкетах, які він міг бачити, замішались в натовп менше-більше середних, менше-більше щоденних постатей; подумайте дальше, що в хвилі, як він ім приглядався, не мали вони постави, виразу, порушеня, настрою, одіжи, гільтайського неладу, а всё то було потрібне, щоб виразити повінь грубої розкоші и веселости. Задля тих усіх недостач покликала природа на підмогу артиста; вона не виразила добре характеру, а артист мусів ii твір доповнити.

Так само стоїть справа с кождим знатним твором штуки. Як Рафаель малював свою Галятею, тоді писав, що рідко лучаються гарні жінки, и він держиться певної, в нім самім живучої идеї. Се показує нам, що він до понятя, яке собі виробив о людській природі, ii взнеслій погідности, ii щастю и ii пишній, принадній лагідности, не находив живого взірця, котрий би се добре виражав. У мужички або наймички, що перед ним сиділа, були руки зароблені, ноги обувєм спотворені, в очах боязкий вираз сорому або безстидність ремісла. Навіть ёто Форнаріна*) мала занадто обвислі рамена, худу руку и острий, дурний вираз лиця; як же ж він справді представив ii в образі Форнаріни, то се ii цілковита переміна и то така переміна, що він у малюнку розвинув у цілій повні характер, до якого на справдешнім лиці були хиба намеки та окруховини.

Истота твору штуки міститься в тім, щоб твір передав истотний характер предмету а бодай важну черту ёго так доглядно и значно, як лиш можна и в тій ціли артист усуває з дороги сі черти, що той характер закривають, вибирає сі, що ёго виражають, поправляє знов такі, що ёго спотворюють и зміняє такі, що ёго нехтують.

Пригляньмося тепер вже не творам, лиш артистам, я думаю именно іх способови, як вони чувствують, винаходять, витворюють; а побачите, що він зовсім східний с поданим що йно определенєм твору штуки. — Дар природи конечно потрібний для артиста; ніяка студия, ніяка витревалість не заступлять ёго; як нема дару, тоді артисти суть лиш копістами и ремісниками: що до річей повинні вони мати оригінальне чувство; характеристична черта предмету ударяє іх зараз, а сей удар справляє сильне властиве враженє. Або иншими словами: як чоловік прийде на світ с талантом, то ёго поміченя — а бодай ёго поміченя на певнім обшарі —

---

*) Порівнайте оба портрети Форнаріни в палаті Sciarra и в палаті Borghese.

Digitized by Google

суть ніжні и бистрі; сам через себе, живим и певним тактом підхоплює и розріжняє відтінки и взаємини, то жалісний або лицарський змисл цілого ряду звуків, то пиху и оспалість постави, то богату повень або розмірну простоту двох рівночасних або по собі слідуючих тонів; тою здібностю входить він у внутро річей и здається яснійше добачати, як инші люди. И се живе, ёму цілком властиве враженє не зістає бездійним, цілу мислячу и чувствуючу машину поривае потрясенє и порушае ії. Мимохіть виражае чоловік враженє, що подражнило ёго внутро, ёго тіло робить движенє, ёго постава стаєся мімічною, ёго пре, щоб предмет так на вні зобразити, як він ёго схопив; голос глядить звуків до наслідуваня, мова находить образові слова, незвичайні звороти, переносний, искусний, пересадний склад; словом, видно, як під тревалим діланєм первістного враженя трудящий мозок обдумав предмет и заокруглив, то щоб ёго пояснити и побільшити, то знов щоб ёго обернути и в перевернений спосіб поставити на одну сторону; в сміливім накидку (шкіц) и в напрасній карикатурі можете на вчинку схопити силу сёго мимовольного враженя на поетичні уми. Спробуйте вглянути у внутрішне житя великих артистів и письменників нашого століття, студиюйте накидки, нариси, тайний дневник, переписку старинних майстрів, всюда найдете той сам внутрішний, вроджений хід. — Що ёму надали гарне имя, назвали вітхненєм, генієм, се вже добре и зовсім справедливо; однако як хочемо ёго строго и докладно определити, то треба все при тім мати на увазі то живе, мимовольне враженє, що вколо себе скупляє цілу громаду приналежних идей, їх уладжуе, обрабляє и ними всіма користуєся, щоб для себе найти вираз.

Таким робом дійшлисьмо до определеня твору штуки. Киньмо оком, моі панове, на хвилю по за себе и огляньмо дорогу, яку ми перебігли. Ступнево доходили ми до щораз вищого и тим самим усе правильнішого погляду на штуку. Спершу, здавалось нам, найшли ми, що заданєм штуки есть наслідуванє змислами спостережної появи. — Розріжнивши опісля материяльне наслідуванє від интелігентного, ми побачили, що твір штуки має с появи змислами помічальної наслідувати лиш взаємини частей.

Наконець замітивши, що для двигненя штуки на ії правдиве становище потреба конечно перемінити взаємини частей, ми ствердили, що зважаємо на взаємини частей тому, щоб в тім піднести истотний характер. — Ні одно с тих определень не зносить попереднього, а кожде в них поправляє и докладнійше виражае попереднє. Зібравши всі разом и підчинивши підряднійші важнійшим, можемо дослід нашої цілої праці ось як зібрати:

„Твір штуки має ціль, представити якийсь истотний або доглядний характер, отже зобразити якусь визначну идею виразнійше и докладнійше, як то чинять предмети в дійсности; — то можна осягнути уживаючи цілости частей с собою скуплених, котрих відносини штука переміняє після певного пляну. В трёх штуках наслідовальних, в різьбі, живописи и малярстві, відповідае ціліть усе якомусь реальному предметови.“

Digitized by Google

VI.

I. Дві части сёго определеня. — Як музика и будівництво також підходять під се определене. — Супротивність між першою а другою громадою штук. — Штуки першої громади копіюють органічні и моральні звязи, штуки другої громади комбінують звязи математичні.

II. Змислом зору помічальні взаємини математичні. — Ріжні роди тих взаємин. Засада будівництва.

III. Змислом слуху помічальні взаємини математичні. Ріжні роди тих взаємин. — Засада музики. — Друга засада музики, споріднене тону с криком. Тою стороною своєї истоти входить музика в першу громаду штук.

IV. Дане определене має значене для всіх штук.

Пригляньмося, моі панове, обом частям сёго определеня, а побачимо, що перша часть має повсюдне значене, а друга лиш частне. В кождій штуці розходиться о цілість приналежних частей, котрим артист надає вид відповідний характерови, та не в кождій штуці потрібно, щоб та цілість відповідала якомусь реальному предметови, досить, що вона истнує. — Так як можемо найти цілість с приналежних частей, котроі ми не взяли з наслідуваня реальних предметів, так будемо бачити штуки, що не виходять с точки наслідуваня. И так справді есть з будівництвом и музикою. Справді бо крім органічних и моральних получень, взаємин и приналежностей, які зображаємо в трёх наслідувальних штуках, есть ще й математичні взаємини, а тими орудують тамті обі штуки, що нічого не наслідують.

Пригляньмося передовсім тим математичним взаєминам, які помічаємо змислом зору. — Величини помічальні оком можуть в ріжний спосіб утворити цілість частей, що с собою злучені після математичних правил. Позаяк насамперед кусень дерева або каменя може мати вид геометричний, приміром вид шестистінника, стіжка, валка або кулі, с чого виходять правильні взаємини у віддаленю поміж ріжними точками ёго обводу. Дальше можуть в ёго розмірах міститися величини, що находяться між собою в поединчих відносинах, легко понятних для ока, високість може містити в собі два, три або чотире рази суму грубости або ширини, що знов творить другий рід математичних взаємин. — Наконець можна кільканайцять таких кусників деревляних або камінних поставити оден на другім, побіч себе, в симетричнім ладі, словом, після математичних взаємин кутів и віддалень. На такій цілости приналежних частей опереся будівництво. — Після переважного характеру именно, який штука коли небудь приймала, як приміром колись в Греції и в Римі веселість, простоту, силу и приязність, або — в часах готики — подив, змінчивість, безконечність и фантастичність, виберає и прикладає вона полученя, пропорції, розміри, види, постави, словом взаємини материялів, себ то певних

Digitized by Google

оком помічальних величин, так що тим докладно виражає характер, який ії уявляєся.

Побіч величин зором помічальних стають рядом величини помічальні слухом, я думаю тут швидкість голосових дрожань, и ті дрогаючі фалёваня яко величини могуть утворити також цілість с частей, котрі с собою злучені після правил математичних. Передовсім, як знаєте, основуєся тон музикальний на фалёваних, що з рівною швидкостю розходяться и вже та рівність витворює поміж ними математичні взаємини. А знов, скоро маємо два тони, то другий тон може основуватися на фалёваних, що два-три-чотире рази швидші, як фалёваня першого тону. Єсть отже між обома тонами математичні взаємини, а ті взаємини означаємо, ставляючи в нотовій системі оба тони в певнім відступленю. Возьмім же ж замість двох тонів якесь більше число тонів, що так само від себе відстоять, то будемо мати скалю; се скаля звукова и всі тони злучені с собою в тій скалі після свого положеня. — Маєте перед собою ті полученя тонів або слідуючих по собі або с собою рівночасних. Перший спосіб полученя творить мельодию, другий спосіб гармонію. — Так бачимо, що музика з обома своіми истотними частями основуєся так, як будівництво, на математичних взаєминах, котрі артист може змінювати и комбінувати.

Однако музика має ще другу засаду и власне той новий елемент дає ій цілком властиву вартість и незвичайну досягліть. — Крім своіх математичних взаємин именно тон також ще дуже тісно споріднений с криком и зовсім безпосередно та з незрівнаною докладностю, силою и дійством виражаємо тим способом болещі, радощі, гнів, досаду, словом всякі зрушеня и чутя живучої и чувствуючої истоти аж до найдрібніщих відтінків и найтемнійших тайн свого внутра. — Тою стороною своєї природи тон музикальний похожий на поетичну деклямацию и на ній основуєся ціла музика, именно виразиста музика Глюка и Німців, в супротивности до співучої музики Росініх та Італійців. — Та яку б с тих двох виходних точок мав компоніст найбільш перед очима, все ж обі сі сторони находяться разом побіч себе, а тони творять все цілість частей, получених між собою заразом своіми математичними та й такими взаєминами, в яких вони находяться до чувств и розположень умислових моральної истоти; — таким способом, схопивши якийсь особливо доглядний и значний характер річей, приміром печаль або радість, ніжну любву або грізьний гнів або иншу яку идею, инше яке чувство, може музик після вподоби орудувати безконечною повнею сих математичних и моральних получень, щоб висказати підхоплений характер.

Так отже підходять всі штуки під повисше наше определене: в будівництві и музикі, так добре як в різьбі, живописи и в поезиі твір штуки має ціль, представити якийсь истотний характер а яко спосіб до того уживає цілість разом приналежних частей, котрих відносини артист комбінує и перемінює.

Digitized by Google

VII.

I. Значінє штуки в людськім житю. Самолюбна діяльність чоловіка, що має на ціли збережене осібняка (индівідуум). — Суспільна діяльність, що має на ціли збережене родини и роду. — Безкористна діяльність, що має на ціли розглянути причини и истотности. — Дві дороги такого розгляду, наука и штука. Відличє штуки.

Тепер, моі панове, знаємо истоту штуки, отже зможемо зрозуміти ii вагу. Попередно могли ми ii лиш чувствувати, бо се було предметом инстинкту а не розумованя; чулисьмо шану и повáжанє, та не могли сёго пояснити. Тепер можемо свій подив управедливити и означити становище штуки в людськім житю. — Чоловік єсть в многих точках звірятем, що намагає боронитись від природи та инших осібняків свого роду. Він мусить дбати для себе о поживу, одежу, мешканє, оберегати себе від впливів погоди и непогоди, від голоду и недуг. Тому управляє він землю, плаває по морях, займався всякими галузями промислу и торговлі. Він мусить дальше свій рід плекати, мусить обезпечатись против насиля инших людий. В тій ціли творить чоловік родини и держави, заводить зверхности, урядників, установи, устави и війска. Та по всіх сих винайденях, роботах и трудах не віддалившись він ще ні на крок від свого першого становища, він усе ще звіря, лиш лучше вивіноване и обезпечене як инші. Однако він усе лиш дбав про себе и собі рівних. — Та тут отверався ёму висше житя, житя мислячого розгляду, що в нім розбуджує интерес для невідмінних, неустанно чинних причин, від котрих залежне сутя ёго та ёго ближних, и для домінуючих истотних характерів, що володіють всякою цілостю и напятновують свою ціху навіть найдрібнійшій дрібниці.

Чоловік має дві дороги, щоб се обявити: перша — се дорога науки, котрою він виділює ті останні причини и ті основні закони, а потім висказує докладними формулами и абстракційними вираженями; друга знов — се дорога штуки, котрою він ті причини и основні закони виявляє вже не сухими, для всіх неприступними и лиш деяким заводовим людям зрозумілими определіленями, лиш найпонятнійшим, найвиразнійшим способом и то так зображає, що вони промавляють не тілько до розуму, а заразом до змислів и сердець навіть найзвичайнійших людий. Се бо єсть властивість штуки, що вона єсть одночасно взнесла и популярна, що вона зображає то, що єсть найблагороднійше, и зображає се для всіх.

(Конець I. части.)

Digitized by Google

ФАВСТ

ТРАГЕДИЯ ИВАНА ВОЛЬФГАНГА ГЕТЕ

ПЕРЕКЛАВ ИВАН Ф.

ТРАГЕДИІ ЧАСТЬ ПЕРША.

II. Перед містом.

Всякий народ виходить брамою з міста на прохід.

Кілька ремісничуків

Чого це ви туда?

Инші

Ми йдем на лісничівку.

Перші

А ми махаєм до млина.

Оден ремісничук

Я раджу вам, ходімо на Млинівку.

Другий

Та бо туда дорога зла.

Другі

А ти куда?

Третій

Де другі там и я.

Четвертий

Ходіть на Замчище, там напитаєм живо
И найкращих дівок, найліпше пиво,
И бійку роспічнем таку, щоб гук ишов.

Пятий

Ех, ти до бійки хоть сей час!
Свербить тя, бачу, шкіра третій раз?
Но я боюсь ити туди с тобов.

Служниця

Ні, ні, я верну в місто вже.

Digitized by Google

Друга

Там під тополею напевно він буде.

Перша

Міні се не Бог-зна-який гаразд;
С тобою він по-під-руч ходить,
С тобов танцює раз-у-раз,
А щож мене то все обходить?

Друга

Но нині певно він не́ сам, —
Казав, що й Кучерявий буде там.

Школяр

Ех, жвавиі дівки, так-так!
Ходімо, бре, за ними живо!
Міцний тютюн, холодне пиво
И стрійна дівчина, се мій найліпший смак.

Міщаночка

Ну, чемні ж ті студенти дуже!
Бігме, що встид с такими молодцями;
Товариство приличне — ім байдуже,
Вони біжать за простими дівками!

Другий школяр (до першого)

Поволи, бре, ту йдуть за нами дві,
А кожда прибрана, мов квітка;
Одна з між них — моя сусідка, —
Я з нев щось нібито в любві.
Вони тихісько йдуть та йдуть,
А далі 'д собі й нас приймуть.

Перший

Ні, брате, — я не люблю церемоній.
Спішім, а то пропаде дичина.
Та, що в суботу десь мела покоі,
В неділю найліпше цілує й обійма'.

Міщанин

Побий го бог, того начальника нового!
Такий зробився, що й не підходь до ёго.
А чи для міста хоть що-то зробив?
Що день тіснійше та біднійше,
А підлягай, як підлягав давнійше,
А йно плати ще більше, ніж платив.

Digitized by Google

Старець (співає)

Пани й пані, ласкаві, гожі,
Так гарні, як цвітучі рожі,
Погляньте, не згордуйте мною,
Підпоможіть мою недолю.
Не дайте дармо ми співати!
Лиш той щасливий, хто дає;
А в нинішне велике свято
Най буде жнивечко й мов.

Другий міщанин

Нема нич ліпшого, як так в неділю — свято
С сусідами про війни говорити,
Як десь там в Турциі за сотою межою
Народи ріжуться поміж собою.
То станеш при вікні, пеш чарку, другу звільна,
Глядиш на кораблі, що йдуть водов долів,
А вечір радо йдеш домів
И богу дякуєш, що в нас пора спокійна.

Третій міщанин

Так куме, так! Се правда! Цур лихому!
Най там си й голови скіпають,
Все горі дном перевертають, —
Лиш дома все останесь по старому!

Баба (до міщаночок)

А то повбирані, маківочки моі!
И хтож ся в вас не закохав? —
Ну, гарно, — лиш не будьте так горді,
А я б найшла тото, що серденько бажав.

Міщаночка

Агасю, ша! пильнуймось, я и ти,
Щоб с цею відьмою по улиці не йти!
Хоть вна в ночи ми, на Антрія, мого
Судженого вказала, мов живого.

Друга

И мого з воску ми вказала
В жовнярськім строю, серед стрільб, гармат;
И що вже я дивила, виглядала,
Но якось з ним не можу ся спіткать.

Вояки.

Башти и мури,
Замки твердиі,
Насмішливиі
Дівки гордиі

Digitized by Google

Нам здобувати!
Сміла то праця,
Та славна плата!

Весело грають
Мідяні труби,
Кличуть до втіхи
Кличуть до згуби.
Тож то житя раз,
То ураган!

Замки й дівчата,
Піддайтесь нам!
Славна заплата,
Хоть труд усякий.
Гурра світами,
Далі вояки!

Фавст и Вагнер.

Фавст

На ріках, потоках вже присли леди
Через теплий, живущий повів весни;
Надія щастя в долах зеленіє;
Стара зима, в безсилю своім
Сховалась поміж гори стрімкиі,
А відтам, утікаючи сіє
Остатки сійби ледяної
Пластами понад зелені ниви;
Но сонце білого не любить,
Усюди рух, житя вно будить,
Все барвами красить живими;
Но цвітів нема ще по долині,
За те построєний люд вкрив йі нині.
Обернись, долі сею горою
Глянь на місто за собою!
То пресь из тісноі, темноі брами
Живими, пестрими товпами.
На свіжий воздух спішать всі радо;
Святкують велике воскресне свято:
Бо вни й самі воскресли нині
З низеньких хат, душних світлиць,
З варстатів та тісних крамниць,
С під мурів та дахів твердині,
С товкучих, кручених улиць,
С святого сумерку церквів
До світла всі повиринали.
Глянь, глянь, як живо сесь люд ся розбрив
Поміж садами та полями;
Глянь, як ось в довж и в шир рікою
Плюскотять незлічимі празничні човни.
А сей послідний, повний аж надповний

Отсе від берега відплив.
Де йно є стежка під горою,
Усюди люд в святочнім строю.
Ось и селян вже гомін чути;
Ось ту для люду дійсний рай,
Старе й мале співай, гуляй;
Ось ту я — чоловік, ту вольно ми ним бути!

Вагнер

Гуляти, пане доктор, з вами —
Для ме не честь и користь; но сам я
Ніколи би не заходивсь с хлопами,
Бо те простацтво — смерть моя.
Й іх крик, музика, гри, се все
Ненависна міні орава;
А то ревуть, мов біс який іх дре,
И се в них празник, се забава.

Селяне під липою

(Танцюють и співають.)

До танцю пристроівсь вівчар
В крисак, обрані и кіптар
А ретязі аж съяли.
Круг липи люда повно вже,
Веселий тан иде та йде
Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
Гудуть баси и цимбали.

Він живо протиснувся в круг,
Аж туть о дівчину одну
Плечима вток спереду;
А гожа дівка зирк та глип,
И каже: „що се за Пилип!“
Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
„Не штовхай так, медведю!“

Но швидко в вир линули враз,
То в право шусть, то в ліво шасть,
Убори аж фуркочуть.
Зіпріли вже, спаліли вже,
Ид груди грудь, 'д лицю лице.
Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
Вни дишуть и шепочуть.

„Ей, не осмілюйсь так зо мнов!
Вже не одну ти підійшов
Облесними словами!

Digitized by Google

Но й цю він заманив с собов,
А там с під липи гул ишов
Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
И співи и цимбали.

Старий селянин

Спасибі пане доктор, вам,
Що ви нас нині не забули,
И серед того здвигу'д нам,
Такий учений муж прибули.
Прийміть же сей найкращий дзбан,
Напитком свіжим він налитий,
Підношу го и най він вам
Не тілько на здоровля служить,
Но кілько в нім крапель, най бог вам надолужить
Ще тілько днів ту більш прожити.

Фавст

Приймаю сей почесний дзбан,
Подяка и спасибі вам!

(Н а р о д згромаджується кругом докола)

Старий селянин

Хорошо се зробили ви,
Що в день сей радісний прийшли, —
Таж чесно ратували ви
Давнійше нас в тяжкиі дні.
Ту не оден живий стоіть,
Котрого ген ще родич ваш —
Як пошесть лютила страшна —
С смертельної горячки спас.
И ви тоді, ще молодий,
Ишли до кождого слабого, —
Сотки іх гибли день у день,
А вам не сталося нічого;
Хоть много труду ви приймали,
Той ратував вас, що над нами.

Всі

Дай Бог здоровля вам за те!
Ратуйте нас ще довгі літа!

Фавст

Тому над нами дяку шліте
Що вчить ратунку, поміч шле.

(Відходить з Вагнером далі).

Digitized by Google

Вагнер

Яке чутя ширяє в твоїй груди,
Великий мужу, при поклонах сего люду!
Щасливий, хто талан свій так
На користь повернути вміє!
Отець синам показує тя своїм,
Всі тиснуться, роспитують, спішать,
Гул тихне, музика німіє,
Идеш — всі в ряд стають перед тобою,
Шапки в гору летять, — не много
Хибло, а вклякли б, мов дорогов
Се піп проходить с Паном-Богом.

Фавст

Ще кілька кроків лиш, до камінних вершків!
Ту відпочиньмо, наш прохід скінчився.
В тяжкій задумі ту нераз я сам сидів
И постом та молитвою томився.
Надією богатий, віров сильний,
Покутов, стонами й слізми в царя
Небес я виєднать хотів, щоб жах могильний
Втихомирився — чума страшна
Похвала люду днесь здаєсь міні
Наругов. Щоб ти знав, що в глубині
Душі кипить, як мало батько й син
На честь такую заслужили!
Мій батько був понурий сімянин;
Природу и природні сили
Він чесно, хоть по своєму слідив
Способами причудливо крутими.
То він в товаристві адептів[9])
У чорній кухні вік сидів
И після безвісних рецептів
Усяку всячину мішав и пік и грів.
Червоний лев, зальотник смілий
В лехкім жарі з лілією дружився,
Відтак обоє смажились и пріли
И вар з одної кольби в другу ливсь.
А як відтак в склянним покою
Цариця молода засъяла в барвнім строю, —
Готов був лік! Вмирали хорі,
А хто подужав? — и слиху нема.
Так ми пекельним варом тиї гори,
Ті доли винищили з люду
Далеко гірше, ніж чума.
И сам я тисячам давав отруту;
Вони померли, я жию, и ще,
Убійцю клятого, хвалять мене!

Digitized by Google

Вагнер

Як можеш ти ся тим журити?
Хібаж не чесно той ділав,
Хто штуку, що му батько передав,
Старався точно й совісно повнити?
Коли ти, молодцем, вітця шануєш,
То радо він прийме тебе;
Коли ти, мужем, над наукою працюєш,
То чень твій син ще дальш, ніж ти, зайде.

Фавст

Щаслив, хто надіся ще,
Що вирне с того закруту блудного!
Чого не знаєм, того нам и тре,
Що знаєм, те не здале ні до чого.
Но годі нам сю гарну хвилю
Таким печальним думанєм мутить!
Глянь, як в жарущім вечера промінню
В повитю зелені село блищить.
Тоне вже сонце, никне, день минув;
Вно там спішить, житя новеє сіє.
О чом на крилах я з землі не полину
За ним, усе за ним в краї чужиї!
И вічно б я в вечірному промінню
Світ тихий бачив під собов
В пожарі гори всі, стихаючі долини
С потічками срібла, з рікою золотов.
Тоді би лет мій бистрий не спиняли
Стрімкиі гори, дикі скали.
Ось море с теплими затоками вже мріє
Перед зачудованим оком. Вже
Ось-ось тоне бог світлий, но новиі
Збудились сили, далі пруть мене;
И я лечу, тим світлом вік ся пою,
День перед мнов а ніч за мною,
Над мною небо, підо мною море.
Ще чудний сон, заким зоря займесь....
Ах, деж те земнеє крило найдесь,
Щоб так, як дух, неслось в просторі!
Но се вже вроджене нам всім,
Що дух в гору й наперед гонить,
Коли над нами в синім морі тім
Свій спів тремтячий жайворонок дзвонить.
Коли по над стрімкиі скали
Орел роспластавшися плавле,
По над поля та овера домів
Ключі вандрують журавлів.

Digitized by Google

Вагнер

Я й сам нераз мав дивних бажань хвилі,
Но т о г о не бажав ніколи я.
Навкучать швидко и ліси й поля,
Тай що за радість — крила журавлині?
Чи так то тягне роскіш духова
Від книг до книг, листочок за листком!
И любо так збіжить ніч зимова,
И дивним щастям розгріваєсь кров,
Ах, а як пергамін старий ще розвинеш,
То бачиться, що в небі весь тонеш.

Фавот

Одно лиш те бажанє в тебе є;
О, най же друге й знане ти не буде!
Дві душі, ах, жиють у моій груди,
Одна від другоі ся рве.
Одна с потужним запалом любови
Держиться світа єстеством ціпким,
А друга рвесь невдержано-прудким
Крилом в світ духів лазуровий.
О духи, як ви є в просторі,
Потужні, творчиі, між небом а землев,
Зійдіть из своіх золотистих дворів
И в вольну жизнь нову перенесіть мене!
Ах, щоб хоть плащ чарівний мав я,
И міг летіти в білий мір,
То й найдорожший бим убір,
Крілівський плащ за него б дав я!

Вагнер

Не покликай воздушних тих жильців,
Що в хмарах, вічно движучись, ширяють
И на людей з усіх кінців
Сто сотне лихо насилають.
Ось с півночи Мороз неситий шле
На тебе острі, ледовиі стріли;
Зі сходу духів рій с Посухов пре
И вохкість з груди твоі ссе;
А як с полудня іх степи шлють піковиі,
Щоб спрагою шпік в кости ти ссушили,
То з заходу роі летять вохкиі,
Що з разу освіжать, відтак затоплять ниви.
Вни радо слухають, но все на зло звертають,
О що проси—сповнять, но враз и ошукають,
Вони ти вкажуться з небес послами
И шепчуть фальш ангельскими устами.

Digitized by Google

Но час ити вже, смерк запав,
Затягся мглою світ, холодний воздух став;
Аж в вечір чоловік хатний спокій цінить!
Но чом ти став? Куди так сильно ся вдивляєш?
Що так тя в сумерці займає?

Фавст

Глянь, що за чорний пес полями он біжить?

Вагнер

Давно вже виджу го, — здаєсь, не важна штука.

Фавст

Приглянься добре, що се за звірюка?

Вагнер

От пудель, що зблукався и нюхтом
Біжить за пановим слідом.

Фавст

Вважайно, як широкими кругами
Він нас все близше, близше оббігає,
И — як не милюсь — за ёго ногами
Мов слід огнистий ся лишає.

Вагнер

Я виджу тілько чорного псюка;
Се певно вам в очах мана така.

Фавст

Либонь він тайним нас силом обводить,
Щоби відтак нас в сіть зловить?....

Вагнер

Глянь, косо й боязко він нас обходить,
Бо двох чужих місць свого пана зрить.

Фавст

Круг звужуєсь! Вже ось він близько!

Вагнер

Правдивий пес се, не мара, дивіть:
Ворчить, леститься, чякне на живіт,
Хвостом маха. Звичайний псисько.

Digitized by Google

Фавст

Ходи враз з нами! На, пес, на!

Вагнер

Потішно глупа звірина!
Ставш — він служить, скажеш знов
До него що, він принесь горі тобов.
Пусти що, зараз ти найде,
За твоєв лісков до води піде.

Фавст

Ти правду кажеш; духа й не слідно,
Дресура все та й більш нічо.

Вагнер

Пса, щоб лиш гарні штуки вмів,
То й наймудрійший муж полюбить.
Сесь певно ласки твої не загубить,
Не дармо ж був у школі в школярів.
(Входять через браму до міста).

III. Фавстова світлиця.

Фавст входить с пудлем.

Покинув я луги й обологи,
И ніч іх темна залягла,
Що с тайним трепетом трівоги
В нас будить кращиі чутя,
Усяке змагане гріховне
Затихло, всякий порив злий;
Любви святої серце повне,
Любви до бога и людий.

Будь тихо, пудель! не ганяйсь по кімнаті!
До порога чого се нюхтиш?
Ось ту за грубов положись,
Мій ліпший заголовок на ти.
И як там по гористій стежчині
Забавляли нас скоки твої,
Так моім гостем будь від нині,
Спокійним, як я рад тобі.

Ах, як в світлиці тій тісній
Знов любо лямпа запалав,
То в груди ясно ся ділав,
Дух свідомо став сам свій.

Digitized by Google

И розум твердо, ясно плужить,
Надія знову росцвита',
До струй житя дух людський тужить,
Ах, аж до жерела житя!

Не ворчи, пудель! Тиі тони святиі,
Що тепер в моім серці звенять,
З звірячим голосом не в лад.
Звичайно чоловік, як що не розуміе,
То с того сміеся,
На красоту й добро ворчить,
Бо все те нераз му прикрим здаеся;
Чи мавже би то само й пес чинить?

Но ах, вже чую, мимо щирої волі
Вдоволене погасло в груди моій.
Чомуж те жерело так швидко засихае,
И в справі, в туску нас лишае?
Се часто ся міні лучае;
Но й сему горю поміч е:
Се дух надземного бажае,
А вно — се Откровение,
Котре найкраще, найчистійше світить
В новім, евангельскім завіті.
Стрібуймож текст основний розікрити
И с щиров волею святий
Орігінал на рідний свій
Язик переводити.

(Роскриває книгу и лагодиться до писаня)

Написано стоіть: „В началі було с л о в о!“
Вже ось и запинка! Яков ту йти дорогов?
Таж с л о в о годі так високо класти.
Не так се мушу перекласти,
Як лиш правдиво дух мій прояснивсь.
Написано стоіть: „В началі була м и с л ь“
Обдумай добре все, що дух говорить,
Щоб пишучи рука не заблудила!
Чи тілько м и с л ь все двигае и творить?
Повинно б буть; „В началі була с и л а.“
Но й се заким ще написав я,
Вже щось ми шепче, щоб на тім не став я.
Га просвітив мя дух! Нараз ми заворіло,
И сміло пишу я: „В началі було д і л о.“

Як хоч зо мнов в світлиці жити,
Пудель, покинь так вити,
Покинь дзявуліти!
Такій неспокійній худобі

Digitized by Google

Не дам трівати при собі.
Оден з нас відти
Забратись мусить проч.
Не рад бим тебе ся позбути, —
Отворені двері, біжи, куди хоч.
Но що се такого?
Чи се природно може бути?
Чи тінь се, чи дійсна проява?
Мій пудель росте в довж и в шир,
В гору піднімаєсь от — от!
Ні, се не пес, той страшенний звір!
Що за мара в мій дім попала?
Вже завбільшки, як бегемот,
Огнисті очи, страшний рот.
О, не уйдеш ти міні!
На такі пів-пекельниі тварі
Ключ Соломонів придалий.[10])

Дух (в сінех)

Там, там попавсь один!
Ту ждіть, не йдіть за ним!
Мов в сіти звір, повис
Старий пекельний лис.
Но бачно, бачно
Літайте кружіть,
Незначно,
А він розірве сіть,
Як зможем му стати в пригоді,
То живо, що тра!
Бо й він наш добродій,
Немало чинив нам добра.

Фавст

На твар сю перед всім
Заклятя чотирох звернім:
Салямандра най жариться,
Водяниця най вертиться,
Літавиця най щезає,
Кобольд с трусом утікає!
Хто не піймет
Четирех тих
Усіх прикмет
И сили іх,
Той в жадній хвили
Над духами не має сили.

Щезай в огни,
Салямандро!

Digitized by Google

С шумом филею плини,
Водяниче!
Блисни світом метеору,
Літавице!
Сокоти гумно й обору,
Хованче! Хованче!
Покажись лицем в лице!

Не елементів мари
В тій твари.
Спокійно лежить и на мене глипить,
Заклятя не ткло йі зовсім.
Сильнійші, значить,
На ню заклятя звернім.

Коли тя, почваро,
Ту пекло наслало,
То глянь на знамя те,
Перед котрим паде
Усяка сила злая!

Вже іжиться, здвигаєсь, надуваєсь.

Проклята сотоно!
Чи пізнаєш ёго,
Несотвореного,
Неизреченого,
По всім небі розлитого,
Люто пробитого?

За піч затисся звір,
Мов слон вріс в довж и в шир,
Займив простір увесь,
От-от в мглу роспливесь.
До стелі не зносись!
При майстра ногах положись!
Ти видиш, що грожу не даром.
Спалю тя святим пожаром!
Не дожидайсь
Трикат горючого світа!
Не дожидайсь
Найсильнійшого з моіх заклять!

Мгла опадає, **Мефістофель** виступає в уборі вандруючого школяря[11])

Мефістофель

По що кричать? Що пан изволять приказать?

Digitized by Google

Фавст

А, це був пудля зміст! Добродій
Вандруючий школяр! Смішний алучай тай годі.

Мефістофель

Учений мужу, клінне перед вами!
А том зіпрів під вашими клятьбами.

Фавст

Як звешся?

Мефістофель

Е, се питанє пусте
Для того, хто так маловажить с л о в о,
Хто ні на що не смотрить поверхово,
А тілько в суть річей ся пре.

Фавст

У вас, панове, можна суть
Звичайно з назвища пізнати;
Досить лиш Бельзебуб, Нищитель, Зрадник вчуть,
Щоби вас скрізь-наскрізь поняти.
Та ну, хтож ти такий?

Мефістофель

— Я часть тієї сили,
Що все бажає зла, а все добро ділає.

Фавст

А се знов що значить? Се загадка цілая!

Мефістофель

Я дух, що все перечить в кождій хвили!
И справедливо; все що повстає,
Лиш того й варто, щоб згибало;
Тож ліпше б, як би нич не повставало.
Значиться, все, що в вас ся зве
Гріх, знищенє и всяке зле —
Отсе властиве діланє моє.

Фавст

Ти кажеш, що ти часть, а ось цілий сь пред мною.

Мефістофель

По щирій правді ти говорю.
Коли бо чоловік, той насвіток дурний

Digitized by Google

Звичайно каже: Ось ту я цілий;
То я — часть части, що в началі всім була,
Часть темноти, що світло сплодила,
Гордев світло, що тепер ніч-матір
Бересь з ii владінь, с простору проганяти;
Но те не вдасться му, бо хоть и як ся пне,
А всеж воно до тіл приковане.
Тіла красить, с тіл тілько лине,
И тіло го в лету спиняе;
Тож, надіюсь, не довго потріваe,
А враз из тілами й воно погине.

Фавст

Тепер я знаю ремісло твое!
Великого не можеш зруйнувати,
То від малого взявся починати.

Мефістофель

Тай с того користь не велика e.
Що вічну порожню дразнить,
Та дрібка, той невдалий світ,
Чого вже я не починав, чого,
А знищитим не міг ёго.
Вітрами, водами, ні трясенем, огнем;
И море й край конець-кінців спічне.
А вже прокляту дрянь, звірів тих та людей
Не втлумиш, хоть що хоч, то й дій.
Що вже я іх поклав у глину,
А все нові ростуть, заким старі ще згинуть.
И то так раз у раз, хоть на стіну ся дри!
И з воздуха, з землі, з води
Мільйони сімен ринуть вічно
В вохкім, сухім, в морові и в теплі!
Ще як бим був огню не заховав собі,
То бим не мав нічо для себе окромішно.

Фавст

Так против сили все-живої,
Все-благотворячої, ти
Чортівськов зимною рукою
Преш, дивний сину темноти?!
Но дармо пястуки стискаеш!
Шукай що иншого почать!

Мефістофель

Тай справді тре чогось шукать;
Про се пізнійше роспитаеш!
Але тепер чи сміюсь віддалити?

Digitized by Google

Фавст

Не знаю, чом ся меш просить...
Я познакомився с тобою;
Відвідуй мя, як маєш волю.
Ось двері, ось вікно, а хоч,
То й комином из хати скоч.

Мефістофель

Сказать по правді, ся малая
Завада мя с кімнати не пускає,
Адіть, сесь на порозі знак.

Фавст

А, пентаграм тебе лякає![12])
Скажиж ми сину пекла, як
Війшов ти ту, коли тя се тримає?
Як дав звестися дух такий?

Мефістофель

Глядіть лиш, він не щільно зроблений;
Оден рожок, що до сіней виходить,
Як бачте, трошка ся не сходить.

Фавст

Злучай се надарив щасливо.
Значиться, ти невольник мій,
Тай дякувать дрібниці тій!

Мефістофель

Невважний пудель вбіг у хату живо,
Ну, та тепер вже друга річ,
И чорт не може с хати пріч.

Фавст

Но чомже не летиш вікном?

Мефістофель

Такий вже в духів и чортів закон,
Що хто куди війшов, тудий и вийти тра.
При першім вольно все, при другім ми рабами.

Фавст

То й пекло має тож свої права?
Се гарно! То би можна в вами,
Панове, згоду певную зробить?

Digitized by Google

Мефістофоль

Що приречем, тото й дістанеш ціло,
Нікотрий з нас тя не скривдить.
Но се досить широке діло,
Буде ще час о тім поговорить.
Але тепер тя прошу — молю,
Будь ласкав, випусти мя с хати.

Фавст

Лишись на хвилю ще зо мною,
Щоб добру вістку ми сказати.

Мефістофель

Тепер пусти мя, — швидко верну знов,
Тоді роспитуй, кілько воля.

Фавст

Я не гонявся за тобов,
Ти сам прибіг за мною с поля.
Хто чорта ймив, то най же го держить,
Бо другий раз не лехко вже го ймить.

Мефістофель

Як хочеш, то я тож готов
Остать в товаристві с тобов;
Лиш то си в тебе вимовляю,
Щобим тя весь той час хорошо забавляв.

Фавст

На то я радо позволяю,
Лиш вже як бавиш, то й забавно бав.

Мефістофель

Мій друже, змисли всі твої
За сей часок більш скористають,
Ніж в року одностайній мглі.
Що ніжні духи проспівають,
Всі ті чудовиі картини,
Се не буде мана пуста.
Твій запах звеселиться ними
И розсмакуються уста,
А далі и чутя розгрієсь.
Ну, кождий, що потрібно, вміє;
Хор в купі; починать пора.

Digitized by Google

Хор духів

Щезніть горою,
Темні склепіня!
Лийся рікою,
Любе проміня
Сонця сюда!
Коб пощезали
Темниі хмари!
Ось за звіздою
Съяв звізда
Ніжнов красою.
Духів пречистих
Чудні постави
Хиляться хистко,
Мчать наче хмари,
Туга сердечна
За ними в слід;
Шата іх біла,
Ген, бесконечна
Ниви покрила,
Тихий привіт
Садам розлила, —
В думах без мови
Любячі пари
Ніжаться в ряд.
Сад при садови!
Все виноград!
Грозна важкиі
Сиплються в гарні
Стінки тискарні,
Ллються шумниі
Вина пінисті,
Ллють черев чисті
Ясні клейноти,
Гори минають
И скал оплоти,
Аж в овера ся
Поровливають
Межи горбками.
Птаство роями
Втіхов впива'ся,
Д'сонцю злітав,
Д'ясним островам,
Що ген по водам
Чудно плавають;
Відтам то чути
Радісні нути,
По над лугами
Духи гуляють

Далі ся мглами
Всі роспливають.
Деякі пнуться
На острі скали,
Другі несуться
Над озерами,
Инші злітають;
Всі жизню съяють,
Всі в даль, по морі
На ясні зорі,
В щастя пристань.

Мефістофель

Заснув! Се гарно, воздушні хлопята!
Зуміли ви го живо вколисати!
За сей концерт я вашим довжником.
Ще ти, брв, не доріс, щоб чорта не пустити!
Чаруйте го солодким сном,
Обдайте го улуди океаном!
Но щоб отсей поріг від чару увільнити,
Потрібно перед всім щура нам.
Не довго тра го й закликати,
Оден шелеснув ось и мусить се зділати.

Щурів и мишей можний пан,
Мух, жаб и вошей и блощиць,
Тобі тут вилізти велить

Digitized by Google

И гризти сей поріг онтам,
Де го олієм помазав.
Ось ти вже й виповз! Живо справ
Свою роботу! Кінчик, що держить
Мене, зовсім с переду ту сидить.
Ще раз вкуси, — ну, вже досить!
Ну, Фавсте, спи, аж знов побачимось с собов!

Фавст (прокидається)

И знов ошукано мя, знов?
Знов натови духів мусить так щезати,
Що в сні балакав чорт во мнов,
На ділі ж пудель втік ми с хати?

IV. Фавстова кімната.

Фавст. Мефістофель.

Фавст

Стук, стук! Війдіть! Хто знов иде, щоб мучить мя?

Мефістофель

Се я.

Фавст

Війдіть!

Мефістофель

Сказать се тричі тра.

Фавст

Війдітьже!

Мефістофель

Так, то гарно! Чень
Погодимось с собов від ниньки!
Бо щоб твої прогнати примхи,
Я вбравсь шляхетним паничем,
В червоний, злотокраій стрій,
У плащик с чиновати — шовку,
С косицев когута крисак,
Приспяв кінчасту шпаду довгу,
И радив бим тобі як стій
Собіж убратись також так,
Щоб вирвавшись на вольний світ,
Пізнав ти що житя значить.

Digitized by Google

Фавст

Ніякий стрій не втишить в серцю болю
Тісного, земного житя.
Я за старий, щоб гратись сам с собою,
За молодий, щоб не бажать хотя.
А щож сей світ ми може дати?
Терпіти вік и вік страждати,
Отсе оден незмінний спів,
Що в уха кождому ся въів,
Що від колиски до могили
Нам повторяєсь в кождій хвили.
С трівогов рано я встаю,
Трохи гіркими не заплачу,
Коли новую днину бачу,
Що ні одніську хіть не вдоволить мою
Що й прочутя усяких втіх
Упертим сумнівом вменшає,
Усякий твір думок палких
Стосотним жизненним фурфантям убиває.
А як ніч темна наляга,
Трівожно в постіль я кладуся;
Спочивку й ту міні нема,
И ту погані сни мя дусять.
Той Бог, що в груди ми живе,
Порушить може все нутро моє,
Но хоть всі сили він рядить моі,
Не може нич порушити на вні.
Тому ми світ такий мертвий, обдертий,
Обридла жизнь, — я хочу тілько смерти.

Мефістофель

А всеж смерть — гість нелюбий а упертий.

Фавст

Щаслив, чиє чоло вна в лавр кровавий
Серед блискучої побіди обвиває,
Кого серед гульні й забави,
В обнятях дівчини спіткає!
О, щоб я перед Духом був страшним
В тій хвилі роскоши без духа повалився!

Мефістофель

А пречінь хтось брунатний плин
В тій ночи випить не рішився.

Фавст

Шпігунство, бачу, тож у твоім паю.

Digitized by Google

Мефістофель

Не всевідущий я, но много дещо знаю.

Фавст

Коли с страшної боротьби
Солодкий, рідний тон мя вивів,
Дитячого чутя сліди
Звели мя й споминки щасливі;
То проклинаю все, що мисль
Принадним маревом займає
И в сей паділ слізний, сумний
Лудов облесною втягає!
Клену з гори в високий стан,
Що дух себе на него ставить!
Клену и зъявищ всіх обман,
Що наші змисли вічно давить!
Клену хиткиі сонні мрії:
Безсмертність, слава злудний грім;
Клену майно, всі пута тиі:
Родину, поле, слуг и дім!
Клену мамону, що до смілих
Діл пре острогов золотов,
Або до вживаня без діла
Пух поправля під головов.
Клену вино з огнем, що в нім,
Любовну ласку, дружну мрію,
Клену и віру и надію
И терпіливість перед всім!

Хор духів (невидимо)

Жаль! жаль!
Звалив ти, розбив
Сей гарний світ
Потужнов руков;
Він рвесь, грохотить,
Півбог здрухотав го в потузі!
Ми грузи
В Нічогости море вкидаєм,
Ридаєм
За страченов красою.
Сильнійший
Земних синів,
Пишнійше
З нами поспів
Відбудуй го у груди своій!
Добу жизні новоі
Почни,
Свій ум проясни, —

Digitized by Google

А тони чудові —
Знов зазвенять вони!

Мефістофель

Сесе хлопята
З моі хати!
Слухай, як до втіх та дії
Мудро радять, мов стариі!
В даль злетіти
С самотноі кліти,
Де кров стинаєсь, змисли гниль скребе,
Вни надять тебе?

Кинь своім горем любуватись,
Що наче яструб жре твій вік!
Вже в найгіршій кумпанъі мож дізнатись,
Що між людьми — й ти чоловік.
Но так я сего не гадаю,
Зіпхнути тя між всяку зграю.
Я не моцар, не можний пан,
Но як бись хтів зо мнов згодитись,
В мандрівку жизні враз пуститись
То я сейчас ти ся віддам
И буду твоім, все с тобою,
Як твій товариш, твій кумпан, —
А не довільний ти дружбою, —
Я стану ти рабом, слугою.

Фавст

Щож сповню я тобі за це?

Мефістофель

Ще довгий маєш час на те!

Фавст

Ні, ні, чорт самолюб, нічо
За Бог-да-прость робить не ме,
Що другому б на добре йшло.
Виразно мов, яку хоч плату!
Такий слуга біду приносить в хату.

Мефістофель

Я т у тобі ся в службу зобовяжу,
Твій кождий росказ сповню, кожде слово;
А як ся т а м спіткаємо на ново,
Ти меш робить, що я роскажу.

Digitized by Google

Фавст

Що там, то мало мя обходить:
Вперед ти сей світ розвали,
А вже нехай новий з руін виходить,
Бо ця земля — втіх моіх мати,
Це сонце біль мій, мука гріє;
Як зможусь з ними лиш розстати,
Тоді що хоче й може — най ся діє.
Про те я й знать не хочу нині,
Чи й там любов панує й гнів
И чи в надземній тій країні
Одні в гору йдуть, другі в діл.

Мефістофель

В тім дусі можеш важить сміло.
Згодімся! Радо в тмі дні
Ти не одно моє побачиш діло;
Я дам ти, що ніхто не зрів ще на землі.

Фавст

Щож хоч ти, бідний чорте, дати?
Чи вмівже ти коли поняти
Дух людьский в знеслім змаганю ёго?
Є в тебе страва, що не наситить,
Є золото, що мов живе срібло
Невпинно з рук тобі біжить,
Гра, при котрій не виграє ніхто,
Є дівчина, що з моіх ще обнять
До иншого с приреченем моргає,
Є честь висока, що йі довго ждать
И що мов блискавка щезає.
Вкажи ми плід, що ще заким зірвать — гниє
И древо, що день в день на ново росцвитає.

Мефістофель

Такий мя наказ не злякає, —
Таких цяцьків у мене много є.
Но, друже любий, час прийде, що нам
Захочеся пожить в достатку й супокою.

Фавст

Коли вспокоєний я в лінь втягтися дам,
Тоді вже й о житя не стою.
Як так мя зможеш підлестити,
Роскошами так упоіти
Щоб сам собі сподобавсь я, —

Digitized by Google

То будь загибіль се моя!
На те даю ти руку!

Мефістофель

Ось моя!

Фавст

Коли я скажу до хвилини:
Трівай ище! так гарна ти!
Тоді хоч в пута мя скрути,
Тоді я рад на вік загинуть.
Тоді най вибє смерти час,
Тоді ти вольний служби свої,
Годинник стане, спаде каєв,
Я в вічности потану морі.

Мефістофель

Вважай, що кажеш, — ми затямим все.

Фавст

На тев маєш повне право.
Се я не шарпаюсь здуфало!
В чім я тріваю, в тім я раб, — а вже
Чи твій, чи чий — міні и нужди мало.

Мефістофель

Я нині вже, при докторськім пиру
Свою вам службу роспічну.
Лиш ще одно! Житя чи смерти ради
Зволіть слів пару на письмі ми дати.

Фавст

Ще й на письмі жадаєш всего того?
Не знаний ти ще муж и чесне мужнє слово?
Чи не досить, що реченє моє
В вік має паном жизні моі стати?
Чиж вихром світ цілий не мчиться, не пливе —
Мене ж то має с л о в о вік держати?
Но та луда вже в сердці нам лежить,
А вирвать йі — хто має сил задосить?
Щаслив, хто чисту вірність в серці носить,
Єго ніяка жертва не болить;
Но пергамін, письмо, печать,
Се мари мов, що іх ся всі боять.
Вже під пером живеє слово гиче,
А шкіра й віск всю власть держать.

Digitized by Google

Чогож хоч, духу злий, від мене?
Мармуру, стали, шкіри, шмат?
Чи грифлем, долотом, пером писать?
Все до вибору ти лишене!

Мефістофель

И як се ти — ні спів ні свист —
Аж до жару дійшов из свої мови!
Ту добрий перший-ліпший лист,
Имя ж підпишеш крапелькою крови.

Фавст

Як це зовсім тя вдоволяє,
То ну, не стане діло и за тим.

Мефістофель

Кров, бач, зовсім окремий плин.

Фавст

Не бійсь, я цеї згоди не зломаю,
Бо те, що ось ти прирікаю,
Се змагане всіх моіх сил.
За надто я високо здувся,
Між духи вперсь, та тут не стало крил.
Великий Дух від мене відвернувся,
Природу перед мнов запер,
И дум нитки порвались всі,
Давно ми збридло все знане.
Нуж в вир змисловости тепер,
Втишать наметности жаркі!
Най всякі дива окружать мене
В чарівній, непроглядній мглі!
Киньмось в часу клекочущиі струї,
В круговорот злучаів та подій,
Нехай раз роскіш, то знов біль,
Раз вдача, раз грижа филює
И чередуєся, як знає;
Невпинне дійство лиш — те мужа проявляє.

Мефістофель

Ні міри, ні границь ти не становлю;
Де злюбиться, там и хапай,
А вхопиш, далі утікай,
А що тя тішить, будь ти й на здоровле!
Бери лиш сміло, не питай!

Digitized by Google

Фавст

Ти чув, про втіху й мови ту не ма;
Дурі я віддаюсь, тій роскоши болячій,
Грижі скріпляючій, ненависти любячій!
Най грудь увільнена від жадоби знаня
В будущім не мине ані-якого болю.
Я хочу людскости цілої долю
Цілов истотов власнов пережить,
И шир и глуб ii душею прослідить,
В свою грудь радости ii и горе скласти,
И так свою всю суть в ii суть росширить,
Щоб як вона в кінці в нічо ся тож роспасти.

Мефістофель

О вір міні, що много тисяч літ
Гризу вже страву сю твердую;
Від пеленок по дошку гробовую
Ніхто старого квасу не стравить!
Вір мому слову, цілість тую
Бог лиш для себе сотворив,
Щоб в вічнім блеску в ній царив;
Нас вічнов темнотою вкрив,
А вам лиш день и ніч плявдує.

Фавст

Алеж я хочу!

Мефістофель

Ну, се мож!
Одного лиш лякаюсь: щож,
Короткий час а довга штука.
На те така моя наука:
Найміть поета си якого,
Най він думками блудить довго
И най прикмет високих много
На вашу лисину збива:
Відвагу льва,
Прудкиі оленеві ноги,
Італіянську кров жаркую
И вдачу північну трівкую.
Най славить він, що диво ви зробили,
Великодушність с хитростю злучили
И с щирими чутями молодими
Обдумано по пляну полюбили.
Я й сам такого пана рад пізнать,
Єго б мож: пане міркокозме! звать.

Digitized by Google

Фавст

То й щож я, як не вможні перепони
Дійти ми не дадуть до людскости корони[14]),
Д котрій моя душа вся рвесь?

Мефістофель

Кінець кінців, ти єсь чим єсь.
Хоть почепи на лоб з голов мільйона льоки,
Зведись на щудла хоть на локоть за високі,
А все останеш тим, чим єсь.

Фавст

Я чую, дармо я згромадив
Всі скарби людського знаня,
А як в кінці отак я сяду, —
З нутра ми сила не плине нова;
Я й крихти не вробився висший,
И 'д безконечному не ближший.

Мефістофель

Мій друже, на ту річ глядиш ти
Так, як на ню глядиться всє,
Нам тре се розумнійш зробити,
Пок живні радість вся мине.
Що 'к кату! правда, руки й ноги
И зад и голова — твоє!
Но що вжию весело, без трівоги,
Чиж се тому вже менш моє?
Як можу я шість коней заплатить,
Чиж не моі тоді іх сили?
Впряжу іх и жену, аж пил летить,
Мов ніг у мене двайцять штири.
Тож живо! Мисли всі за пліт,
А ми враз прямо гульк на світ!
Бо правда се: хто надто медитує,
Той як осел, що колесує
По перелозі голім, блудить,
А в круг зелена, гарна паша всюда.

Фавст

То щож робить?

Мефістофель

По просту, геть ити!
Бо щож се за нора заклята?
Хто видів так життя вести,
Себе лиш нудить и хлопята?

Digitized by Google

Най пан сусід твій Череватий
Тим мучиться — пусте переливать.
Таж найліпше, що можеш знать,
Се хлопакам не мож сказати.
Ось чую, тут оден иде.

Фавст

Не можу й бачить го! Що з ним молоти?

Мефістофель

А бідний хлопець довго жде, —
Не йтиж му геть без заохоти.
От дай ми свої шапки и плаща, —
Сей стрій ми певно дуже до лиця, —

(Переберався)

А впрочім на мій дотеп здайся.
Я за часок дійду з ним до кінця;
Ти за той час в прекрасний путь збирай ся.

Фавст (відходить)

Мефістофель (в Фавстовій довгій одежи)

Погорджуй лиш науку й ум,
Найвищу силу людських дум,
Дайсь духови брехні с собою
Вести за чарів, злуд маною,
То вже без відклику ти мій.
Такого духа вже дала му доля,
Що все вперед жене, мов кінь той степовий,
Всі втіхи земного ту поля
Минає в розгоні сліпім.
Єго крізь дику жизнь я проволочу,
Най в пустоти багні мілкім
То мліє, липне, то тріпочесь;
Най жадобі єго невсиченій нічим
С перед голодних уст пожива все щезає,
Най дармо скріпленя по вік благає!
Ні, хоть би чорту він и не був записався,
Він таки й сам би чорту в лапи впався!

Ученик входить

Ученик

Я ту ще лиш короткий час
И клінне удаюсь до вас,
Щоб бачити й пізнати мужа,
Котрого всі честять ту дуже.

Digitized by Google

Мефістофель

Приймаю чемність вашу радо!
А муж я такий, яких богато.
Ви ту обіздрілися вже?

Ученик

Прошу вас, поучіть мене!
Я с щиров ту прийшов охотов,
Здоров, тай грошенят є що-то;
Ледви мя мама пустила в світ;
Тож хтів бим навчитись щось, як слід.

Мефістофель

Ось тут як раз на те и місце.

Ученик

Признатись, вже бим геть рад відси.
Ті мури, ходи ті пісні
Зовсім не до самку міні.
Так якось душно, непроглядно,
Дерев ні зелені не видно,
А в клясах, в лавці як сиджу я,
Нич не піймy, не здрю, не чую.

Мефістофель

З усім тим звикнетесь с часом.
Дитя так мами молоком
Не радо с початку живиться, —
Пізнійш не може відлучиться.
И вам так в Мудрости на груди
Що день більш смакувати буде.

Ученик

З ii грудей я рад би ссати;
Скажіть лиш, як ся там дістати?

Мефістофель

Скажіть, коли вже ту ми стали,
Який ви факультет обрали?

Ученик

Я рад би дуже вченим стать,
Все, що ся на землі находить
И що на небі є, понять,
Науки тайники й природи.

Digitized by Google

Мефістофель

Ту вам як раз и пряма путь;
Лиш не давайтесь розривати.

Ученик

Я рад що сили працювати;
Но всеж бим рад и відітхнуть,
Забавитись що-то на волі
Хорошої пори літної.

Мефістофель

Тре користать с часу, він швидко так минає,
Порядок лиш го продовжая.
Тож, друже мій, беріть на ум
Пред'всім Collegium Logicum.
Ту духа гарно вам вдресують,
В ишпанські чоботи обують[15])
Щоби розважливо, не вскік,
По стежці мислей ся волік,
А не метався сюди й туди,
Мов те блуднев світло блудить.
То там будуть вас довго вчить,
Що в тім, що все ви й без науки
Робили сам, мов істи й пить,
Одна, дві, три потрібні штуки.[16])
Хоть то та фабрика думок,
Мов штучно тканий килимок,
Де рух оден рушає сотні ниток,
Де човники шниряють сюди й туди,
Нитки непроглядно сплітаються всюди,
Оден вдар сотні звязків вяже.
Аж ту мудрець прийде й докаже,
Що так буть мусить, позаяк
Се Перше так, се Друге так,
Тож Третє и Четверте так;
А скоро Першого й Другого ніт,
С Четвертого й Третього щез би й слід.
А учні се хвалять що сили,
Но таки ткацтва сь не навчили.
Хто хоче пізнать, описать щось живого,
Стараєсь пред всім духа вигнати з нёго;
То части мертвиі він важить, рахує,
Лиш жаль, що ім звязь духовая хибує.
Eucheiresis naturae звеся хемъя, — [17])
Без відома само кпить с себе вчене племя.

Ученик

Щось не цілком поняв я вас.

Digitized by Google

Мефістофель

Піймете все на другий раз,
Як навчитесь редукувати,
Як слід все клясифікувати.

Ученик

Се все шумить ми в голові,
Немов колеса млинові.

Мефістофель

Відтак пред всім вам треба дбати,
До метафізики ся взяти,
Глубокомисно щоб піймить
Те, що нікому не понятне,
А де, щоб недостачу пійми скрить,
Одно хороше слово здатне.
Но поки що, сесь пів рік, братку,
Держіться строгого порядку.
Щодень у школі пять годин,
Тож будьте в клясі скоро дзвін!
А приготований входіте,
На память параграфи вмійте,
Щоби самі ви знали се,
Що кажете лиш то, що в книжці є.
А в писаню ся тож вправляйте,
Мов дух святий диктує вам.

Ученик

Се ви ми й не напоминайте;
Що се хосенне — знаю й сам, —
Бо що раз записав, потому
Може сміло занести до дому.

Мефістофель

Но щож за факультет вам взяти?

Ученик

До правознавства щось не тягне мя.

Мефістофель

Сего й не може за зле вам взяти,
Бо звісно, як стоіть наука та.
Усяке право з роду в роди
Мов вічна слабість переходить,
Проссеся поколінь рядами,

Digitized by Google

Повзе народами й краями.
Розумне глупим, добре злим стає;
Ти внук чийсь — лишенько твоє!
Про наші ж вроджені права,
Про них ніколи й бесіди нема.

Ученик

Мою ви нехіть ще збільшили.
Щаслив, кого ви так повчили!
От теольогію тепер хіба провчить?

Мефістофель

Не рад бим в блуді вас лишить.
В науці тій так тяжко незблудити,
Уникнути хибних доріг,
И трути скритої так много в ній,
Що й від ліку її тяжко відрізнити.
Тож найліпше и ту — все слухать лиш одного
И присягать на вчителеве слово.
И в загалі ся слів держіть!
Слова, се найпевнійший вхід
В святиню певности твердої.

Ученик

Но мусить же й поняте бути в слові.

Мефістофель

Так, так,—лиш надто знов тим мучитись не тра;
Бо именно, як де понять нема,
Там в пору слово ся підверне.
Словами гарно спорить мож,
Из слів систем зліпити тож,
В слова и вірить мож ретенне,
А с слова й йоти взять не мож.

Ученик

Простіть, що так вам много труду чиню,
Но ще одно бим хтів спитать.
Зволіть міні й про медицину
Розумнее слівце сказать.
Три роки, се короткий час,
Ах, а таке широке поле!
То вже, як лиш сказівка є у нас,
То якось перейдесь поволи.

Digitized by Google

Мефістофель (сам до себе)

Досить вжем сухо намолов,
Покажусь вповні чортом знов.

(голосно)

Дух медицини лехко зрозуміти:
Провчиш, що є в малім, в великім світі,
Щоби в кінці на то ся знов покласть,
Що Господь дасть.
Дарма кругом в теориі блудити, —
Усякий то лиш зна, що здужався навчити;
Лиш хто спосібну хвилю ловить в скік,
От той пригідний чоловік.
Ви ще здорові и міцні,
А й смілости досить в вас буде;
Завірте тілько сам собі,
То й вам завірять другі люде.
Пред всім тра вміть жінок лічить;
На ті іх вічні ахи й охи,
Стосотні фохи
Одного способу досить;
А чинячись на пів уцтивим,
Ви всіх іх маєте в руках.
Пред всім титулом заманливим
В них вмовте, що ви мудрі, страх;
На перший раз общупайте все те,
Круг чого другий много літ блукав;
Відтак за пульс, чи живо кров играв, —
З огнисто хитрим поглядом ймете
За стан тонкий злегенька, — звісно,
Щоб знать, чи не вшнурована за тісно.

Ученик

Се то й але. Ту видно, що и як.

Мефістофель

Мій друже, сіра вся теория,
Зелене жизні чудне древо.

Ученик

Кленусь вам, все це в сні мов бачу я.
Чи може вас другий раз відвідать,
Щоб мудрість вашу аж до дна провідать?

Мефістофель

Що тілько вможу, вчиню в кождий час.

Digitized by Google

Ученик

Не можу попрощати вас,
Щоб вам свій альбум не подати;
Зволіть ми пару слів на память написати.

Мефістофель

З охотов! (Пише и віддає)

Ученик (читає)

Eritis sicut Deus scientes bonum et malum.*)

(Зачиняє альбум, кланяєсь и відходить)

Мефістофель

Як за тим словом и змиєв, тітусев моєю підеш,
То певно що колись свою богоподібність проклинеш

Фавст входить

Фавст

Кудиж тепер?

Мефістофель

Де хоч, тудий и слід.
Оглянемо малий, відтак великий світ.
З яким хісном, як радо крем
Сей довгий курс ми перейдем!

Фавст

Но з моєв довгов бородою
Як тут ми починать житє?
Ніяк міні не вдасться те, —
Ніколи я не вмів згодити світ с собою.
При других так малим ся чую,
И смілости ніколи не найду я.

Мефістофель

Мій друже любий, все те швидко вспієш:
Лиш сам собі завір, то вже и жити вміеш.

Фавст

Но якже відти ми підем?
Деж коні маєш, віз и слуги?

*) Звісне місце з біблії: Будете, як Бог, свідущі добра и зла.

Digitized by Google

Мефістофель

Ми тілько плащ сей роспістрем,
А він нас понесе в воздухи.
Лиш ти в ту смілую дорогу
Не набирай манатя много.
Я троха газу спрепарую,
То він з землі нас живо піднесе,
А як лиш лехкі ми, то лехко й лет піде.
Ну, жичу щастя ти на жизнь новую!

V. Авербахів винний склеп в Липську.

Шіятика веселих товаришів.

Фрош

Що це ви всі посоловіли?
Ніхто не пе ані смієсь?
Звичайно ви як жар горіли,
А нині мов помокли десь!

Брандер

Твоя вина; чом не заводиш таки
Ніяких свинств, дурниць ніяких?

Фрош

(виливає ёму склянку вина на голову)

Ось на се й те!

Брандер

Двакрат свиня!

Фрош

Таж сам ти того хтів, то й на!

Зібель

За двері с тим, хто ме сваритись!
Співайте крепко, пийте и ревіть!
Гей! Голя-го!

Альтмайер

Йойой! Оглухну, ждіть!
Бавовни! щоб каліков не лишитись!

Digitized by Google

Зібель

Як від склепіня відголос иде,
Тоді аж баса силу чути.

Фрош

Так, проч с таким, що за зле щось бере!
А тара ляра да!

Альтмайер

А тара ляра да!

Фрош

Готовий хор, згодились нути.
(співає)

Любенька, святенька та Римська держава,
Та як то вна ще ся при купі держить?

Брандер

Погана пісня! Тьфу! Політикарство
Обридле! Днинські Господа хваліть,
Що вам не треба дбать про Римське царство.
Принаймі я тим тішусь, на чім світ,
Що на царя мя в Римі не поклали.
Но тра, щоб голову и ми якую мали;
Тож нумо нашу вибирать!
Ви знаєте, щоб папов стать,
В чім треба доступить похвали.

Фрош співає

Соловійчику, лети горов,
Мою любку стораз поздоров!

Зібель

Бери чорт всіх любок! Не хочу того й чути!

Фрош

Здоровля й щастя всім! По мому має бути!

співає

Відмикай, моя рибчино
Темненькоі ночи;
Продивляє твій миленький
В кватирочку очи.

Digitized by Google

Зібель

Співай лишень, співай хвалу тій рибчини,
Я ще в свій час буду сміятись!
Мене вона звела й тобі то само вчинить.
Най кобольд стане з нев кохатись!
Най на розстайну йі що ніч дорогу кличе,
А з Лисої гори летячи цап старий
Най ім в лету Добраніч промигиче!
Но чистий хлопець, пок' живий,
И глянуть на таку паскуду не повинен!
Не щастя йі й здоровля жич,
А вікна витовчи камінєм!

Брандер (гримає кулаком о стіл)

Панове! кождий ту сидить, як сич,
Мов чемности й не розумієм!
Адіть, закоханий осьту сидить, —
То ченьже му, як довг велить
Хоть на добраніч що пропієм.
Вважайте! Пісня найсвіжшого крою!
А моцно лиш тягніть послідний стих за мною!

(Співає)

Ой був ту щур у шафі,
Все масло, сало ів, —
Мов піп на добрій парафії
Огруб и потовстів.
Аж дівка — трути му долий, —
То світ му став такий малий,
Любов го мов напала!

Хор (гукаючи)

Любов го мов напала.

Брандер

Звиває сюди й туди,
З усіх калуж він пє,
Гризе, що впаде під зуби,
Но дармо дре й гризе;
В трівозі мечеся й вертить,
Та швидко бідному досить,
Любов го мов напала.

Хор

Любов го мов напала.

Digitized by Google

Брандер

С трівоги в ясну днину
До кухні він забіг,
Ту впав и звільна гинув,
Стогнав, сопів, як міх.
А кухарка смієся ще:
Щось, бач, в серденьку го пече,
Любов го мов напала.

Хор

Любов го мов напала.

Зібель

Смієсь старая дітвора,
Немов се страх велике діло
Затрути бідного щура.

Брандер

Щось ти се їх борониш сміло.

Альтмайер

Товстяк сей з лисов палкою,
Чуже нещастя вергло го в жалобу,
В щурі напухлім вздрів свою
Зовсім природную подобу.

Фавст и Мефістофель

Мефістофель

Передовсім вмішайсь лишень
В отсе товариство веселе,
Поглянь, як лехко ту житя ся стеле.
Тим людям празник ту що день.
Капинка дотепу, охоти много,
Так кождий крутиться тісним кружком,
Мов молоді котята за хвостом.
Пок' голова лиш не болить ні в кого,
Тай в шинкаря пок кредит мають,
Ім весело, журби не знають.

Брандер

Ті певно з далека прибули,
Се видно з їх чудацьких мін, —
Ще ту й години не пробули.

Digitized by Google

Фрош

Ій Богу, так! Нема, як Липськ наш! Він
Малий Париж и тож дає свою огладу.

Зібель

Не знати, що се за одні?

Фрош

Постій, як лиш при повній склянці сяду
То вже я мухи ті пишні
Ім з носа, як нічо повитягаю,
А се, здаєсь, тяжкі пани, —
Маркітно, гордо виглядають.

Брандер

Заложусь, що якісь комедіянти вни.

Альтмайер

Хто знає!

Фрош

Стій, я іх заіду з майки!

Мефістофель (до Фавста)

А чорта не доглянуть ті незнайки,
Хоть зараз іх за карк бери.

Фавст

Щастибі вам пани!

Зібель

Спасибі! Щастя й вам!

(Стиха, поглядаючи з боку на Мефістофеля)

А сесь чого на ногу налягає?

Мефістофель

Чи вольно з вами сісти й нам?
Місць доброго вина, котрого ту не має,
Най хоть товариство нас забавляє.

Альтмайер

Ов, щось ви дуже панськуваті!

Digitized by Google

Фрош

Ви, бачу, пізно вийшли з Ребролім,
Не вспіли в кріля Цьвочка поснідати[22])

Мефістофель

Ми днесь єго минали дім,
Недавно з ним ми говорили:
Страх нам хвалив братанків своіх милих
И через нас заслав свої уклони всім.

(Кланяєсь Фрошови.)

Альтмайер (стиха)

На маєш! То му втяв!

Зібель

Дотепна голова!

Фрош

Ще я заіду го, — овва!

Мефістофель

Коли не милюсь, хором ту
Щось вправні голоси співали,
А співу дивну красоту
Склепіня чудно відбивали.

Фрош

Ей, ей, — ви може ще й музика?

Мефістофель

Маленька вмілість, але хіть велика.

Альтмайер

Зволіть нам пісню!

Мефістофель

Хочете, хоть сто.

Зібель

А лиш зовсім новеньке що.

Мефістофель

Ми саме ось з Ишпанії вертаєм,
Що славиться вина и співу краєм.

Digitized by Google

(Співає)

Ой був ту цар та дужий
И мав велику блоху —

Фрош

Вважайте, ось цікава вість!
Блоха, се так, що чемний гість.

Мефістофель (співає)

Ой був ту цар та дужий,
И мав велику блоху,
Любив ії так дуже,
Як власную доньку.
Він наказав кравцеви
Прийти, — прийшов кравець:
Примір ми паничеви
Штанці и сурдутець.

Брандер

А не забудь кравцеви наказати,
Щоб май докладно приміряв,
И як не хоче, щоб житя втеряв,
Щоб и фалдинки на штанцях не знати.

Мефістофель

В атласи, блаватаси
Пристроєно ії,
На них стяжок, прикраси,
Хрестів, що Боже мій!
Вна стала гнеть міністром
И мала велику звізду,
От тож ії посестрам
В дворі був рай, що ну!

Вертілись всі дворяне
Від блох, як у вонги,
Царицю й ясні дами
Кусали, гризли вни;
Але не смів ніхто іх
Згоняти ні давить.
Ми згоним, давимо іх,
Як лиш котра вжалить.

Хор (гукає)

Ми згоним, давимо іх,
Як лиш котра вжалить.

Digitized by Google

Фрош

Браво! Браво! То ми спів!

Зібель

Так всім блохам все робім!

Брандер

Пальці враз тай хап ино!

Альтмайер

Най живе воля! Най живе вино!

Мефістофель

Я б випив скляночку, щоб волю тож почтити,
Коб не так кепске ту вино!

Зібель

Се ви не смійте нам два рази говорити!

Мефістофель

Я боюсь, щоб шинкар не кривдував си йно,
А то б я чесним гостям на стрібунок
Вказав, який у нас в пивниці трунок.

Зібель

Не бійтесь, я беру на себе всё.

Фрош

Як лепський трунок, ми похвалимо.
Лиш мірку дайте не малую,
Бо вжеж, щоби смак осудить,
Тре горло гарно промочить.

Альтмайер (с тиха)

Вони з над Рену, як міркую.

Мефістофель

Добудьте сверлика!

Брандер

А з ним же що робити?
Чень туйже за дверми не маєте бочок?

Digitized by Google

Альтмайер

Ту в шинкаря видав я сверличок.

Мефістофель (бере сверлик)

(до Фроша)

Скажіть, яке вино хотіли б пити?

Фрош

Се як ви? В вас всіляке є!

Мефістофель

До волі вибір кождому лишаю.

Альтмайер (до Фроша)

Ага, облизуєшся вже!

Фрош

Ну, щож! Як вибирать, я Ренське вибираю;
Все найліпше тото, що в рідним краю.

Мефістофель

(вертить дірку в краю стола супроти Фроша)

А воску злагодьте на затички!

Альтмайер

Ах, се куглярські штучки!

Мефістофель (до Брандера)

А ви?

Брандер

Шампана я б волів,
А щоб як слід шипів, шумів.

Мефістофель

(вертить; один поробив тим часом затички и затикає)

Брандер

Нераз не тра й чужим гордить, —
Що добре, те звичайно нам не близько.
Французів щирий Німець не терпить,
Французькі ж вина не любісько.

Digitized by Google

Зібель

(наколи Мефістофель наближується до ёго місця)

Признатись вам, — не в смак міні квасне;
Солодкого склянчину хочу.

Мефістофель (вертить)

Сей час вам Токай поплине.

Альтмайер

Ні, ні, пани, глядіть ми в очи!
Чи не жартуєте ви з нами?

Мефістофель

Ей, с так шляхетними панами
Се був би надто смілий жарт!
Живенько! Прямо повідайте,
Яке вино давать на вашу парть?

Альтмайер

Яке там будь! Лиш довго не питайте!

(Коли вже дірки всі поверчені и позатикані,)

Мефістофель (з дивачними рухами)

Вино росте на лозі,
Роги ростуть на козлі!
Плин вино, патик лоза, —
Стіл — патик, тож дасть вина.
Природа — вічна чарівниця,
Глядіть и вірте — чуд сповниться!
Виймайте затички и пийте!

Всі

(Виймають затички и кождому жадане вино плине до склянки)

О гарнаж нам ту бе нора!

Мефістофель

Уважно лиш, нічо ми не розлийте!

(Пють раз за разом)

Всі (співають)

О благо, благо, нам,
Як пятьсот диким пацюкам!

Digitized by Google

Мефістофель

Веселі й вольні, — в тім ціла їх сила!

Фавст

Я рад би вже ся віддалити.

Мефістофель

Пожди лишень, бестийська жила
Сей час ся пишно проявить.

Зібель

(не неосторожно, вино розливаєсь по землі и бухає огнем)

Огонь! Ратуйте! Пекло! Пекло!

Мефістофель (заговорює огонь)

Вспокійсь, втишись, приязна сило!

(До товаришів)

Се лиш чистилище, не пекло ся налило.

Зібель

А се знов що? Пождіть! Буде вам зимно й тепло
Ви ще не знаєте, с ким маєте ту діло.

Фрош

На другий раз не важтесь нас дурить!

Альтмайер

Я раджу го тихенько пріч пустить.

Зібель

Що, пане, — мислите, се вільно
Нам тумани якісь пускати?

Мефістофель

Стара боклаго, мовч!

Зібель

Сухе поліно!
Ти ще нас смієш прозивати?

Брандер

Стій, меш ти наші руки знати!

Digitized by Google

Альтмайер

(витягає затичку зо стола, огонь бухає на ёго)

Горю! Горю!

Зібель

Се чарів справа!
Ріж! драб сей винятий с під права!

(Добувають ножів и обступають Мефістофеля)

Мефістофель (поважно)

Фалшиве слово й вид,
Щоб місце й мисль змінить,
Іх тут и там вчинить!

(Вони стають здивовані и позирають оден на другого)

Альтмайер

Га! Де я? Що за гарний лан!

Фрош

Се винниця!

Зібель

И ягоди онтам!

Брандер

Ту в зелени листків, адіть,
Що за лоза! И що за пук ягід!

(Бере Зібеля за ніс. Другі роблять те само оден одному и піднимають ножі)

Мефістофель (як уперед)

Щезай из іх очей, полудо!
И знайте, як жартує біс!

(Щезає с Фавстом. Товариші розскакуються)

Зібель

Се що?

Альтмайер

Се як?

Фрош

А се твій ніс?

Digitized by Google

Брандер (до Зібеля)

А твій у мене в жмені? Чудо!

Альтмайер

То наче грім прошибло ми все тіло!
Стільця подайте, бо паду!

Фрош

Та ні, скажіть, що сталось ту?

Зібель

Но де той драб? Таж як го в руки йму,
То йно му поти ся на світі й животіло!

Альтмайер

Я бачив сам, як він с пивниці
Верхом на бочці виїжджав. —
Ох, ноги ми здубіли, наче спиці!

(обертаючись до стола)

Мой, може б відти ще вина дістав?

Зібель

Все був туман, луда й мана.

Фрош

А всеж... ми чули смак правдивого вина!

Брандер

Но тих ягід собі я вияснить не вмію!

Альтмайер

Тепер най скаже хто, що чуда ся не діють!

УВАГИ ДО ПЕРЕВОДУ „ФАВСТА“.

[9]) Свого вітця вказує нам Фавст, яко лікаря, лічачого альхимістичними способами. Альхимісти займалися, як звісно, шуканєм „каменя мудрости“, котрий мав надавати вічну молодість и переміняти кождий металь в золото. Такі, котрі ніби найшли той камінь (втопили з найріжнороднійших мішанин) звались „адептами“, с. є. такими, котрі

Digitized by Google

„осягнули“ тоту найвищу по їх понятям ціль науки. Робітня альхимістів звалась „чорною кухнею.“ „Червоний лев“, „смілий зальотник“ — в альхимістичній бесіді значив — золото, а „біла лілія“ — срібло. Молода цариця — шуканий камінь мудрости.

[10]) Ключ Соломонів (Clavicula Salomonis), звичайна формула заклинання низших, елементарних духів. Як давно вірили в чотири елементи (первістки), с котрих ніби все складаєся, а именно: огонь, земля, вода и воздух, так також приймали, що в кождім елементі є окремий дух, — відти заклинанє чотирех. Дух огню звавсь салямандрою, дух воздуха — сильфою (я позволив собі назвати ёго більш зближено до наших народніх повірок — літавицею, так як водяного духа — водяницею а кобольда (Jucubus) хованцем), дух води — унденою (від лат. unda = филя), а дух землі — кобольдом, також з латинська Jucubus (хованець), гномом або пигмеєм.

[11]) Вандруючими школярями (Scholastici vagantes) звались вандруючі вчені, звичайно недійшлі студенти, котрі ходили від міста до міста та займалися ворожбитством, виганянєм духів та всілякими куглярськими штуками.

[12]) Пентаграм (пятиріжник) або пентальфа, так називалася фігура, котра повстає тоді, коли боки правильного пятикутника продовжимо, аж поки не перетнуться.

[13]) Сцени, в котрій Фавст записуеся чортови, не було в першім виданю Фавста (як „Уривок“) цілої, а була тілько ії послідня частка від слів „Я хочу людскости цілої долю“ до кінця. Решту доробив Гете пізнійше.

[14]) „Корона людскости“ — ту в значіню загалу всіх тих найвищих роскошей, до яких чоловік спосібний (Дінцер).

[15]) Ишпанські чоботи, прилад уживаний давно до тортур, котрим стискано, або калічено (коли вони в середині були набиті цвяхами) ноги понизше колін.

[16]) „Одна! Дві! Три штуки“, — звісно, що льогіка роскладає процес мисленя на складові части. Тут говориться о висказуваню суду (в льогічнім знач.), котрий в первісній формі складаєсь с трех частей.

[17]) „Encheiresis naturae“, — по нашому значило б се тілько, як „штука, вхопити всю природу в жменю“, як величалась гордо давна хемія, що конечно в очах людей більше мислячих мусіло виходити на найгіршу насмішку тоі староі хеміі над самою собою, позаяк вона може розбирати и складати тілько мертві частки природи, а зовсім мусить обминати найголовнійший обяв природи с. є. життя.

[18]) Розстайна дорога — зборище злих духів після людовоі повірки. Старий цап, вертаючи з Лисоі гори; після людовоі повірки іздять чарівниці на цапах (и на всякій другій худобі, навіть на людях) на Лису гору на своі північні гульки. Ізда, розуміеся, йде воздухом, від того тут „летячи.“

[19]) Реброломи, — так я позволив собі перелицювати німецьке Rippach, місточко близь Липська; — через те перелицьованє й гадка змінилася супроти оригіналу. Фрошова задуфала нагадка про Реброломи має (після мого переводу) натякнути Мефістофелеви, щоб не говорив

Digitized by Google

так дуже гордо й с таким лехковаженем про шинк и товариство, бо вони вміють не так розуму навчити, с. є. ребра поломати, що — бачиться міні — відповідне и брутальному характерови Фроша и основній гадці цілої сцени, котра трохи що не скінчилася ломанем ребер. Натячкою про сніданє у кріля Цьвочка висміває Фрош опять високопанський тон, з яким Мефістофель з разу обізвавсь о товаристві. Тілько сесе послідне значіне мають відповідні слова німецького тексту. Кріль Цьвочок, — назва уживана в примітці „Се ще було за кріля Цьвочка“, — т. є. се брехня, — виражає затим фантастичного, безпідставного (як фудульство Мефістофеля) и заразом згірдного, як и всяке надуване своєі поваги понад зріст, и, думаю, таким робом сяк так підходить під значіне „пана Ганса“ Гетового тексту, позаяк, по словам Дінцера, Hans Arsch von Rippach означав в Липську дурного и разом с тим гордого блазна.

СЁГОЧАСНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ПРЯМУВАННЯ.

II.

Теперішня українська література[1]) твердо стала на грунті трех принціпів: реальности, национальности та народности, и стала далеко раніще, твердіще й виразніще ніж великоруська в творах Квітки, Гулака-Артемовського, такого национальнонароднёго генія, як Шевченка, якого ще не дала не тільки великоруська література, але навіть и инча европейська, дякуючи старій літературній традиції. Хоч в українській літературі й нема так багато описаного журнального та газетного паперу як в великоруській, або в польській, але діло не в папері, а в самому дусі, в самому прямуванні, котре чого нибудь варто, и більше коштує, ніж широка, просторна форма. Це широка, пряма дорога для будущого: аби люде, а піп буде!

А тим часом в Росиі українську літературу за недовгий час покарали три царські укази, котрі забороняли й тепер забороняють друковати українські книжки и навіть ноти з українськими піснями! Між забороною царською на цілі десятки літ траплялося всего по три-чотирі роки, коли можна було друковати не всякі, а деякі українські книжки. Миколай I. та Олександер II. позасилали богато українських письменників в Сібір та на далеку північ. Очевидячки Велика Русь хоче силою насадити свою літературу на Україні, побивши на смерть українську. Петербурський уряд силою позаводив на Україні та Білій Русі великоруські народні школи, гимназиі, семинариі, університети. Ні в одній гимназиі, ні в одному

[1]) Дивись: „Правда“ за 1878 рік ч. I. „Сьогочасне літературне прямування.“

Digitized by Google

університеті ви не знайдете викладів українського язика, літератури, историі... Москва забула свою приказку: „насильно милъ не будешь.“ Що ж несе на Україну й Білу Русь великоруська література? Чи задовольняє вона розумове й естетичне розвиття нашого громадянства? Чи піднімає вона вгору всю масу українського народа й усівї націи, чи придавлює ії вниз? Ми думаємо, що при теперішньому прямуванні всіх літератур, між ними як великоруськоі, так и українськоі, великоруська література не приносить нам такого добра, яке принесла б наша национальна, народня література.

Яке теперішнє прямування великоруськоі літератури? До чого вона йде и що вона несе на Україну?

Великоруська теперішня література йде слідком за часом, за духом часу: вона стала реальною, национальною, и тільки що починає ставати народнёю.

Після півреалізма та байроновщини Пушкина та Лермонтова, геніяльний Гоголь заклав своіми творами нову великоруську школу реальну. В сорокових роках появились ёго луччі твори: Ревізор, Женитьба, Мертві душі, твори в которих він описав великоруських поміщиків, урядників, московських купців. Художні до високого ступіня типи він списав з натури (окрім декотрих типів). Всі впізнали в тих типах живих людей, дармоідів панів, хабарників урядників. Пани й урядники розсердились и почали лаяти Гоголя и в книжках и просто в вічі: то був знак, що ёго твори реальні, коли зачепили за душу живих людей. Але неможна того сказати про национальність Гоголевих художніх типів; ёго типи в тих творах, де описується великоруська жизнь, тільки пополовині национальні, великоруські. Гоголь був Полтавець, родом Українець, прожив молоді літа на Україні; ёго вдача була українська и він не міг дати своім типам кольорита национального великоруського, бо для того ще мало досвіду, мало назираючого виучування: тут потрібна ще своя субъективна природа, бо художні поетичні твори — продукт обидводіяння художника й натури. Між ёго типами, ніби великоруськими, є богато типів зовсім українських, до котрих не догляділіс великоруські критики, не розуміючи ні язика, ні характера, ні национальности Українців. Гоголів Манілов, мякий, делікатний, з богатими мріями в голові, ледачий и разом сердечний — це щирий Українець, а не кацап. Таких солодких людей ми не знаходимо в великоруській літературі після Гоголя. Гоголева Коробочка нагадує скоріще старосвіцьку полтавську поміщицю, а ще більше стару попадю, а не кацапку, а ёго московська сваха в „Женитьбѣ“ говорить и лається зовсім так, як київська або полтавська міщанка на базарі, а не московська сваха. Собакевич — це чисто полтавське або черніговське неповертайло, тілько не великоруське. Так и хочеться вкласти в ёго уста українську мову. Великоруський Собакевич буде зовсім з инчими мінами, незграбними, але в инчім роді: він буде мати манери грубі, але скоріщі, проворніщі, ніж у Собакевича, більше дикі, під гострими углами приміром, як у великоруського мужика, або прикащика.

Digitized by Google

Собакевич нагадує більше якого небудь ведмідькуватого українського мужика. Такі типи на Україні трапляються дуже часто; в їх усе грубе, просте, але добряще, віковічне. Инчі типи, як Ноздревъ, Бетрицевъ — більше великоруські, а инчі — якісь середні, ні то великоруські, ні то українські, як більша половина дієвих осіб в Ревізорі. Окрім того треба сказати, що Гоголь розсипав на ті типи свій гумор, свій жарт щиро український, а не великоруський, що потроху стирає з їх кольорит великоруський. Але чи так чи инак, Гоголь поклав основу не тільки реального, але й национального прямування в великоруській літературі.

Своїми „Вечерами на хуторѣ“ Гоголь навів великоруську літературу на третій принцип, принцип народности в літературі. Цілою половиною свого вмісту „Вечера на хуторі“ належать до старої романтичної школи: в їх є й відьми й упирі, є кладовища з мерцями, що встають з домовин серед ночі (Страшная месть); є замість середновікових лицарів-фантастичні козаки лицарі, є замки з духами й знахурями; є чорти и всяка романтична нечесть. Але між тими романтичними дивами вставляні цілі сцени, взяті з народнёго українського и давнёго народно-козацького житя, сцени зовсім реальні, хоч и з деякими помилками проти правдивого реалізма. Правда, ёго українські мужики та козаки говорять по великоруський, але часом вкидають в розмові живі, міткі українські фрази, од котрих зразу ніби оживають ті селяне та селянки. Цими сценками Гоголь натякнув на народність в літературі, натякнув мало, але ясно й виразно, як може натякнути геній. Окрім того він подекуди невзначай сипнув епічними формами українськоі народнёі поезиі, переложеними на великоруський язик и трохи чудними по тій самій причині. Поетичні, напівфантастичні оповіданя пішли в громадянство, заинтересували ёго и — вслід за ними, як їх дитина, зъявились „Записки охотника“ Тургенева, вже більше реальні, хоч мало народні, писані, як каже „Вѣстникъ Европи“, не для народа, а ради народа. Справді, всего натуральніще було Гоголеві писати свої Вечери по український; ёго українські мужики мішають московський язик з українським, як горох с капустою, неначе аж просяться говорити по український, та.... така була воля автора. Поперед ёго, ёго ж таки батько писав по український; разом з ним співав свої национальнонародні українські пісні — поеми Шевченко.... а Гоголь поніс свою працю на користь инчому народові, заліз на північ, в Петербург, в Москву, знайшов там собі великоруський кружок, и захотів стати доконечне всеросийським письменником та й зрадив своєму народові, своій Україні....

Після Гоголя великоруська література зразу стала на грунті трёх найновіщих принципів. По инчій дорозі вона не могла йти, бо Гоголів талант був вже надто дужий, щоб не потягти за собою инчих літераторів. Після ёго появились письменники реальнонациональні, як Тургенев, Гончаров, Гр. Толстой, Пісемський й инчі, а за ними виступили и реально-национально-народні, як Некрасов, Островський, два Успенські, Решетніков, Потехин й инчі, хоч и тепер ще ці национально-народні письменники не виявили вповні

Digitized by Google

великоруськоі народности в своіх творах, а тільки потроху, здебільшого. Ця нова великоруська література тепер панує на Україні; іі вчять в українських школах; нею набивають українські бібліотеки, за для неі забороняють друковати українські книжки и висилають Українців то в Сібір, то в Архангельск. Ця література претендує стати и всеславянського....

Подивимось тепер, чи справді вона має силу обміняти себе на українську літературу, и навіть на літератури инчих славянських народів? Чи справді вона може вдовольнити Українців, розвити іх, повести вперед по широкій дорозі поступу лучче, як своя, українська, так що ради неі треба занехаяти розвиття своеі літератури, як поетичноі, так и наукоеі?

Гоголь своіми високими творами ще міг хоч на час піддержати ту гадку, що для Великоі Русі и для України може бути одна загальна література. Сюжети ёго двох перших томів взяті з українського народнёго та козацького побуту. Ёго „Вечера на хуторѣ“, „Старосвѣтскіе помѣщики“, „Иванъ Ивановичъ и Иванъ Никифоровичъ“, „Тарасъ-Бульба“ — по мові — великоруські, по вмістові українські. Україна читала ті твори, та й... задрімала під Гоголеву ліру. Гоголева муза таки добре нашкодила українській літературі: вона одвернула од України чимало українськоі интелігентноі публіки та письменників Українців, одвернула іх увагу од щиро українськоі национальноі та народнёі літератури и ввігнала ім у голову ту идею, що Україна й справді може жити однією загальною літературою з Великоросиею. Великороси показують нам пальцем на Гоголя, як на взорець, коли тільки в нас заворушиться українська література на народній мові, показують пальцем, що українські письменники повинні йти слідком за Гоголем, що Шевченко то поет народній та й годі, що народня література инча річ, а література для вищоі верстви — то знов инча річ, и повинна писатись великоруською мовою; що Гоголь, як високий талант, міг тільки знайти для себе широкий простор тільки на Великій Русі... неначе, бач, на Україні не знайшлось би ні Коробочок, ні Манілових, ні Собакевичів!... Але Гоголь ще міг збивати с пантелику українську літературу по тій причині, котру ми показали; після Гоголя великоруська література може служити тільки Великоросиі, а не Україні й Славянщині.

От перед нами твори кращих великоруських письменників, котрі писали про своіх панів, про вищу великоруську верству: Льва Толстого, Тургенева, Гончарова и инчих слабіщих письменників реально-национальних. Роздивимось, чого вони варті для України.

Граф Лев Толстой, белетрист високого таланту, написав, окрім дрібних, твори дуже здорові: Война и Миръ и Анна Каренінa. Война и мир — хроника-роман, в котрому описується вища аристократия Москви и Петербурга за часів царя Олександра І., с початку теперішнёго віку, и разом с тим описується війна Росиі з Наполеоном І. В шести книжках автор описує кільки кіп московських та петербурських князів та графів. Тут описується здорова

Digitized by Google

сімя Московського графа Ростова, з ёго жінкою, синами Николаєм та Петею, з дочками-Наташей й инчими, сиротою Сонею, с прислугою; при чому описуються приятелі графенка Николая Ростова: офицер Денисовъ, якийсь Волоховъ и инчі. Разом з домом Ростових описується дім графів Безухих: Ивер Безухий, негарний с себе, незвичайно багатий з жінкою Елен, з ii полюбовниками — Волоховим, якимсь заграничним принцем, якимсь министром. Потім описується в селі Лисих горах дім старого князя Болконського, з ёго дочкою Марією, старою дівкою, з ёго сином Андреєм Болконським и ёго жінкою, с прислугою и т. д. В Петербурзі описується салон аристократки Анны Павловны з ii гістьми, князем Ипполітом, Борисом и т. д. Тут же виводяться на сцену тодішні масони, католицькі патери єзуіти, що обертали вищих аристократів в католицьку віру. И разом з историєю тих семій автор росказує историю війни з Наполеоном, описує битви в Австрії, Прусії, Росії, описує пожежу в Москві, описує Олександра I. та Наполеона, іх лагер, Багретіона, Котузова, Бенингсена, Ростопчина, велику силу генералів, офицерів и т. д... Свій твір автор кінчає цілою книжкою якоісь фильозофиі, чудної, яку тільки можна знайти в Росії. Картини твора пересовуються як декорациі на сцені, то в лагер російський, то французький, то в військову раду, то в Тильзіт, то в Москву, то в Петербург, то в села....

Другий твір, котрий Толстой недавно скінчив, то Анна Каренина. В цему творі автор описує так само графів та князів, але вже новійшого часу, так би то за царя Олександра II. чи що. В цему творі Толстой вдруге навіщось описує ті самі типи, що и в першому творі, тільки з инчими призвищами. Так про „Анну Каренину“ сказала и великоруська критика. Самий ранній твір Толстого, се ёго „Дѣтство, Отрочество“ и т. д. невелика книжка, в котрій дуже добре, хоч трохи розмазано, описуються автором мабуть таки ёго власні дитячі літа, то дома, то в школі, літа дуже неинтересні, немаючі в собі й кришки якоісь идеі, чогось оригінального.

Талант Толстого — то високий талант описуючий, чисто аналітичний, а не синтетичний. Толстой пишно й чудово обмалёвує картини то війни, на полі битви, то в лагері, то картини домашнёго життя вищої московської аристократиі. Він описує іх спокійно, епічним тоном, ступінь за ступінем, до найдрібнійших дрібязків — и все в ёго виходить интересно, все читається з великою охотою и навіть усолодою. Прочитаєш ёго описи и неначе побуваєш там и побачиш все своіми очима. Але він росказує историю тих графських та княжих родин просту, ординарну, щоденну... От перед вами проходить, неначе намалёвана картина, як Николай Ростов приіжджає з лагеря до батька, як ёго стрічають батько, мати, сестри, слуги, як плачуть або скачуть, як цілуються, як снідають, як обідають. Потім ви бачите сцену, як Николай Ростов грає с приятелями в карти, як програє 43 тисячі карбованців... В другому місці Толстой описує до маленьких дрібязків, як жінка молодого князя Болховського родить дитину, як несуть у ii хату софу, як

Digitized by Google

кличуть повитуху, як ждуть доктора, як приїждає ії чоловік и застає родини, як бігає бабка, як мучиться княгиня, як помірає вона од родин... там описується, як мала дитина заслабла, як коло неї тупцяють, як виступає піт на ії лобикові... То знов описується, як на полотні малюється, сцена дуелю Пе́тра Безухого з Долотовим за свою жінку. А там в Петербурзі обмалёвується сальон Анны Павловни и вся ії розмова з гістьми; то знов описується баль, то танці в учителя танців, то як графині в дитячій кімнаті роздивляються на плями на пелюшках... А там ми бачимо роскішний обід в клюбі, що дає московське дворянство для князя Багратіона. Високими фарбами обмалёвується передсмертна илюзия пораненого князя Андрея Болконського и ёго смерть. Між тими картинами фигурують масони, єзуіти, Французи, Наполеон.

Як бачимо, головну частку творів Толстого займають описи картин звичайного людського життя: родини, дитинство, науки в школах, кохання, сватання, розвід, дуелі, карти, балі, жизнь, як бачимо, зовсім стихійна, ординарна жизнь вищої, багатої, гладкої, неголодної аристократиї. З естетичного погляду, в тих широких роскішних сценах стирається индивідуальність типів; їх типичність роспливається на широкому фоні, в ординарних побутових сценах. Роскішні сцени не сконцентровані так, щоб висунувся ясно й виразно перед вами тип, характер чоловіка, як от буває воно у Гоголя. В Толстого сцени малюються для самої сцени, а не для характеристики типів. Окрім того всі ті сцени не освічені якою небудь идеєю, котра пронизувала б їх и стуляла в одно органічне ціле. Це не один роман а пять-шість, сшитих докупи білими нитками. В „Анні Каренині“ — два романи. Недостача загальної идеї, вищого погляду на московську аристократию в Толстого робить те, що прочитавши ёго твори, не знаєш, чи любити й шанувати ёго героів, чи ненавидіти їх, чи вони добрі й порядні люде, чи негарні й лихі. Цінувати вищу аристократию по творах Толстого дуже трудно... Скоріще ёго графи та князі виходять добренькі люде, гуманні на словах, але не на ділах, чистенькі, напомадовані й наперфумовані, грациозні, делікатні, веселі, вміють чудово танцювати и ледві вміють говорити помосковський бо думають и говорять по французський (Сам Толстов пише не чистим московським язиком, а по половині с галіцізмами). Кращого цінування тих гвафів та князів зробити дуже трудно. А тим часом, як показує нам „Вѣстникъ Европы“ епоху Олександра І. та Миколая, ми знаємо, що тоді вища великоруська аристократия була не така добренька, вона диктувала Олександрові І. такі панщанні укази, що цар одвертався од неї и не міг ії слухати.... Між тими панами до 30 років ми бачимо страшного поміщика генерала Измайлова, якогось московського звірюку, що водив по кілька років мужиків в залізних кайданах та залізних нашийниках, приковував людей до стін, держав гарем.... З другого боку, тоді вже були гуманісти, декабристи, що хотіли скинути Миколая І. с престола и завести европейські порядки. А. Толстой не взяв типів тих двох противних боків, а обмалював золоту середину и то повертаючи на луччий бік. Тим-то, прочитавши ёго романи, не виносиш з їх ніякої вищої идеї, не набираєсся думок ні суспіль-

Digitized by Google

них, ні політичних, ні розумових, не піднімається розумом в гору, неначе прочитав якийсь французький роман старої школи, от якби Монте-Кристо, або Паріські тайни, котрі він дуже нагадує и масою дієвих особ и дрібницями щоденної жизні. Великоруська критика обізвалась, що твори Л. Толстого безцільні и безидейні, хоч и дуже гарні з естетичного погляду, а великоруський сатирик Щедрин в своіх дворянських мельодіях, (Отеч. Зап. 1877 р. Ноябрь) просто цілить на дворянську літературу, говорячи: „отличительныя свойства дворянскихъ мелодій слейность, хорошій слогъ, обыліе околичностей (обставин) и въ то же время, отсутствіе конкретнаго объекта и, какъ естественный результатъ всѣхъ этыхъ свойствъ, взятыхъ вмѣстѣ—неуловимость... Эти мелодіи даже имѣютъ представителей въ литературѣ. Произведенія этой дворянско-литературной школы и теперь читаются охотно, потому что читатель находитъ въ нихъ отличный слогъ, искусную обстановку (въ противоположность наготѣ современныхъ реалистовъ) и даже послѣдовательность (въ сущности, эта послѣдовательность есть плодъ умѣнья пользоваться частицами рѣчи; между тѣмъ, такъ какъ, за всѣмъ тѣмъ и т. д. Ежели читатель берется за книгу, главнымъ образомъ, съ намѣреніемъ убить праздное время и остережется отъ возстановленія прочитаннаго въ своей памати, то цѣль его будетъ достигнута несомнѣнно... Но благодаритъ ли за это?...“ (лист 271.)

Л. Толстой самий показний з великоруських дворянських письменників, котрого орган аристократиі „Русскій Вѣстникъ“ піднімав до неба. Другий дворянський письменник Гончаров, слабійший од Толстого, пішов тепер зовсім по такій стежці, як и Толстой. Років сім назад Гончаров написав чималий твір „Обрывъ“, (круча), в котрому він описує багату панську сімю десь над Волгою. Ця сімя описується так само, як и в Толстого, и тут ми бачимо такі самі картини ординарної панської жизні то на селі, то в Петербурзі. Ми бачимо, як багаті гладкі пани ідять, пють, нічого не роблять, росказують вранці свої сни, вчаться малювати, ліпити статуї и швидко кидають и це діло, бо в їх нема ні хисту ні терпцю. Але нащо тої терпеливости, коли ім можна за готові гроші накупити й картин и статуй. Гончаров описує одну панію бабу тієї сімъі, як идеальну женщину. Її онука, Вера, полюбила якогось нігіліста, Волохова, що жив недалечко од їх в городі и лазив до їх в садок рвати яблука. Вона полюбила, не спитавшись у бабуні... Бабуня обідилась на смерть, та як побігла с хати та й ходила з досади цілий день и понад річкою и по пісках, як „древня єрусалимска жона,“ каже Гончаров, як римлянка... як вічний жид, скажемо ми. Гончаров просто идеалізує старе великоруське панство, котре заслугувало зовсім инчого цінування, и назвав молодих великоруських ліберали якимись дикими людьми, не поважаючими права власности, трохи не злодіями. Той „Обрывъ“ зовсім обірвався, и критика не звернула на єго жадної ваги, а сам Гончаров замовк и нічого не пише до сёго часу.

Окрім Толстого та Гончарова, вищі перстви велукоруського громадянства описав в декотрих своіх творах Тургенев, що

Digitized by Google

своім талантом стоіть нарівні с Толстим, але маѳ перевагу перед ним в просвіті, в легкій демократичности. Тургенев творить художні, естетичні типи и вибіраѳ сцени, тільки потрібні для обмалюнку характерів своіх героів. Окрім того він освічуѳ факти з життя вищою идеѳю. Ставши на грунті помірно демократичнім, Тургенев мав силу оцінувати досить правдиво типи великоруських панів. Єго повість, найкраща з усіх повістей, „Дворянское гнѣздо“, в котрому він описуѳ дворянство панщанної епохи, безстосовно, конечне, до правдивого тяжкого панщанного становища мужиків. Тургенев, як пан, все таки змягчив важкі панщанні тони на своіх панах героях. В „Дворянському гнізді“ Тургеневські пани виходять вже инчі, ніж у Толстого: він іх просто зве в и в и х н у т и м и. Головний герой романа, поміщик Федор Лаврецький. Єго дід був страшний поміщик-панщанник, грубий, дикий, жорстокий, як генерали Исмайлов та Аракчеѳв, щира копія ординських панів-татар; ёго батько став уже на грунті англоманіі, свого сина хотів виховати англичаном-спартанцем. Вся англоманія батька Лаврецького була не в англицькій просвіті та науці, а в англицькій одежі та обставі, в англицьких конях та собаках. Батько держав Лаврецького осторонь од людей, погано ёго вчив и то потроху. З Лаврецького вийшов чоловік, помазаний зверху легкою просвітою, шукаючий одних забав, одної розваги, чоловік без дужого характеру, без моральних основ, без потягу до праці, до розумного ділання. Він жениться с першою, що трапилась, гарною дівчиною Варварою, не довідавшись, що вона була нікчемна й пуста жінка, які найбільше трапляються між панами: Варвара тільки знаѳ свої особисті примхи, забави; вона тільки й живе ними; праця, честь, наука, поезия, штука, сімя, громадянство — це все для неі нікчемна річ. Вона тільки знаѳ наглість, підману, облесливість, хитрощі. Виховання вона не маѳ ніякого, окрім музики, окрім граціі та свіцькоі деліkатности. Вона вся панська нікчемність. Про свою маленьку дочку вона й ухом не веде, як роблять петербурські пани, що навіть не бачать своіх дітей. Побувавши з Лаверецьким в Парижі, вона зовсім зъіхала з глузду, закохалась с французом та й покинула чоловіка.... Зовсім убитий, Лаврецький вертаѳться на село, в свою маѳтність. До ёго заіздить у гості ёго товариш, украінець Михалевич и в горячій розмові читаѳ ёму докір: що він лінивий байбак, що він лежить ситим черевом догори, нічого не робить ще й каже, що так воно й повинно бути. — „Поміщик, дворянин, а не знаѳш, що робити! Віри в тобі нема!“ кричав до Лаврецького Михалевич: „цілий вік збіраѳсся щось робити и нічого не робиш.“ Послухавши полтавського Демостена, як зве Михалевича Лаврецький, він посвячуѳ себе господарству и своім крепакам (чому трудно йняти віри.)

В повістях „Дымъ“ та „Новь“ Тургенев потроху зачіпаѳ великоруську аристократию, вже після панщини. В „Дымі“ він описуѳ панів за границею на водах, де вони нічого не роблять, бють байдаки и лають петербурський уряд за визвоління селян од панщини. В „Нові“ Тургенев зачіпаѳ петербурських панів, ліберalів

Digitized by Google

на словах, а на ділі красномовних реторів та й годі; зачіпає в типі Каламейцова и тих ретроградів панів, що скрутили теперішне росийське царство, и мисль ретроградства, але зачіпає оддалеки, не виводячи цілої теперішнёї сістеми угніту всякого ліберального руху, ліберальної мислі в Росиі. Але Тургенев показує свого героя тільки на ёго словах, на думках и було б далеко краще, як би він показав того Каламейцова на ёго ділах.

Великоруський сатирик Щедрін, описує великоруських панів с такого погляду, як и Тургенев, але тільки в їх „приготовительномъ классѣ", як він каже. Так н. пр. він в своїх „Ташкентцах приготовительнаго класса" описує петербурську аристократку, вдову Ольгу Персіянову и ії синка Николя. Ольга Персіянова дуже похожа на Варвару Лаврецьку Тургенева; вона така нікчемна кокетка, знає тільки убори та балі, тягається с петербурськими кавалєристами и, як каже Щедрін „видержала борьбу съ цѣлымъ кавалерійскимъ корпусомъ." Для неї було мало цілого корпуса и вона іде в Париж и пускається на всі застави... Всі ії звуть такою доброю, такою доброю! просто святою. Свого Николя вона виховує в дусі православної віри и вбиває в ёго голову ненависть до ліберальних молодих людей с середньої та низшої верстви з диким фанатизм ом. Вона оддає ёго в школу для великих панів: „пажеський петербурський корпус", де ёго вчать потрошку, дають багато гуляти и випускають з великим чином. Ташкентець готовий! Він показує кулак лібералам и кричить: „ну messieures ліберали, тепер поборемось!" Під пером Щедрина петербурська аристократия виходить зовсім инчою, ніж під пером специяльно аристократичного письменника графа Толстого.

Панська література, в котрій описується жизнь аристократиі, більше всего повинна бути призначена для аристократиі, більше всего вплівати на панів, щоб вони побачили себе в тому дзеркалі. Чи годиться я великоруська панська література для нашої українськоі аристократиі? Чи впізнає вона себе в тих художніх типах? Чи стане вона од того кращою? Ми думаємо, що ні. Натуральна й национальна школа в літературі потрібує, щоб в літературі в художніх типах одбивалося місцеве громадянство, и тільки така література має вагу й вартість для місцевого громадянства. Для українськоі аристократиі великоруська література підставляє типи своєі, по більшій частці столичнёї аристократиі. Українське панство не впізнає себе в тих типах и не покращає й не погіршає од того.

Українське панство складається не з однакових елємептів. Під Кавказом, на Кубані в землі чорноморського війська, ми маємо панів воєнних: козацьких генералів та козацьку старшину. В східній Україні, до Дніпра и в полуденній—в Катеринославській, Тавридській та Херсонський губернії — ми маємо панів українських, потомків давнёї козацькоі старшини. В західній Україні до самих Карпат — пани так само потомки козаків та бояр, але сполячені и покатоличені, що вважають себе за Поляків и тягнуть до Польщі. За Карпатами, на хвості, нам прикинула история ще шмат ма-

Digitized by Google

дарського панства. Що варта великоруська панська література для таких наших панів, що тягнуть в противні боки и далеко не однакові ні побутом, ні язиком, ні вірою?

Козацька чорноморська аристократия мав свій оригінальний побут, як и донська та уральська. Вона й тепер трохи похожа на запороську старшину, хоч далеко в мякших формах: вона українська, национальна, воєнна и разом хліборобна, не держала під собою крепаків, стоіть ближче до простих козаків, ніж полтавські пани до мужиків; вона степова, простіща и демократичніща, коли з неі появився український письменник, генерал Кухаренко, чого ми не можемо вже ждати од полтавських та харківських генералів. Який интерес для такоі воєнноі аристократиі в тих Лаврецьких, в тих варварах Павловках? Чи впізнають вони себе в тих типах хоч на макове зерно? Чи стануть вони од того кращими? Чи дасть та великоруська література для козацькоі старшини яку небудь национальну чи суспільну идею? Ми думаємо, що ні. Нова літературна школа потрібує, щоб для козаків були обмалёвані такиж самі козаки, а не хтось инчий, щоб вони побачили в книжках таки себе, свій живий образ, з ёго вартостю й недостачею, и тільки по такій літературі вони можуть рости и розвиватись. Тільки одні сатири Щедрина можуть впливати на іх, и то одкидним, а не покладним (позитивним) боком, бо в іх можна побачити темний бік петербурського панства з ёго темними нікчемними тенденциями. Головні великоруські панські письменники, як Толстой, Гончаров (навіть с своім Обломовим) для іх незрозуміла и непотрібна річ, бо в іх навіть небуло крепаків — Захарів, на котрих спинах Обломов міг спочивати й спокійно спати. Український письменник с того краю И. Подушка зачепив в своєму Починкови козацьку старшину, але дуже легенько, а це було ёго діло описати іі добре, іі побут, іі відносини до простого козацтва, натякнути ій про іі историчну минувшість, про іі национальне завдання, так як він проживає в Кубанській області и певно знає іі добре.

Друга найбільша частка українськоі аристократиі то наші пани східноі та полуденноі України. Толстой та Гончаров и для сеі аристократиі темна вода во облаціх воздушніх, окрім тих кількох фамілій українських князів, графів та генералів, що поселились на завше в Петербурзі, пропали для українськоі национальности и стали ретроградами ташкенськоі школи; ці ще будуть смакувати над Толстим та Гончаровим и хвалити іх, хоч од того вони не стануть кращими ні на одну волосину. Ті наші пани, що сидять по селах та по хуторах, не здобріють ні князями Балконськими, ні графами Ростовими Толстого, ні навіть римлянками та єрусалимськими жонами над Волгою—Гончарова вже тим, що ті типи не освічені ніякою прогресивною идеєю, або освічені ретроградним катковським идеалом, не мають жадноі ваги и для московськоі аристократиі. Для українських панів більше годяться типи Тургенева в „Дворянскому гнѣздѣ“, де він описує своє вивихнуте панство. Вивихнутість він знаходить в лінивстві, в зверхній негрунтовній просвіті, в обизянячому передражнюванню заграничноі аристо-

Digitized by Google

краиі — в англоманстві та в самодурській идеі виховання — в якомусь спартанстві. Українське панство так само вивихнуте, але по своєму. Лінивство, роскидання грошей за границею — це загальна недостача багатого панства, що живе на народні гроші, на народню працю, не знає ніякого клопоту, ніякої праці. Українське панство неможна назвати вивихнутим, що до просвіти. Воно лучче просвічене, ніж великоруське. Звернімо увагу хоч на те, що херсонська чи полтавська губернія пренумерує по 240 примірників „Вѣстника Европы“ та „Русской Старины,“ а щиро великоруські губернії ярославська, владимирська тільки по 45 прим., а такі дорогі журнали пренумирує більше панство, ніж середня верства. Наше дворянство не обизянствує, не грається в англоманію та в спартаньство, за те воно вивихнуте в других відносинах, далеко поважніщих, в националних: воно дурієь, хоч-не-хоч, од кацапоманії. Ця вивихнутість далеко шкодливіща для краю ніж якась великоруська англоманія: вона одтягла в Україні літературні таланти, вкрала в нас Гоголя, задержала розвиття української літератури — (це все одно, що задержала прогрес), одрізнила дуже далеко українське панство од народа, вбила в ёму український патриотизм, зробила ёго безособистим и апатичним в політичних стосунках, — словом сказати, зробила з ёго ні рибу, ні мясо, ні Богові свічку, ні чортові кочергу.

Чи може ж великоруська література направити таких калік з вивихнутими руками й ногами? Ні! Вона ще гірше повикручує ім руки й ноги, на віки покалічить в национальних, політичних та социяльних відносинах, и наробить багато клопоту Україні. Для українського панства треба підставляти таке літературне дзеркало, в котрому б воно побачило свій запалий ніс, свої поіджені раком губи, щоб воно побачило ліки своіх ран, побачило окрім того ступінь свого розвиття, свою вдачу, свою недостачу, своє фалшиве прямування в национальних, політичних та суспільних відносинах, щоб воно перестало москвофільствувати, одкоснулось од московського и свого домашнёго ретроградства, и посвятило себе на службу Україні, українській национально-народній літературі, українському народові. Початки цёго ми вже примічаємо: українське дворянство дає українських письменників и потрохи виступає в опозиції петербурському міністерству просвіти, як було в Чернігові з земською учительською семинариєю, котру земство, заклавши на свої гроші, мусіло закрити с слёзами на очах, щоб одчепитись од петербурського міністерства, котре веліло земству тільки давати гроші и не сміти порядкувати в семинарії. В кінці минувшого року українське дворянство чесно виявило свій український дух в Харькові на юбілеї Квітки, разом с Харківською интелігенциєю та приїздними гістьми.

Горячі симпатиі до памяти шановного Квітки з усієї України, горячі промови в університеті и на поминальному обіді показали, що українство стає вже громадським фактом.... Були вже факти повертання української аристократиі и на национальну стежку: деякі пани вбіралисъ в український национальний костюм, носили вишивані со-

Digitized by Google

рочки, але разом с тим обходились з народом зовсім подавнёму, покрепацькому. Великоруська література знов не покаже нам в художніх типах и таких людей, бо то не її пряме завдання. Це діло може зробити тільки українська література.

Ще менче годиться великоруська панська література для панів західнёї й галицькоі України, для білоі Русі та для закарпатськоі чи мадярськоі, для тих панів, потомків давніх українських князів, бояр та козаків, що тепер звуть себе Поляками, хоч у їх стілько щиро польськоі крові, як у дніпровій воді, для тих панів, що за Карпатами звуть себе Мадярами. Нашу сполячену аристократию ніяк неможна назвати ні легко просвіченою, ні зараженою англоманством та якимсь спартанством, але вона звихнута и дуже звихнута. Наша православна аристократия звихнулась на один бік, а католицька на другий. Трудно знайти на землі страшніщих калік, як наші католицькі пани, окрім хіба сербських та болгарських потурнаків — бегів та чорбаджів. В їх не то що звихнуті руки й ноги, в їх зовсім звихнулась голова, перекрутилась лицем назад, а пяти обернулись наперед... И ці каліки розсипались по Україні та Білій Русі, блукають, як приблуди на чужині, між українським народом, горді своім каліцтвом, ще й других запевняють, що їх каліцтво — то сама здорова нормальність, ще й других хотять поробити такими каліками, як вони самі. Потомки українського панства вони тепер мають себе за Поляків чистоі крові, тягнуться до Варшави, до Польщі, нехтують українською национальностю, українським народом, визискують ёго, як всяке чуже племя, що всунулось між инчий народ, як жиди, бо в душі вони чують, що не вони хазяіни на Україні, що Україна для їх чужина, не більше, як добра дійна корова, що не тепер то в четвер їх панування на Україні минеться. Замість того, щоб зливатись з українським народом, вертатись до українськоі национальности, прикладати руки до праці для просвіти українського народа, для розвиття українськоі просвіти й літератури, сполячені пани с фанатизмом марять фантазиею про польські границі по Дніпро, по Двину або й до Азова, — читають обскурантні варшавські польські журнальчики и не зробили ні одного ступіня до українськоі идеі, до українськоі национальности, за дуже малими виімками, як напр. Тимко Падура, Діон. Баньковський, Готфред Оссовський, що писали по український, та два с теперішнёі молодіжи, вищоі просвіти.... Що варта для таких паразитів великоруська панська література? Чого варта для їх и варшавська польска журналістика? Ні та, ні друга не наведе наших сполячених та змадярених панів на правдиву стежку, не покаже ім, як у дзеркалі, що вони за люде, яка їх недостача, яка фальш и страшна фальш в прямуванню наших волинських, подільських, галицьких, мінських й инчих бегів та чорбаджів. Для цих панів треба такоі літератури, щоб обмалювала їх такими, які вони в натурі, обмалювала їх тенденціі паразитизма национального політичного та соціяльного між українським народом; щоб обмалювала їх без жалю, без помилування, бо тільки в такому дзеркалі вони можуть побачити, що в їх перекривлене лице, перекручене

Digitized by Google

не до сонця а до темряви. Це може зробити тільки українська література з її національними та соціяльними напрямками; цёго не може ніколи зробити польська клерикальна та панська література, неможе зробити и сам пан Крашевський, як він не зробив того своіми „Synami świata“, тими ідіотами волинськими, з їх гербами, з їх панським висохлим мозком.

Подивимось тепер на самий новіщий виділ великоруськоі літератури, національнонародній.

Тепер великоруські письменники потрапили на саму кращу, саму нормальну літературну стежку, національно-народню. До таких літераторів належать: драматург Островський, епико-лірик Некрасов, белєтристи два Устенські, Рєшетніков, Патєхін—де котрими своіми повістями, та с старіщих—Кольцов. Всі ці літератори далеко не однакової сили таланту, неоднакової вартости. Вони стали в своіх творах на грунті принципів национально-народнёі літератури: пишуть таким язиком, яким говорять великоруські купці, міщани, мужики. Лірики перестали писати віршами Пушкина та Лермонтова, похожими на европейські вірші, и взяли собі за взорець вірші народнёі великоруськоі пісні, вірші без ритму, білі, обсипали іх епічними та ліричними формами, взятими з народніх пісень. В іх творах виявився потроху и национальний великоруський дух, характер народнёі поезиі и самого народа. Ця література на Великій Русі стала зовсім на добрій правдивій дорозі и сподобалась великоруському громадянству. Критика признала іі доброю и похвалила іі навіть більше ніж вона заслугує по іі естетичним прикметам; бо сама критика дала себе підкупити націоналізмом. Ця література пішла й на Україну. Українське громадянство по неволі не маючи своєі широко рвзвитоі літератури, читало іі, хоч не завсіди милувалось нею. Декому вона навіть не подобалась; але, як каже приказка: „дарованому коневі в зуби не дивляться“. Так було и з українським громадянством.

Комедиі Островського грали и тепер подекуди грають на українських сценах. В Москві та в великоруських городах ёго драми мають великий вплив, великий интерес. Подивимось, про що нам росказують комедиі Островського.

Островський, в своіх комедиях, обмалёвує жизнь специяльно московську, жизнь московського купецтва, простого, ледви письменного, але дуже багатого. Як читаєш ёго комедиі під ряд у книжці, то вони здаються такими похожими одна на другу, що в памяті востаються тільки типи першоі прочитаноі комедиі. Це виходить од того, що всі сливе комедиі тільки варіянти одноі, двох. В комедиях Островський описує сімю московського купецтва: батька, матір, сина, дочку и т. д. Ми обмалюємо типи найкращих ёго комедий: „Свои люди — сочтемся“, та „Бѣдность не порокъ“.

В комедиі „Свои люди — сочтемся“ головнъ дієва особа — московський дуже богатий купець — банкрот Самсон Силич Большов; це тип московського купця — самодура, для котрого нема ніяких законів на світі. Він чоловік непросвічений, темний, як мужик, в сімъі такий деспот, про якого Славянщина й Україна на-

Digitized by Google

віть не чула. Єго воля в сімьі — закон для всіх; одинаково для жінки, дітей, як и для куховарки, приказчика в крамниці и малих хлопців, що замітають магазини. Свою жінку Большов зве в вічі старою відьмою; про свою дочку Ліпочку він каже: „моє дѣтіще, хачу съ кашой ѣмъ; хачу масло пахтаю.“ В сімьі він тільки приказує: „на чтожъ я и Отецъ когда не приказывать!“ каже він. Вся сімя дрижить перед ним од страху и тільки тоді легче дише и чує себе за людей, як батька нема дома. Такий самий Торцов в комедиі „Бѣдность не порокъ“. Про Торцова ёго жінка каже, що він: крутъ, гордъ и разсудка не имѣетъ.“ Про свою дочку Торцовъ говорить: „я отродясь никому не кланялся: за кого вздумается, за того и отдамъ замужъ! Вотъ за Митьку (прикащика) отдамъ!“ Ці самодури не люблять науки, не дозволяють своім дітям вчитись читати, мають книжки за нісенітницю, театр за „бѣсовское навожденіе“. Моральність Большова й Торцова дуже темна. Це якісь шарлатани, похожі на наших жидів. „Отчего не надуть (піддурити) пріятеля, коли рука подойдетъ? Ничего, можно!“ каже самодур Пузатов в комедиі „Семейная картина“. Купець Большов не платить довгів не тим, що не має грошей, а тим, що... „не хочется!“ (лист. 54) „Не платить лучше; только напусти Богъ смѣлости!“ каже він. Він просто навмисне обдурює й обдирає чесних людей: „чѣмъ другимъ красть такъ лучше я украду“ (лист 57 — 63) — це такий моральний закон власности Большова. Самодури дуже релігійні, але по московський, вони тільки постять, тоб-то ідять дуже дорогу рибу, а не мясо, и сповняють зверхні обряди релігіі, цілують чудовну Иверську икону Богородиці, а Бога зовсім не бояться. „Коли платить по 25, такъ пристойнѣе совсѣмъ не платить....., а тамъ послѣ суди Владико на второмъ пришествіи“ (лист 62) каже Большов. Він тільки боіться, щоб ёго в Сібір не послали. а про Бога й людей ёму байдуже, не вважаючи на ёго релігійність. Вся просвіта Торцова в тому, що замість дѣвки, за столом ёму служить фыцыянтъ в нитяних рукавичках, а він пє, не як инчі „по необразованію своему наливки тамъ, вишневки разныя...., а не понимаютъ они того, что на это есть шампанское!“ А разом с тим яка чортяча гордість! „Ты мнѣ скажи, что я за человѣкъ? Могутъ ли меня здѣсь сцѣнить?“ каже Торцов свому приятелеві.

Жінки тих самодурів рабині, як турецькі гаремниці: дочки й сини — це нещасні люде, котрих вони женять й видають заміж, за кого хотять. „Мое слово — законъ! Молчать! Кто смѣетъ со мной розговаривать! Настасья, кто я? Настасья, смѣетъ меня кто обидѣть?“ питає купець самодур Тит Титич у своєі жінки; а вона ёму одказує, як рабиня: „никто, батюшка, Китъ Китичъ, не смѣетъ васъ обидѣть. Вы сами всякаго обидите.“ Тупне він ногою, всі домашні ёму в ноги, а то бѣда (лист 156) „хочу казню, хочу милую: на все моя воля!“ кричить самодур Торцов. Сімя не сміє протестувати проти батько самодура. Дочки іх йдуть заміж, за кого звелить батько. Любов Гордѣевна, дочка Торцова, каже до свого коханка: „изъ воли родительской мнѣ выходить не должно. На то

Digitized by Google

есть воля батюшкина, чтобы пила я замужъ. Должна я ему покориться, такая наша доля дѣвичья. Такъ, знать, тому и быть должно, такъ ужъ оно заведено из стари.“ Сини покоряються своїм батькам, а стануть самі батьками, будуть такі самі самодури, як їх тятеньки.

Такі то московські самодури — буржуа. Це ті багаті міщане та купці, деспоти, горді самохвали, що обдирають чесних людей, а в компаніи з образованими, роскидають гроші пригорщами, купаються в шампанському в трахтирах, а потім бють дорогі дзеркала стільцями, бють дорогу посуду — и платять. „Ндраву моему не препятствуй!“ це їх московський девіз.

Островський, описавши своїх самодурів, показав себе чесним великоруським горожанином и має великий вплив на своїх земляків. Самодури впізнали себе в ёго художніх типах и засоромились. Але яку вартість може мати Островський для України? Ми сміливо кажемо — ніякої. Він описує міщанську та купецьку жизнь; натурально, що ёго комедиї повинні б призначатись для наших міщан та купців. Чи впізнають вони себе в тих типах самодурів Островського? Чи стануть вони луччі? Чи розіве їх Островський? Ми кажемо — ні!

Українське міщанство ні кришки непохоже на великоруське. Островського типи глубоко национальні й народні великоруські. Язик ёго героїв щиро народній великоруський. Він дуже гарний для Великої Русі, и тим менче він зрозумілий для нас, дальший од нашого народнёго язика. Міщанська та купецька великоруська сімя ще зовсім народня; а в народній великоруській сімъї батько цар, а ёго жінка, сини, дочки, невістки, онуки — то ёго піддані, ёго крепаки. Часом по 30 по 40 душ живе в одній великоруській сімъї и всі покоряються батькові, роблять діло по ёго приказу. Всі вони без волі, без права, як раби. Звідтіль виходить той страшний сімяний деспотизм у міщан в Москві. Їх релігійність так само национальна великоруська, як у старообрядців, чи роскольників: вона вся основана на обряді, на букві, на зверхности, вона не має в собі нічого морального. Каже ж великоруська приказка: „мужик, перекрестится, а потомъ зарѣжетъ“. Од того страшного деспотизма виходить те дике самодурство, той гніт, те звірство, чисто татарське, що проявляється у Великороссів, не в одних купцях. Треба пригадати, що виробляли губернатори та чиновники в Сібірі, що вони виробляють и тепер в Ташкенті та в Оренбурзі, треба пригадати, як один сібірський губернатор, Трескин знасилував при гостях в домі одного купця ёго жінку, зробив собі трон, став на ёму ногами и говорив рацию, що він в Сібірі — цар; другий губернатор в Сібірі привязував Поляків ногами до колодки и пускав с крутої гори; треба пригадати, як торік в Оренбурзі, смотритель тюрми бив переступників залізними ланцюгами на пляцу.... Це те самодурство, що й тепер душить на смерть Росию, бе свої країни, Україну, Польщу, Ліфляндию, Грузию, Бессарабию, як московський купець бе дорогі дзеркала....

Українське міщанство та купецтво ані кришки не похоже

Digitized by Google

на Островського типи. Наш купець або міщанин, подивившись на сцені на комедиї Островського, тільки здвигне плечима та скаже: „Господи! які чудні люде є десь на світі! батько дуріе, як скажений, а жінка, сини, й дочки мовчать та тільки кланяються ёму.“ Міщанська й купецька сімя на Україні склалася на принципах національних, народніх; в нас дуже розвита особість. Жінка й діти слухають батька тільки розумного и не знесуть ніякого самодурства. Якби український міщанин або купець задумав витворяти такі паскудства, як Большов або Кит Китич, то енергічна жінка грызлась би з ним по половині и таки б поставила на своёму, а сини тягали б такого скаженого батька за чуприну. Що ж путнёго винесе с театру наша буржуазия, подивившись на комедиї Островського? Хіба те, що чоловік повинен дуріти в хаті на всі застави, а жінка й діти повинні ёму кланятись у ноги.... Островський може мати на Україні вплив тільки одкидний (негативний), а покладного (позитивного) неможе мати ніякого.

Українська буржуазия має далеко мякші норови, ніж великоруська. Україна старіща од Московщини и дуже давно прийняла в себе цивилізуючий вплив Византиї й Европи через Польщу. Пригадаймо, що в X та IX віці князь киівський Ярослав I. був ученний чоловік, перекладав книжки з грецького, закладав школи, бібліотеки. Єго син Всеволод, князь Переяславський знав пять язиків, а ёго Володимир Мономах черніговський та великий князь киівський зоставив літературні твори. Їх просвіта не могла не розвити кругом себе світа на дружину, на городян в Киіві, Чернігові, в Переяславі..... Самосуд за часів Польщі та Гетьманщини підіймав духа нашої буржуазиі и розвивав право особости. Релігія нашого міщанства як и народа глубше ввійшла в норови, не зачепилась тільки на обрядах, а ввійшла в дух. Про самодурство, похоже на московське, нігде не чуть на Україні між міщанством та мужиками, бо українська сімя закладена на инчій основі. Наша мяса народня, сільська та мійська, безперечно вище од великоруської, мякіща норовами, глубша в моралі, з вищим розумінням прав особости. Наше міщанство, правда, богомольне, але воно поважає науку. Киівські міщане не знають, де посадити, чим приймати „скубента“ або семинариста. Давна Киівська академия зоставила на ёму свої сліди, свій просвічуючий вплив. Ні купець ні міщанин в Киіві, Полтаві чи Харкові не буде виривати з рук у своіх дітей книжки. Комедиї Островського зовсім не при їх писані, бо вони написані не про їх. Тим то в наших провинціяльних театрах на комедиях Островського бував мало публіки. Ми памятаємо, як в одному губернському городі грали на сцені „Грозу“ Островського. Театр був більше, як на половину порожній и як почав син прощатись з матірю, ідучи в дорогу, як почав кланятись ій в ноги, публіка засміялась, замість того, щоб розжалобитись.... Я розумів публіку, бо жизнь приставлялась на сцені якась чужа, якась трохи и чудна й дика. В Киіві публіка, правда, сповняє театр, як дають комедиї Островського, але... Київ трохи вже вивихнутий, як и Львів. Нам треба свого Островського.

Digitized by Google

Великоруський критик п. Скабіневський, говорячи про те, що Ревізор Гоголя не вдався на париській сцені (Отечест. Запис. 1877 р.), назвав типи Гоголя та Островського монстрами.. Вони и справді монстри-дивовища и для України и для Славянщини.

Белетрист Глєб Успенський писав коротенькі оповідання з народнёго та міщанського побуту. Єго коротенькі оповідання не більше, як копіі з життя, а не художні твори. Обидва Успенські, як и инчі декотрі найновіщі великоруські белетристи, писали під впливом ультрареальної школи, котру пропагував молодий критик Пісарев и редакция давнёго журнала „Современника.“ Та школа довела идею реалізма в літературі до абсурда, одкидала штучність, сміялась над поезиею и проповідувала, що чоботи вище од Шекспира. Вона рекомендувала поетам не вносити в свої твори нічого художнёго, нічого субєктивного, а малювати природу, як вона є. А так, як природа дає сирий материял життя, де, як у неховяйській коморі, все переміщано: й пашня, й мішки, мед и діжки, піря й полова, то є такої теориі виплодились и великоруські твори, правдиві копіі невпорядкованого людського життя, в котрих, як на улиці, виходять и бродять всякі люде, а між людьми товар, а між товаром свині й кури. Достоту такі вийшли твори великоруських ультрареалістів. Г. Успенський описує напр. майстра пістолєтів Прохора Парфіріча в цілому ряді повісток, але через ті повістки переходить той тип, як біла нитка. Успенський закидав свої повістки всяким людом „Растеряевой улицы“, и челядниками и якимись удавами семинаристами, и звозчиками. Чи йде по улиці, пяний, чи челядники, чи якась дівчина, чи товаряка, Успенський все бгав в свої оповідання без усякого порядку и начиняв ними свої повістки. Вийшло щось дуже чудне. Українцеві, с художнім естетичним чуттям, зовсім противна така естетична теория и ії результати.

Подивимось, яку жизнь описує Успенський.

Перед нами улиця в якомусь містечку чи повітовому городі, певно Тульськоі губерніі, на котрій живе не то міщанин, не то мужик, майстер пістолєтів, Прохор Парфіріч. Прохор незаконний син поліцейського урядника, та ёго наймички Глафіри. Урядник оддає Прохора в челядники до майстра, проганяє Глафіру, а собі бере нову хозяюшку, якусь дворянку. Прохор вчився в майстра, набрався всякого лиха, вивчився пянствувати та красти. Єго били, але й він не спускав и раз трохи не задушив за горло одного свого приятеля челядника. Прохор виріс, а в той час помер поліцейський урядник. Він зараз прийшов в ёго дім и почав роспоряжатись, як господар. В ночі, в той час, як дяк читав над покійником псалтир, Лизавета, остання коханка покійника, почала викрадати с хати якісь здорові позавязувані узли. Прохор стеріг Лизавету и впіймав ії на дворі з узлами, витрусив узли и наробив крику. „Як? красти тоді, як мертвий в хаті? Ні, не попущу! Господи! в неі Бога нема в серці,“ кричить Прохор, а сам, напоівши дяка, як усі поснули, почав витаскувати с хати всяке добро та ховати то в возівні, то десь за городами в своєі мами...

Digitized by Google

Покійник одписав Прохорові кільки сотень карбованців. Він найняв кватиру в одної баби, а потім злигався з якимсь „Я р ы г о ю“ урядником, ходив тишком-нишком в канцелярию и діло кінчилось тим, що бабину хату записали на имя Прохора. Баба, ні с сего, ні с того, довідалась, що ії хата вже не ії, а Прохорова, хоч вона не брала од ёго й копійки.... Прохор переходить вже в с в о ю хату з матірю, наймає собі челядника и стає майстром. Нещасний челядник аж стогне од роботи, а Прохор промишляє то там, то сям, стягає в свої скрині в заставу камізельки, сурдути и всяку всячину и помаленьку багатіє. В Прохора був ще менчий брат од того ж урядника. Він приходить до Прохора в хату и просить одділити ёму частку спадків, частку грошей. Прохор випихає ёго с хати без церемонії, випихає й бабу и проказує: „Боже, благодарю тя!“ Прохор тепер зовсім хозяін. Стягаючи в свої скрині всяке добро, Прохор навідується до чужих жінок, хоч не дає ім гостинців ні на копійку, за те сам промишляє тим, що підсовує дівчат для багатого фабриканта, за що фабрикант платить ёму, ще й бере на продаж ёго пістолєти.... Прийшов час Прохорові одружитись. Він іде в якесь село на храм, куди сходилось дуже багато народа й молодіжи більше погуляти, ніж молитись. Коло церкви стає базар: скрізь ходять фабрицькі панни й кавалєри. Вся юрба молодіжи на ніч росходиться спати в возівні та в сінники. Прохор підліз в ночі до однієї дівчини и довідався од неї, що вона живе з якимсь офіцером, що офіцер хоче ії покинути и готовий дати півтори тисяча карбованців тому, хто ії посватає. Прохорові тільки того й треба: він спить-не спить у ночі и другого дня біжить у село до офіцера с своєю дівчиною и сватає ії, але с такою умовою, щоб офіцер заплатив ёму гроші перед вінчанням. Офіцер згодився и Прохор оженився.... взявши гроші перед вінцем.

Чи годиться для Украіни цей тип Прохора Парфіріча, тип майстра крамаря, нечесного, хитрого, облесливого, злодійкуватого, наглого, готового ограбити рідного брата, готового для грошей оженитись з якоюсь наложницею офіцера? Ми скажемо—не годиться, бо на Украіні нема таких людей. Украінські дрібні крамарі далеко чесніщі ніж великі та багаті купці. Сам Аксаков, побувавши на ярмарках в Черніговщині, ставить паралєль між крамарем украінським и московським и знаходить, що украінський крамарь ніколи не запросить за крам зайвого, а скаже свою ціну и вже не спустить ні на шаг, ще й говорити не схоче, тоді як рядом з ним кацап залупить в трое и буде торгуватись, як жид, щоб обдурити покупця та більше з ёго злупити. „Нравы Растеряевой улицы“ дуже дикі, дуже низькі в моралі, дуже шарлятанські, щоб вони годились для наших міщан та дрібних крамарів. Прохор Парфіріч — це великоруський к у л а к, тільки з дрібних, той кулак, що дає гроші за застави, обдирає міщан та мужиків, кривдить, де може скривдити, не пожалує батька й матері для користі, а опісля переіжджає с села в город, заводить багаті крамниці наживає часом сотні тисяч и стає банкером. Це великоруський жид, бо там жидів нема и на іх місце знайшлись православні жиди. На Украіні ролю Прохора Парфіріча грають правдиві жиди с пей-

Digitized by Google

сами. И справді напишіть в повістях Успенського замість Прохора Парфіріча Мошко або Шумель и вийде повість з жидівського побуту на Україні або в Польщі. Прохор це правдивий Мошко фактор, мишурис, з ёго ролею служити багатим панам, що до гарного пола, з ёго здирством, с користю, з любовю до грошей, тільки Мошко все такий не ожениться с такою дівчиною, як Прохор Парфіріч, хоч би й за півтори тисячі карбованців. Як би повість про цего Прохора переложити на жидівський жаргон и пустити між наших жидів, то вона б багато добра зробила для іх, бо наші жидки впізнали б в тому дзеркалі самих себе. Прохор це така людина, що сам кляузник писар, котрого він підкупив написати папір, щоб одняти хату в баби, здивувався, и каже до ёго: „однако, извините меня... какъ вы молоды и такая у васъ в душѣ подлость! такая низость!“ Прохор одказує ёму: „А я такъ думаю, надо бы мнѣ Бога благодарить.“ Норови наших міщан далеко кращі, мякші, ніж „Нравы Растеряевой улицы.“ Прохор Парфіріч це такий монстр, як и московські самодури-купці в комедиях Островського. В V. гл. „Нравовъ Растеряевой улицы“ Успенський описує одного сироту, Аліфана, котрого держить в себе міщанин Котельніков и посилає ёго розносити крам по улицях. Аліфан вивчився читати, и ёму родич купив книжку: „Капитанъ Кукъ“. Хлопчик розносить крам по хатах, росказує, а часом и читає бабам Кука. Вся улиця продражнила хлопця Куком. Міщанки знущаються над ним и ёго Куком и звуть хлопця полоумним. „Батюшки! умру, умру спасите!“ кричали міщане, піднімаючи на сміх хлопця, як той починав ім читати про плавання Кука по морях... На Україні не тільки міщане, але й сільські баби поважають книжку, часто просять письменних читати ім книжки и слухають з великою охотою. Для України „Растеряева улиця“ здається заселяна якимись монстрами. Успенські не піднімуть в гору наших „Растерявых“ улиць и не принесуть для іх ніякої користі.

А от, рядом с Прохором Парфірічом ще страшніщого монстра описує Г. Успенський. „Мѣдниковъ“ вигнаний с семинарії, пішов в архиерейські півчі. В ёго здоровий бас, він читає, чи викрикує в церкві апостола дуже страшним голосом. Народ полюбив ёго, бо в Московщині (Великоросії) и в самій Москві питання про діякона, це питання громадське, трохи не політичне. Народ заливає Мѣднікова горілкою и він зовсім спився с путя. Ёму зрадила одна ёго коханка; він поставив в гаю за кущами пять чоловік з різками, заманив ії в той гай; пять чоловік схопили дівчину, повалили на землю, вибили різками. В своій хаті Мѣдніков бє вікна, бє посуду, ламає рами, бє в лице наймичок, видурює гроші в якоісь багатої старої пані, що закохалась в ёму, и за ті гроші пє десь за городом в мужиків, валяється в шинках в одній сорочці. Оженившись, він убиває свою жінку на смерть.

Цей монстр нагадує типи Помяловського в ёго „Очерках великоруської бурси“ чи духовної школи. Ми роспитували на Україні про свої бурси, и нам компетентні люде говорили, що в українських бурсах нема таких страшних типів. Між ними є пяниці, але

Digitized by Google

таких звірів, як Медніков, Тавля — нема в нас. Середня громадська верства на Україні вище стоїть од великоруської. Вона має мякші норови, огладжені давнёю византийською та польско-европейською цивілізациею. Островського та Успенського твори не піднімуть її в гору, а ми просто скажемо, принизять її. Читайте ви дикі книжки тільки про злодіїв, та розбійників, та пяниць, то потроху й самі наберетесь поганого духа, оговтаєтесь с тими людьми в книжках, як привикаєте до їх в жизні, а ще тим більше, як така література не дає й не показує вам идеалів... Перенесіть турецьку або японську літературу на Україну, в Польщу, в Италію, забороніть там місцеву літературу и присилуйте всіх читати тільки про звірство турецьке, про турецькі та японські норови и ви помаленьку принизите громадянство. А Росия робить з нами такий переступ, забороняючи нам розвивати свою літературу, описувати своє громадянство, щоб підняти ёго розвиття в гору, и накидаючи нам свою літературу, про котру можна сказати: „сіе море пространное, въ немъ же гади малыя и великія, имъ же нѣсть числа“... Великоруська література місцева — своя домашня; вона має велику вагу для Великоросиі, а для Украіни вона має вартість одкидну, а не покладну, — а це невелика її роля, чи буде вона в нас, чи й зовсім її не буде. „Въ безобразіяхъ Мѣдникова были всѣ атрибуты, обставляющіе погибель русскаго человѣка: и кровь, и водка, розбитая голова и розбитый полуштофъ“ и т. п. (лист. 116) каже Успенський; од таких атрибутів в літературних типах ми навряд, чи покращаємо.

Найновіща национально-народня школа великоруських реалістів ще менче годиться для Украіни, тим що вони пишуть зовсім народнім язиком, яким говорять великоруські міщане та мужики. Для Великороссиі це дуже добре, це ім подобається, а для нас— не дуже, бо їх народній язик для нас зовсім незрозумілий. Ёго красу ми мало тямимо. Нам хочеться читати книжки, написані украінським народнім язиком, котрого красу ми розуміємо. Народній великоруський язик однаково для нас мертвий, книжний язик, бо ми не чули, як там на півночі говорять міщане та мужики.

Так само не годиться для Украіни и школа народніх великоруських письменників, як Некрасов, Рѣшетніков, Н. Успенський.

Некрасов, недавно померший, писав віршами. По формі віршів, по ліричних та епічних формах поезиі, він зовсім народній поет. Ёго вірші зовсім такі, як в народніх великоруських піснях, вони білі, без ритмів и нам здаються більше прозою, ніж віршами. Ёго поетичні вирази, епічні й ліричні часом цілком взяті з народніх пісень, як н. пр.

Спится мнѣ младенькой, дремлется,
Клонитъ голову на подушечку,
Сверокъ — батюшка по сѣничкамъ похаживаетъ
Сердитый по новымъ погуливаетъ.
Стучитъ, гремитъ, стучитъ, гремитъ,
Снохѣ спать не даетъ (ч. 3. л. 105).

. . . . . .

Digitized by Google

Але це тільки по формі, а по вмістові своєї поезиї Некрасов тільки до половини народній поет. Декотрі ёго твори зовсім народні, як „Морозъ красный носъ“ або „Власъ“; инчі тільки національні, мають вміст с панського життя, як „Недавнее время“, „Русскія женщины“; инчі написані тільки ради народа а не для народа, як н. пр. „Кому на Руси жить хорошо.“ Але, сказати в загалі, Некрасов мало написав для народа, хоч звав свою музу — музою горя и печали, конечне народнёю. Він сам каже про себе:

Я дворянскому нашему роду
Блеска лирой моей не стяжалъ,
Я настолько же чуждымъ народу
Умираю, какъ жить началъ.

Талант Некрасова не високий, далеко низчий од Шевченкового, Пушкінового, навіть Лермонтова; ёго вірші важкі, дубові, про що говорила и великоруська критика, але він притяг до себе велику симпатию громадянства своєю народностю в поезиї и тим, що вступався за народ в часи крепацтва и „временно обязанного“ становища селян, — и затвердив в великоруській літературі народність та поезию великоруської народнёї пісні. Не вважаючи на ёго велику вартість в великоруській літературі, для нас Некрасов немає такої ваги; в паралелі з ним ми давно маємо Шевченка, далеко вищого од ёго талантом и зовсім народнёго поета. Шевченко вніс в свою поезию форму віршів української народнёї пісні, кращу од великоруської, с чудовими дзвінкими ритмами, с пишними ліричними та епічними формами, з горячим полуденним кольоритом.. Порівнаймо вірші Шевченка з віршами Некрасова и ми побачимо, яка велика одміна між народніми великоруськими та українськими віршами:

Єсть на світі доля,
А хто ії знає?
Єсть на світі воля,
А хто ії має?
Єсть люде на світі,
Сріблом злотом сяють,
Здається, панують,
А долі немають...

. . . . . .

Зажгло грозою дерево,
А было соловыное
На деревѣ гнѣздо.
Горитъ и стонетъ дерево,
Горятъ и стонутъ птенчички
„Ой матушка! гдѣ ты? (ч. 3. г. IV)

Нам Українцям вірші Некрасова здаються просто прозою и нехай нам вибачить великоруська народня муза! вона нам не подобається. П. Костомарів каже, що великоруська пісня Українцеві довго не подобається, але в неї є поезия. Ми скажемо те саме: великоруська пісня має мало поетичного, мало идеального, нагадує прозу и має поетичні форми якісь дуже оригінальні. Нам більше подобаються ненародні вірші Пушкіна та Лермонтова, ніж Некрасова, а Шевченкова муза переносить нас з землі на якесь дивне поетичне небо своєю високою поезиею, глубоким чуттям и фантазиею. Шевченкові твори мають ще ту перевагу, що вони всі глу-

Digitized by Google

боко народні навіть ті, де говориться про вищі вселюдські интереси, як Сон, Кавказ, Гус, Царі, Марія. Він умів все оглядіти зовсім народніми очима не вважаючи на идеі виступаючі з кружка народнёго світогляду, вмів на високі идеі глянути зовсім по мужичому, виявити іх в формах щиро мужичих, од чого всі ёго твори може читати й розуміти народ, чого не-можна сказати про твори Некрасова, н. пр. про ёго „Недавнее время", в котрому він описує московських та петербурських гультаів-панів зовсім не під народнім поглядом, про ёго „Русскихъ женщинъ," жінок, повстанців декабристів, и т. д. Більша половина творів Некрасова зовсім не годиться навіть для московського народа. Про український народ ми й не говоримо; він не зрозуміє навіть Некрасових творів, щиро народніх, бо вони дуже оригінальні по формі, а вміст іх має багато етнографічних одмін, национального характера щиро московського. Так н. пр. в творі „Морозъ красный носъ" для нашого мужика не буде здаватись великим горем, що вдова поіхала в ліс самотужки по дрова, хоч би й зараз після похорона чоловіка: це здалось би для українського мужика роскошю, бо наші мужики ніколи не іздять в ліс по дрова, а топлять соломою, або кізяками. Український „Власъ" вже не надіне на себе залізних вериг, хоч и піде по селах просити на храм Божий. Окрім того, не вважаючи на дуже симпатичну идею й прихильне до народа прямування, Некрасова муза має в собі недостачу национальної великоруської поезиі, вона має недостачу широкої фантазиі и естетичности. Луччий твір Некрасова „Кому на Руси жить хорошо" збудований на фабулі дуже не фантастичній, неестетичній и навіть грубенькій.

Сім мужиків стрітились на роспутті й розговорились про те, кому найлучче жити на Русі, чи поміщикові, чи урядникові, чи попові, чи крамареві, чи міністрові, чи цареві, чи мужикові. Вже сонце зайшло, а вони йдуть, та йдуть, одійшли за трийцять верстов од села у ліс, та все змагались. В лісі вони роспалили багаття, достали горілки, випили, та знов давай змагатись, лаятись, а далі вчепились один другому в патли та в бороди та давай битись! На той час позлітались птиці, вилетіла галка, зозуля, вилетіли сім пугачів, вилетіла сова и почали крутитись над ними, а корова прийшла до багаття, витріщила на мужиків очі та давай ревати! Це зовсім похоже на комічну українську колядку, як: „пішли баби колядувати, наколядували кишок аж повний мішок; а баби бються, а кишки дмуться, а собаки брешуть, ой дай Боже!" Картина, як сім мужиків вчепились один другому в волосся и наробили галасу на ввесь ліс, а на іх ще до того реве корова, дуже не грациозна й груба, хоч идея твора дуже вдачна, не вважаючи на те, що автор нічого не написав про царя та про міністра... Сім мужиків ходять та скрізь роспитують; на дорозі спиняють попа, потім пана поміщика и випитують, чи добре ім жити на Русі. Пан злазить с карити, розстеляє килим и росказує ім про своє життя. Такі картини ні реальні, ні фантастичні.... в кожнім разі чудні й ненатуральні. Лучча и натуральніща в цій Некрасовій поемі частка „Матрена", в котрій селянка Матрена росказує мужикам про своє життя,

Digitized by Google

починаючи од дівоцтва росказує, як вона вийшла заміж, як вона жила в здоровій сімъі свекра, як вона пішла на поле жати, а її кохане дитя Дену зъіли свині, як вона побивалась за другим сином, як ёго брали в некрути... Але в паралелі с тією Матреною український народ має високі твори Шевченкові: Наймичку, Катерину, Причинну, котрі він и тепер читає с слёзами в очах.

Великоруську народню жизнь описували й прозаіки. Так описував народню жизнь Григорович та Тургенев в 40 роках теперішнёго віку. З найновіщих великоруських письменників описують народній побут Решетніков, Потехін, Н. Успенський.

Григорович написав 6 томів повістей з народнёго побуту П. Тургенев написав одну книжку: „Записки охотника". Повісті з народнёго побуту Григоровича й Тургенева писані не для народа, а ради народа, як и твори Некрасова. Ці повісті можна назвати национальними, але неможна сказати, щоб вони були народні; в їх трапляються типи, котрі можна назвати великоруськими, в котрих одбилась жизнь великоруських селян, але народности в тих типах мало. Герої Григоровича та Тургенева говорять не сільським московським язиком, в їх розмові ви не впізнаєте живої розмови великоруських селян, з її ідіотизмами, з її ліричними та епічними формами. Автори більше говорять од себе за своїх героів, и говорять літературним великоруським язиком. Григорович виводить жизнь своїх героів не щиронародню, а пригладжує її, напомаджує. В ёго все виходить гладенько, без колючок, так що жизнь великоруських селян виходить в ёго якась идилічна, гарна. В ёго навіть старці виходять якимись романтичними, трохи не джентельменами. Великоруські декотрі критики сказали про повісті Григоровича, що він описує не великоруських селян а якихсь червонокожих индийців, чи що, тільки не великоруських мужиків. Все суття ёго повістей в романтичності оповідання, в випадках, доволі цікавих для читання. Вони трохи похожі на повісті з американськоі жизні Купера та Майн-Рида, и по ёго повістях не можна судити про жизнь великоруських селян, бо ёго твори не реальні. Повісті Тургенева високо стоять з естетичного та художнёго погляду. Ёго типи, як н. пр. Хорь, Калінич, Півци, дуже живі, правдиві, з реального погляду, национальні, але не мають в собі народности. Вони правдиві більше з боку психичного и в їх розмові не чуємо правдивих великоруських селян. Ми не говоримо про освіченя идеєю типів Григоровича, там идеі нема ніякої. Ви не впізнаєте, що ті описані люде жили за часів страшного крепацтва, що вони терпіли од панів, од станових, од сільськоі власти, од холоду чи од голоду, як от буває в Некрасова.

Україна не може знайти ніякої користи для себе в творах Григоровича та в „Записках охотника" Тургенева. Українська народня література зъявилась раніще од великоруськоі. Вже в 20 роках теперішнёго віку вийшла в світ Наталка Полтавка та Москаль-Чарівник Котляревського, а після ёго писав свої повісти з народнёго життя Квітка, Шевченко, а далі Марко Вовчок. Ця народня українська література не тільки национальна, але й народня. Вона

Digitized by Google

обмалювала правдиві типи українських селян; дієві особи в повістях говорять щирим сільським язиком, яким и тепер говорять наші селяне. Ці твори блищать народнёю поезиею; в їх повно лірических та епічних форм народнёї устної української поезиї. Ці всі твори и тепер не втратили своєї сили, свого впливу на українське громадянство, бо вони дишуть жизню та правдою. Минуло пів сотки літ од часів Котляревського, а ёго Наталку Полтавку та Москаля Чарівника и тепер читають, и тепер грають на сцені й довго будуть читати та грати, бо в їх одбилася правдива национальна та народня жизнь українського села. Ви бачите, що Наталка, Терпилиха, Петро, Микола и т. д. живі люде, яких ви и тепер знайдете по селах. Окрім того українська народня література вище од великоруської и тим, що вона була освічена идеею, в одного письменника більше, в другого менче. Вже в Наталці Полтавці говориться про Возьного, сільського експлюататора, говориться про письменних пявок, що ссуть кров сільського народа. В Сердешній Оксанні Квітка критикує наглу солдаччину. Гулак Артемовський в своёму творі „Пан та Собака“ дуже рано зачепив суспільний мотив про відносини панів до мужиків, цей твір и тепер має силу, а Шевченко, та Марко Вовчок заговорили про страшне панщанне право. Українська література рано випередила великоруську в описуванню сільського побуту, в национальному, народнёму характері, в освічуванню народнёї жизні вищою гуманною идеею людського права. Була одна недостача в українській народній літературі: вона описувала тільки добрий світлий бік народнёго життя, не зачіпала ёго темного боку. Вона більше описувала ёго, як невинного терпільника, мученика, яко бідолаху й сіромаху, на котрого визвірилось усе, що стояло вище од ёго. Але цей мотив легко зрозуміти. Не треба забувати, що наша народня література появилась за часів панщини, коли народ терпів, як віл у ярмі, коли він не міг и не мав права виступити на сцену громадськоі діяльности самостійно, як частка громадянства. Письменники по дуже натуральній причині, прихиляли до ёго своє серце, жалували ёго и поминали недостачу й темні плями народнёї жизні. Тим то воно й вийшло так, що в творах письменників того часу бачимо усе якихсь світлих янголів в запасках та в свитках....

Між письменниками теперішнёї найновіщої школи на Великій Русі дуже мало таких, що виключно описують саме тілько життя сільського народа. Н. Успенський написав невеличку книжку коротеньких сценок з народнёго життя; Рѣшетніков видав двітри повісти, та Потєхін недавно помістив в „Вѣстнику Европы“ три повісті, з життя сільського та фабрицького. Окрім того в журналах подекуди трапляються повістки або більше ескізи народнёго и навіть старовірческого життя. Школа народніх великоруських письменників дуже омежована й слабенька... не зважаючи на те, ця найновіща школа стала на правдивому грунті в описуванню народнёго життя після знесіння панщини. Вона стала не тільки реальною та национальною, але й трошки народнёю. Ці письменники заговорили в своіх творах потроху язиком сільським, мужичим,

Digitized by Google

котрий дуже непохожий на літературний великоруський язик. Вони внесли в свої твори провинціялізми, народні ідіотизми, почали підроблюватись під мотиви народнёї поезиі, вносити ліричні та епічні поетичні форми устної народнёї поезиі, народнёго язика. Успенський, Рѣшетніков, Печерський вживають, замість літературних форм язика, народні на приклад: хоч замість (хоть), жисть (жизнь), покеда (покуда), съ розсудку сшибенъ (съумашедшій), сустерпѣть (вытерпѣть), ходчѣй (скорѣе), хлобыснуть (ударить), энтотъ (этотъ). Такими народніми словами сповняє свої етнографічні твори и Максимов. Це початок нового чисто народнёго прямування в великоруській літературі. Перегодя такі слова, такі мужичі вирази запанують в цілій літературі, як тільки вона пічне більше та більше демократизуватись. Журналам не сподобався такий язик нових народніх письменників; вони підняли проти їх гвалт, але це нічоге не поможе. Правда візьме своє.

Окрім народнёі форми й духу народнёі поезиі, нові народні великоруські письменники внесли в свої твори и правдивий вміст; вони почали описувати народ таким, який він в натурі, з усім ёго добродійством и лиходійством и з ёго недостачею, з добрим и злим боком ёго життя. Вони не потаіли ёго недобрих норовів, але при тому трошки освітили свої твори новими ідеями суспільними, на скільки можна освітити іх в Росиі. Вони натякнули на експлюатацию мужика кулаками, поліциєю, фабрикантами, панами и трошечки—духовенством. В творах цих письменників потрошка виявилась жизнь великоруських селян, іх сіміяна община, відносини голови сімъі до дітей та онуків, іх заробітки, іх промисли, іх фабрицька робота.

Чи годиться ж для Укуаіни ця школа народніх великоруських письменників? Чи принесе вона яку небудь розумову користь для українського громадянства, а найбільше для українського народа? Ми скажемо, що вона не маѳ цивілізуючої вартости для Украіни.

Як ми бачимо, великоруські поети, белѳтристи та етнографи мало звертали вваги на народню жизнь, мало писали про народ, а ще менче написали такого, що великоруський народ може читати й розуміти, як н. пр. есківи Н. Успенського або „Подлиповцы“ Рѣшетнікова. Другі, як Григорович або Тургенев та Некрасов, писали тільки ради народа, а не для народа. Але с того, що вже написано, ми можемо довідатись, що воно не годиться для Украіни.

Життя великоруського народа, навіть гадаючи по тому, що написано про ёго, дуже не похоже на жизнь українського народа. В повісті Григоровича „Рыбаки“ описана великоруська сімя над річкою Окою, в серединѣ Великоросиі. Сіміяний побут трохи зачепив и Потѣхін в повістях: „Около денегъ,“ „На міру,“ Писемський въ „Батькѣ“. С цих творів ми бачимо, що великоруська сімя склалася зовсім инакше, ніж українська. Вона складаѳться часом с сорока або й більше душ. Сини не діляться и остаються жити при батькові с своіми жінками, з дітьми. Вони живуть в надвірніх хатах и вся така здорова сімя покоряѳться батькові, одному голові,

Digitized by Google

одному хазяінові. В сімъі рибалки Глѣба Савинича живуть сини, котрим по сорок літ. Вони мають своіх дохожалих дітей и все таки вони в свого батька слуги, наймити, не мають права роспоряжатись грішми, одежею, худобою, своєю працею. Це діти — в сорок літ, бо ними батько командує, як малими хлопцями. Ніхто в сімъі не має своєі волі — всі раби; один голова — батько з нагайкою в руках. Жінка, невістки, це неначе б то й не люде. В великоруській сімъі панує страшний деспотизм батька. Там немає ще особистоі волі, волі кожноі людини, як чоловіка. Дохожалим синам Глѣба стало важко зносити батьківський деспотизм и вони, проти волі батька, одрізняються од ёго, щоб стати вольними хоч на старости літ... В економіі така общинна сімя може вигідніща, але вона давить право особости. Така сіміяна община чи задруга є ще в Сербіі, але вона там уже роспадається, бо сини, а більше того, невістки не можуть знести батьківського деспотизму. На Україні такоі сімъі вже нема: вона вже роспалась и вступила в другу фазу. На Україні тепер панує право особости: син зараз одрізняється и ставить собі хату. С творів великоруських письменників великоруський народ може дорозумітись до права особистоі волі, а для України ця річ вже зовсім непотрібня. Для нашого народа треба намалювати ёго сімю, розділяну й розбиту, з дуже широким принципом особистоі волі. Для України треба вже йти далі в повістях и показати нашому народові на можливу и неминучу третю фазу сімъі, а більше того общини освободних сімей: при волі кожноі особи, при іі широких правах показати, щоб сімъі знов скупились, згорнулись до купи, для економічноі вигоди, для громадських економічних интересів. Це завдання для наших белетристів та економістів, зовсім инче, ніж в Великоросіі, де приходиться або розбити сіміяну общину, або навчити людей розуму свого особистого людського права, без руйнування староі сіміяноі купи, що дуже трудно. Тим то показані нами великоруські твори не підходять під жизнь нашого народа. Він навіть не зрозумів такоі чудноі для ёго сімъі, де в 40 літ сини — вже сиві, повинні слухати батька, як малі діти. Ми вже не говоримо про снохачество (сноха— невістка) в великоруських сімях, де старий батько, в час одходу синів на заробітки, живе с своіми невістками. Це щось дуже дике для нас. В повісті Потєхіна „Около денегъ“ один фабрикант, випровадивши з дому сина в дорогу, іде с своєю невісткою в город, живе там з нею в гостинниці довгенько, купує для неі цінні подарунки, як для своєі коханки.... Словом сказати сіміяна жизнь великоруського народа ще стоіть в першій фазі, дуже патриярхальній, а українська сімя перейшла вже в другу фазу. Сіміяний побут на Поліссі, в так званій Білорусі, так само такий, як на Україні, як ми бачимо с писання Максимовича „Обитель и житель“ в „Древней и новой Росіи“, що доказує, що Наддніпрянці и Білорусини один народ. Великоруські повісті про такий побут великоруського народа мають для вчених Українців интерес етнографічний, чисто вчений, а для українського народа такі повісті зовсім непотрібні: вони будуть говорити ёму про те, чого в ёго жизні вже

Digitized by Google

нема, и од того конечне не матимуть па ёго навчаючого цивілізуючого впливу. Деспот батько и раби сини та дочки, та й сама хозяйка — це все буде здаватись для ёго чудним, дивовижним.

Инчі народні коротенькі повістки Н. Успенського, Потєхіна и т. д. не виявляють вповні народнёі великоруськоі жизні. В коротеньких фотографічних народніх сценах Н. Успенський малює то сцену на постоялому дворі, то коло шинку, то в дяка, то в шинку. В тих повістках ми бачимо, як народ пянствує, пропиває в шинку своє добро, як конокради обкрадають селян, бачимо народ темний, не просвічений, грубий, бачимо громаду в руках у богатого голови та писаря... але ці всі малювання не освічені вищою идеєю, як часом бував в ряди-годи в Щедрина. Великоруська література мало звертає уваги на народ, але колись вона зачепить и народ, и ми можемо сказати, що будуща народня великоруська література, чим більше вона буде спеціяльно великоруською народнёю, тим вона більше буде мати сили та вартости для Великоросиі и разом с тим вона зовсім не буде годитись ні для интеліґентних Українців, ні для українського народа.

Великоруський та український народ стоять так далеко один од другого народнім характером, звичаями, економічними відносинами, як небо од землі. Великоруська сімя оригінальна; национальний характер народа одмінний од нашого народнёго характера. Великоруський народ консервативний, дуже релігійний, але держиться більше обряда, старини, любить старі образи, старі церковні мотиви, и в піст не їсть навіть риби, кущі не пють у піст чаю с сахаром, а з родзинками. Роскольники чи старовіри пішли ще далі назад, держаться старих церковних книжок, неисправляних, дивляться на православних, як на нечистих, не курять тютюну, не ідять картоплі, голубів, не сядуть їсти з одноі миски с православними. Окрім того великоруські народні звичаі зовсім одмінні од українських: у великоруського народа нема куті, нема колядок, щедрівок; приїзжі на Україні просвічені Великоросси не знають, що таке паска, бо в їх паскою зветься шматок сира, а не наша паска. А з другого боку великоруський сочельнік, семік, красная горка и инчі народні празники та звичаі будуть японською грамотою для нашого народа в белєтристиці. Побут великоруського народа хліборобний тільки по середній Волзі та в полуденній Великоросиі, а далі на північ побут народа промисловий, фабрицький, або лісовий, з одхожими заробітками в столицях, на великих річах, в фірманстві (хурманстві), дуже не похожому на наше чумацтво. Жизнь великоруського народа ні кришки не похожа ні в чому на жизнь українських селян и буде для іх и в повістях здаватись незрозумілою. Доволі буде сказати, нехай який небудь великоруський белєтрист підсуне нашому селянинові книжку, де буде описано, як великоруські жінки та дівки молотять, рубають дрова, орють та сіють... Це буде така чудасія для українськоі молодиці, що вона тільки очі витріщить, або буде сміятись. На Україні молодиці та дівчата не роблять важкоі чоловічоі роботи, а

Digitized by Google

в Великоросиі чоловіки одходять на літо од дому на роботу и всю важку роботу роблять молодиці.

Ще більше одрізняється од побуту українського народа побут великоруського селянина на далекій півночі, на Уралі, в Сібірі, де живе народ незвичайно темний, трохи не дикий, котрий недавно приняв християнську віру и обрусів. Рєшетніков в своій повісті „Подлиповцы“ підняв завісу над тими страшними північними уральськими лісами и намалював страшну картину народнёго життя в Пермській губернії, коло річки Ками, недалеко од Урала. Село Подлипная стоіть коло здорового ліса. В ёму шість хат, и то дві без накрівлі. Ні один двір не має воріт. В тому селі живе трийцять душ Пермяків, що недавно обрусіли и стали християнами. Ці нещасні люде ідять хліб не більше одного місяця на рік. Вся іх іда — хліб с полови по половині с тертою корою, картопля та скошений зазелень, хліб, посушений и потертий на порох, розведений в воді. У одним одного чоловіка Пили є корова, та й та дає мало молока. Од такої харчі народ став слабий, лінивий, апатичний. На все село один розумний чоловік Пила. Скаже він косити, народ косить, скаже рубати дрова — рубають дрова, а без ёго всі лежать, або сидять, згорнувши руки и нічого не роблять. Зімою така нужда в селі, такий холод, та голод що люде вмірають од голоду та холоду, хоч коло села зараз росте ліс, як море. В народа нема сили й охоти нарубати в лісі дров. В хатах у Підлиповців пустиня; валяється корито миска та ложка та й годі. Підлиповці одягаються в телячі та в овечі шкури и мають но одній сорочці.

Підлиповці стали християнами, але тільки тим, що іх присилувала поліция, назвавши іх село и записавши іх в подушне, котрого вони до того часу не платили. В Підлиповців образи валяються під лавками и вони вішають іх на стіні тільки тоді, як часом у село приіде священик. Вони моляться до своіх поганських опудалів, а ховають, христять дітей та вінчаються тільки тоді, як присилує іх піп, та й то тим, що бояться поліциі. Церкви, обряди, кадило й книги в церкві все здається ім дуже чудним. У Пили був зять Сисойко, жонатий з ёго дочкою Апроською. Апроська вмерла зімою од голоду разом з матірю Сисойка. Пила та Сисойко зробили скриню, поклали туди двох мерців и повезли до церкви ховати. Прийшов піп у личаках та в полатаній рясі, звелів занести мертвих у церкву и почав правити похорон, махаючи кадильницею Пила каже попові, щоб він не махав здорово тією махальницею, щоб часом не вдарив Апроськи. Церковні книжки він зве читальницями. Сисойка плакав за жінкою, а потім давай лаяти мертву од жалю „стервом“ а попа — „чучелом“ (опудалом, страхопудом). Поховавши мертвих, Пила та Сисойко з двома синами Пили пішли бурлакувати на річку Чусову та Каму. Вони найнялися гнати барки по Камі до Пермі. Не вважаючи на важку працю, вони були дуже щасливі тим, що іли хліб с сіллю та щи (борщ) з мясом або з рибою. Важка страшна бурлацька жизнь здавалась ім раєм після Підлиповки. Вони не хотіли вже й вертатись до дому. Поганенькі міста Усолье, Пермь, здорові хати, церкви —

Digitized by Google

це все здавалось для їх таким дивом, як для диких американців кораблі Колумба. В Пермі, Пилині сини задивились на архиєрея в церкві и не встигли на судно. Пила й Сисойко покинули їх и погнали барку далі. Тут ім прийшлося плисти не за водою, а проти води, прийшлося тягти судно „лямкою“ товстою кодолою. Робота пекельна! вона дала приказку тяжкої праці „тягнуть лямку“. Пила й Сисойко тягли до останку; в їх сили не ставало, в горлі посохло; вони стали похожі на мерців. На їх біду вірёвка порвалась; вони попадали. Пила переломив собі ногу. Сисойко порвав груди. Безталанні попадали на пісок. Хозяін барки звелів одвезти їх у село и там покинути, але їх не встигли одвезти в село: вони обидва зараз померли.

Така безталанна, дика народня жизнь далеких великоруських країв. Для Великоросиі такі твори, як Підлиповці, мають велику вартість. Вони знакомлять интелігентних людей з народом, прикликають їх до помочі народові, а самому народові роскривають очі, щоб він подивився на своє безталання, на свою дикість, коли ще він буде зугарний прочитати про своє горе в книжках. Для Украіни такі народні твори не мають жадної вартости, окрім ученого етнографічного интересу. Вони не покличуть нашу иптелігенцию на поміч Пермякам, бо Пермяки дуже од неі далеко, а в себе під боком є свої Пермяки, котрим так само треба комусь помагати книжками, школою и доброю порадою. Для Украінського народа Підлиповці будуть похожі на казку про песиголовців, або про тих поліщуків, що попадали в церкві на землю, та давай дригати ногами, в той час як побачили, що їх піп ліг на землю та витрушував з холяви жарину, котра якось з кадильниці впала ёму за халяву. А Підлиповці, сказати правду, стоять на такому ступіні розумового й релігійного розвиття, як ті поліщуки, напів язичники, що про їх зостались тепер в украінському народі казки.

Щоб там ні говорили великоруські письменники про свій народ, а треба сказати, що украінський народ на цілу ступінь стоіть вище од великоруського, окрім може декотрих центральних великоруських губерній. Він має мякші норови, мякший характер. Украінська женщина-селянка зовсім рівна правом чоловікові. На Украіні розвилася дуже широка воля особости, впав деспотизм голови сімъі. Характер украінського народа більше духовний, більше идеальний, не такий консервативний, як у великоруського народа. Подружя и закони сімъі більше поважаються на Украіні; в народі нема скандальної лайки, такої поганої, як у Великорусів, котрі верзуть перед дітьми язиками таку лайку, що й купи не держиться. Сам описувач „Никольского уѣзда“ Вологодськоі губернії, в „Древней и Н. Россіи“ знайшов там у одному селі три сімъі висланих з Харківщини Украінців, и каже, що вони стоять вище своім розвиттям од Великороссів, хоч и не звикли до важкої праці: вони не письменні, але знають и про Адама, про потоп, про Христа й апостолів, не лаються паскудними словами перед дітьми, як Великоросси, не роблять в неділю, бо в їх християнство ввійшло в жизнь глубше, тоді як Великоросси роблять у неділю, як и в будень, бо не

Digitized by Google

поважають неділі. Великоруська народня література не підніме вище українського народа, а чого доброго, принизить ёго, так як принизила б ёго яка нибудь турецька або китайська література, котра б описувала якусь низчу жизнь и вбивала ёму в голову якісь типи та идеали дуже низькоі проби. Ми вже не говоримо про язик великоруських народніх творів; іх без словаря трудно читати навіть письменним Українцям. Як же то зрозуміє цю китайську грамоту український народ?

Скажемо тепер кілька слів про художні типи великоруськоі интелігенциі молодого покоління. Ці типи описував найправдивіще й найсимпатичніще Тургенев и тим мав великий вплив на великоруську мисль. Найбільшу ввагу всёго громадянства й критики обернула на себе ёго повість: „Отцы и дѣти“. Головний тип — Базаров, нігіліст, од чого й почали в Россиі звати молоде покоління нігілістами. Базаров молодий чоловік, сам медик и син бідненького медика. Він реаліст до остатнёі найдрібніщоі кісточки и окрім натури, більше нічого не хоче знати. Він одкидає релігію й Бога, штуку, сміється с чуття, зве ёго сентименталізмом, одкидає кохання и дивиться на гарну Одінцову, с повним тілом, як на „богатое тѣло“ добре для анатомічного ножа; він одкида любов до народа и каже, що ёму все одно, бо з ёго, так як и з народа виросте тільки лопух. Він знає й поважає одну натуру, про неі й приіхавши на село тільки ріже жаб. В одежі він простий, не дуже чистий, так, що пани аж крутять носами и не переносять одного ёго духу. Він має панів за народ нікчемний, не просвічений и дуже нехтує ними, за що один аристократ викликує ёго на дуель. Одначе побачивши гарну Одінцову, він не видержав ролі одкидача и закохався в неі.

Тип Базарова щиро великоруський, дуже вже одкидний однобачно, дуже материяльний, дуже не естетичний. В типі Базарова обтілились ті ультрареальні идеі, які виказував „Современникъ“ в 60 роках и які й справді були тоді в столичній молодіжі. В нас на Україні вже був тоді инчий тип молодіжі, тип україноФілів. Він в дечому схожий на тип Базарова, а в дечому зовсім инчий. В ёму згорнулись прикмети, окрім позитивізму, любові до натури, нігілізма, ще українські национальні. УкраіноФіли не одкидали естетики, не сміялись над чуттям, не одкидали штуки й поезиі вже по своій натурі, з роду естетичній, а ще од того, що вони були народовці й национали, що вони прийняли од нашоі старшоі партиі спадки прихильности до народности, котру вигублював великоруський ряд, прихильности до народнёі поезиі, музики; вони збірали народні устні твори й народні мотиви пісень и дали с себе национальнонародніх літераторів и композиторів. УкраіноФіли не одказувались од принципа любові до батьків, до женщини, не дивились на женщину, як на „богатое тѣло“, бо в іх жив природній дух народнёі поезиі, одухотворявший дівчину и іі кохання. Разом с тим україноФіли були реалістами й лібералами, як и Базаров, стояли за реальну просвіту, одкидали клерикалізм, пустосвятство й панство, як усяка демократия. Тим то тип Базарова підходив до

Digitized by Google

типа української молодіжі тільки половиною. Космополітизм великоруської молодіжі, що проповідував „Современник“, тільки нашкодив нашій молодіжі, бо наплодив у нас людей, неприхильних до национальности, а через те й до народности. А народ живе й дише тільки в национальній формі. Космополітизм одбив їх од літературної української праці хоч би й для народа и для багато декого подав злучай, прикрити космополітизмом своє лінивство, свою апатию до всякої национально-народньої праці. Хто з Українців каже, що він космополіт, то так и знай, що то або ледащо, або скацаплений чоловік втрачений для України своєю працею й душевними силами.

Трохи більше годиться для України останній твір Тургенева „Новь“ (Цілина), в котрому він описує великоруських соціялістів та їх пропаганду між великоруськими мужиками. Соціялізм це явище тепер загальне и для Великоросиі и для України, але воно виявилось в одній великоруській формі, не одяглося на Україні в национальність и тим стало пропащим для України, оддавши всі сили московському народові. Українські соціялісти появились в формі великоруської национальности, не зуміли навіть говорити до свого народа народнім язиком, и їх космополітизм спіткнувся об национальний український народній поріг дуже комічно.

Що до великоруського сатирика, шановного Щедрина (Салтикова) то треба сказати, що ёго сатира карає більше норови столичні, петербурських кавалєргадів, панів, урядників або провинціяльних великоруських панів „Іудушекъ“ з їх матерями, з їх гаремами, з їх здирством. Мало в ёго таких сатир, (як „Погодить“ Повість о генералах и мужиках) що годяться й для України. На Україні є багато своїх специяльних плям и в панів и в попів и в купців и в польської (ніби-то) шляхти и в жидів, котрі треба б вичистити сатирою. Ми ще тільки ждемо свого сатирика.

Так само мало годяться для України и великоруські критики публіцисти, як Бєлінський, Добролюбов, Пісарев, Скабічевський, хоч вони й більше зробили добра для українського розвиття, ніж поети й белєтристи. Головні й луччі твори Бєлінського ті, в котрих він розбірає й критикує Пушкина, Лермонтова та Гоголя; він просто написав историю нової московської літератури. Добролюбов — критик комедій Островського й инчих. В своёму „Темному царстві“ в „Лучѣ въ темномъ царствѣ“ він аналізує типи с комедий Островського, що мали великий вплив на Великороссів, а на нас недуже значний. Пісарев розбирав твори А. Толстого, а найбільше Тургенева та Гончарова, виясняв їх художні типи й популяризував їх. Окрім того прямування Пісарева зовсім одкидне, як Базарова, а не покладне. Він знаходив все поганим и не встиг сказати свого покладного слова, бо рано вмер, а ёго ультрареалізм в естетиці зовсім фалшивий и не підходить під национальний український дух. Але в писаннях цих трех критиків, окрім розбору художніх типів, є багато загальних вселюдських думок та гадок, розсипаних між критичними оглядами. Ці думки й гадки мали

Digitized by Google

розвиваючий вплив и на українське громадянство а найбільше на молодіж. Для розвитих Українців ці твори, а найбільше твори Пісарева, вже не мають такої вартости. Для України настали инчі часи, потрібуючі инчих идей, инчих думок, инчих художніх творів, де Пісарев та Добролюбов нічого не вдіють. Українцям настав час ворушитись в своєму гнізді, працювати для себе та для свого народа тільки на стежці национально-народній, а не бігати позичати духовного огню за тридевять земель, та ще коли б то був правдивий огонь, правдивий світ.... Не дурно ж в тепер багато просвічених Українців, котрі вже не читають великоруських книжок, а розвиваються на заграничних літературах. На лихо тепер в Великоросії нема ні поетичних талантів, ні критичних. Сама вона сповняє свої журнали перекладами заграничних авторів.

Так то, скажемо в загалі, великоруська література стала тепер на правдивій дорозі, стала реальною, национальною и народнёю и через те саме, стала зовсім місцевою літературою, як воно и повинно бути. Вона описує місцеву жизнь и тим сповняє до кінця свою впливаючу ролю тільки для великорускої нації. Великоруська порода сама далека од Европи між инчими славянськими породами, наймолодша и залізла між дуже прімітивні финські та татарські народці, котрі вона втягла в себе и втягує до сёго часу не тількі в Сібірі та на Волзі, але навіть недалечко од Москви в Тверській губерніі, в Тамбовській, в Олонецькій и в самій Петербурській. Великоросия щепить до свого пня прімітивні дички и через те вносить в свою породу багато нецивілівованих первістків. Щапов, сам Сібіряк, и по матері Тунгуз, вислідив, що великоруські старообрядні секти мають устну релігійну літературу таку саму, як остяки й сібірські породи, тільки переложену на московський язик в іх и релігійні обряди так само однакові с поганськими обрядами Сібіряків. А так як ті народи стоять на низькому ступіні цивілізациі, то вони принижують саму великоруську породу, придержують ії зріст, а це все виявляється и в літературі, в поетичних художніх типах. Ми високо шануємо нових великоруських письменників за іх прямування, за іх освічування своіх творів ліберальним поглядом, за народність іх творів и бажаємо, щоб и наші українські письменники йшли такою самою стежкою, але мусимо признатись, що іх твори не годяться для України, мають интерес або місцевий, або зовсім етнографічний и не піднімуть розумового та морального зросту України. Для сібірських пород, для Финів, Ляпландців, Киргізів, Калмиків, може великоруська література принесе користь, бо іх жизнь стоїть низче од великоруської, але на схід, на полудня вона не широко піде и матиме интерес не більше як науковий, або зовсім етнографічний. Нам кажуть, що великоруський народ, кругом Москви фабричний, багатий, вище од українського, але тому неправда. З багатими фабричними великоруськими посадами (містечками) треба рівняти українські містечка та села, де багато фабрик, де наші селяне та міщане вбіраються в пікові білі горсети, в жупани с темносинёго фабрицького

Digitized by Google

сукна, с широкими парчевими комірами, в шовкові хустки, юбки та в сапяні червоні й жовті чоботи, носять коралі завтовшки*) в палець. Але й московські купці самодури ще багатіщі, що одначе не вадить (перебаранчав) ім стояти розумовою та моральною просвітою на дуже низькому ступіні. Великоруська література для України мав вартість тільки одкидну, а не покладну, а на такому коні далеко не заідеш при теперішніх завданнях европейських літератур.

Ще менче, ніж для України, годиться великоруська література для Польщі, для Чехиі та для Словаків и Хорватів. Не вважаючи на консервативність Поляків та Старочехів, на потяг їх літератури до антикварности, в масі вони стоять високо по культурі. Великоруський кореспондент Боборикин знайшов варшавську буржуазию далеко вищою по розумовому й політичному розвиттю од петербурськоі буржуазиі. Про панство, духовенство ми вже й не говоримо. Навіть народ в західній Славянщині далеко більше просвічений и близчий до німецького та французького народа. Твори Островського, Успенського, Решетнікова будуть для західнёі Славянщини просто звіринцями, повними усяких монстрів. Не дурно ж в варшавському учебному округі не дозволяють вносити в бібліотеки женських шкіл творів Гоголя, Островського: ці письменники там заборонені, бо с такими монстрами, які в їх описані, с такими дивовищами сором совatись в польське громадянство. Комедиі Островського, Пісемського — неможлива річ на польській сцені. Вони перелякають польську публіку, та вона тепер и не піде дивитись на їх, при теперішніх політичних відносинах. Для понімечченоі чеськоі, для помадяреноі хорватськоі аристократиі твори Толстого та Гончарова будуть все одно, що горох об стіну: для їх було б добре підставити картини, де б вони самі були описані, що вже й робить чеська література. Галичина вже прийняла Шевченка и українську літературу и сама працює на полі свого місцевого народа. Окрім того Познань, Чехия, Моравия, Галичина, Словаки, Хорвати и Словінці мають під боком німецьку літературу, далеко вищу од великоруськоі. Як виявилось в теперішню війну, й полуденні Славяне, Болгари та Серби зовсім не стоять низче од московського народа, а для їх потурнаків-панів, бегів та чербаджів не поможе ні Гоголь, ні Островський, а помогла б болгарська та сербська национальна література, котра б обмалювала тих бегів та чербаджів так, як вони того заслугують. Народня поезия Болгар та Сербів дуже гарна й висока, вища од великоруськоі и далеко близча до українськоі, ніж до великоруськоі, и великоруські народно-национальні письменники будуть мало зрозумілі для Болгар та Сербів. Повісті про великоруських купців, міщан та селян та ще старообрядців (Печерський) будуть для їх дуже чужі, дуже незрозумілі, а може й чудні, як повісті китайські або японські, а користи для розумового розвиття од таких творів для їх буде небагато. Та Славяне, як виявляється, не дуже й квапляться читати ве-

*) Загрубшки.

Digitized by Google

ликоруську літературу*). Ім треба помочі од московських спис, а не од книжок.

Великоруські славянолюбці возять великоруські книжки, та ще й свого ретроградного печева заграницю, в Чехию, в Галичину, в Хорвацию и певно будуть тепер возити в Болгарию та Сербию. Нам здається, що іх праця зовсім дурнісінька. Науки вони не повезуть за границю, бо сама наука йде в Московщину зза границі, а Московщина тільки обскубе ii, як зарізану гуску, обстриже, як вівцю, та й вертає таке сокровище братам Славянам. Славянофіли не повезуть за границю ніяких идей, бо идеі так само пливуть в Московщину зза границі, пробиваючись крадькома, то скоком, то боком, щоб утікти од московських доглядачів, а славянофільські йдеі: православіе, самодержавіе та обрусеніе — річ чужа для Славянщини и зовсім непотрібна. Виходить, що славянофіли возять за границю тільки своє дурне обрусеніе, крам немаючий ніякої ціни за кордоном в Европі. Учені Славяне и без іх знають великоруську літературу, більше для научного интереса, як знають ii и вчені Французи та Німці. Як би славянофіли повезли за границю и Островського, Тургенева, Успенського, то й то не була б велика користь для Славянщини. Щоб великоруська література сама пішла натуральним шляхом на західню та полуденну Славянщину, треба щоб вона стала на високости в рівні з европейськими літературами по широкости идей, по вольності мислі, по талантах, а де праса в страшних инквізицийних обручах, там неможе бути ні високости, ні широкости идей, там мисль не може ні широчитись, ні високочитись. Та, коли сказати правду, в Московщині дуже мало щиро ліберальних и високо поевропейському просвічених людей, бо петербурський ряд так задавив просвіту й літературу, що ім нігде и взятись, нігде виховати свою ліберальну мисль, хіба треба йти в Европу позичати ліберального огню. Вольна преса, европейські порядки переробили б та підняли вище великоруську нацию, зробили б з монстрів — людей, тоді б и в літературі не появлялись такі страшні монстри, котрими можна тільки злякати Славянщину та Еврону. Конечне сёго прийдеться ще довго, довго ждати...

По вище згаданих трёх принціпах сёгочасних літератур для Украіни доконечне треба мати свою літературу, а тим часом, дякуючи дурній політиці обрусіння, Москва накидає нам свою літературу: бери, мов, іж, хоч удавись! Вже третій указ карає нашу молоду літературу на Украіні: 1876 року 18 мая вийшов той указ, котрим заборонили нам друкувати на украінській мові вчені

---

*) В „Биржевих Вѣдомостях“ 1878 р. 288 Н. Неволін пише з Праги, що Чехи правда читають великоруську поезию, але тільки для художнёі форми, а самий розум, та идеі тих творів Чехи не хотять примічати. Ні одна чеська часопись не схотіла надрукувати ліберальних писань Пипина з „Вѣстника Европы“. Перед „Русскими“ як тільки вони не Катковці — Славянофіли, Чехи просто зачиняють двері. Очевидячки ім потрібна не великоруська література, а щось инче.

Digitized by Google

твори, педагогічні книжки, книжки для народнёго читання—навіть нотй з українськими словами, щоб не дати розвитись українській опері. Не забороняно нам друкувати тільки белетристику, але на ділі и сёго не пропускає цензура, бо деякі українські повісті лежать там в Петербурзі по півтора року й більше. Німці не давили так чеськоі та польськоі літератури, Турки — болгарськоі та сербськоі, як московські брати-Славяне давлять українську. Але це нічого не поможе: „чему быть, тому не миновать," каже великоруська приказка. Українська література є й буде и повинна бути. Літературний український язик розвивається все більше й більше, и розвивається легко, без великоі напруги, бо він дуже багатий й поетичний. И хоч московський ряд заслав старше українське покоління письменників в неволю, хоч він и тепер переводить интелігентних Українців на службу и не на службу на далеку великоруську північ, як раз так як Турки висилали болгарську интелігенцию в Дамаск та в Багдад, але й це нічого не поможе. „Чему быть, тому не миновать"! В Галичині, на Буковині та за Карпатами живе 3 с половиною мілионів українського народа, це все одно, що чеське королівство, и на такому грунті може рости та розвиватись література, не вважаючи навіть на гніт других наших братів Славян, Поляків. Шість руських катедр в львівському університеті (включно с катедрою пасторальноі теологиі) одна в черновецькому, львівська 8 клясова руська гімназия, 3 духовні семінариі, учительські семинариі (з утраквістичними викладами), виклади руського язика в усіх гімназиях східноі Галичини и на Буковині и народні школи в Галичині на Буковині та мадярській Русі, це все чогось варто в ділі розвиття українськоі літератури. Гніт над українською літературою та язиком в Росиі це велика московська помилка. Він викличе в Українців протест и ненависть до Великоросиі. Росия повинна, як найскорше прийняти український язик під свою оборону нарівні з великоруським язиком, повинна дати ёму таке саме право, як и великоруському, повинна завести ёго в народні школи, в гімназиі, в духовні та учительські семинариі, в університети, в канцелярії, в церкву, в суди: словом сказати — повинна не одрізняти ёго права од права свого великоруського язика, тоді тільки вона покладе кінець недоумкам між собою й нами. Росия повинна дати нам вольну пресу, дати право друкувати всякі українські книжки, видавати журнали й газети, бо кожна урядова заборона викличе тільки в Українцях чуття ворогування й ненависти. Закриття київського географічного товариства — це просто переступ проти України: тоді як свої товариства Москва піддержує грішми, широчить іх по Росиі, розсилає свої книжки по цілому царству, наші товариства, наші музеі вона забороняє, принижаючи й обіжаючи нас, як давню, историчну нацию, що сама прийшла шукати в Москві друга, а знайшла лютого ворога.

В австрийській державі невеличкі славянські города мають своі национальні музеі, а на Україні Київ, Харків, Одеса, Вильно не мають права мати іх, хоч би й схотіли. Московщина має собі за

Digitized by Google

ціль вбити українську національність, вбивши нашу літературу, не даючи нам народніх шкіл навіть на великоруській мові, бо київський та одеський округ числом народніх шкіл стоїть нижче од Сібірі, а харківський стоїть зараз вище од сібірського. Хіба ж це не зумисне так мало шкіл заведено на Україні? Хіба ж незумисне держать український народ в темноті? Але це дурна праця: вбити національність з 18 міліонів Українців и с 4 мил. Білорусів, національність давню, стару, зміцнілу и дуже самостійну неможлива річ. Таку дурну идею можуть мати тільки недалекоглядні голови, в котрих в голові немає клепки. Українська національність на сході, там де вона сходиться з великоруською в вороніжській, саратовській, курській губерніі, нічогісінько не втрачує, а ще виграє. Де тільки Великороси осілись між Українцями в Харківщині, в Катеринославщині, в Херсонщині, там вони втратили свою національність, говорять по українському, прийняли українські звичаі и тільки зберегли бороди та місцями свій костюм. Зберегли національність тільки старообрядці чи раскольники, але в Київщині, коло Черкас и роскольники говорять по українському, носять одежу наших мужиків, так що їх не можна вже впізнати між нашими селянами; вони тільки й вдержали свою стару віру. Обрусіння зверху, через школи та адміністрацию не піде в народ, не зовсім переробило воно и українську интелігенцию, коли появилась у нас идея национальности и твердий пересвід в потребі мати свою літературу, хоч би над нами висіла не одна Москва а цілих десять. А коли в нас є идея, то її не можна вбити, бо идея як пара: запри її в залізо, а вона й залізо розірве, а таки вилетить на волю. Приказка каже: „гони природу в двері, а вона ввійде через вікно.“ Чи не думають у Москві переробити саму природу?

Сумно стає на душі, як подумаєш про будущі часи України під московськими пазурями; сумно стає не тільки в політичних відносинах, але навіть в национальних, та літературних... Великоруська нация молода, з диким консервативним характером, с китайською фанаберією; вона все тягне назад, а не вперед, и в своєму старообрядстві, и в византийсько-московському православіі, и в централізмі, вже невідомому в Европі, и в нелюбові до Европи, и в своїй зажирливості. Якесь справді самодурство сидить в цій націі, и воно викидає на нашу шию самодурів політиків, и буде викидати хто його зна й доки... А що буде, як засядуть в канцеляриях, в губернаторствах та міністерствах старообрядці, котрих в Росиі 11-ть міліонів, ті роскольники, що й досі не курять тютюну, не їдять картоплі, не пють кави, не сядуть їсти з однієї миски с православним? Що заспіває нам ця третина великоруської націі?

Наші московські брати-Славяне задержать духовний зріст України на цілі віки, як задержують и свій зріст. Вони принижують наше розвиття своєю літературою, с чужою нам жизню, с чужими типами; не дають нам нормально розвиватись по своїй літературі, задержують розвиття нашого народа, не даючи йому шкіл

Digitized by Google

або даючи їх на чужій мові або церковній, або великоруській. Вони придержали розвиття вищої нашої верстви, бо й вона колись багато втеряла часу поки вивчилась в середніх школах по великоруський, втеряла часу може не на один десяток років. Скільки загаяли часу наші ученики, скільки списали паперу, поки вдовбали собі в голову ту одну букву ѣ. Тепер Москва придержує розвиття української літератури, самого вищого коагента цивілізації а разом с тим придержує виріб и самого українського літературного язика, для чого треба праці й напруги талантів, силкування цілого покоління письменників, помочі школи, свободи видавати вчені журнали и наукові книжки. Нас задержують зумисне, бо дозволяють друковати українські книжки два три роки, а забороняють десять років: попустять віжки, то зараз таки й смикають назад. Ми зостаємось позаду в розвитті не тільки од Европи, але навіть и од західнёї Славянщини, навіть од Болгариі, де, як виявилось тепер, Турки не забороняли Болгарам закладати народні й середні школи. Україна зостанеться в розвитті и позад Великоросиі, бо там більше народніх шкіл, и вони більше користні для народа, бо вони на народній мові. Великоруський народ розуміє своіх вчителів и школьні книжки на своій мові, наш народ мало або нічого не розуміє в великоруських та ще й до того щиро народніх шкільних книжках, як „Родное слово“ Ушинського, котре й учителі читають за помочею академічного великоруського лексикона. Український народ зостанеться и по зад польського народа, и литовського, и грузінського и навіть позад Казанських Татар, бо всі ті породи вчаться в школах на своіх мовах: це наше лихо, — що ми Славяне, що ми близькі до Великороссів. Україну жде погана перспектива в Росиі, перспектива темна, як ніч, и тільки нові українські интелігентні национальні сили світять в тому темному будущому часі, як зірниця ранком. Сходь же зоре, и поведи за собою пишне літне гаряче сонце, щоб воно освітило всю Україну, прогнало сумну, пекельну ніч и повело за собою ясний день науки й просвіти и волі, волі, волі.... Наше будуще в чужих руках але... и в наших! Україна буде й мусить домагатись права своі национальности, свого язика в усіх школах и в громадянській жизні, в адміністрациі, права вольної преси, права заводити усякі наукові й суспільні товариства, які потрібні для широкого ліберально-прогресивного розвиття усієї маси нациі зверху до самого дна.

ДИКИЙ ПІП*)

Як запанувала на Вкраіні Москва, то насилаючи сюди всяке своє начальство, понаставляла также своіх архиреів, а ці духовні владики почали вередувати, та заводити по церквах свої порядки.

---

*) Заштатний, що не має своєї парафіі.

Digitized by Google

Правда, с самим народом вони немали ніякого діла, бо зовсім не знали Українців, та й тепер не знають, але за те с попами, з дияконами и з дяками виробляли те, що тілько хотіли, маючи їх ніби за своїх рабів, котрі приступали до своїх владик, кланяючись ім неиначе, як в ноги до самої землі, себ-то клали земні поклони ніби перед самим Богом. Ото один с таких архиреів*) приіхав до Киіва. Чоловік він був дуже строгий и дуже любив тую канцелярщину. Було як поіде на ревізию по епархиі и як тілько зайде в яку церкву, то зараз требує показать собі церковні книги, не ті, що службу по ним правлять, а ті, де гроші записують. Як ті книги написані гарно, без помилок, то гаразд, нічого; але як же запримітить в них що небудь не доладу, як тілько знайде яку небудь помилку в слові, що в нім або не та буква стоіть, яка повинна бути по московській ортографиі або саме слово не московське, а украінське, або заляпано де небудь чорнилом, то біда нещасному попові. Розкричиться владика, як становий перед недоімщиками, лає бідного попа на чім світ стоіть так, що й слухати сором; слово дурак и з язика владики не сходить, так и розлягається на всю церкву, аж луна йде. То й ще нічого, як на тім все лихо окошиться, то йще нічого, як владика насипле попові тих московських дураків и ткне ёму свою руку поцілувати. Часто бувало ще й гірше: вилає, вилає бідного попа, а далі и каже виписать ёго в запітати, себ то лишити парафиі. От и зостається сердешний без місця тай без хліба. На ёго місце присилають другого попа, а він, як немає свої власної хати, переходить в комірники*) до кого небудь из селян и сливе вже в народі за дикого попа, виповняючи деякі треби за сусідніх парафіяльних попів, як вони або одъіжджають куди, або нездужають, або й так часом загуляють, и тим самим достає собі гіркий шматок хліба.

От раз той архирей, іздивши по ревізиі, заіхав до одного невеличкого села, а в тім селі був старий, престарий піп. Увійшовши до церкви, що также була невеличка и старенька, бо самі парафіяне були незаможні, владика зараз и каже: „книги!“ Підносить ёму старий книги, а староста держить в хустинці завязані гроші. Владика розвернув книги, як глянув, то аж затрусився: книги були чистісенькі и в них нічого не було записано. Піп, кажу, був дуже старий, та ще й до того не дуже був письменний, а по московський таки и зовсім не маракував нічого. Так знаючи архирейську натуру — лаяти, та ще й карати за негарне писаня и за помилки против московськоі мови, порішив лучше нічого в книги не записувати, а показати іх чистими, маючи тут-же гроші на готові. Але-ж, помилився сердешний. Владика, визвірившись на ёго так и гукнув на всю церкву, показуючи пальцем на книги: — „это что?“

---

*) Митрополит Евгеній.

**) Комірниками називають таких людей, котрі немають свої хати, а наймають половину хати у других хазяів.

Digitized by Google

— Се книги, каже піп, а от и гроші, показуючи рукою на хустку, що держав староста в руках.

„Знаю, што книги, а почему в них нічого не записано?“ знов гримнув архірей.

— Та що там записувати? я старий, писати міні тяжко, бо вже й не добачаю, а грошей не Бог зна скільки. От вони всі тут, цілісенькі, можна хоч зараз перелічити, ніхто не вкрав ні копійки.

Як напуститься ж владика на старого — зганьбив єго, як блазна якого, а далі и каже, швирнувши до єго книгами: „оставаться тебѣ за штатом!“

Сказавши се, владика так и потяг с церкви, навіть и грошей не перелічив, а піп остався, як опарений на місці.

Поіхав архірей, аж за ним закурилось. Довго, мовчки, стояли на вулиці деякі селяне, поглядаючи в ту сторону, куда потягнувся архірейський поізд, аж поки не зник він з очей, а потім розійшлись также мовчки кождий до своєї господи, недорозуміваючи, що то таке, відкіля и чого приіхало и куди воно поіхало.

Незабаром після того приіздить в то село до попа благочинний и показує ёму с консисторії бумагу: що по указу и т. д. и по резолюції єго високопреосвященства, він удаляється с парафії в заштат. Обявив благочинний старому сей указ, запечатав церкву. тай поіхав, приказавши, до приізду нового попа вибратись с церковного дому. Що тут старому діяти? Зібрав, яке було, своє лохміття — було й хліба трохи, було и с худоби де що, — знайшов собі на селі у одного хазяіна хатинку, тай перебрався туди свого віку доживати. Перестав він вже сам хазяйнувати, доходу с парафії не було ніякого, хіба часами, вряди-годи перепадало що небудь хоч на хліб насущний, став він часами, як хто єго попросить, виповнять и такі треби, яких не вчинить ні один парафіяльний піп. Скоро рознеслась про єго слава помеж селянами по всіх околицях, як про дикого попа, що може все зробити, навіть те, на що другі попи не згоджуються: чи охрестити, чи поховати, чи повінчати кого, ні в чім не одкаже.

В той час жив в однім селі заможний чоловік, вдовець и мав він в тім же таки селі куму, теж вдовицю. От покохались вони собі обоє и чоловік той хотів з нею одружитись. От як умовились вони на сім, іде той чоловік до свого-ж таки попа и просить, щоб він іх повінчав. Але піп ёму одказав, що ніяк не мож сёго зробити, бо та молодиця ёму кума. Як чоловік той ні просив попа, як єго ні благав, що вже ні давав ёму за те вінчаня, — так нічого не вдіяв. Піп все одно: — не можна, тай не можна. Бачить він, що нічого од свого попа не добється, тай каже:

„Коли ви, батюшка, не хочете повінчати, то я піду до дикого попа, — він нас повінчає.“

Сказавши се вклонився свому попові, тай потяг до дому.

На другий день той чоловік налагодив візок, запріг конят, посадив на візок куму, та взявши с собою що треба, поіхав до того села, де проживав дикий піп. Приходить с кумою до хати, положив на стіл паляницю, а піп єго тимчасом питав:

Digitized by Google

„А чого вам, дітки, треба?“

„Та ми, батюшка, каже той чоловік, приіхали просити вас, щоб ви нас повінчали.

„А добре, дітки, можна.“

Згодились за скільки там, а піп зараз одставив столика на середину хати, положив на нім хрест, надів патрахіль и взявши книжку в руки, каже:

„Ну, ставайте сюди, я вас повінчаю!“

Далі прочитав молитви, звязав руки молодим, обкрутив їх кругом стола, поблагословив, дав хрест поцілувати, тай каже:

„Ну, тепер живіть собі на здоровля!“

Але, прощаючись, чоловік той и каже:

„Що ж, батюшка, як же ми жити будем? Нам ніхто не повірить, що ви нас повінчали. Як би ви були такі ласкаві, та дали нам який небудь квіток.“

„А добре, синку, дам,“ каже дикий піп. Потім, виривав с книжки кусок паперу, тай пише: живіте и любітеся, поки який чорт вас не розжене!

Написавши, віддав сей квіток чоловікови, а той вложив ёго гарненько, заховав в гаманець, вклонився батюшці, взяв свою куму, тай поіхав до дому. Приіхавши до дому, перевіз він ії добро до своєі господи и став жити с кумою, як с своєю жінкою.

Не минуло ще й тиждня, як довідався парафияльний піп, що той чоловік живе с своєю кумою. Зараз посилав за ним и як тільки він прийшов, питав ёго:

„Чи то правда, що ти приняв куму до своєі хати и живеш в нею, як с своєю жінкою?“

— А правда, батюшка, одвітив сміливо чоловік.

— „По якому ж то праву? ти ж не вінчавсь?“

— Ба ні, батюшка, ми повінчані.

— „Хто ж вас вінчав?“ допитується піп.

— А повінчав нас дикий піп, що живе в такім-то селі.

— „А есть, у тебе на се який документ?“

— А якже, есть, батюшка.

— „Ану, покажи!“

— Ні, батюшка, тепер не покажу, а як коли треба буде, то тоді й покажу.

Пішов той хазяін до дому, а піп, розсердившись, зараз до паперу, та давай шкрібати рапорт до благочинного, що такий то ёго парафиянин живе незаконно с своєю кумою и каже, ніби то ёго повінчав дикий піп в такім-то селі; на що ніби-то має від ёго документ, але не хоче ёго тепер показати, а покаже тоді, як коли буде треба. Полетів той рапорт з нарошним післанцем до благочинного, а сей зараз давай писати далі по начальству и — закіпіла робота! Аж ось, накінець про се кримінальне діло дійшов рапорт и до самого архірея.

Як тільки прочитав архірей той рапорт, так зараз и черкнув на ёму таку революцию: „брак разогнать, а о поступкѣ такого то заштатнаго священника произвести слѣдствіе.“

Digitized by Google

От тут-то закіпіла знов друга робота: почали писати доклади, справки, протоколи, журнали, укази и нарядили над диким попом цілу комисию. Приіхала та комісия перш усёго в те село, де жив кум с своєю кумою. Потягнули на допрос самого хазяіна и він росказав, як було діло, що їх повінчав такий-то дикий піп.

— „А єсть же в тебе на се який документ?“ знов ёго питають.

— Єсть, каже.

— „Ану, покажи!“

Достає він з-за пазухи шкуряний гаманець, розвязує ёго помаленьку и виймає з ёго зложений папірець, тай подає протопопові.

— „Ось, каже, прочитайте!“

Розвернув протопіп той папірець, розгладив ёго рукою на столі, тай читає протяжно: живіте и любітеся, поки який чорт вас не розжене! Далі якось чудно скривився, тай, помовчавши хвилину, каже до хазяіна:

— „Тепер иди собі, чоловіче, з Богом до дому; нам більше нічого не треба.“

Поклонився той хазяін, тай пішов до дому, а комісия, зложивши свої папери, швиденько поіхала назад туда, відкіля приіхала.

Незабаром після того благочинний привозить до дикого попа указ консисторіі, щоби він сам явився до архірея. Вислухав старий той указ, ще й розгнівався, тай каже:

— „А як же ж достанусь аж до Киіва? Не близький світ! А у мене нема ні коня ні осла, а пішки дійти нездужаю.“

Поіхав назад благочинний, а старий махнув рукою, тай сидить собі дома. Але не дають ёму сидіти: через тиждень, чи що, шлють ёму другий указ, щоб він скоріще являвся. А як и се не помогло и старий не конечне квапився, бо нічим було з місця рушити, то архірей приказав вислать ёго етапним порядком, як пересилають арештантів. Ото вже од поліціі нарядили під старого підводу, посадили ёго на візок, тай повезли, од села до села, аж до самого Киіва. Приіхавши, знайшов він архірейські палати; приходить туда, аж застає вже там чимало всякого люду, що дожидали в передній, поки допустять до владики. Аж ось, шмигнув келейник и ставши коло дверей приёмноі, зачав впускати туда по одиночці, вибираючи хто ёму більше до сподоби. Довго дожидав старий поки дійшла черга и до ёго. Напослідку всіх входить и він до приёмноі; приступає, кланяючись, за благословенєм до архірея, а той ёго грізно питає:

— „Ти хто?“

— „Я, каже старий, такий-то заштатний священик.“

— „Што совершаєт незаконніі браки!“ ще дужче гукнув владика, тай посипав словами, як горохом з решета. Аж посатанів увесь, аж труситься и піниться та все ганьбить старого на всі заставки. Чого він ні говорив, як ні біснувався, як ні кричав и не лаяв старого, але той стояв, як вкопаний, опустивши руки и схиливши сиву голову. Мовчав, старий, мовчав, та слухав, а далі, виждавши хвилину, що архірей чи поперхнувся, чи так притих, щоб пере-

Digitized by Google

вести дух и знов напасти на свою здобич, як гримне и в свою чергу на архірея:

— „А хтож мене, каже, до сёго довів, як не ви! Бач, до чого я дійшов? Глянь та полюбуйся!“

И старий розкинув поли своєі убогоі ряски, що, якимсь чудом, ще держалась на ёго плечах и прикривала убогу наготу, тай показав архіреєви своє бідолашне убраня. Під ряскою не було, як у других попів, підрясника, або хоч другоі якоі небудь одежини, а виглянула брудна сорочка и засмальцёвані полотняні штани, та й то все в латках и в дірах так, що не в однім місці просвічувалось грішне тіло.

— „За сеж тобі треба тепер подякувати, почав далі старий. Я мав собі місце, прослужив спокійно цілий вік, а ти ні за що, ні про що, на старості літ, мене вигнав. Я що мав, то все те стратив через тебе. Що ж міні осталось чинити? Я вже старий, до важкої роботи не здатний, тілько мого й заробітку, що хіба кого повінчаю, або поховаю и мушу се робити через тебе, бо ти ж одняв у мене остатній шматок хліба. Я ж, кажу, живий чоловік, як и ти и також хочу істи, а де я візьму и хто міні дасть? Просити и простягать руку, та ходити с торбою по хатах и дражнити чужих собак — не пристало до мого сану и таки соромно. Хіба ти хочеш, щоб я з голоду помер? За що ж я маю погибати? Що я вчинив такого, за що повинен нести таку тяжку кару? Який я був священик, про те знає Бог святий и громада, а як тепер совершаю незаконні браки, то все те творю с твоєі ласки, бо ти мене довів до сёго...“

Висказав старий перед архіреєм все, що було в ёго на думці, всѐ, що накипіло на ёго серці за часи ёго бідованя заштатом.

Кільки раз архірей поривався ёго остановити, але не на такого напав и мусів вислухати ту щиру, хоч гірку, правду до кінця, поки старий сам не замовчав.

Замовк старий, тай жде нового грому, — аж ні; архірей лагідно, тихими и мягкими словами, неначе другий чоловік, питає:

— „А што, старик, єслі я дам тобі приход, то ти не будеш творить ніяких проступків?“

— „А хіба ж я іх творив коли небудь?“

Позвав архірей свого письмоводителя и казав принести список опорожнених приходів и як той приніс, каже до старого, передаючи ёму список:

— „На, вибирай який хочеш приход!“

— „А на що міні вибирати? Який даш, так и за то скажу спасибі. Для мене все одно, аби був шматок хліба.“

Назначив ёму архірей хороший приход; дав ѐму ще й на одежу 30 карбованців, тай одпустив до дому. А кум из кумою остались в спокоі и вже ніякий чорт іх не розганяв.

Ф. Банашко.

Digitized by Google

Бібліография.

— **Святе Письмо Нового Завіту** мовою русько-украінською переклали вкупі *П. А. Куліш* и *Др. И. Пулюй*. Відень 1871. Печатано у Львові в друкарні тов. им. Шевченка, під зарядом К. Беднарського 1880. Мала 8-ка, 464 стор. Коштує 1 зр. а. в. (Дістати можна в книгарні Ріхтера у Львові). Се перший повний и вірний переклад Нового Завіту на руський язик зроблений з грецького первотвору ще 1871 року у Відні. Вже самі имена перекладців можуть бути порукою чистоти и краси мови в перекладі св. письма, бо й справді дбали о то перекладці, добираючи слів уживаних и в Галичині и на Украіні, а чимало слів є специфічно галицьких. Коли ж ще додамо, що переклад сей переглядав славнозвістний профес. Микльосич, найперший знавець славянських язиків, и признав ёго гарним и вірним, то вже більше слів на те тратити годі. Думаємо отже, що наші земляки щиро повитають се виданє, бо коли инші цивілізовані народи хвалять Господа кождий своєю мовою и на своій мові читають св. Письмо, у нас ледво від кількох літ маємо молитовники в народній мові, а сему перекладови св. Письма судилось аж тепер появитись на світ, хоч з давна почувалась ёго потреба. Сим перекладом зроблено знов оден крок наперед, щоб виломатись нам с середновічнёї закоснілости. Звісна бо се річ, що Др. Пулюй видав перед десяти роками Народній молитовник руською мовою переложений, а хоч власти церковні відмовили потвердженя, то перед двома роками признали потребу такого молитовника в народній мові, видавши троякий молитовник, обіймаючий також молитви поміщені у виданю Дра Пулюя, по більшій части змінивши лиш правопись. Не допускаємо, щоб подібна доля стрітила и сей переклад; напротив думаємо, що власти церковні повинні прихильно віднестись до сёго виданя и не спиняти ёго в розповсюдненю між народом. Коли що раз більше між народом шириться грубий матеріялізм и гниль моральна, то на се не досить звичайноі проповіди, треба ёму дати в руки книгу, с котроі б він, розвернувши іі в неділю та свято, черпав засади живущоі и сцілющоі правди. Високообразований народ Англичан, котрий так уміє шанувати свята и неділі, оснував у себе біблійне товариство, котре в миліонах примірників розповсюднило св. Письмо в ріжних язиках и дало пізнати ріжним навіть полудиким народам світло Христовоі науки. Чому ж би ми не мали собі взяти приміру з Англичан и подавати готового вже перекладу народови, котрий допитуєся за тим?

Коли ж вже натякнулисьмо про англицьке товариство біблійне, то не буде від річи ш. читачам „Правди“ дещо більше сказати о нім. Товариство се оснувалось в р. 1804, щоб ширити слово Боже по цілім світі. Видало воно вже більше як 8 миліонів фунтів штерлінгів (á 10 р. 50 кр.) в остатних 70 роках за переклади, друк и розповсюдненє св. Письма и вийшло вже більше як 79 миліонів біблій, завітів и частей з іх складів, в більше як 200 язиках и нарічиях. На цілім просторі земськім ледво чи найдеся який більший край, щоб в нім не проявився вплив сёго товариства. Воно не тілько удержує агентів и ко-

Digitized by Google

респондентів, кольпортерів и склади у всіх частях Европи, але рівночасно допомагає всім великим товариствам місіонарським між найдальшими народами світа. Сирийці и Перзи, Индияпці и Китайці, Абисинці и Кафри, островяне Мадагаскару, Новоі Зеляндиі и островів австральських, Мексиканці и Ескимози и многі инші народи с підмогою того товариства можуть читати або слухати в своій мові великі діла Божі. Християнські робітники всіх віроисповідань причиняються датками до засобів того товариства, але й побирають за то дорогоцінне насіне. Школи, больниці, вязниці и доми поправи, стациі железниць и гостинниці війска и фльоти можуть виказатись благословеньством, що на них через те товариство сплинуло. Вбогі, бідняки, слабі, навіть сліпі подають своі домагання, котрі товариство увзглядняє. Політичні и суспільні рухи, переселеня, вистави світові, війни, нещастя спавші на край, всё то вихісновує товариство, щоб розповсюдняти слово Боже на всіх шляхах.

Товариство не тілько розповсюднює по змозі досі добрими признані виданя св. Письма, але й підмагає виданє нових перекладів грішми и книжками и пильно зважає на те, щоб вірність и докладність перекладу була запоручена. Таким способом зроблено над 200 перекладів цілоі біблії або ii частей, навіть на такі мови, котрі досі не були літературними.

Сам льондонський склад розсилає денно около 5000 томів а з всіх инших складів разом розходиться ще більше. Товариство затруднює друкарні в Льондоні, Оксфорді, Кембріч, в Парижі, Брюкселі, Амстердамі, Берлині, Відні, Пешті, Римі, Мадриді, Лисбоні, Копенгазі, Штокгольмі, Петербурзі, Царгороді, Байруті, Бомбай, Капштат, Сидней и инших осередках.

Наконець подаємо ще деякі статистичні дати об сім товаристві.

При основаню товариства було перекладів цілоі біблії або ii частей около	50
До 1876 р. товариство видало або помогло видати перекладів	216
Число всіх перекладів в р. 1876 виносить загалом . .	302
В перших 4-х роках розійшлося св. Письма примірників .	81.157
В році 1876 „ „ „	2,670.742
Разом всёго від початку „ „ „	79,103.465
В р. 1876 зібрало товариство грішми з. р. а. в.	2,483.736
„ „ видало „ „ „	2,548.896
Від 1804 — 1876 „ „ „	97,867.476

Подав Ол. Б.

— **Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache** von *Dr. Emil Ogonowski.* Lemberg. Verlag des ruthenischen Ševčenko Vereines. 1880. 8-o стор. 240. Ціна 2 зр. 25 кр. а. в. Дістати можна в всіх книгарнях львівських.

Вступ: Wichtigere literar-historische Notizen, (Verhältniss des Ruthenischen zum Russischen. Geographische Verbreitung der Ruthenen oder Kleinrussen. Mundarten der ruthenischen Sprache. Tabellarische Aufzeichnungen des Lautwerthes einzelner Buchstaben) стор. 1.

A. Studien auf dem Gebiete der Lautlehre. стр. 24 — 96.

Digitized by Google

B. Studien auf dem Gebiete der Stammbildung стр. 96 — 118.
C. Studien auf dem Gebiete der Wortbildung. стр. 118 — 147.
D. Studien auf dem Gebiete der Syntax. стр. 149 — 217. — Anhang. стр. 219 — 225.

Обширнійшу статю о сій знаменитій праці маємо приобіцяну на пізнійше від спеціяліста на полі руської фільольогиі. Коли не зайдуть надзвичайні перешкоди сподіємося одержати сю статю ще с кінцем сего року.

— **Дрібна бібліотека. — 14. — На Дні** (суспільности). Суспільно психольогічна студіja *Івана Франка.* Львів 1880. Накладомъ Автора. З друкарні тов. імен. Шевченка. В 16. стр. 72 ціна 25 кр. а. в. Дістати можна в книгарні Ріхтера.

— **Колдовство.** Документы — процессы, изслѣдованіе В. Антоновича, С-Петербургъ, 1877, 8-о, 139 ст. Сей цікавий причинок до исторіі цивілізациі трактує о скаргах на чарівників и чарівниць перед городовими судами Южної Руси в XVII и XVIII ст. Документи (полвські або латиньські) виняті с київського центр. архиву напечатані там в цілости. В переднім слові виказує автор, що світогляд українського народу на чортів и чарівників та чарівниць зовсім ріжнився від світогляду західної Европи. Так приміром доказує автор, що чорт відгравав в українських чародійських процесах зовсім підрядну ролю, середньовічна демонольогия мало була тут розповсюднена и тому й витворилася тут лагіднійша практика судова, як в західній Европі.

— **Разборъ сочиненія П. Житецкаго: Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія" А. Потебни,** СПБ. 1878, 8-о, 76 ст. відбиток з „Записокъ импер. акад. наукъ", подає багато цінних поправок й заміток.

— **Dokumenta Mołdawskie i Mułtańskie z archiwum miasta Lwowa,** wyd. prof. E. Kałużniacki, we Lwowie 1878, 4o, 60 стр. Видане се містить 10 грамот з XIV — XVII ст. про відносини нинішної Румунії, писаних тодішним церковним и дворовим язиком с примішкою руського.

— **Малорусская народная пѣсня по списку XVI вѣка,** текстъ и примѣчанія А. Потебни, Воронежъ 1877, 8o, 53. Примітки відносяться до оголошеної пісні, що була напечатана в Blahoslav-a чеській граматиці з 1571 р. а крім того обговорюють ще dativus ethicus в слав. народній поезиі и дещо про заспіви в слав. народ. піснях. Єсть то відбиток з „Филологическихъ Записокъ" т. I. и II.

— **Болоховская земля и ея значеніе въ русской исторіи.** Эпизодъ изъ исторіи южной Руси в XIII и XIV ст. Кіевъ 1876. 42, 61. з малою картою, визначається сумлінною основностю. Цікавий виклад причин, котрі підмагали почини козацтва на Поділю (ст. 41 — 45).

Digitized by Google

Літературні замітки и бібліографія.

Россійська.

— **Варяги а Русь.** Историческое изслѣдованіе *С. Гедеонова.* С.-Петербургъ 1876, 8-о в двох частях. XIX 569 и CXVI.

— **Славянство и Европа.** Статьи и рѣчи Ореста Миллера 1865 — 1877 г. С.-Петербургъ 1877, 8-о XVI, 417. Книга ся посвящена сучасним питаням, в котрих автор хоч не зовсім годиться з московськими славяноФілами, а все ж стоіть до них близше як до западовців Між иншими містить в собі також оцінку Обзору слав. літератур Пипіна и Спасовича.

— **Варяги-Русь и балтійскіе Славяне** *И. Первольфа,* відбиток з Журнала министр. нар. просвѣщ. 1877, Н. 6. ст. 37 — 97, обговорює діла Гедеонова и Забѣлина про почин Руси.

— **О сравнительно-историческомъ изученіи русской литературы** *А. Пыпина,* відбиток з „Вѣстника Европы" 1875 Н. 10, ст. 641 — 677.

— **Того ж, Древній періодъ русской литературы и образованности,** відбиток з „Вѣст. Евр." 1875, Н. 11 ст. 99 — 141, Н. 12, ст. 655 — 698. 1876 Н. 6. ст. 564 — 598, Н. 9, ст. 289 — 324.

— **Того ж,** Средніе вѣка русской литературы и образованности відб. з „Вѣст. Евр." 1876, Н. 11, ст. 303 — 343, 1877 Н. 2. ст. 684 — 736, Н. 3. ст., 704 — 748. В сих трёх розправах зображає автор древній и середній період росийського письменства на підставі найновіщих своіх и чужих дослідів в формі овіяній критично-фільозофічним духом. Не ходить ёму о біо або бібліографічні дрібниці, лиш о идеі, котрі проявлялися в тогочасних творах літературних и о іх характер. Сухий предмет уміє автор займаючо представити и з властивою ёму основностю підхопити интересні сторони.

— **Новые опыты построенія русской исторіи,** того ж, відбиток з „Вѣст. Евр." 1876, Н. 8, ст. 678 — 713, оціняє діла Забѣлина та Иловайского, котрі трактують найдавнійшу историю Руси.

— **Первобытные Славяне въ ихъ языкѣ, бытѣ и понятіяхъ по даннымъ лексикальнымъ.** Изслѣдованіе въ области лингвистической палеонтологіи Славянъ. Кіевъ 1878, 8о, XXII, 264. Єсть то перша проба, вихіснувати засоби слав языків до зображеня світогляду на природу и житя у первістних Славян. В тім 1-шім зошиті міститься 6 глав. 1 Космографія, метеорольогія, фізика и географія; 2. Геольогія, мінеральогія, металюргія; 3. Ботаніка; 4. Зоольогія; 5. Анатомія и фізіольогія звірят; 6. Медицина.

— **Первобытные Славяне** Кіевъ 1879, 8-о, (конець І. тому) стр. 265 — 408 з index-ом. В тій 2-ій части робить автор досліди историчні, географічні и етнографічні и творить с того відповідні культурні образи. Критика виражаєся не конче користно о тім ділі.

Того ж, Нѣсколько замѣчаній объ изученіи славянскаго міра СПб. 1878. 8, 54 ст. відбиток з II. т. Славянського Зборника.

— **Давность славянской идеи въ русскомъ обществѣ,** відбиток

Digitized by Google

з „Вѣст. Европ.“ за май 1878 ст. 283 — 316. підписаний буквами А. В. подає бистрий и тверезий погляд на події давнійших и найновійших часів.

— **Обзор звуковых и формальных особенностей народнаго русскаго языка**, проф. *М. А. Колосова*, Варшава 1878. 8, X. 226 ст. есть то систематично уложений огляд материялу до спізнаня людової мови великоруської, почасти розкиненого досі, почасти зібраного самим Колосовом в подорожи по північній Росиі. Славянська диялєктольогия — се важне задане, до котрого повинна б взятись фильольогия славянська. Пора б и у нас взятись пильно до збираня материялів для руського-української диялєктольогиі, хоч очевидно треба до того великої вправи, щоб добре схопити всякі відтінки людової мови або добре оцінити, що другі списали. Кождий осібник властиво, кожде село, місто має свій відрубний диялєкт. Треба отже вміти, приложити властиву міру до великого богацтва язикових зъявищ; инакше бо понявши хибно якесь зъявище або переціннвши ёго досяглість, можна дійти до дивних вислідів. — Книга Колосова вельми цінна, хоч зовсім ще не вичерпує всёго материялу. Друга праця в тім роді єсть:

— **Нѣсколько данныхъ до изученія сѣверно-великорусскаго нарѣчія въ XVI и XVII ст.** *П. В. Владимирова*, Казань 1878, 8, 39 (на підставі тогочасних материялів рукописних).

— **На память о Бодянскомъ, Григоровичѣ и Прейсѣ** и первыхъ преподавателяхъ славянской филологіи. *И. И. Срезневскаго* С.-ПБ. 1878. 8. 46 ст. Тими короткими споминками про діяльність сих трёх слявистів в Росиі бажав недавно померший Срезневський яко четвертий (и найбільший з них) покласти памятник за їх труди.

— **Библіографическій списокъ сочиненій и изданій орд. акад. имп. акад.** *И. Срезневскаго*. Ко дню пятидесятилѣтія ёго ученой дѣятельности составленъ въ отдѣленіи русскаго языка и словесности. СПб. 1879. 4о. 38. Труд сей академика А. Т. Бичкова містить в собі 340 чисел и дає наглядний образ всесторонности померщого вже ювілята.

— **Замѣчанія о книгѣ С. А. Гедеонова „Варяги и Русь“** СПб. 1878. 8-о, 35 сторн. *И. И. Срезневскаго*; дуже цінні замітки про діло Гедеонова, котре хоч дуже слабе під взглядом язикових виводів, все ж таки містить замітні уваги про руську старовину.

— **Наблюденія над нѣкоторыми фонетическими явленіями связанными с акцентуаціей**, *Н. Крушевскаго* Казань, 1879, 4о, 12 ст.

— **Черноморье.** Сборникъ изслѣдованій по исторической географіи южной Россіи *Ф. Бруна* Ч. I. Одесса, 1879. 8-о, 277. Цінне се видане обчислене на 2 томи обіймає ось які статі: 1) Острів Тиратетів и грец.-лат. напись найдена в Коротні, 2) Острів св. Етерия, 3) Дещо про Добруджу, 4) Острів Певце, 5) До питаня про давну топографию чераклійського півострова, 6) Побереже чорноморське між Дніпром и Дністром після карт. з XIV и XV. ст. 7) ст. Сліди давної дороги водної з Дніпра в азівське море, 8) Висушене азівського моря 9) Справозданє с подорожи до устя Бога и Дніпра в р. 1862, 10) Доля землі, на котрій лежить Одесса, 11) Про италійські осєлі в Газариі, 12) Про споріднене між Гетами и Даками.

Digitized by Google

— **Извѣстія Ал-Бекри († 1094) и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ ч. I.** *А. А. Куника*, СПб. 1878 8-о VI. 191.

Статьі цікаві розкинені в ріжних журналах и збірниках:

О Словѣ о Полку Игоревѣ, *А. И. Смирнова*, пильна студия бібліографічна (продовжене з рочника 1875) в „Филологическія Записки", журналъ изд. А. Хованскимъ, Годъ 15-ый 1876 Воронежъ т. I., 1878 т. I — VI.

— **Славяне въ древнѣйшіи времена** з діла Крека, тамже т. IV.

— **О словѣ о полку Игоревѣ.** Пересмотръ нѣкоторыхъ вопросовъ *А. И. Смирнова*, тамже, 1877 т. 3 — 6, обговорює давність рукописі и деякі звукові и видословні зъявища.

— **Одно изъ эпическихъ представленій о символическомъ значеніи крови**, *М. Н. Комарова*, тамже 1877, 3 — 6 том.

— **О. Ламбина, Славяне на сѣверномъ Черноморіи** в „Журналъ министерства нар. просв". СПб. 1877, в книжці за май и червень.

— **Еще о взглядѣ В. Ѳ. Миллера на Слово о полку Иг.** тамже в книжці за вересень.

— **По поводу Трояна и Бояна Слова о полку Игоревѣ** тамже 1879. за грудень.

— **М. А. Колосовъ, Архивные матеріялы по народному русскому языку и народной словесности** (московські нар. пісні з рукописних материялів географ. общества) в „Русскій филологическій вѣстник." Ученый журнал издаваемый под редакціею М. А. Колоссова. Варшава, 1879, Н. 1. 8о 148 ст. з додатком „Педагогическій отдѣлъ."

— **Rodovy byt na Slovensku (в Словаччині) a v uherské Rusi**, podal *J. Pič.* Zprávy Arabův o středověku (середновічю) slovanskem, J. Ireček в Časopis musea královstvi českeho 1877 т. 3. 4, и 1878, том 1 — 4.

— **Славянскій Ежегодникъ** обіймає добірні статі з слав. фильольогиі, историі и етнографиі. I рочник (1876, 8о, 240 ст.) містить між иншими статями: Успіхи слявістики в Росиі до р. 1872 після А. Г. Майкова. Ославянській взаимности після Первольфа; Слав. Митольогия після Крека. Слав. назви місяців після Ербена. — II. рочник (1877, 8 о, 326) Найновійші успіхи слявістики. — — III. рочник (1878, 8-о 433) Житепись Бодянського, проф. Котляревського.

— **Карпатская Русь.** *Я. Ѳ. Головацкого*, в „Славянскій сборникъ" т. I, СПб. 1875, (8-о VIII, 631 и 27) стр. 1 — 31., О Галицкой Руси И. Наумовича, тамже стр. 31 — 44., О современномъ положеніи Русскихъ въ Угріи тамже стр. 44 — 55. Положеніе угорскихъ русскихъ подъ управленіемъ Стефана Панковича епископа мукачевскаго тамже стр. 55 — 88.

— **Нѣсколько замѣчаній объ изученіи славянскаго міра** в тогож збірника томі II. (СПб. 1877, 8-о, IV. 404, 98, 64, 149 и X). —

Digitized by Google

Карпатская Русь (продовженє с I т. тогож автора). — О литературномъ единствѣ народовъ славянскаго племени *А. С. Будиловича* 1 — 17.

— **Слѣды русскаго вліянія на старопольскую письменность** проф. *В. Макушева* в III. т. Слав. сборника (СПб. 1876, 8-о IV. 400, 80, 138, 18). Против тому виступає *А. А. Kryński* в брошурі Z dziejów języka polskiego, Warszawa 1870. 8-o, 54. О слав. сборнику в загалі замічає проф. Ягич в Archiv f. slav. Philologie (III Bd. 543 S.), що деякі статі мають велику научну вартість а инші знов написані з оптимістичною оманою, котра легко може обудити в читачах хибні надіі або обави.

— В **Archiv für slavische Philologie**, що виходить від 1876 р. під редакциею проф. *В. Ягича* в Берлині (що річно 1 том в 3 — 4 випусках) в **I. томі** 1876. 8-o, 644:

— **Ueber den Einfluss der altcech. Literatur auf die altpolnische** von *W. Nehring.*

— **Die christlich-mythologische Schicht in der russischen Volksepik** *von V. Jagić.*

Beiträge zur slav. Mythologie I. Veles und Blasius von *G. Krek.*

Die philologischen Arbeiten bei den Polen in neuerer Zeit von *W Nehring.*

— **Donau-Dunavъ-Dunaj** von *K. Müllenhoff.*

— **Dunav-Dunaj** in der slav. Volkspoesie *V. Jagić* (було в части подано перекладом в Правді 1877.)

Bibliografische Uebersicht der Erscheinungen auf dem Gebiete der slav. Philologie u. Alterthumskunde seit d. J. 1870 v. *Jagić.*

T. II. 1877, 8o, 764:

Ein Beitrag zur Lehre vom klruss. Accent v. *Cl. Hankiewicz.*

А. Потебня. Изъ записокъ по русской граматикѣ angezeigt von *V. Jagić.*

Ueber den Accent der Verba im klrussisch. v. *Cl. Hankiewicz.*

Die Niederlage Bogdan Chmielnicki's bei Beresteczko am Flusse Styr 1651 in gleichzeitiger poetischer Bearbeitung von *A. Petrów u P. Żyteckij.*

А. Житецкій, Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія angezeigt v. *V. Jagić.*

Ueber den Einfluss der altčech. Literatur auf die altpoln. (дальше до I. тому) тогож автора.

Слово о пълку Игоревѣ, Ом. Огоновського angez. v. *P. Żyteckij*

A. Toroński, Ruska poezya ludowa mianowicie pod względem prozodyi angez. v. *Cl. Hankiewicz.*

Німецька.

— **Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten** von prof. *F. Miklosisch,* Wien 1879., 4o, 66. „Влахи“ відграють в слав. исторіі важну ролю и неперечно, що се давн і „Romani“ (пізнійші Румуни). Проф. Миклосич доказує, що пер-

Digitized by Google

вісні оселі дацких Румунів треба глядіти на полудні Дуная, на півострові балканськім, відкіля вони яко пастухи перейшли навіть на острови адрийського моря. — Цінні суть прилоги язикові и топографічні, до котрих подав також проф. Калужняцкий чимало материялу.

въ III. томѣ 1879, 8o 156.

— **A. Potebnja** Ueber einige Erscheinungen des slav. Palatalismus. Ein weiterer Beitrag zur Betonung im kleinrussischen von *Verchratskij* (гл. Правда 1878, II.)

Ueber die Namen für Polen und Lechen von *W. Nehring.*

Beiträge zur Erklärung des russischen Heldenepos von *A. Wesselovsky.*

Zur Frage nach dem ursprünglichen Lautwerth der slav. Nasalvocale v. *A. Potebnja.*

И. Верхратский. Знадоби до словаря южнорускаго angez. von *Dr. Brückner.*

Обзоръ Славянорусскихъ памятниковъ языка и письма находящихся въ библіотекахъ и архивахъ львовскихъ, Е. Калужняцкого, Кіевъ 1877 angez v. *V. Jagić.*

Два Осадцы Граматика рускаго языка, 3 выданье, пересмотрене О. Лепкимъ и И. Онышкевичемъ angez. v. *Dr. Cl. Hankiewicz,*

В IV. томѣ (I — 3 випуска. 548 ст.)

Polen, Ljachen, Wenden, von *I. Perwolf.*

Ein Nachtrag zur vorgehenden Abhandlung v. *V. Jagić.*

Die neuesten Forschungen über die slav. Apostel Cyrill und Methodius von *V. Jagić,* (в 1 и 2 випуску).

Einige Bemerkungen über die Sprache der altpoln. Sophienbibel von *Dr. Emil Ogonowski* (в 2 и 3 випуску).

Ein Nachtrag zur vorhergeh. Abhandlung v. *W. Nehring,*

Die Ornamentik in den slavisch-russischen Handschriften des XI—XIV Jhdts v. *Th. Buslaev.*

Mythologische Skizzen (I. Svarog, Svarozic) v. *V. Jagić.*

А. Будиловича, Первобытные Славяне angez. von. *Dr. Al. Brückner.*

O przyimkach w języku starosłowiańskim, ruskim i polskim Dra E. Ogonowskiego angez. v. *I. Onyszkiewicz*

Варяги и Русь Истор. изслѣдованіе Гедеонова angez. von *Dr. Al. Brückner.*

Исторія слав. литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича Изд. II. angez. v. V. Jagić. und *J. Onyszkiewicz.*

Подав *Ол. Б.* (за Archiv·ом f. slav. Phil.)

Digitized by Google

ФІЛЬОЗОФИЯ ШТУКИ*)

ЧАСТЬ ДРУГА.

Як повстає твір штуки.

Розслідивши спільно истоту твору штуки, остаєть нам спізнати правило ёго повставаня. — Правило се можна з гори ось як висказати:

Твір штуки определяє ся звязею с кождочасним загальним станом духового и обичаєвого житя. Я вже послідним разом висказав вам се правило, а тепер треба ёго поперти доказами.

Оно основує ся на двох родах докавів; перший належить до обсягу досвіду, а другий до обсягу розумованя. Перший вичисляє численні случаї, які стверджують се правило; — я вже попередно наводив деякі с таких случаїв, а ще покажу вам небавом инші. Крім того можна навіть додати, що не знаємо случаю, до якого се правило не далоб ся приложити. В усіх розсліджуваних случаях має се правило свою повну стійність и то не тілько для прояв в цілій масі, але й для поодиноких, и не тілько для прояви и заґину великих шкіл, але и для всіх змін и всіх хистких переходів штуки. — Другим доказом показуєся, як та зависимість не тілько в дійстности повсюду діляє, але також ділати мусить.

В тій ціли мусимо докладно виложити, що звемо загальним станом духового и обичаєвого житя; слідимо відтак після загально принятих правил людської природи за впливом, який мусить зробити такий стан на публику и на артисту, отже и на твір штуки. Яко наслідство с того виходить відтак неминуча звязь и певна згідність, и тому ставимо власне то яко конечний лад, що ми перше замічали яко случайний зустріт. — Другий доказ демонструє, що перший сконстатував.

---

*) Гл. стор. 135.

Digitized by Google

I.

Загальне правило поставаня твору штуки. — Перше формуловане. — Два роди доказів, одні з обсягу розумованя, другі з досвіду.

Щоб вам узмисловити сей лад, хотів би я знов вернути до того порівнаня, якого я вже попередно уживав, именно порівнаня твору штуки з ростиною. Розгляньмо, при яких услівях ростина або рід ростинний, приміром помаранчеве дерево, могли б удатися и розповсюдняти на якімсь обшарі. Допустім, що вітер приніс с собою всякі можливі роди насіня и розсіяв простим случаєм, — при яких услівях могли б зернята помаранчевого дерева пустити корінці, вирости в дерева, зацвисти, видати овочі, молодник и цілий засіб деревини, щоб широко й далеко вкрити землю?

До того потреба деяких прихильних обставин: передовсім, щоб земля не була надто пухка и надто ялова, бо инакше дерево не могло б добре закорінитись и перший вітер вивернув би ёго. Відтак не повинна бути земля надто суха, бо тоді не доставало б дереву поживи з щораз свіжо підступаючої вохкости а тоді б оно всохло. Тай підсоне повино бути тепле, инакше се дерево, дуже чутливе, змервло б, або так зниділо, що не могло б гнати паростів. Літо мусить довго тривати, щоб овоч мав доволі часу доспіти, бо він розвивається дуже пізно и повільно; а зима мусить бути дуже лагідна, щоб в січни не настали зимні ночи, котрі знищили б опізнені овочи. Наконець земля не повинна бути надто пригідна для инших ростин, инакше конкуренция и напір сильнійшої ростинности придавили б само собі лишене дерево. — Коли складуться всі ті услівя, тоді виросте мале деревце помаранчеве, стане відтак великим деревом и видасть инші, що відтак знов будуть розплоджуватись сим робом. Правда що між тим можуть настати бурі; спадаюче каміне знищать а кози обгризуть неодну ростину. А все ж и мимо всяких пригод, що знищать поодинокі особняки, рід таки задержить ся и щораз розповсюднить ся, а по певнім числі літ побачимо цілий ліс цвитучих помаранчевих дерев. Все то находить ся в тих затишних гірських долинах полудневої Италії, в околицях Сорренту и Амальфі, на узбережу морських заливів, в малих, теплих долинах, де спливаючі з гір води піддержують неустанну свіжість а благодатний легот від моря любо подуває. А треба було того цілого зустріту обставин, щоб згромадити ті чудово гарні круглі верхи, ті блискучі корони найтемнійшої, найзаживнійшої зе́лені, ті незлічимі золоті яблока, ту пахучу благодатну ростинність, що переміняє те побереже серед зими в найбогатший, напишнійший город.

Пригляньмо ж ся, як в сім примірі обставини с собою вяжуть ся. Ви помічали вплив фізичних обставин и температури. Щоб зовсім докладно виразитись, то се вправді зовсім не они видали помаранчеве дерево. Се ж були тут зернята, а ціла живуча сила спочивала виключно в зернятах. Але описані обставини були конечні, щоб ростина могла рости и розширитись, а коли б не було сих обставин, не було б и ростини.

Digitized by Google

Виходить с того яко наслідство, що як температура настає инша, то й рід ростин мусить бути иншій. — Допустім в дійстности услівя поперед описаним зовсім противоположні, гірський хребет, коло котрого гудуть грізьні вітри, тонку верству землі, убогу в рожайну почву, зимне підсоне, коротке літо й сніг підчас цілої зими: тут не тілько не удасться помаранчеве дерево, але й багато инших дерев пропаде. З усіх случайно тут занесених насінь, приймеся лиш одно и побачите, що видержить и ростеме тілько оден рід ростинний, що піддасться всім тим трудним услівям — смерека и ялиця. Они вкриють самотні гірські шпилі, вузкі скелисті хребти, стрімкі збочи рядами прямих струнких стовпів и довгими плащами понуроі зелені; и тут, як у Вогезах, в Шкоциі та Норвегиі будуть они посуватися милями в даль посеред мовчазних верхів, по коверци ссохлих шпильок, поміж корінем, що уперто придержувся скель, коротко в обшарі здоровоі и терпеливоі ростини, що одна видержить серед неустанного гуку бурі и ледового морозу довгих зим.

Можемо собі отже річ так увобразити, неначеб температура и фізичні обставини робили в и б і р між ріжними родами дерев, позваляючи видержати та рости лиш певному родови — з менше більше цілковитим виключенем всіх инших. Фізична температура обявляє свій плив виділюванем, пригноблюванем, коротко сказавши природним в и б о р о м. В тім находимо велике правило, після котрого можна пояснити початок и структуру ріжних форм органічного житя, а оно дасться зовсім приложити так добре до обсягу морального як и фізичного житя, так добре до историі, як и до ботаніки и зоольогиі, так до талантів и характерів, як до ростин и звірят.

II.

Загальний виклад впливу виходячого з окружаючого загального стану. — Порівнане фізичноі и моральноі температури. — Обі обявляються виділюванем и природним вибором.

Есть бо дійстно також моральна температура; она есть именно загальним станом обичаєвого и духового житя и ділає таким самим ладом, як фізична. Тай она, сказавши точно, не видає артисти; даровиті, геніяльні спосібности так само дані, як там зернята. Можна вправді сказати, що в тім самім краю в двох ріжних добах находиться майже рівне число уталантованих и мірних людей. Знаємо дійстно з статистики, що в двох по собі слідуючих поколіннях находиться майже те саме число молодих людей, що мають потрібну до військовоі служби високість, и таких, що ii не досягають. Після всякоі имовірности буде так само и з духовими спосібностями, як с тілесними, а природа ділає при посіві людскости так, що сягаючи все тою самою рукою в ту саму сівню, розсіває майже все рівну скількість, рівну доброту и рівну мішанину зернят на обшарах, які она засіває правильними наворотами. Але с тих жмень

Digitized by Google

насіня, які она докола розсіває після певної міри часу и простору, не сходять всі зернята. Потреба именно певної моральної температури, щоб могли розвинутись певні таланти; коли ж ії не достає, тоді они пропадають. — Коли температура стане инша, то й найде инший рід талантів, коли ж зовсім напротив обернеся, то й рід талантів вийде зовсім противний; словом, можна и тут річ так поняти, неначеб моральна температура робила в и б і р між ріжними родами талантів, сприяючи именно лиш сему або тому родови, а виключаючи инші менше більше цілковито. — С такої связи річей виходить, що в певних часах и певних краях бачимо, як в школах штук розвиваєсь то напрям до идеалізму, то до реалізму то володіне рисунку, то знов краски. Все именно есть якийсь володіючий напрям, напрям століття. Сі таланти, що могли б звернутись в иншу сторону, находять вихід запертий, а гнет загального положеня духового и володіючих обичаїв або зовсім не дає ім розростись або спонукує іх звернутись на иншу дорогу, на дорогу правильного розвою.

III.

I. Основний виклад впливу виходячого з окружаючого загального стану.

II. Поодинокий случай, стан загального нещастя и суму. — Артисту настроює сумно єго особиста участь в загальних злиднях. — Сумовиті идеї сучасників. — Єго спосібність, поняти визначну черту в характері предметів, а тим есть тут усе сумовитість. — Єму лучаються лиш при сумовитих предметах сказівки и натхненя. — Публика приймає тілько сумовиті твори.

III. Відворотний случай, стан загального гаразду и веселости.

IV. Посередні случаї.

Се порівнане може бути для вас загальним натякненем. Перейдім тепер до подробиць и розгляньмо, як моральна температура впливає на твори штуки.

Для більшої ясности возьмемо зовсім певний, навмисне поодинокий случай, случай такого напряму духового, в котрім володіє сумовитість. Не вибераємо тут нічого чисто довільного, бо такий стан проявився вже більше як раз в житю народів, а щоб єго визвати, досить пять або шість столітій упадку, вилюдненя, наїздів чужих народів, голоду, помору и більшаючої нужди. Азия бачила такий стан в VI. столітю перед Христом, Европа від I. до X. століття нашого літочисленя. В таких часах бувае, що люде теряють всяку відвагу, всяку надію а житє уважають нещастем.

Пригляньмо ж ся, який вплив мусить мати на артистів часу такий стан духовий в купі з обставинами, які сей стан витворили. Все допускаємо, що и тут як у всіх инших добах найдеся менше більше рівне число мелянхолічних, веселих и мішаних т. є. таких темпераментів, що займають середину між сумом а веселостю. Яким же способом и в якім напрямі, переобразує іх володіючий настрій?

Digitized by Google

Передовсім мусимо замітити, що злидні, котрі наводять сум на нарід, замучують також артисту. Позаяк він есть тілько членом громади, то й поділає ії долю. Нападуть приміром варварскі народи, помір, голод и всякі злидні, що навіщають цілі столітя и цілий край, то мусіло б сподіятись справдешне чудо. Ба навіть сто чудес, щоб загальна повінь перешуміла мимо, не пірвавши ёго с собою. Насупротив се зовсім имовірно а навіть певно, що й він матиме участь в загальнім нещастю, що він буде лишений свого майна, побитий, ранний, попаде в неволю так, як и инші, що ёго жінці, дітям, родителям и другам доведеться однакова доля, що він про них буде страдати и лякатись, як про себе самого. — При сім безустаннім напорі особистої недолі буде він менше веселий, скоро с природи есть веселий, а стане ще сумнійший, коли він сумовитий с природи. — В тім добачаємо отже перший вплив окруженя.

Відтак ще артиста виріс між мелянхолічними сучасниками, отже будуть мелянхолічні й погляди ёго, якими він перенявся змалку и якими ще неустанно переймався. Пануюча релігія, приладжена до мрачного ходу річей, каже ёму, що земля есть місцем вигнаня, світ вязницею, а жите лихом и що ми всіми силами повинні лиш дбати, щоб визволитись с того. Фільозофия, що виснувала свою мораль під жалісним поглядом людського упадку, доказує ёму, що краще було б не родитись. — Постійне ёго розвеселене — то сумовиті події, наізд краю, збурене памятника, пригноблене слабих, усобиці між потужними. — Щоденне помічене виводить перед ёго тілько картини внеохоти и сумоти, жебраків та голодарів, збурений міст, дармо дожидаючий відбудованя, опустіле передмісте, що розпадався в звалища, облогом лежачі поля, почорнілі мури спаленого дому.— Всі ті враженя безнастанно наперають на ёго від першого року житя аж до останнёго, и витискають щораз в ёго душі сю задуму, яку викликали вже ёго власні особисті пригоди.

Они навіть що раз глубше врізуються, чим більше він есть справдешним артистою. Бо що ёго творить артистою, то именно звичай, зняти з річей іх истотний характер и визначні черти; инші добачають тілько части, він схоплює цілість и духа. А позаяк тут визначним характером есть сумота, тож именно сумоту помічає він на всіх річах. — Ба що більше, с підмогою властивої ёму переваги увобразні и того нахилу до пересади, він ще збільшає сю сумоту, доводить ії до крайности; она наповняє всю суть ёго и всі ёго твори, так що він бачить и малює річи часто в чорнійших красках, як се вчинили б ёго сучасники.

До того ж мусимо також ще сказати, що він має в них підмогу в сій роботі. Ви ж знаєте, що чоловік, котрий малює або пише, не все есть сам оден за своим пультом або шталюгою. Він виходить, балакає, приглядається, приймає замітки від своіх приятелів и суперників, він глядить натхненя в книжках и скарбах штуки свого окруженя. — Идея подібна до зерна, а щоб зерно могло скільчитись, вирости, зацвисти, потребує поживи, яку ёму подає вода, воздух, сонце и земля, так идея, щоб зовсім досліла и осягнула правильний вид, потребує доповнень и додатків, які ії при-

Digitized by Google

бувають від сусідних духів. Якого ж рода натхненя можуть навіяти в тих часах сумоти окружаючі духи? — Сумні натхненя, бо люде ділали лиш в сім напрямі. Позаяк они не мають иншого досвіду, як в болючих чувствах и настрою чутя, то могли тілько в обсягу болю робити відкритя и помічати тонкі ріжниці. Зважаємо все тілько на власне серце, а коли оно наповнене виключно горем, то можна лиш горе студіювати. Таким побитом ті люде суть справдешними ученими в обсягу болю, журби, безнадійности и пригнобленя, але тілько в тім. — Коли артиста спитає іх про яку сказівку, то они дадуть ёму тілько в сім змислі; дармо було б глядіти у них якоі небудь идеі, якого поученя про ріжні роди и ріжні способи виразу радости. Они можуть тілько то дати, що самі мають. Коли отже артиста возьмеся зобразити щасте, веселого духа и радість, то буде с тих причин стояти відосібнений, лишений всякої підмоги, оставлений зовсім власним силам. Але сила одинокого чоловіка есть все мала, отже й ёго твір буде незначний. Коли ж він насупротив хоче зобразити сумовиті чувства, то найде підмогу в цілім столітю, найде перед собою трудами попередних шкіл приготовлені предмети, зовсім готову штуку, усталені, добре звістні способи поступованя, словом докладно витичену, добре утерту дорогу. — Церковний обряд, устроене кімнати, забава подасть ёму вид, краску, фразу або характер, якого ёму доси не доставало, а ёго твір, на котрий вложились нишком миліони незвістних помічників, буде тим красший, позаяк именно крім ёго роботи и ёго духа міститиме духа и роботу цілого ёго окружаючого народу та всіх ёго попередних поколінь.

На конець есть ще оден повід и то найсильнійший з усіх, що зверне ёго діяльність на сумні предмети, а именно сей, що ёго твір виставлений перед очи публики тілько тоді здобуде собі участь и похвали, коли виражатиме сумоту. Люде-бо дійстно можуть зрозуміти тілько такі чувства, що підходять близько до іх власних чувств. Всі инші, хоч би и як добре виражені, не займають іх, очи дивляться, але серце не чувствує, а відтак відвернуть від них и очи. — Подумайте собі чоловіка, що втратив майно, вітчину, жінку й дітей, здоровля й свободу, що — як Сильвіо Пеліко або Андріяна — двайцять літ мучився в кайданах у темниці, в котрого истоті поступенно всё зломалось, всё переиначилось, котрий попав у невилічиму безвідрадність — такий чоловік утікатиме від звуків веселого танцю, він нерадо читатиме Рабеле, а поведіть ёго перед постати Рубенса, повні веселости и змисловости, то він відвернесь. Ёго око задержиться тілько на образах Рембранда, ёго ухо буде тілько наслухувати звукам Шопенівськоі музики, тілько поезіям Лямартена або Гайного. Так само дієся с публикою, як с поодинокими людьми: іі смак зависимий від іі положеня, іі сумовитість каже глядіти ій смаку в сумовитих творах. Так публика відкине всі твори веселі, а гудитиме и занедбає артисту. А вже ж знаєте, як то артиста тілько на те творить, щоб здобути собі признане та похвалу; се ёго найгорячійше бажане. Так бачимо отже, як то, крім многих инших причин, безустанно ёго

Digitized by Google

наперед и жене власне найвисше ёго змаганє в купі с цілою вагою публичного погляду и все таки знов наводить до зображеня сумоти, замикаючи ёму всі дороги, які могли б ёго завести до представленя безжурности и щастя.

Такою чергою перепон заперается всякій доступ творам штуки, котрі могли б містити в собі вираз радости. Єсли артиста перебєся через першу перепону, спинить ёго друга и так чергою дальше. Коли найдуться с природи веселі уми, то особисті пригоди нещастні настроять їх сумно. Вихованє и щоденний обиход наповнять їх сумними поглядами. Артисті виключно даний дар, схопити с предметів характеристичні черти и розвинути їх до виднійшого, більшого розміру, буде вправлятися тілько на характеристичних чертах сумоти. Досвід и робота инших будуть ім ити з натхненями в підмогу тілько при сумовитих предметах. Наконець рішуча, голосно обявлювана воля публики позволить ім тілько на сумовиті предмети. — Після того всёго щезне а бодай зменшиться до малозначности рід творів штуки и артистів уздібнених до виразу веселої думки и радощів.

Розберіть зовсім противположний случай, случай такого часу, коли загальний настрій духа був веселий. Такий стан проявлявся в часах відродженя, коли змагавсь з дня на день публична безпечність, богацтво, людність, добрий бит, гаразд, гарні або хосенні винайденя. — Потреба тілько відповідно переставити вирази, а цілий наш повисшій вивід може и тут слово в слово бути приложений, а однакова розвага доведе нас до того, що всі твори штуки будуть менше або більше виразом радощів.

Розберіть відтак знов середній случай т. є. якусь мішанину и супоставленє радости и суму — як то в звичайнім стані бувае. И тут потреба тілько відповідно дібрати вирази, а цілий вивід матиме свою вартість в цілій повні, а та сама розвага докаже, що твори штуки мусять виражати відповідну мішанину, відповідне супоставленє радости и суму.

Приходимо отже до заключеня, що в кождім — чи то поєдинчім або скомплікованім — случаю, окруженє т. є. загальний стан в моральнім и духовім житю определяє рід творів штуки, приймаючи тілько ёму споріднені, а виключаючи всі инші твори цілою чергою перепон и супротивностей, які тим творам ставляє в дорозі на кождім кроку їх розвою.

IV.

Случаі з обсягу дійстности и историі. — Найголовнійші чотири доби и чотири штуки.

Покиньмо ж сей обсяг, якого ми досі держались для більшої зрозумілости нашого виводу, обсяг поодиноких случаїв, а перейдім до случаїв дійстности. Перегляд найголовнійших рядів историчних подій потвердить наше правило. Розглянемо с тих чотири, що творять чотири великі момента в европейскій цивилизациі,

Digitized by Google

именно грецько-римську старовину, християнсько-феодальну середновіччину, усталені шляхоцькі монархиі XVII. століття и промислову, наукою опановану демократию, серед котрої нині обертаємось. — Кождій с тих діб приналежить зовсім властиво якась штука або рід штуки — після черги скульптура, архитектура, драма и музика, так именно, що кожда доба в одній с тих чотирех великих штук виказує повний и на всі сторони свого напряму видний розцвіт, на всі случаї докладно замітний, особливо буйний и повний зріст, в котрого головних чертах відбиваються головні черти штуки и нации. — Розгляньмо по черзі ріжні обшари, а побачимо як по черзі ріжні цвіти розвиваються.

V.

I. Грецька цивілізация и старинна різьба.

II. Обичаі Греції в порівнаню з обичаями инших тогочасних народів. — Міська громада. Чоловік есть безробітний, горожанин и борець. — Стан военний и право военне в старовину. — Конечність образованя атлетичного. — Спартанська система людських стаднин и військових дітей. — Гимнастика прочої Греції.

III. Згідність поглядів з обичаями. — Нагота не уважаєся незвичайною. — Олімпийські игрища. — Орхестика. — Бог есть совершенним тілом.

IV. Як постала архитектура. — Статуи атлетів. — Статуи богів. — Як осягнено тілесне совершеньство в идеї и в дійстности. — Для чого міг різьбяр відповісти своїй задачі. — Тіло не есть підвладне голові. — Безліч богацтва в статуи.

Минуло вже тому с 3000 літ, як на побережах та островах егейського моря появилось тілесною красою та интелигенциєю богато обдароване племя, що поняло житє на зовсім новий лад. Оно не погрузило себе и свого цілого діланя на лад Индів та Єгиптян у великій релігийній спекуляциі, ані ладом Асирийців та Перзів у великій суспільній організациі, ані також як Фенікияне и Картагинці у великий вир торговлі и промислу. На місце теократиі и кастовои єрархиі, на місце монархиі и урядничои єрархиі, на місце великої замінної и торговельної институциі, поставили люде сёго племени власне винайденє, міську громаду, де кожда громада викликувала нові, а кождий с пня вирастаючий паріст допомагав знов видобутись иншим. Одна з них, Милет, викликала триста инших и залюднила ціле побереже Чорного моря. Инші зробили щось подібного а від Кирени до Марсилії вздовж заливів и пригірків Ишпанії, Италії, Греції, Малої Азиі и Африки вкрили справдешним вінцем цвитучих міст побережа Середземного моря.

Якеж було житє в тих міських громадах?*). Городянин мало

*) Grote, History of Greece, 1. II. стор. 337. — Boekh, Staatshaushalt der Athener, I, 61. — Wallon, De l' Esclavage dans l' antiquité.

Digitized by Google

працював власними руками; по більшій части дбали про ёго потреби племена піддані и зобовязані до данин, а ёго обслугували все невільники. Найбіднійший городянин мав невільника до ведення господарства. В Атенах припадало по чотире невільники на кождого городянина а звичайні міста як Егина и Коринт мали чотири до пятьсоттисячь; отже було доволі слуг. До того ж городянин мало потребував прислуги, він був мірний, як усі ніжні и полудневі раси, він поживлявся трема оливами, зубцем чоснику и головою сарделі*). Ціла ёго ноша складалася с сандалів, хітона и грубого плаща похожого на плащ пастуший. Дім ёго був тісний, лихо вимурований, не конче тревалий будинок. Злодіи легко вдералися, пробивши мур**); в них спали и се було головне призначене, якому они служили. Постеля, два або три гарні збанки, се були найголовнійші предмети домашного статку. Городянин не мав ніяких потреб и проводив свої дні в свобіднім просторі.

На що ж уживав він весь свобідний час? Позаяк не мав обслугувати ані короля ані ерея, то був свобідний и за себе брав участь в заряді громади. Він виберав урядників и архиереів; на ёго самого могла прийти черга вибору до ерейського або державного уряду. Хоч би він був гарбарем або ковалем, він судив в судах найбільші політичні процеси и рішав на зборах народних найважнійші справи державні. Словом, справи державні и війна, се було ёго діло. Він обовязаний бути мужем стану и вояком, всё инше має в ёго очах підрядне значіне. Після ёго погляду ціла діяльність свобідного мужа повинна звернутись на ті дві справи. И се зовсім справедливо, бо в тих часах житє людське не було ще таке безпечне, як в наших, а людська суспільність ще не перейнялась була такою певностю, яку осягнула нині. Переважну часть тих держав роскинених на побережах Середземного моря окружали докола варвари, котрі б радо іх загорнули. Городянин обовязаний все бути збройним, як нині в Новій Зеляндиі або Японіі поселений Европеець; инакше Галійці, Любійці, Самніти и Бітинці скоро розтаборили б ся на звалищах розпавшихся мурів и спалених святинь. — До того ще жиють держави с собою в неприязни а право воєнне вельми строге. По більшій части побіджене місто стає руіною. Найбогатший и найзнатнійшій чоловік може слідуючого дня діждатись, що спалять ёго дім, заберуть всяке майно, продадуть ёго жінку и дочку, щоб залюднити пристанища проституциі. Він сам с сином стає невільником, попадеся в копальні або буде під ударами нагайки обертати жорновий камінь. Де небезпеча така велика, то само про себе прийде, що чоловік стане дбати про справи державні и навчиться воювати; чоловік стає мужем стану під гровою смертної кари. Чоловік стає ним також з жадоби чести и слави, бо кожда держава дбає о те, щоб другі підбити або понижити, здобути підданих, инші держави покорити або визискати.***) Так про-

*) Аристофанъ, Жаби. — Лукіян, Кухарь.

**) Іх звуть зовсім звичайно „тарани“.

***) Тукидид, 1. книга. — Порівнаймо виправи Атенців між цимоньским миром а війною пельопонезькою.

Digitized by Google

водить городянин житє на громадськім майдані, розправляє про найлучші способи, якими піднести би и побільшити місто, про ухвали союза и договори, про уставу и закони, наслухує пильно кождому бесідникови и сам промавляє аж до хвилі, поки вступить на корабель, щоб воювати в Тракиі або в Єгипті, з Греками або варварами або також з великим королем.

А щоб у борбі побідити, мали они зовсім властиву дисципліну. В тих часах, коли не було ще промислу, не знали також и машин воєнних. Боровся муж при мужу, рамя о рамя, отже щоб побідити, конче треба було не тілько, як нині, переобразувати вояків в досконалі автомати, але виробити с кождого вояка найздібнійшого до відпору, найсильнійшого и найсправнійшого борця, словом воєвника найлучшого и найвитривалійшого. В тій ціли Спарта, що була під конець VIII. століття для цілої Греции взірцем наслідуваня, поступала після дуже скомплікованої, але й дуже хосенної системи. Місто саме було воєнним табором без мурів, як наші стациі в Кабилиі, положені серед побіджених и ворожих племен, все на стопі воєнній и все приладжені до оборони и бою. Передовсім розходилось о те, щоб мати здорові тілеса, видати гарну расу; при тім поступали як в кіньских стаднинах. Зле збудованих дітей убивано. Закони устанавляли час до женитьби, и виберали найкористнійші часові и инші обставини до доброго розплоду. Старець, що мав молоду жінку, був обовязаний постаратись ій о молодого мужчину, щоб так мати здорові діти. Чоловік в звичайнім віці міг пожичити жінки своєму приятелеви, котрого красу и характер він подивляв.*) Розплодивши рід, дбали о добре плеканє осібняків. Хлопців ділили на відділи, вправляли и призвичаювали жити спільно, як дітей вояцких. Они були поділені на дві рівно сильні ватаги, що над собою обопільно сторожували и поборювались руками и ногами. Они спали під вільним небом, купались в зимній воді Еврота, вправлялись на тайне грабуванє, іли мало, скоро и лихо, спали на ложу з очерету, пили тілько воду и наражались на всі впливи непогоди. Молоді дівчата заправлялись так як и хлопці, а дорослі дівчата відбували зовсім подібні вправи. — Без сумніву в инших державах зменшилась або злагідніла строгість сеї дисципліни походячої с часів старинних. А все ж таки и мимо тої пільги змагали они до тої ж ціли подібною дорогою. Молодці проводили більшу часть дня в гимназиях серед борби, скаканя, бою кулакового, біганя, киданя дискосом, щоб так розвинути силу и гнучкість нагих мускул. — Ходило о те, щоб тіло зробити як лиш мога сильним, звинним и гарним, а вихованє ніколи не осягнуло лучше своєї ціли, як се.

С тих Грекам властивих обичаів вийшли також властиві погляди. Идеальною особистостю в їх очах не був мислячий дух або чутлива душа, лиш наге тіло гарного роду и доброї літорости, відповідних розмірів, повне сили и звинне в усіх вправах. — Сей погляд проявляєся в цілім ряді установ. Коли сусідні народи

*) Ксенофон, Держава Лякедемонців, passim.

Digitized by Google

Карийці, Лідийці и загалом всі варвари-сусіди соромились виступати наго, — Греки радо скидали одіж до борби або бігання.*) Навіть молоді дівчата робили вправи в Спарті майже нагі. Бачите отже, як гимнастичні вправи виперли або переобразували почуте соромливости. — По друге, іх народні празники, олімпийські, пітийські и немейські игрища, були виставою и торжеством нагого тіла. З усіх повітів Греції и найдальших осад наспівали сюди молодці з найзнатнійших родин. Они довго наперед приготовлялись до тих игрищ осібним способом житя и безнастанними вправами, а коли прийшла наконець важна хвиля, виступали они перед лицем и серед оплесків и покликів цілого народу, обнажені з всякої одежи, до борби, до кулакового бою, кидали дискос, або бігали та іздили возами на вздогін. Здобуті там побіди, які ми тепер лишаємо ярмарковому Геркулеви, уважано в тих часах найзнатнійшими з усіх. Атлета, що побідив в гонах, надавав назву олімпияди. Найбільші поети співали про ёго славу. Найлучший лірик старовини, Піндар, творив тілько похвальні співи на честь витязів возових гонів. — Коли атлета-витязь вертав у своє рідне місто, тоді приймали ёго торжественно, а ёго сила и звинність служили по всі часи на славу цілій державі. — Одного з них, Мільона с Кротону, котрого ніколи не побідили в борбі, вибрали полководцем, а він провадив своіх городян до бою як Геркуль — (с котрим ёго порівнювали) — вкритий львиною шкірою и узброєний булавою. — Росказують ось що: Якогось Діягораса, котрого обох синів увінчали яко витязів, обносили в триюмфі перед лицем цілого збору; а весь збір уважаючи се занадто великим щастєм для чоловіка смертного, кликав до ёго: „Умерай, Діягорас, бо вже ж богом годі тобі наконець стати“. А Діягорас переможений чувством мав умерти на руках своіх дітей. Бачите, що сини мають найздоровійші кулаки и найскорійші ноги, було в ёго очах и в очах Греків найвисшим ступенем земського щастя. — Чи се оповіданє правдиве, чи видумане, то все ж погляд в нім виражений доказує, як безмірно подивляли Греки совершеньство тіла.

С тої причини не жахались Греки також на релігийних празникахъ показати своє тіло перед богами. — Була ціла наука про постави и рухи, орхестикою звана, котра устанавляла и учила гарних постав в торжественних танцях. Після Салямінської битви трагічний поет Софокль, що тоді мав 15 літ и славився красою, роздягнувся, щоб співати и танцювати перед трофеою Пеана. Коли в 150 літ опісля Олександер виправився до Азиі на війну з Дарієм, роздягнувся він з усіма товаришами, щоб гонами почтити могилу Ахиля. В тім погляді посувались ще дальше и уважали совершеньство тіла признакою божої истоти. В однім місті Сицилії обожали незвичайно гарного молодця задля ёго краси, а по ёго смерти ставили ёму жертовники.**) — В Гомерових співах, сій біблії Греків, найдете всюда, що боги мають людське тіло, мясо, котре могуть прошибнути списи, червону кров, що пливе,

*) Звичай сей заведений Лякедемонцями около XIV олімпияди. — Плято, Хармідес.
**) Геродот.

Digitized by Google

наклонности, сердитість, похоти зовсім підхожі до наших так, що богині люблятся в героях, а боги мають дітей с смертними, жінками. Олімпу и землі не розділяє ніяка пропасть, боги сходять на землю, а ми вступали до Олімпу, а коли они нас перевищають, то тілько тим, що їх ранене тіло скоро гоіться и що они сильнійші, гарнійші и щасливші від нас. Впрочім ідять, пють и мають такі змисли и всі тілесні спосібности, як и ми! Греки зробили гарне людське тіло зовсім своім образом совершенства, так що й с того виробили собі образ бога и прославляли совершенне тіло на земли, котре яко божа истота пробувало в небі.

Сей погляд вивав до діла різьбяра, и ми можемо прослідити точно всі хвилі ёго розвою. — Раз яко витязь увінчаний атлета мав право домагатись статуи, а коли ёго тричи увінчано, міг домагатись иконічної статуи т. є. такої, що зображала ёго самого. — Але позаяк боги також були тілько людськими тілами, — лиш гарнійшими и совершенійшими від инших, тож зовсім природно, що й їх зображали в статуах. При тім не треба було насилувати релігіі. Статуа з мармору або спижу не есть алегорією, тілько вірним образом; она не надає богови мускул, костей и тяжкої обкриви, она зображає тіло, в якім він міститься, и живу форму, що есть ёго истотою. А щоб бути правдивим и вірним образом, потреба тілько, щоб ся статуа була найкрасшою з усіх, та щоб виражала безсмертний спокій, яким бог нас перевишає.

Так визначена на задачу статуа; чи різьбярь доріс до того? — Розважмо, як він до того підготовився. Люде тогочасні оглядали тіло наге и в повнім руху в купели, в гимназиях, на празничних танцях и прилюдних играх. З ёго форм и постав радо помічали они именно такі, що показували ёго силу, здоровле и звинність. Они працювали всіма силами над тим, щоб статуі надати сі форми и сі постави. Так поправляли, ублагородняли и розвивали они через три або чотири столітя свої погляди фізичної краси. То ж не дивниця, що они на конець справді довели до того, що найшли идеальний взорцевий образ людського тіла. — Коли він нам звістний, то ми тілько від них ёго дістали. А коли при кінці готицького століття Миколай с Пізи и инші перворядні різьбярі покинули видовжені, костисті и погані форми гібратичної традиціи, то они приняли яко первовзори — ще збережені або недавно перед тим викопані — грецькі горорізьби. Коли ж хочемо забути про наші в теперішних часах в світ лихо виведені або зіпсовані тіла плебеів або мислителів, и віднайти хоч нагадку яку про совершену форму, то глядім ii в тих статуах, що свідчать про гимнастичне, свобідне и благородне житє.

В них форма есть не тілько совершена, але — (и то стрічаємо именно и єдино у них) — она відповідала заразом думці артисти. Греки, котрі раз вже надали тілу самостійної найвисшої стійности, не будуть покушатись, так як новочасні, щоб тіло підчинити голові. Здорово віддихаюча грудь, сильно на бедрах осаджений тулів, ядерне стегно, що поможе тілу звинно метнутись, вабить їх око и їх цілу бачність. Їх не займає так, як нас, виключно и передовсім сильна

Digitized by Google

розшир мислячого чола, сердите насуплене бров, глумливий склад губ. Они роблять се, щоб остати зовсім серед условій совершеної правдивої різьби. А справдешна різьба зображає очи без зіниці, а голову без виразу, представляє особи именно в хвилях супокою або незначного дійства. Она уживає тілько одної краски — именно спижевої або мармурової — лишаючи малярству живописну принаду а письменству драматичний интерес. Різьба, строго звязана але заразом добре підмагана природою своїх материялів и тісними межами свого обсягу, виминає зовсім зображеня окремішностей, фізіономії, случайностей, хитливої ворушливости людського духа, щоб підняти чисту, абстракцийну форму и щоб серед священих просторів святинь засияти незмінною білостю сумирних, взнеслих постатей, в котрих рід людський пізнає своїх героїв и богів. — За то есть різьба справдешним осередком всеї штуки в Греции, всі инші суть з нею в неустанних взаєминах, идуть ій в підмогу або наслідують ii; але жадна з них не була так, як она, цілковитим виразом національного житя, жадної не плекав, не полюбив так весь нарід. Докола Дельф, в тих сотнях малих святинь, де містились скарби поодиноких держав, сияв „цілий нарід з мармору, золота, срібла, міди, спижу, з двайцяти ріжних и ріжноцвітних спижів, тисячі славних мерців, в пестрих громадах, сидя и стоя, всё справдешні піддані бога світла“.*) — Коли опісля Рим ограбив грецький світ, мала великанська столиця цілий нарід статуй, що майже рівнявся числом живій людности. А тепер, по тілько знищенях и тілько столітях, обчисляють, що в Римі и околиці найдено зверх шістьдесять тисяч статуй. Ніколи знов не дожив рід людський подібного розцвіту різьби, такого чудового богацтва цвіту, так пишних цвітів и так легкого, тревалого и богатого розросту. А ми пізнали причину того розцвіту, перешукуючи землю від верстви до верстви и помічаючи, як всі витвори людськои землі, именно устрій, обичаі и погляди зложились на те, щоб шляхотне сімя богато поживити.

VI.

I. Цивілізация середновічна и готицьке будівництво.

II. Упадок старинного світа, знищене малих републик, римське цісарство. — Поновні напади варварів. — Феодальна система грабежлива, голодові літа и хороби. — Загальна недоля.

III. Вплив на уми. — Сумовитість и знеохота до житя. — Надмірна чутливість и лицарська любов. — Сила християнської релігиі.

IV. Як повстало готицьке будівництво. — Безмірна розтягліть будівлі. — Полутемнота и таємниче освітлене середини. — Симболіка форм. — Остролук. — Змагане до великанського и фантастичного. — Загальне розповсюдненє сеї архитектури.

Та чисто военна організация, питома всім міським громадам старинного світа, мала с часом сумні наслідства. Позаяк стан воєн-

*) Michelet, Bible de l' humanité, 205.

Digitized by Google

ний був звичайний, то сильнійші підчинили собі слабших. Часто повставали великі и просторі держави таким способом, що многі міста мусіли піддатись зверхности або самовласти потужної або побідної держави. Наконець найшлась одна держава, Рим, діяльнійша, витревалійша, справнійша и спосібнійша в послуху, як в розказуваню, в переведеню плянів, як в обдуманю способів. По семи столітях повних трудів довів Рим до того, що вібрав під своім пановапем цілу кітловину Середземного моря и кілька великих сумежних країв. Щоб се осягнути, піддався Рим мілітарному володіню, а як с кільця виходить овоч, так с того вийшов мілітарний деспотизм. Таким робом повстало цісарство и наконець здавалось — під конець першого століття нашого літочисленя — наче б світ, устроєний на ново під уладженою монархиєю, успокоювався. Але він клонився тілько до упадку. Убійче лютуване заборців знищило сотки міст а миліони людей. Самі витязі побивали одні других ціле століте, не стало вільних людей, отже й цивілізований світ через половину обезлюднився.*) Попавші в підданьство городяне не мали вже перед собою високих цілей, отже попали в лінивство або збиток, не хотіли дружитися и не мали дітей. — Позаяк ще тоді не знали машин и люде мусіли робити всё руками, то невільники зломані надмірною працею загибали, бо мусіли своіми руками вдоволити змаганю цілої суспільности до сеї пересадної ніжности, розкоши и величавости. По упливі чотирехсот літ не мало зденервоване, вилюднене цісарство ані людей, ані сили, щоб відперти варварів. Проломуючи тами впадала іх повінь з гуком, а по першій повіни друга, відтак знов инша, и так велось через пятьсот літ. — Годі описати недолю, яку они нанесли: знищені народи, збурені памятники, спустошені поля, спопелілі міста, ремесла, штуки и науки підорвані, обезславлені и забуті, а всюда розсіялась и розрослась невіжа и дич. Се були дикі народи, як Гурони або Ирокези, котрі нераз розтаборились серед образованого и мислячого, як наш, світа. Подумайте собі, що череда диких биків вдерлася між меблі и завіси якої палати, а за тими друга, так що лишені першою чередою останки зовсім щезли під копитами другої и що кожда ватага диких звірят, розмістившись серед нароблепого неладу, мусить знов зриватись, щоб виступити з рогами против нової ревучої череди голодних влізливців. Коли ж наконець в X. столітю остання череда найшла стайню и там розмістилась, положене людей все таки не було лучше. Начальники варварів, ставши Февдальними панами замків, воювали с собою, грабили селян, палили збіже, обдерали купців и знущались після вподоби над бідними підданими. Ниви лежали облогом, не стало поживи. В XI. столітю числили на сімдесять літ сорок літ голодових. Чернець Рауль Глябер розказує, що війшло в звичай, істи людське мясо. Одного різника спалили живцем за те, що виставив у своій ятці людське мясо. Додайте ще до того, що — при загальній нечистоті и нужді, при занедбаню найзвичайнійших при-

*) Rome, trente ans avant Jesus Christ par Victor Duruy.

Digitized by Google

писів що до здоровля — ширико и далеко вдомашнилися чума, проказа и всякі можливі пошести. Люде зійшли на обичаї людоідів з Нової Зеляндиі, на звірячу дикість Каледонців и Папуасів, на сам спід людської кльоаки. Споминки минувшости ще збільшали теперішну недолю, а немногі мислячі голови, що ще читали старинну мову, мали якесь причуте безмірного упадку и цілої глубини пробасти, в яку рід людський попав від тисяча літ.

Догадаетесь, які чувства міг так довготревалий и жорстокий стан річей вполти в людські уми. Передовсім трусливість, знеохоту до житя, тяжку задуму. Оден письменник сучасний каже: „Світ есть тілько ще пропастю злости и розпусти“. — Житє здавалось наперед вибраною частию пекла, а багато людей позбавлялись єго и то не тілько убогі, слабі, женьщини, але й самовладні пани а навіть королі. Троха благороднійшим и чутлившим душам здавалась цінніймою монастирська самота и спокій. — При кіньци тисячиліття думали люде, що наближаєсь конець світа, отже с переляку віддавали своє майно церквам и монастирям. — Окрім того сум и переляк викликували у инших нервове висиленє и маячене. Коли люде надто нещасні, то стають дражливими, як слабі и увязнені, іх вразливість змагаєсь и заміняєсь в жіночу чутливість. Серце іх находять сни, пригноблене, пересада, пориви, які не обявлялись в часі здоровля. Они покидають середні чувства, котрі лиш можуть піддержати безнастанну, мужеську діяльність. Они маячать, плачуть, кидаються на землю, стають неспосібними собі самим вдоволити, видумують солодкі чувства, розкіш небесну, безконечну ніжність, бажають вилляти виніжене и одушевлене свої вибуялої и розузданої фантазиі, словом они успосіблені до любви. И справді видно було як незвістна поважній мужеській старовині пристрасть стала тоді розвиватись, себ то лицарська и містична любов. Спокійну, розумну любов, яка личить подружю, понижувано перед пересадною, неуправильненою любовю, поза подружем. Розправляно точно про всі ії тонкости и уложено для неі в трибуналах під проводом дам книгу устав. Опредїлено там, що „любов може бути не тілько між чоловіком и жінкою“ — що „любов не може любві нічого відказати“.*) Люде перестали уважати женьщину сотворінєм с тіла и крови подібним мужчині; з неі зроблено божество. Мужчині, думали, доволі сёго права, що може женьщину обожати и обслугувати. Людську любов уважали небесним чувством, що веде до божої любви и зливаєсь з нею. Поети переображали свою любовницю в надприродну честноту и просили ії, щоб іх завела в царство небесне до престола божого. — Можете собі подумати, яке орудіє мусіли дати релігиі такі чувства. — Знеохота до житя и нахил до екстази, постійна розпука и безконечна жадоба ніжности доводять зовсім самі людей до науки, котра представляє землю падолом плачу, земське житє часом проби, розкіш в Бозі найвисшим щастєм а любов до Бога яко першу повинність. В горестнім роздражненю піддержувана чутли-

*) André le chapelain.

Digitized by Google

вість находить поживу в безконечности страху и в безконечности надії, в описах огненої безодні и вічних мук пекольних, та й в розглядуваню сіяючого раю и невисказаних радощів. Оперте на такій основі и такій підставі володіло християньство умами, подавало штукам побудку и зміст и втягало артистів до своїх услуг. — Оден сучасник каже: „Світ обтрясає свої лахи, щоб одягнути свої церкви білими шатами“ — и появлявсь готицьке будівництво.

Пригляньмося, як то взноситься нова будівля. — В супротивности до старинних религій, що всі були чисто місцеві и все належали до поодиноких каст або родин, есть християньство загальною религією, що звертавсь до загалу и кличе всіх людей до спасеня. Отже святиня мусить конечно бути дуже простора, щоб змістила всю людність якоісь околиці або міста, жінок, дітей, невільників, робітників и бідних зарівно, як и шляхту та панів. Тісна келия, де містилась статуа грецького бога, и присінок, в котрім відбувався обхід вільних городян, були вже недогідні для маси. — Потреба було для неї просторої нави середньої, широких, помножених бічних нав, поперетинаних поперечними, безмірних зводів, великанських філярів, — а покоління робітників, що столітями громадно приступали тут до праці за спасенє своїх душ, будуть гори зносити, поки будівля буде скіньчена.

Люде, що до сеї святині вступають, скорбні серцем, а гадки, яких они тут глядають, суть повні болю. Они думають про се бідолашне, так мучене и все над пропастю поставлене жите, про пекло и ёго муки без міри и кінця, як и без перерви, про страсти Христа що на хресті боровся с смертію, про мучеництво святих, котрих мучили гонителі. При такім натхненю религії и під вагою своєї власної баній и тревоги, не личила б ім веселість и проста краса дня, они не допускають ясного, здорового світла. Середина будівлі находиться в мрачній и холодній тіни, а денне світло дістаєсь лиш зовсім чужовите скрізь вікна яко кровавий багор, яко блеск аметистів и топазів, яко таємниче сяево шляхотних камінів и яко чудовий пук проміня, що здаєсь спливає з отвору раю.

Така вражлива и вибуяла увобразня, як у тих людей, не вдоволяєся простими формами. Форма сама про себе, розумієсь, не вистарчає в загалі, щоб ім припасти до вподоби; она мусить бути символом и означати якусь містерию. Святиня з навхрестними навами нагадує хрест, на котрім умер Христос. Віконні рожі*) з дияментовими листками творять вічну рожу, котрої листками суть всі спасені душі. Розміри всіх частей відповідають священим числам. — Крім того мусять форми богацтвом, рідкостю, смілостю, незвичайною ніжностю и безмірним простором відповідати буйности и примхам фантазиї. Такі уми жадають живих, ріжнородних, змінних, незвичайних и скрайних вражінь. Они понехують стовп, поземий поперечний сволок, круглий лук, словом міцну підставу, все в рівновазі удержувані розміри величини и наготу старинного будівництва. Они именно не годяться в нічім с тими истотами основі відповідними,

*) Зложені зо шкла в горі лукових вікон у виді рожі.

Digitized by Google

що здаєсь, повстали без труду и тривають без висиленя, котрим краса дана вже с по́чином а совершеньство їх утвержене с першою підвалиною не потребує жадних додатків ані прикрас.

Они вибирають основною формою не поодинчу круглість стовпового лука або поодинчий стовпом и сволоком утворений чотирокутник, лиш скомпліковане сполучене двох кривих ліній, котрі перетинаються и так творять остролук. — Они стремлять до великанських розмірів, вкривають чверть милі верствами камінними, виводять стовпи до величезних філярів, провадять високо у воздухах галєриі, підносять зводи аж до неба, а вежа побіч вежі стремить аж у хмари. — Они пересаджують в тонкости форм, окружають входовий лук цілими поверхами малих фігурок, опасують посередні мури повитками з листків конюшини, щитами и жолобками, простягають несчисленними закрутами випустки віконного хреста поміж пестрим багром рож, вистачують хор наче коронкові плетінки а понад нагробниками, престолами, щитом хору и вежами взносяться малесенькі стовпики, скомпліковані торсади, повитки листків и статуи. — Можна би думати, що они бажають осягнути рівночасно безконечність у величині и дрібноті, — в тій самій хвилі одоліти духа з двох сторін, безмірностю в множестві и дивним надміром в подрібностях. Очевидно отже намагаються они, викликати надзвичайне вражіне, по́диву и блискучої несподіванки.

В тій самій мірі, в якій ся архітектура поступає в розвою, попадає она щораз в дивачність. В XIV и XV столітю, в добі розцвіту готики, показують нам храми в Штрасбурзі, Медіоляні, Йорку, Норимберзі и Тревірі, що они прямо понехують тревалість, а дбають тілько про окрасу. Архітектура ся то виводить цілу безліч веж накоплених побіч себе и понад собою, то знов засланяє цілу поверхність справдешним плащем коронковим ґзимсів. — Місце мурів, котрих виминають при будівлі, займають майже цілком вікна. Недостає міцної піддержки; без остроконьчастих філярів приклеєних до стін завалила б ся будівля. Она неустанно кришиться а цілі осади будівничих робітників, поселяються у її підніжа, щоб безупинно ділати против неустанному упадкови. Се мере́жево попрориваного мурованя, що аж до вежового шпиля стає що раз тонше и прозірнійше, не має само в собі потрібної піддержки, треба отже було ёго притвердити до сильного желізного підмостя, а позаяк желіво ржавіє, отже рука робітника мусить вже дбати, щоб піддержати хистку́, позорну величавість. — Однак прикраса середини доведена до такої пребогатої, скомплікованої пишноти, на луках розвинулась так буйно остроконьчаста и повійковата робота, над престолами, проповідницею и мережчатими стінами розсипано такий збиток фантастично повмотуваних и знов розвязаних арабеск, що храм не виглядає наче памятник, лиш як бисер вироблений рукою золотара. Се есть цвітисто прикрашена скарбонка реліквій, великанська робота філіґранова, дорогоцінна прикраса — и то так искусно вироблена, наче для королевої або молодої княгині, — прикраса для нервових, дражливих женьщин, що зовсім годиться с пересадними обичаями часу. Її чутлива, хоро-

*

Digitized by Google

блива поезия дає надмірно доказ о дивнім настрою душевнім, о невиразнім натхненю, о завзятій а все ж таки безсильній боротьбі и банности, яку лиш можна стрітити в столітю черців и рицарів.

Саме для того ся архітектура, що панувала чотири століття, не обмежилась на оден край, ані на оден рід будівель. Она вкрила цілу Европу від Шкоціі аж по Сицилію; она здвигає всі памятники державні и церковні, приватні и публичні — и напятнувала своєю ціхою не тілько катедральні храми и святині, але й замки та палати, доми и одежу міщанськоі суспільности и статок людських мешкань. Тим именно узагальненєм засвідчає она и показує велику моральну крізу — заразом величаву и хоробливу — що через цілу середнёвіччину піддержувала людського духа в крайній пересаді и розстроєню.

VII.

I. Французька цивілізація XVII. століття и клясична трагедия.

II. Творенє уладжених монархій. — Февдальні барони стають двораками. Дворак есть поважаним слугою. Осередком звірського житя есть Франция за Людвика XIV.

III. Взорцевою для всіх особистостю есть знатний пан проживаючий на дворі. — Єго характер, дума, відвага, покірність. — Привітливість, звичайність в товаристві, оборотність.

IV. Згідність верховодячого характеру и смаку. — Загальне змаганє поправноі, шляхотноі форми. — Штуки рисовничі. — Стиль письменників. — Трагедия. — Прикрашуванє строгоі правди. — Строга правильність пляну. — Плавність зворотів мовних. — Всі особи суть двораками. — Аристократична чутливість и строга бачність на приличну звичайність. — Розповсюдненє французькоі трагедиі в цілій Европі.

Людські установи повстають и минають — як и живі истоти — тілько власною силою, а іх здоровлє підпадає або іх подужанє успіває виключно під вплывом іх природи и іх положеня. — Між тими февдальними панами, що в середних віках людьми володіли та іх угнетали, найшов ся в краю оден — потужнійший, вигіднійше поставлений и проворнійший як другі — и накинувся на защитника супокою в краю. Операючись на загальній прихильности, повелось ёму, поступенно всіх прочих ослабити, сполучити и зробити підданими а бодай підчиненими, завести уладжений, зовсім від ёго незалежний заряд, и так стати головою народу, королем.

Около XV. століття суть барони, що колись були ёму рівні, тілько ёго воєводами, а около XVI. лиш ёго двораками.

Зважте добре значінє сёго слова. Дворак, се муж на дворі короля, себ то муж, що займає якийсь уряд або посаду в королівськім господарстві, есть великим конюшим, коморним, великим ловчим. За те побирає він плату и промавляє до пана с таким глубоким поважанєм и обявами тоі підвластноі почести, звичайноі

Digitized by Google

ёго становищу. Однак він не есть звичайним слугою, як се бувало в орієнтальних монархиях. Прадід ёго прадіда був пе́ром короля се б то рівного з ним стану и ёго товаришем: задля того належить він до знатної кляси, до шляхти. Він служить своїм володарам не тілько задля користи, але в покірности для них добачає для себе почесть. З своєї сторони не занедбують они нічого, щоб з ним обходитись с почестю. Людвик XIV. викидав свою палицю скрізь вікно, щоб не покуситись вибити Lauzun'a, котрий допустив ся супротив ёго обиди. Пан поважає свого дворака и обходиться з ним наче с членом товариства; жие з ними дружно, гуляє на їх балях, бенкетує за їх столами, їздить їх повозами, сідає на їх стільцях и участвує в їх забаві. На такій основі розвивавсь житє двірське передовсім в Италії та Ишпанії, відтак у Франциі, а дальше в Англії, Німеччині и північній Европі. Але осередком ёго сталась Франция, а Людвик XIV. надав ёму повного блеску.

Прослідім тепер впливи сёго нового стану річей на характери и уми. Позаяк світлиця королівська есть перша в краю, то тут сходиться найдобірнійше товариство; тому́ найбільше подивлюваною особистостю есть чоловік совершений, що служить взірцем цілому світови, а именно знатний пан, допущений до королівського товариства. Сей знатний пан думає и чувствує великодушно. Він уважає себе чоловіком лучшого роду и каже собі, що шляхоцтво вкладає повинности. Він більше всіх чутливий в справі чести и без намислу наражає своє житє задля найменшої обиди. За Людвика XIII. числять чотире тисячі шляхтичів убитих в поєдинку. В очех шляхтича есть байдужність в небезпечі першою повинностю благородної душі. Сей гарний, стрійний пан, що так дбало пригладжує свои стяжки и пригладжує свою перуку, зголошувсь самовільно стояти табором на млаковинах Фляндриі, и стоїть під Нервінден цілих десять годин муром серед граду куль. Скоро Люксембург оголосить, що думає сточити битву, вилюднюєсь Версаль и всі чваньки, пахаючи за пахощами, спішать до бою, наче на баль. — На конець ще и наслідком останків старинного февдального духа, наш знатний пан уважає монарху своїм природним, правним зверхником, він знає, що він до ёго належить, як колись вазаль приналежав панови. В крайній потребі він ёму подасть до розпорядимости своє добро, кров и житє. За Людвика XVI. шляхтичі віддавались добровільно королеви, а многі з них казали себе 10 серпня за ёго убити.

Але крім того они суть двораками, себ то люде добірного товариства и тому́ й дуже привітливі. Король сам дає ім привід своїм приміром. Людвик XIV. сам зняв капелюх перед коморною панею, а мемоари з Saint Simon згадують про одного князя, що проходив двір Версальский не инакше, як с капелюхом в руках, позаяк витав кождого. Задля того наш дворак добре обзнакомлений з установами привітливости, вміє навіть в труднійших случаях розумно розмовитись. Він дипльомата, пан себе самого и мистець в штуці, щоб перед другими зачаїтись, представитись в кращім світлі, иншим підлещуватись и з ними справно обходити ся, ніколи

Digitized by Google

не стати немилим а часто приподобатись. — Всі ті спосібности и ціла та вразливість суть ділом виніженого в товариськім обиході аристократичного духа. Они осягнули на тім двори и в тім столітю найвисший ступень, а коли нині бажаемо оглядати сі ростини так ніжного запаху и так рідкого виду, то мусимо виступити з нашого всё рівняючого, мішаного и простого товариства, щоб ними чудуватись серед простолінійного, монументального горо́да, в якім они процвитали.

Можете собі подумати, що люде такого рода могли вибирати собі розвеселеня зовсім відповідні свому характерови. И справді смак їх зовсім відповідний особі, благородний, бо они не тілько з роду, але й чувством своїм благородні; він есть правильний, бо они навчились зважати на те, що ім личить. Се смак, що надав подобу всім творам штуки в XVII. столітю, розмірній, взнеслій и строгій живописі Poussin a и Lesueur-a, поважному, величавому и скусному стилеви будівничому Манзарта и Перольта и королівським, строголінійним горо́дам Le Nôtres. Ви найшли б ёго пятно в домовім статку, в костюмах, прикрасах кімнат и в каросах у Perelle, Sebastien-a Leclerc, Rigaud, Nanteuil и у многих инших. — Версаль — з громадами добре виплеканих богів, симетричними алеями, мітологічними водоприсками, широкими скусними водозборами, обтятими деревами, підстриженими під форму архітектонічних прикрас — се справдешне майстерське діло цілого роду. Будівлі и горо́ди, всё було устроєне для людей, що піклюються своєю гідностю и дбають о приличність. — А в письменстві се пятно вибилось ще виразнійше; ніколи не доведено у Франції и в Европі знов до такої скусности в письменстві. Знаєте, що найбільші французькі письменники — Bossuet, Pascal, la Fontaine, Molière, Corneille, Racine, La Rochefaucald, Madame de Sévigné, Boileau, La Bruyère, Bourdalone — належать до сеї доби. Та не тілько великі люде так писали, всякий писав добре; Courier сказав, що коморна пані більше знає в сім ділі під новочасної академії. И справді, добрий стиль був тоді наче у воздусі, кождий вдихав ёго, не думаючи о тім, ёго розповсюдняли щоденний обиход и листуване. Чоловік, що змагав у всіх внішних речах до благородної приличности и совершеної поправности, осягав ціль и також в тій внішній речи, що зветь ся стилем в письменстві и в мові. — З усіх родів письменства розвинувся однакож оден до особливого совершеньства, трагедия. Саме в сім роді, найзнатнійшім з усіх, находимо в нашім случаю найясніший примір тісної згідности, що вяже с собою людей и діла, обичаї и штуки.

Пригляньмося передовсім головним чертам трагедиї. Всі они обчислені на те, щоб припасти до вподоби знатним панам. Поета ніколи не залишить, злагодити правду, часто с природи строгу и гірку, не виводить ніяких убійств на видівню, придавляє всі вибухи жорстокої пристрасти и виминає всі насильні пригоди, бійки, розбої, крики и смертний хропіт, словом всё, що могло б уразити око або ухо очевидця, що привик до повдержности и ніжних форм сальону. — С того ж поводу виключає він усякий нелад, не віддався, як Шекспір, прим-

Digitized by Google

хам мрій и фантазиї. Ёго плян строго уладжений, непривиджена приключка, романтична поезия не мають тут місця Він виводить яву за явою в точній, ясній звязи, заповідає вихід, підносить интерес, приготовляє катастрофи и вказує вже довго наперед наче для прикрашеня на розвязку. — Наконець надає цілому діяльогови наче яку одностайну, блискучу поливу, вельми старанне віршоване, зложене з добірних виразів и милозвучних римів. — Роздивляючись за костюмами сёго театру на тогочасних картинах. побачимо на них героів и княгинь наряджених у фальбани. гафти. півчобітки, перяні китиці, шпаги, словом цілий стрій — грецький що до имени, але що до смаку и крою зовсім француський, — яким пишалися королі, наслідник престола и княгині при звуках скрипок на двірських балетах.

Розважте відтак добре, що всі особи сих творів се двірські люде, королі, королеви, князі, княгині королівського роду, посли, міністри, капітани гвардиі, пажі, повірники и подруги. Повірниками князів не суть тут, як у грецькій трагедиі. мамки, домашні невільники, що родились під вкрівлею пана, лиш почетні дами, великі конюші, вельможі, що мають якийсь уряд двірський и своє місце в передніх кімнатах. Слідно се вже з іх вправи в мові. з іх справности в підлещуваню. совершеного вихованя, бездоганного обиходу, з іх монархічного почутя підданьчого и вазального. Іх пани суть, як и они. також француськими князями XVII. столітя, вельми привітливі, лицарські у Корнеля и благородні у Расіна, звичайні для женщин, памятливі все про своє имя и свій рід; они спосібні пожертвувати свому достоіньству своі найважнійші интереси и найдорожші наклонности, а неспосібні, позволити собі якоісь мови або руху, які не дадуть оправдатися найострійшими правилами приличности. — Коли отець віддає Ифігенію жрецям, то она у Расіна не оплакує, як у Евріпіда, житя слёзами молодоі дівчини, она уважає своєю повинностю без наріканя послухати свого батька, короля, та вмертя без плачу, бо она дочка королівська. Ахиль допче у Гомера ногами по тілі умераючого Гектора, тай ще не вдоволений тим рад би, наче лев або вовк, пожерти „сире мясо“ побідженого чоловіка: а в Расіна князь Конде́ світлий и неодолимий, пристрастний що до чести, ввічливий и привітливий для женьщин, у внутрі справді перенятий горячою пристрастю и палкостю, однак з утаєною живостю молодого поручника уміє собі поступити и в хвилі найгорячійшого зворушеня и ніколи не посунеся до дикости. Всі ті особи виражаються з совершеною привітливостю и неперечною товариською оборотностю. Прочитайте у Расіна першу розмову між Орестом и Піргом, цілу ролю Акомаса, Улісеса; нігде не найдете більше такту и оборотности в мові, такоі дотепноі привітности и облестности, так добірного введеня, скорого поміркованя, так зручного уложеня и ніжного виведеня впливових поводів. Найгорячійші и найбурливші любовники, Гіполіте, Британікус, Піргус, Орестес, Ксіфарес, се справдешні лицарі, що складають мадригали и віддають поклони. — Хоч би яка нагальна була іх пристрасть, а все ж Андромаха, Роксана, Береніка, Герміона держаться

Digitized by Google

ладом найдобірнійшого товариства. Мітрідатес, Федра и Аталія складають ще при смерти свої реченя зовсім правильно; князь мусить берегти приличности в обиході аж до останнёї хвилі и умерати в пригідній формі. — Сей театр можна б назвати добірною картиною високого товариства. — Виводить він, якъ и готицька архитектура, докладно обмежену, зовсім в собі вироблену форму людського духа, и самé тому загально розповсюднився, як и готика. Защеплено ёго через перенесене и наслідоване враз с письменством, напрямом смаку и обичаями, с котрими театр так тісно звязаний, на всіх дворах Европейських, в Англіі зараз по реставрациі Штуартів, в Ишпаніі по вступленю на престіл Бурбонів, в Италіі и Німеччині, а в XVIII. столітю навіть в Росиі. Можна сказати, що тоді Франция управляла вихованем Европи. Була то вітчина приличного обиходу, веселого и любого житя, доброго тону, бистроумних идей, словом вітчина savoir-vivre. Коли ж дикий Москвич, брусоватий Німець, вимушений Англичанин, варвар або полуварвар північний покинув свою горівку, люльку, шубу, своє февдальне стрілецьке и бурлацьке житє, то прийшов, щоб в наших світлицях и в наших книжок научитись витати, сміятись и розмавляти.

VIII.

I. Цивілізация наших часів и музика.

II. Французька революция. Плебей осягає громадянську рівність. — Машини, добра поліция, лагідність обичаїв підносять добробит. — Збільшене людських потреб и вимог. — Ослабленє переказу. — Визволене и томлюча блуканина духів.

III. Вплив того стану речей на уми. — Верховодячою особистостю єсть сновидний и сумний честилюбець. — Хороба столітя.

IV. Вплив того стану душевного на твори штуки. — Нові літературні роди. — Лірична и фільозофічна поезия. — Переобразованя и новаторства в штуках рисовничих. — Розвій музики.

V. Появ музики в Німеччині та Италіі. — Ії процвіт має точну звязь з великим новотворивством новочасних идей. — Чому музика способна перед иншими штуками до виразу новочасної вражливости. — Приміри того с покревности звука з криком. — Приміри з сущної в музиці властивости, передавати безформне. — Загальне розповсюдненє музики.

Світле товариство не було тревале, а ёго власний розвій довів ёго до розкладу. Правліне позаяк абсолютне, мусіло наконець стати недбалим и насильним; а до того ще король наділяв найлучшими посадами и всіма користями вельможів свого двора, повірників свого товариства. Се здавалось кривдою міщаньству и народови, а осягнувши між тим значний добробут, просвіту и числове значіне, приходили в тій мірі до щораз більшої свідомости своєї сили, чим більше були невдоволені. Они викликали французьку революцию и установили по десяти змінних и неспокійних літах лад оснований на народній волі и рівности, де всі місця доступні для всіх — по більшій части після відбутої проби и испиту и пі-

Digitized by Google

ся стало означеного авансу. Мало помало защепили війни цісарства и заразлива сила приміру сей лад також поза границями Франціі и тепер можна певно сказати, що — з більшими або меншими місцевими або часовими ріжницями — старавсь Францію наслідувати в тім ціла Европа. — Сей новий устрій суспільности враз з винайденем промислових машин и значним злагодженем обичаїв переобразував ціле положенє, отже и цілий характер людей. Они тепер визволені від усякої самоволі и охоронені доброю поліциєю. Хоч би они були як низького роду, а всі дороги для них стоять отвором. Незвичайне помноженє всіх хосенних речей стелить дорогу и найбіднійшим до приємностей и вигід, о яких не снилось и богатим перед двома столітями. — Крім того и в товаристві и родині злагодилась строгість в розказуваню; отець став товаришем дітей, городянин рівний шляхтичеви, словом в усіх видних взаєминах людського житя значно зменшилась вага нещастя и угніту.

Однак при супротивнім оборотї того всёго розпустили крила честилюбство, жадоба надбаня и вигоди. Чоловік, що так легко смакує в гаразді а щасте бачить перед собою так близько, навик уважати гаразд и щасте яко речи, котрі він мусить мати. Осягнувши більше, став забагливішим, а ёго вимоги перевисшили ёго добутки. — Рівночасно наслідком незвичайного зросту позитивних наук, научне образованє стало загальним, а визволена мисль важилась на всяку сміливість. Тим то й дійшло до сёго, що люде покинувши традиції, що перше управляли їх вірою, думали збагнути найвисші правди самою силою свого духа. Мораль, релігия, політика, всё повернули в сумнів; мацаючи гляділи на всі сторони, и від пятьдесятки літ дивимось на дивні змаганя и боротьбу систем и сект, що випераються поперемінно, щоб нам подати нову науку и зуповне щасте.

Такий стан речей мав далекосяглі впливи на идеї и уми. Верховодяча особистість, себ то муж, що все стоїть на переді и звертає на себе найбільшу бачність и участь споглядача, се сумний и сновидний честилюбець, се Рене, Фавст, Вертер, Манфред, серце повне неукоємої жадоби, повне неозначеного несупокою и невилічимого нещастя. — Герой нещасний з двох поводів. Він передовсім надто чутливий, дрібні недогоди надто глубоко вражають ёго, він потребує вельми лагідних и добродійних вражінь, він надто навик до гаразду. — Він не перебув на полу февдального и полу мужицького вихованя наших предків; ёго не картав батько, не били ёго в школі, не наводили до мовчазного послуху дорослим людям, ёго не здержувало в розвою домашне вихованє; він не потребував, як в часах старинних, дослугуватись раменем и мечем, подорожувати верхом и ночувати на лихих нічлігах. У вохко-теплій атмосфері новочасного гаразду и обичаїв хатного житя став він чутливий, нервовий, дражливий и неспосібнійший обертатись серед житя, що все приспорює труду и вимагає все вйсилку. — Крім того він есть мужем сумніву. Серед сего потрясеня релігиі и суспільности, сеї безладної сумішки доктрин и сеї повіни новаторств, жене ёго завчасна доспілість, поспішно сповіщеного и поспішно виданого суду

Digitized by Google

ще в самій молодости и навманя с широкої и утертої дороги, якою ступали ёго батьки з навички після переказу и після сказівки авторитету. Позаяк упали всі підпори, що берегли уми від кождої похибки, то він спішить погуляти на широкому, безкраёму полі, що розкинулось перед ёго очима. А переступаючи запори людської природи, рвесь ёго цікавість и честилюбство за абсолютною правдою и безмежним щастем. Ані любов, ані слава, ані наука, ані потуга не можуть ёго вдоволити — в сій мірі, як они находяться в світі. Ненаситність ёго жадоб, подражнена ще більше незначностю ёго дотеперішних здобутків и марностю осягнених вигід, повалює наконець утомленого на ёго власних звалищах, хоч ёго знуждана, утомлена и безсильна увобразня не може ёму навіть указати „того світа“, за яким він банув, ані сёго „невисказаного щось“, котрого ёму не достає.

Се зло назвали хоробою століття; перед сорок літами лютилась она в повній силі тай до нині ще удержусь під поворним холодом и мрачною безчувственностю позитивного духа.

За далеко завело б се, коли б я хотів вам представити всі ті численні впливи такого стану умів на всі твори штуки. Ви добачили б легко ёго прикмету в великім розвою, який проявився у фільософічній, ліричній и сумовитій поезиі в Англіі, Франциі и Німеччині, в переображеню и збогаченю язика, у винайденю нових родів и нових характерів, в стилю и вразливости всіх великих письменників новійших, від Шатобріяна аж до Бальзака, від Ґетого до Гайного, від Копера до Байрона, від Альфіврі-ого до Леопарді-ого. — Подібні признаки відкриєте в штуках рисовничих, коли вважатимете на верховодячий там горячково роздражнений, вимушений або томливо старинний стиль, хватане за драматичним ефектом, за психольогичним виразом и за точностю місцевого кольориту. То само добачите, коли будете помічати конфузію, що помішала між собою школи и попсували технічне поступоване, коля звернете бачність на великий достаток талантів, котрі, переняті новими враженями душевними, отворили нові дороги, коли піднесете глубоке чувство для природи, що викликало зовсім самостійну и викіньчену в собі живопись краё-видів. — Але есть ще одна штука, — именно музика, — що нараз знялась до незвичайного розвою. Розвій сей есть одною з найзамітнійших черт нашого часу, а я хочу вам тут виложити, як сей розвій найтіснійше звязаний з новочасним духом.

Штука та зродилась — як се и не могло инакше скластись — в тих двох краях, де співають с природи, в Італіі и в Німеччині. В Італіі жаріла она нишком півтора століття від Палестріни аж до Перголезе — як вперед живопись від Джіотто до Масаччіо, — добуваючи собі ії технічних способів, допевняючись ії жерел помічних. Відтак нараз, с почином XVIII. століття, розвивають ії с повним полетом Скарляті, Марцельо и Гендель. Ся хвиля есть вельми замітна. Бо саме тоді гасне живопись в Італіі а на лоні до найвисшого ступеня доведеної політичної оспалости процвитають ті похітливі, виніжені обичаі, що сентиментальним ніжностям и руладам опери доставляють публику с чічісбеів, ліндорів и влю-

Digitized by Google

блених гарних женьщин. — А тут здіймаєсь — помалійше всіх инших до самовіжи доведена — Німеччина, щоб виявити велич и строгість свого религійного чувства, глубину свого знатя и віщої печалі своїх вражінь в церковній музиці Себастияна Баха, поки дійшла до евангеличного епосу Кльопштока. — В давній и молодій нації чувство починає володіти и проявлятись. Між обома в самій середині поставлена, полу-германська и полу-італійська, видає Австрия Гайдена, Глюка, Моцарта, а при наближеню того страшного зворушеня умів, званого французькою революцивю, стає музика загальним добром и власностю всіх народів, так як колись сталося в живописю при потрясеню того великого оживленя духового, званого „відродженем“. — Не повинно нас нічо чудувати в появі сеї нової штуки, бо она відповідає зовсім появі нового духа, именно духа верховодячої особистости, себ то духа хорого чоловіка, що чахне в неспокою и пристрасти, якого я вам старався зобразити. До сеї душі промавляли Бетовен. Мендельзон и Вебер; для неї пробують писати в наших часах Майербер, Берліоц и Верді; до їх крайно напруженої и роздражненої чутливости и до їх безцільного, безмірного банування и жадоби звертаєсь музика. А она начеб зовсім сотворена до тої служби; ніяка инша штука не змогла б тої служби так сповнити, як она. Бо з одної сторони операвсь она на більше або менше віддаленім наслідуваню крику, а крик есть зовсім безпосередним, природним и повним виразом пристрастного враженя. Ділаючи на нас тілесним потрясенем, розбуджує в нас крик в тій хвилі мимовільне співчуте, а так всяке дрожанє и тремтіне чутливої истоти находить в ній побудку, відгомін и полехшу. — Але крім того музика основуєся на взаєминах тонів, що не відповідають жадній живій формі и здають ся — именно в музиці инструментальній, — наче сни безтілесної душі. Тому надаєсь музика, більше як всяка инша штука, до виразу гадок, що налітають роєм, безформних снів, беззмістного и безмежного банування, потопаючих в собі печальних и взнеслих вражень зворушеного серця, що всёго бажає а вічого не придержуєсь. Тому то она також серед зворушеня, невдоволеня и надій новочасної демократиї виступила з границь своїх рідних сторін, щоб розповсюднитися по цілій Европі, а тепер бачите, як в тій самій Франциї, де музика обмежалась на водвіль и пісню, нарід громадно тиснеся, щоб наслухувати найтруднійшим симфоніям.

IX.

I. Правило довстаня творів штуки. — Друге сформуловане. — Чотире члени черги. — Загальне положене: розвинені с того потреби и наклонности; верховодяча особистість; штука, що її зображає або до неї звертаєсь. — Тісна звязь чотирех членів. — Практичне приложене правила до историчних дослідів.

Се значні приміри, моі панове, и то такі, що — після мого погляду — зовсім вистарчать, щоб установити правило, від якого

Digitized by Google

зависять поява и характер творів штуки. Они не тілько устанавляють се правило, але й надають ёму також наконечної точности и ясности. Починаючи сей виклад, сказали ми: твір штуки определяє ся звязею с кождочасним загальним станом духового и обичаєвого житя. Тепер можемо ступити о оден крок дальше и зовсім докладно означити всі кільця ланцюга, що вяже с собою першу причину и останне наслідство.

В ріжних случаях, які ми розслідили, замітили ми передовсім одно загальне положене, себ то загальне истноване деяких вигод и деяких недогод, якийсь ступень неволі або свободи, бідности або богатства, певну форму суспільности, якийсь рід религиї — в Греції вільну, воёвничу городську громаду, з достатком невільників, в середновіччині угніт, забори, розбійничу систему и екзальтоване християнство, в XVII. столітю двірське житє, а в XIX. промислову и тямущу демократию, словом звязь обставин, котрим люде підлягають и піддають ся. Те загальне положене розбуджує в чоловіці відповідні потреби, осібні вдачі и властиву вразливість, як приміром фізичну діяльність або нахил до сонливого житя, тут дикість, там лагідність, раз наклонність до війни, відтак штуку мови, то знов жадобу вигоди и соткі инших безконечно змінних и с собою повязаних склонностей. В Греції бачимо тілесне совершеньство и рівновагу всіх спосібностей, не захитану виключною працею ума або рук — в середних віках безмірність пересадної увобразні и хоровиту жіночу вразливість, — в XVII. столітю ріжний тон и приличність в обиході и гідність аристократичного товариства, в найновійших часах потугу визволених жадоб и немиле чувство невтихомиримого бажаня.

Ся сума вражінь, потреб и вдач, скоро лиш виразить ся в цілій повні и докладности в однім и тім самім умі, образує верховодячу особистість, себ то взорцевий образ, до котрого сучасники відносяться с пóдивом и участю: в Греції наге тіло, гарного роду, видосконалене в усіх вправах тілесних, — в середних віках екстатичного черця и влюбленого лицаря — в XVII. совершеного дворака, а в наших часах ненаситного и сумовитого Фавста або Вертера.

Але позаяк ся особистість між усіма найинтереснійша, найважнійша и все на перед висунена, то она есть також особистостю, котру артиста представляє публиці. Раз скупляє він ії в одну постать, коли ёго штука есть наслідувальна — як живопись, різьба, роман, епос и драма — то знов розділює на елемента, коли ёго штука — як архітектура и музика — викликує враженя, не творячи осіб. Можемо отже цілу роботу артиста зібрати в виразі, що він раз зображає верховодячу особистість, то знов до неї звертаєсь. Він звертаєсь до неї в симфоніях Бетовена и в рожах віконних катедральних храмів, а зображає ії в Мелеагрі и Ніобідах старинного світа, в Агамемноні и Ахилі Расіновім, — так що ціла штука зависима від неї, бо цілій штуці лиш о те ходить, щоб ій сподобатись або ії зобразити.

Загальне положене, що викликує особливі наклонности и спо-

Digitized by Google

сібности — перевагою сих наклонностей и сих спосібностей уобразована особистість, — тони, види, краски або слова, котрі увидатняють сю особистість або суть відгомоном наклонностей и спосібностей складаючих ii истоту — се ті чотире члени нашого ряду. Перший член веде с собою другий, другий веде третій, а третій — четвертий, так що найменше переобразоване одного члена спроваджує відповідне переобразоване слідуючого и попереднього, отже уможливляє простим розумованем назад або вперед з одного на друге заключати*). О скілько суд мій досяглий в тій справі, то сн формула не лишає нічо по за своім обсягом. — Поміж ріжні члени треба ще однак вставити підрядні причини, які вмішалися, щоб змінити іх впливи, — до дослідів обставин треба ще додати дослід властивостей племінних, щоб пояснити напрям духовий якогось століття. — крім пануючих наклонностей століття треба помічати ще особливе положене кождочасної штуки и особисту вразливість кождого артисти, щоб пояснити твори штуки якогось століття. Тоді доперва можна буде с того правила виснувати не тілько великі переверти и загальні види людської уобразні, але й ріжниці між школами поодиноких наций, безустанні переміни ріжних родів стилю, а навіть самостійні властивости в поодинокім творі кождого артисти. Так переведене пояснене буде докладне, бо рівночасно здасть справу с черт спільних, що творять школу, и розріжнюючих прикмет, що характеризують индівідуа. Задача ся дожидає нас дотично италійської живописі; она доволі трудна и довга, а до ii переведеня потребую повнои уваги вашої.

X.

I. Приложене до теперішнёго часу. — Скоро лиш на ново зложаться загальні обставини, мусить и штука на ново творитись. — Новотворене сёгочасних обставин. — Заключеня и надіі на будущину.

Перед тим ще однакож, моі панове, можна вже нам з дотеперішних дослідів виснувати практичний и особистий вивід. Ви бачили, що кождого разу загальне положене речей викликувало особливий стан умів отже й відповідну громаду творів. Отже наконець мусить також стан, який витворюється в наших днях, викликати свої твори, так само як и давнійші обставини. Се не поодинче припущене, викликане власним бажанем и надією, се скорше вивід правила основаного на поважі досвіду и свідоцтві историі. Скоро раз усталиться правило, то оно має свою вагу для завтра, так само як для вчера, а наслідства речей мусять в будущині стрітитися з речами, як в часах минувших. — Тому то годі також сказати, що в наших часах штука погасла. Правда що вимерли деякі школи и годі іх знов воскресити, що деякі штуки страшно упали та й не

*) Після того правила можна поступати при студіі всяких появ у літературі и всяких штуках. Розходиться о те, від четвертого члена назад дійти до першого, и тому треба точно ити вслід за ладом ряду.

Digitized by Google

заповідає ім потрібної поживи будущина, у котрої порога ми опинились.

Але штука сама, себ то спосібність, помічати истотний характер речей и ёго виражати, есть так тривала як цивілізация, котрої она есть найкрасшим, первородним плодом. — Які будуть ії форми, и котра с пяти великих штук подасть для будущих вражінь відповідне пятно — на те ми не обовязані тепер відповідати. Але се можемо с повним управненем сказати, що появляться нові форми и що найдеся належите пятно. Бо треба нам лиш очи отворити, щоб замітити в цілім положеню, отже також и в дусі людськім так глубокосягле, всё переймаюче и скоро обхвачуюче переображене, що жадне століте не може виказати щось подібного. Три причини, що витворюють новочасного духа, ділають безустанно з ростучим впливом. Всім вам звістно, як винайденя позитивних наук множаться з дня на день, як геольогия, органічна хемія, исторія, цілі галузи зоольогиі и фізики суть творами нашого часу, який безконечний есть поступ на полі досвіду, яке безмежне застосоване винайдень, як средства транспортові и комунікацийні, рільництво, ремесла, промисл, словом всі части людської потуги ростуть и розповсюдняються с кождим роком и над всяке сподіване. Всякий з вас знає також, що й машина державна находиться на подібній дорозі видосконаленя, що розумнійші и людянійші суспільности дбають про внутрішний супокій и підмагають слабих та бідних, словом чоловік розвиває по всіх усюдах свою интелігенцию и лагодить своє положене. Годі отже не добачити, що загальний стан, обичаі и дух людський перетворюються, та й годі виминути вивід, що нова подоба речей и умів мусить за собою повести також нову подобу штук. Першу добу сёго нового розвою видала славна французька школа з 1830; остаєсь нам дожидати появи другої. Се дорога, моі панове, яка розкриваєся для ваших змагань и ваших праць. В хвилі коли лагодитесь ступити на сю дорогу, маєте право надіятись добра від вашого століття и від себе самих. Дослід бо, до котрого ми наконець дійшли по довгій дорозі, показав вам, що до виданя гарних творів потреба одинокого услівя, яке всказав уже великий Ґете: „Наповніть свого духа и цілу свою душу идеями и враженями вашого століття, а твір зложиться.“

КОНЕЦЬ.

Digitized by Google

„Правда“, письмо наукове и літературне.

Від 1867 до 1883 року.

Отся послідна книжка „Правди“ напечатана була ще 1880 року, та не судилось еї видавцеви, пок. Володимирови Барвіньскому докінчити еї и випустити в люде. Саме тоді, коли зачалось печатанє послідного рочника „Правди“, повстала в наших кругах велика думка — видавати політичну часопись „Дѣло.“ Була се задушевна, давно леліяна думка пок. В. Барвіньского и головно его невтомимою працею здвигнулась нова велика часопись, котра в трех літах свого истнованя здужала вже зробити великий поворот в думках и поглядах усеї нашої суспільности.

Маючи поручене докінченє и випущенє в світ сеї послідної книжки „Правди“, я розміркував собі, що нічим так не прислужуся нинішній публиці, як вистаченем докладного покажчика всіх більших и меньших статей, які були печатані в „Правді“ від початку до кінця у всіх тринайцяти рочниках. Такий покажчик ліпше ніж всякі инші докази посвідчить, чим була „Правда“ для читаючої громади за час свого истнованя и яке еї місце в нашій літературі. Він буде заразом важним причинком до загально-українськоі бібліографиі, тим більше, що деякі рочники „Правди“ сталися тепер рідкостею.

Особливо з именами двох мужів тісно вяжеся доля „Правди“ за послідні роки. Оба вони — тепер уже покійники: Володимир Навроцький и Володимир Барвінський. Віддаючи честь памяти тих труженників на поли нашої словесности, и постарався звести в сім покажчику всі твори одного и другого, які були печатані в „Правді“ и в инших виданях (особливо в „Дѣлѣ“). Звісна річ, не місце ту входити в историю видавництва „Правди“, в критику еї напрямку, еї добрих сторін и еї помилок. Поки що, нехай сей бібліографічний покажчик зведе немов би суму видавництва, котре, будь що будь, характеризувало різко саму цікаву добу в розвою галицкого и закордонового українофільства.

Покажчик свій порядкував я після авторів азбучно, а де статі були безименні, там приходилось порядкувати після початкової букви наголовка. З новинок и вістей усі важнійші розписані нарізно. При переводжених статях перше місце займає имя переводчика, а тілько коли переклад безименний, стоить в ряді имя автора. Вісти про товариства и институциі зібрані під назвою відносного товариства або институциі (Театр, Просвіта, Руска школа и т. д.). Деякі псевдоніми та анонімы, при котрих можна було се зробити, заступлені повними именами авторів, а також при назві автора додані всі псевдоніми, якими він підписувався. При инших сего не зроблено.

Кожда статя помічена цифрами. Цифра латинська значить рочник, арабська число, в котрім статя находиться. Сторон не визначувано.

И. Ф.

Digitized by Google

А. Пропаща дитина (Гайного Enfant perdu) (вірш). VI, 1.
А. Б. Дещо о новôй читанцѣ рускôй. II, 14—16.
— Допись з села. V, 3.
А. Г. Допись з Снятина XI, (fol.) 9.
Адреса п. Федоровичеви від филіі „Просвіти“ в Бортниках. VIII, 16.
Адреса довірия до п. В. Федоровича. VIII. 13.
Адреса віденьоких академиків до царя. VI, 8, 9.
„Академическій Кружок“ и єго поступоване. VIII, 23.
„Академическій Кружокъ“ —в словах и ділах. VI, 8.
Академичне товариство „Дружний Лихвярь у Львові“. XII, 11.
Академичне товариство „Січ“ у Відні. XII, 11.
Академичні товариства руські и іх поєднане. IX, 13—14; VIII, 23.
Академия наук в Кракові. XI, (fol) 9.
Акти и документи до историі руськоі (звістка). VIII, 18.
Antoni J. Oprzyszek, opowiadanie dziejowe (критика). VIII, 19.
Арештованя в Кроациі (перегляд політичний). IX, 15.
Артемовського народні українські пісні (звістка). III, 26—27.
Апеляция до ареопагу дра Е. Черкавського и о. Наумовича в справі нашого язика. Допись з Поділя. XI, (fol.) 8.
Апостоли „oświaty ludu“. Допись с під Бірок. IX, 21.
„Aforyzmy“ Ивана Федоровича, оцінка. VI, 1.

Банашко Ф. Дикий піп, оповідане. XIII, 2.
Барвінський Володимир (підписувавсь звичайно **В, Б. В, В—р. Б—й, Василь Барвінок, Римілолов, Р.**, а найбільша часть статей печаталась безименно).
— Огляд историі руськоі літературы. I. Українці (за Пипіном). II, 28—34.
— Дещо про перших людей. „Зоря“ книжочка „Просвѣты“ ч. 5.
— Споминки про напады татарскі. „Зоря“, кн. „Просвѣты“ ч. 5.
— Споминки молодих літ Миколи М.* — Теклюся, повість П. Куліша. IV, 1—6.
— Яков Яковлевичь, єго ж. VII, 8—13.
— Мужикъ и панъ (повѣстка) „Зоря“ кн. „Просвѣты“ ч. 6.
— Домовий податок. VIII, 6.
— Бесіда на музикаиьно-декл. вечеру в XIV. роковини смерти Т. Шевченка. Додаток до „Правди“. VIII, 6.
— Відповідь авторови статі „Еще нѣсколько словъ о реформѣ домовой подати“ заміщеноі в „Слові“. VIII, 8.
— Одвіт „Слову“ про домовий податок. VIII, 8.
— Рік 1775 — столітня рочниця зруйнованя Січи Запорозкоі. VIII, 15.
— Schäffle, Bau und Leben des socialen Körpers, т. I. (звістка). VIII, 18.
— Бесіда на музикально-декляматорськім вечері в XV-тіроковини смерти Т. Шевченка. IX, 6.
— Погляди на историю руського народу. IX, 13—14, 17.
— Религийна будучність цивилизованих народів, переклад з Ем. де Лавеле. IX, 19—24.

Digitized by Google

— Вексель и лихва, наша бѣда. Книжочка „Просвѣты“ ч. 35.
— Трийцять лѣтъ тверезости. Книжочка „Просвѣты“ ч. 42.
— Угодовість. IX, 22.
— Скошений цвіт, виімок з галицьких образків. X, 1—18.
— Те саме окремою книжкою.
— Наші хиби. X, 1—2.
— Арештованя и ревизні задля социялизму ві Львові? X, 2.
— Неудатна завірюха революціі в Петербурзі. X, 2.
— Слівце до опізнаня. Відповідь п. Украінцеви (Драгоманову) на лист „Опізнаймося!“ в ч. 1—2 „Друга“. X, 3—4.
— Конституционализм? X, 3.
— Тайне товариство? (процес Павлика). X, 6.
— Денунциянти. X, 6.
— Цивилизация и єі права, суспільна мораль (за Функ-Брентаном, в Перегл. науковім). X, 8.
— Замах на християньство—письмо о. Малиновского. X, 8.
— Нові арештованя и ревизні у Львові за для социялистичної пропаганди? X, 11.
— Віденьска преса о „Jungruthen“-ахъ. X, 11.
— Галюцинациі и денунцияціі X, 13.
— Суд военний в гр. к. семинарии. X, 14.
— До редакціі „Слова“ ві Львові: Просимо о ясну відповідь! X, 15.
— Як и хто агитує між народом? X, 16.
— Устави проти лихви и пянства. X, 16.
— Дурійка „Науки“ о. Наумовича. X, 16.
— Агитация проти „Просвіти“. X, 17.
— Руска гимназия у Львові. X, 17.
— Папский нунций Якобини у Львові. X, 17.
— „Социялисти межи семинаристами?“ (оцінка брошури О. Обачного). X, 18.
— Відправа редакціі „Слова“. X, 20.
— О. Наумович и руські народовці. X, 21.
— Справа проф. Иловайского. X, 21.
— Новий процес нигилистів у Петербурзі. X, 21,
— Ческа „Politik“ о руских райхсратовцях. X, 22.
— Руський клюб в Раді державній. X, 23.
— Вибір одного посла до Ради держ. з міста Львова. X, 23.
— Обговорене брошури „До Впр. о. Сѣнгалевича“. X, 23.
— Переслідоване рущини по провинціі. X, 24.
— Лист з неба. Причинок до историі темноти. X, 24.
— Мир нам! XI, (fol.) 1.
— Викуп нашого народу з довгів (Поклик до щирих патріотів). XI, (fol.) 2—5.
— Сучасна літопись I—V. XI, (fol.), 2—6.
— Русини и о. Наумович XI, (fol.), 6.
— Поезия Т. Шевченка и наше народне житє. Бесіда виголошена на вечерку литературно-музикальнім в память XVII. роковин смерти Шевченка. XI, (8-o) 1.
— Ользі С. на спомин 19. лютого (вірш). XI, (8-o) 1.

Digitized by Google

— Про руське жіноцтво. Лист Галичанки (Статя помічена підписом О-га и держана буцімто від женщини, але вийшла з під пера В. Барв.). XII, 1.
— Русини в чужосторонній белетристиці (критич. огляд). XII, 1—3.
— Сучасна літопись. XII, 1, 3, 5. 6, 7, 10.
— Исторія возсоединенія Руси П. Куліша (оцінка). XII, 1.
— Книжки школьні. XII, 1.
— Гуцкова „Landolin von Reutershöfen,“, роман (оцінка). XII, 1.
— Привіт степу, образ Брандта. XII, 1.
— Lech, tygodnik ilustrowany. XII, 1.
— Посмертна згадка про Виталія Шульгина. XII, 1.
— Оцінка збірки „Молот“. XII, 2.
— Французка республика. XII, 2.
— Новий епископ суфраган Сильвестер Сембратович. XII, 2.
— „Родимый листокъ“ литературна часопись. XII, 2.
— Федор Заревич, посмертна згадка. XII, 2.
— Срібне весіле Цісаря и Цісаревої. XII, 3—4.
— XVIII-ті роковини смерти Т. Шевченка. XII, 3.
— Ювилей 50 літної діяльности Срезневського. XII, 4.
— Новий епископ, его привіт и нетактовність ректора университету. XII, 4.
— Социялизм, польскі дневники а Русини. XII, 4.
— Перестаріла пісонька „Слова“. XII, 4.
— Посмертна згадка про дра І. Менцінського. XII, 4.
— Дещо про літературний розвій Франціі (перегл. науковий). XII, 5.
— Коломийська „Весна“. XII, 5.
— Відповідь п. М. Драгоманову (з причини нападів в „Громаді“). XII, 6.
— Причинок до историі самозваних пророків и agents provocateurs. XII, 7.
— Відповідь на петицию львівськихъ Русинів о руську школу. XII, 8.
— Фонд нигилистів. XII, 8.
— Вистава красних штук у Львові. XII, 8.
— Руська гимназия у Львові. XII, 9.
— Ювилей 50-літної діяльности О. Г. Крашевського. XII, 10.
— Грошеве господарство св. Юра. XII, 10.
— Бідні Русини. XII, 10.
— Державно правне становиско Русинів в Австриі. XII, 11—12.
— По зборах Русскої Ради. XII, 11.
— Общество руских дам. XII, 12.
— Соловъевъ (посмертна згадка). XII, 12.
— Родовід московської интелигенціи. XII, 12.
— Сучасна літопись. XIII, 1.
— Вітраки (полемика з „Дрібною Бібліотекою“). XIII, 1.
— Доля Украіни — ii значінє. XIII, 1.
— Запросины до предплаты на руску политичну часопись „Дѣло“.
— Теперѣшна пора а Русины. Дѣло. I, 1—2, 4, 7.
— На новый рôкъ (фелетонъ). I, 1.
— Quousque tandem? I, 3.

Digitized by Google

— Борба Русинôвъ о руску школу народну во Львовѣ. I, 4.
— Руска молодѣжь а рускій народъ. I, 5.
— Нашй довги. I, 9—13, 15—16.
— Борба Россіи. I, 17—18.
— Quousque tandem? I. 20.
— Теперѣшна а будуча доля нашого духовеньства I. 22—29.
— До буджетовои розправы. I, 24.
— Рôльничій банкъ противъ лихвы. I, 25.
— Школьнй свѣдоцтва. I, 26.
— Русины и политика министерства гр. Таффого. I, 27.
— Дѣло трехъ рускихъ послôвъ. I, 28.
— Польскій языкъ въ рускихъ школахъ народныхъ. I, 28.
— По загальныхъ зборахъ банку рустикального. I, 29.
— Буджетовй розправы а народы. I. 30.
— Окружнй инспекторы шкôлъ народныхъ. I, 33.
— Третій Май. I, 33.
— Урядова часопись. I, 35.
— Veto. I, 36.
— Що пишутъ газеты? I, 38, 61, 63.
— Политпка въ школахъ. I, 39.
— Соймъ краєвый. I, 40.
— Примусова продажь селяньскихъ и маломѣщаньскихъ грунтôвъ. I, 41—43.
— Самоволя. I, 43.
— Якій панъ, такій крамъ. I, 44.
— Краєвый банкъ гипотечный. I, 45—47.
— Бачнôсть! I, 46.
— Новый выбôръ посла до сойму. I, 47.
— Бôльше працѣ и свѣтла! I, 48.
— Голосы о народныхъ школахъ галицкихъ. I, 48.
— Сумнй признаки. I, 49.
— Економична пожичка. I, 50—51, 56—57.
— Криза Выдѣлу краєвого. I, 53.
— По соймѣ. I, 55.
— Рôвноуправненье народôвъ. I, 56.
— Подорожь Є. В. Цѣсаря до Галичины. I, 58.
— Памятаймо на нашй права! I, 59.
— Ревизіи. I, 60.
— Pro memoria „Gaz. Nar.“ I. 60.
— Новый списъ людности. I, 61.
— Рôвноправнôсть руского языка. I, 62.
— Єще слово о ревизіяхъ. I, 62.
— Клеветникамъ Руси. I, 63—66.
— Безталанне сватанье, образокъ зъ галицкого житя. I, 63—97; II. 1—13, 58—93.
— Тежь саме окремою книжкою. 1881.
— Селяньскій банкъ передъ судомъ соймовои комисіи. I, 64—65.
— Є. В. Цѣсарь во Львовѣ. I, 68—71.
— Шануймо нашй силы! I, 70.

Digitized by Google

— Під тимже написом и окрема брошура. 1880.
— Столѣтнѣ роковины вступленя на престолъ цѣсаря Іосифа II. I, 71.
— Впр. посолъ О. Озаркевичь передъ своими выборцями. I, 72.
— Gazeta Lwowska. I, 72, 85.
— Чи обовязуютъ основнѣ законы? I, 73.
— Нова асекураційна регулятива. I, 72—73.
— Рускѣ послы и партія автономистôвъ. I, 74.
— Русины а Поляки. I, 75—78.
— Святкованье памяти Іосифа II. I, 77,
— Въ оборонѣ чести. I, 79.
— Галицке товариство господарске. I, 79—80, 82.
— „Reform“ о становищи Русинôвъ. I, 80,
— Кто демонструе? I, 81.
— Анкета для реформы школъ народныхъ. I, 83—84, 86.
— Резолюціи предложенѣ комитетомъ для Іосифиньского обходу до ухвалы народного вѣча Русинôвъ дня 18. листопада 1880. I, 89.
— По народнôмъ вѣчу Русинôвъ. I, 90.
— Народне вѣче Русинôвъ а галицко-польска преса. I, 93—94.
— Бесѣда выголошена на народнôмъ вѣчу Русинôвъ при умотивованю другои резолюціи о економичныхъ справахъ. I, 93—95.
— Audacter calumniare! I, 97—98.
— Темнѣ хмары. I, 99.
— Праця на внѣ. I, 99.
— Въ оборонѣ чести, повість Раймунда въ 3-хъ частяхъ. Трету часть переклав пок. Володимир Барвінський.
— Оглядъ на рôкъ 1880. II, 1—4.
— Неприличнôсть. II, 1.
— Новый маршалокъ краєвый. II, 4.
— Економична програма министерства гр. Таффого. II, 5.
— Россійска преса о доли рускаго народа въ Россіи. II, 5.
— Змѣна выборчои ординаціи до рады державнои. II, 6.
— Польскѣ дневники о движеню Русинôвъ. II, 9.
— Римъ а галицка Русь. II, 11.
— Выборы. II, 13.
— Реклямаціи. II, 15, 20.
— Выборы посла зъ куріи сельскихъ громадъ Коссôвъ-Куты. II, 17
— Царь Александеръ II. замордованый. II, 18—19.
— Dawid Abrahamowicz pośród prostaczków. II, 18.
— До дѣла! II, 19.
— Тероризмъ. II, 20.
— Домовый податокъ. II, 20—23 (недок.)
— Законно неможливе — на дѣлѣ можливе. II, 23.
— Нашѣ десперанты. II, 24.
— Затвердженье выбору Юліяна Пузины. II, 25.
— Положенье въ Россіи. II, 26 — (нескôнч.)
— Яка будучнôсть? II, 27—28.
— Руске вѣче народне во Львовѣ — Селяньство — II, 29.
— Судъ державный и Рада державна. II, 30.

Digitized by Google

— ОО. Zmartwychwstańcy. II, 31.
— Просвѣтѣмся! II, 29, 32, 46, 48.
— Весѣлье цѣсаревича. II, 31.
— Забута справа. II, 33.
— Борба противъ жидôвъ на Украинѣ. II, 36.
— Чимъ занимаются нашѝ повѣтовѝ рады? II, 37.
— Єще слово въ справѣ конскрипціи. II, 38, 40—42.
— По послѣднôмъ выборѣ. II, 41.
— Краєва конференція учительска. II, 33.
— Руска школа народна во Львовѣ II, 44.
— Почислили насъ во Львовѣ. II, 45.
— Дръ Людвикъ Вольскій посолъ львôвскій передъ своими выборцями. II, 46—48.
— Рускѝ послы въ радѣ державнôй. II, 49—54.
— Свобода личности. II, 55.
— Католицка и славяньска мисія Австріи. II, 57.
— Руска дѣвоча бурса. II, 61.
— Посольске справозданье о. П. Ясеницкого. II, 62.
— Зъ варстату денунціацій. II, 66.
— Илюстрація до рôвноправности рускаго языка съ польскимъ и нѣмецкимъ въ Галичинѣ. II, 66.
— Доля рускои школы вправъ во Львовѣ. II, 69.
— Руска гимназія и совѣтъ „Народного Дому“. II, 71.
— Комедія „narodowa“. II, 75.
— Рада народна въ Долинѣ. II, 78.
— Новѝ заговоры противъ Русинôвъ. II, 80.
— Руска школа вправъ во Львовѣ II, 82.
— Руске товариство педагогичне. II, 84.
— Законъ войсковый для Босніи и Герцоговины. II, 84.
— Перша дѣятельнôсть оо. Змартвыхвстанцѣвъ. II, 89—90.
— Австрійскій буджетъ державный на рôкъ 1882. II, 90—91.
— Яка може бути згода межи Русинами? II, 92—96.
— Наслѣдства польонизаціи шкôлъ. II, 92.
— Свобода рускаго народа а нашѝ польонизаторы. II, 93.
— Кто маѥ перевести згоду межи Русинами? II. 97.
— „Oświata ludowa“ на Руси. II, 98.
— Замкнена граница. II, 99.
— Безпамятнѝ. II, 100.
— Оглядъ на рôкъ 1881. III, 1.
— Противникамъ згоды Русинôвъ. III, 1.
— Галицко-польскѝ дневники противъ Русинôвъ III, 3.
— Луна, украинскій альманахъ 1884 р. (критика) III, 3.
— Змѣна закона о народныхъ школахъ. III, 4.
— Блуднѝ дороги. III, 5.
— Єще разъ слово правды галицкимъ Полякамъ III, 7.
— Голосы нѣмецкихъ и польскихъ часописей о увязненяхъ и россійско-панславистичнôй пропагандѣ въ Галичинѣ. III, 8.
— Братямъ Чехамъ — na zdar! III, 9.
— Станъ нашого селяньства. III, 9.

Digitized by Google

— Отповѣдь „Czas“-ови. III, 10—12.
— Незамѣчена повѣсть зъ украинского життя: Розборъ и выемки зъ повѣсти „Хиба ревуть волы, якъ ясла повни?“ III, 11—14, 21—24.
— До дѣла, поки часъ! III, 14.
— „Безприкладный тріумфъ!“ III, 15, 17.
— Кôлька увагъ о бесѣдѣ посла Кулачковского. III, 15.
— Facta loquuntur. III, 18.
— Столѣтнй роковины знесеня неволѣ — До дѣла! III, 19.
— Чи се правда? III, 21.
— Непокликанй мисіонеры. III, 21.
— Що пишутъ польскй газеты о польскôй политицѣ? III, 22.
— Панславизмъ австрійскихъ Славянъ. III, 22—24.
— Выборча реформа. III, 23—24, 25.
— Крашанка П. Кулѣша Русинамъ и Полякамъ на Великдень 1882 р. III, 25—26.
— Тысячилѣтье Кіева. III, 27.
— Справа до пояснення. III, 28.
— Голосы польскихъ газетъ о згодѣ межи Поляками и Русинами. III, 28—29.
— Противужидôвскй розрухи на Украинѣ. III, 30—31.
— Полиційно духовный надзôръ настоятелѣвъ двôрскихъ обшарôвъ надъ рускимъ духовеньствомъ. III, 31.
— Гадка святкованя тысячилѣтія Кіева. III, 31.
— Опѣка надъ нашими опѣкунами. III, 52.
— Задачѣ рускои интелигенціи на Украинѣ. III, 32—34, 36—39.
— Не успокоюючe успокоенье. III, 33.
— Упадокъ чина св. Василія. III, 33.
— Чи се послѣдне слово? III, 35.
— Злощастнй союзники Полякôвъ. III, 35.
— Найновѣша „szlachetna denuncyacya“. III, 36.
— Кіевскій „Трудъ“ о политицѣ галицкихъ Полякôвъ. III, 37.
— Нове сторонництво? III, 38.
— Коментаторомъ конституціи о реформѣ оо. Василіянôвъ. III, 39.
— Загналися! III, 40.
— Памяти найлучшого друга (В. Навроцкого). III, 40—41, 73—76, 85, 88, 95—98.
— Кракôвскому „Czas“-ови. III, 41.
— Безодня клеветы. III, 48.
— По процесѣ о головну здраду. III, 58—59, 65—66.
— Угорске правительство супротивъ мнимого панславизму межи Словаками. III, 63.
— Нова непокояча вѣсть. III, 65.
— Для порозумѣня непорозумѣвшимъ. III, 67.
— По поводу уступленя митрополита Сембратовича. III, 68.
— Въ справѣ грунтового податку. III, 74.
— Грунтовый податокъ а священники. III, 75.
— Pro memoria „Кіевлянина“ et Comp. III, 75.
— Напасти Закристіяна. III, 76.

Digitized by Google

— Панъ Мандаторъ, ор. нар. оперетка Данила Млаки, съ музикою И. Воробкевича (рецензія) III, 76.
— Политика шовинизму. III, 78—84.
— Федько Острожскій, исторична драма Ом. Огоновского, (рецензія). III, 79—80.
— Отбудованье королевского замку на Вавелю. III, 82.
— Отповѣдь „Руси“. III, 83.
— Якъ обдовжена велика посѣлость въ Галичинѣ? III, 84.
— Розрыта могила. III, 85.
— На передновку. III, 88.
— Дослѣды зъ поля статистики. III, 89—96.
— Отповѣдь „Reform“-ѣ. III, 90.
— Выборы двохъ послобъ до Рады державнои. III, 91.
— Реформа грунтового податку укончена! III, 92.
— Економичнй програмы. III, 93.
— Примусове убезпеченье и рускій языкъ. III, 94.
— Поляки а Русины въ Галичинѣ. III, 95.
— Memento для добромыслячихъ Полякобъ. III, 97.
— Колижь проясонится? III, 99.
— Оглядъ на рокъ 1882. IV, 1.
— Цѣсарь Іосифъ II. и рускій народъ, рѣчь читана на 1-мъ Вѣчу 1880 р.

Барвінський Осип Отверте письмо до виділу „Просвіти“ XI. (fol.) 16.

Барвінський Олександер З народних уст: Коляда. II, 2.
— Допись з над Дністра: Ще дещо про Рускую читанку о. Тороньского II, 21—25.
— Погляд на устню словесність українську (виімок з Читанки) IV, 2.
— „Короткое обозрѣніе руской словесности, написалъ Он. Лепкій“ Критика IV, 3—4.
— Листи з Оніілля I. Ще кілька слів про потребу народного молитовника. III, 40.
— Руска история в житеписах еі найголовнійших діятелів, Миколи Костомарова. VIII, 1—24; IX, 5—24; X, 1—24.
— Мисли до програми популярного видавництва „Просвіти“ IX, 23.
— Русь репрезентована на виставі парискій, допись з Відня. XI, (fol.) 21.
— Вихованє и образованє синів и дочок священичих. XI (fol.), 4.
— „Reform“ о Русинах. XII, 11.
— Набіг в степу, частина романа Ол. Кузьмича, з „Молодика„ перекл. XII, 2—3.
— Критичні уваги о росправі проф. Вахнянина „О др-ѣ Франциску Скоринѣ“. XII, 9.
— Фільозофия штуки Г. Тена, переклад XIII, 1—2.

Барвінок Ганна Домонтарь, оповіданє III, 1.

Бачиньский, дир. руского театру и его побут в Каменці Подольскім. III, 11.

Байки Павла Свого (оцінка). VII, 5.

Digitized by Google

Безпосередні вибори (перегляд політичний) VI. 7, 10, 12, 14, 15.
Безсторонний з Жабівки: Єще о гр. Тарновськім и о „порціях“ VIII, 5.
Безтактности о. Томи Баревича. VIII, 5.
Білик Ив. Иван Сергіевич Тургенів. VI, 1.
— Записки охотника: 1. Тхір и Калинович VI, 1.
— II. Біжин луг VI, 2.
— Перегляд літературних новин I, Вступ. VI, 2.
— II. Первоцвіт Кохнівченка (критика) VI, 3.
— III. Починок Подушки (критика). VI, 15.
— IV. Зірка, компонування Катрі Соколовськоі. VI, 17.
— V. Літературні злочинства: Бичок або бездітні люде, стрикуванне Прохора Данилевського. VIII, 23.
Білінський Осип Завірюха в степах, повість польська (М. Грабовського), оповідана по руськи П. Кулішем. IX, 12—14 (недокінчене).
Білінський Петро С. Старина II, 7, 9, 11.
Білянс щадничої каси міста Станіславова. X, 3.
Бібліография: в кождім рочнику, майже в кождім н-рі.
„Blanik“, часопись берлинська (вість). II, 41.
Боборикина роман „Доктор Цибулька“ (оцінка). VII, 6.
Борба економична з жидами и „порциі“ гр. Тарновского (допись з Збаразкого). VII, 20—21.
Браник и его спори с Партицким. III, 5—5 и др.
Брошура Н. Загірного про „Безпосередні вибори“. VI, 9, 10.
Букви руські и латинські, гражданка и скоропись (допись з над Збруча.) V, 1.
Бучинський Мелітон З уст народних: Щедрівка II, 12—13.
— Справозданє з діланя товариства „Січ“ у Відни. III, 46.
„Буковинско-русскій мѣсяцословъ“ (звістка). VII, 3.
Бюст Шевченка V, 5, 6; новий..... VII, 6, 14. 20—21.
Будеволя Прояви соціялистичні між Українцями и іх значінє. X, 4—6.
— **Д. Т.** Заявлінє: В обнову! XI. (fol.) 13.

Вакула з Лубен гл. Конiський.
Вахнянин Наталь. Взаємини проміж козаччиною а Перзиєю у літах 1618—1620 II, 43—45.
— Про кургани на Литві и Западній Руси, за Тишкевичем. III, 2—12.
— Катехизис, история и землепись. III, 16—18, 22, 34.
— Малороссия и история єі литературы—Прижова. III, 36—44.
— „Буковинская Зоря“, рецензия. IV, 1,
— Листи про музику. VI, 8.
— З Народного Дому (Допись). XI, (fol.) 17.
„Векоель и лихва, наша бѣда“ В. Барвінського (рецензия) VIII, 12.
Вересай Остап Листи до приятеля на чужину II, 21—39.
Вдовичо-сиротиньский фонд и таємнича мовчазливість. XI, (fol.) 10.
Велика нужда рускоі учащоіся молодежи VIII, 20.
Верхратский Иван Зазуля-Кукавка. II, 15.
— Янтарь II, 45.

Digitized by Google

— Як довго тривають ростини? II, 47.
— О кожанах. III, 17—18.
— Про однодневниці. III, 43.
— Шпак. III, 45.
— Ґотур. III, 47.
— Зоольогія в рускім язиці (вість.) IV, 6.
— Дещо о способі житя муравлів. V, 1.
— Орішок звичайний. V, 2.
— Веретільниця. V, 6.
— Змия поганка. V, 7.
— Уж звичайний. VI, 2.
— За хруща звичайного. VI, 9.
— Маркиян Шашкевич, бесіда в 30-ті роковини его смерти. VI, 11—12.
— В справі народного язика. VI, 14; VII, 5.
— Цар мотиль, сказочка з німецького. VI, 15.
— Сказка про Мокоша и відьму Дівонію, М. Грабовського. VI, 20.
— Наріжна Камениця О. Коренёвського. VII, 4.
— Скринка акажева, сказочка фінська. VII, 6.
— Воробець. VII, 14—15.
— Кілька слів о словарі О. Партицкого. VIII, 8—9.
— Суд Чеха (Конопаска) о музиці славянській в загалі а о южноруській в особливости. VIII 13.
— Шийка фляшки, казка Андерзена. VIII, 20.
— Про Маланку. IX, 2.
— Кручок земледух. X, 8.
— Нові знадоби до номенклятури и терминольогиї природописної народнёї. XI. (8-o) 2.
— Річ иро Григория Квітку Основяненка. XI. (fol.) 22—23.
Верхратского номенклятура (оцінка.) V, 8.
Верхратского „Калина“ (оцінка.) VII. 2; VIII, 2.
Веселенко Чія тамъ могила? (вірш.) II, 4.
Вечер в память Маркияна Шашкевича. V, 3, 4; VI, 9.
— в честь Куземского. III, 42.
Вечерниці в память Шевченка. VI, 3.
Вибори до рад повітових. VII, 4.
— в Чехах (перегл. політ.) VII, 11:
— до сойму IX, 19.
— в „Рускій Бесіді“ IV, 4.
Видаване руских шкільних книжок (вість,) III, 12.
Видалене М. Драгоманова з Киіва. VIII, 10.
Видане творів Падури (звістка.) VII, 6.
Виданя „Просвіти“ VII, 19; VIII, 2.
— по етнографиі малорускій. VIII, 4.
— историчних монографій Костомарова IV, 1.
— Тов. им. Качковского. IX, 23.
Виклад о українських женщинах в „Umeleck“-ій „Besed“-i II, 2.
Вимір податку грунтового. VIII, 17.
Винаходка долиньского дописувателя „Слова“ VI, 16.

Digitized by Google

Вислідки „Основи“ V, 4.
Високість штуки. V, 5.
Вистава віденьска и крах. VI, 7. 8.
Витвицкий Софрон Якій крôмъ иншихъ обхôдъ весѣльный у княгинь гуцульских? II, 2.
— Дещо про традиції гуцульскі. III, 7—8.
Витяг з протоколу засідань „Просвіти“ VII, 3, 8, 14, 18; VIII, 9, 10, 22; IX, 2, 7
Вихід поезий Шевченка (вість.) III, 15.
Від Городенки (допись) IX, 3.
Від Липовиці „ IX, 2.
Від редакціі (важнійші заявленя.) III, 47, 48;; II, 47; VI, 10, 18, 21; VII, 1, 4, 5; VIII, 1, 24; IX, 1.
Від администрациі, V, 3.
Від товариства „Січ“ у Відни. VIII, 2.
Відзив львівськоі часописі „Nowiny“ о укр. переводі св. Письма III, 4.
Відозва комитету для підмоги нещасних въ сербско-турецкій війні IX, 20.
Відповідь о. Наумовичеви XI, (fol.) 7.
Від чого руйнуеть ся нашь народ? (допись) IX, 15.
Відчит Д. Вінцковского в „Академическомъ Кружку“ VI, 10.
— проф. Калужняцкого на археольогічнім зъізді в Киеві VII, 19.
Відьми, з побиту Поліся (зъ великоруск. часоп. „Недѣля“). IX, 2.
Відъізд війска до Босниі (допись з над Сяну). XI (fol.) 17.
Війна чи мир? IX, 23.
Вісті з Украіни: Київ, Харків, Одеса, Ніжен. IX, 6.
— З Чернигова. IX, 8.
— З Полтави, з Киева. IX, 10.
Вісті з Галичини: з Войнилова. IX, 7.
— З Снятина. IX, 9.
— З Угорськоі Руси. IX, 11.
Внутренія организация Січи Запорозкоі. VIII, 18.
Вовчок Марко Кармелюк, оповіданє. I, 21—24.
— Невільничка, оповіданє. II, 46—48.
Войтокъ Семенъ З народніх уст: Про гадюк (Казка). I, 23.
— Не дасть душі пропасти, треба вкрасти, Оповіданє з бурсацького житя. II, 16.
Волинець Кузьма Пан Ѳадій Міцкевича, книжка перша VII, 1.
Воловід Микита Остап Вересай, Сокиреньский Кобзарь. II, 15—18.
— На закінчанє, замітка до листів Ост. Вересая. II, 39.
Волох С. Циганка, оповіданє. III, 47.
Волошин Василь З народніх уст: Пісня. III, 37.
Воробєнко Грицько З Катеринослава (допись) IX, 8.
Воробкевичь Изидор (Данило Млака, Морозенко) Думка (вірш.) I, 8.
— Думка (вірш,) I, 13.
— Думка „ I, 23.
— Думка „ I. 25.
— Братам „ I. 27.
— Братам Славянам (вірш.) II, 1.
— На чужині (вірш,) II, 2.

Digitized by Google

— Амброзий Остапкевич, оповіданне. II, 5—7.
— Думка (вірш.) II, 8.
— Кифор и Гануся, поема. II, 10—11.
— Думка (вірш.) II, 12—13.
— У тюрмі, Пант. Кулішу (вірш.) II, 16.
— Моє бажанне (вірш) II, 18.
— Згадка старини (вірш.) II, 20.
— Пісня (вірш.) II, 22.
— Драгоманка (вірш.) II, 25.
— Турецкі бранці, оповіданє. II, 27—28.
— Пісня (вірш.) II, 32.
— Перстень дівочий (вірш.) II, 40.
— Стара ненька (вірш.) II, 43.
— Циган (вірш.) III, 1.
— Думки I—III. (вірш.) III, 8. 22.
— С поеми „Князь Ярема“ (вірш.) III, 18.
— И я колись (вірш.) 26—27.
— Дума (читаючи „Хмельнищину“ П. Куліша, вірш.) III. 29.
— Жовняр (вірш.) III, 31.
— Мертвецка нічна гульня (вірш.) III, 32.
— Моє горе (вірш.) III, 33.
— Озеро царя (вірш.) III, 38.
— Не тужи! (вірш.) III, 48.
— Думка (вірш.) VIII, 3.
— Сумні веснянки I—III, (вірш.) VIII, 6
— Бужане (прочитавши Хмельнищину Куліша, вірш.) VIII. 8.
— Думка (вірш.) VIII, 16.
— Марійка (вірш.) VIII. 22.
— Месть Чорногорця, образ з минувшости IX, 17—20.
— Пожога Роми, уступ з поеми „Нерон“, XII, 1.
Воробкевичь Григорій (Наум Шрам) Сон (вірш.) II, 23.
— Моі думи (вірш.) II, 26.
— Моя дума (вірш.) II, 29.
— Переяславський трактат (вірш.) II, 39.
— Филоненко (вірш.) III, 2—3.
— Дума 1654 (вірш.) III, 23.
„Впередъ“ про повстанє в Герцоговині. VIII, 18.
Всесвітна продукция и торговля. XI. (fol), 16.
В справі холмских уніятів. VII, 8.
— видавництва „Правди“ VIII, 8.
Вступ д-ра Омеляна Огоновокого на катедру университету. I, 7.
В чім біда? XI, (fol.) 12, 13, 15.

Г. З під Снятина (Додатки до пояснення недолі народу.) IX, 16.
Гавзнер Оттон Уділ Галичини в доходах и видатках державних XII, (на окладці.)
Гаврилко Романс (вірш.) IV, 6.
Гадка Поляка о справі рускій и о гал-польскій журналистиці. XI.(fol.) 15.

Digitized by Google

— при святкованю осьмих роковин Шевченкової смерти. III, 11—12.
„Газета для народныхъ учителевъ“ (оцінка.) VII, 3.
— школьна“, нова часопись галицко-руска, VIII, 10.
„Gazeta Narodowa“ и нова руска часопись. VII, 2.
— о Українцях VII, 12.
— о язиці рускім в школах и книжках. VIII, 21.
Галаган и его жертва (вість.) IV, 1.
„Галичанинъ“, „Слово“ и П. Куліш. I, 8.
— Боянъ“ и „Правда“. I, 8.
— о „Просвіті“ III, 26—27.
Галицка рада шкільна краєва. VI, 9і VII, 14.
Галицкий сойм краєвий VII, 1; XI, (fol.) 19—20.
— автономічний заряд XI, (fol.) 11.
Галицкі „русскіе“ яко угодовці с Поляками. VI, 14.
— желізниці. IX, 2.
„Галицко-руське письменство“ М. Драгоманова (рецензія) IX, 13—14.
Ганкевич Володимир Из уст народних: Коляда. II, 10—11.
— „Письма Корн. Н. Устияновича. Часть I.“ (звістка.) VIII, 23.
— Дівчина з Трепци, оповідане Павла Гайзе, переклад. IX, 7—9.
— Цісарева Спінетська, італіянська идилля Павла Гайзе, переклад IX, 15—16.
Ганкевич Осип Справозданє виділу товарист. „Дружний Лихвяр“ XI. (fol.) 22—23.
Ганкевич Клим Кôлька мыслей изъ философіи II, 14—15, 18—20, 45—47.
Ганкевича Кл. „Короткій начеркъ психологіи“ (оцінка.) VII, 4.
Ганкевича Кл. „начеркъ славянскои философіи“ (оцінка.) III, 23, 41, 42.
Hannibal ante portas (новинка.) V, 9.
Гетьманець Козак, переклад з Пушкина (вірш.) I, 27.
— Зимній вечір „ „ „ II, 7.
— Втопленний „ „ „ II, 10—11.
— Думка „ „ „ II, 20.
— До подруги „ „ „ II, 22.
— Вечірня „ „ „ II, 28.
— Думка „ „ „ II, 32.
— Мій рай „ „ „ II, 33.
— Будованнє Скадра, сербська народня дума. IV, 6.
— Поклик до братів Славян (вірш и ноти.) V, 1
— Из сербських народних пісней: 1) Єдиний милий та й той далеко; 2) Сокіл дівчину будить. V, 1.
— Дівчатко з сірниками, казка Андерзена. V, 1.
— Циганьска голка „ „ V, 2.
— Швачка, оповіданє Вагнера. V, 4—5.
— Суд Марка Королевича, сербська народна дума. VI, 19.
— Марко и Віла „ „ „ VI, 21.
— Марко Королевич и Лютиця Богдан „ „ VII, 2.
— Про Некрасова (Передне слово до перекладів). VII, 6.
— З Некрасова: Марина салдатська мати VII, 6.
— „ Саме в роспалі жнивяна годинонька VII, 6.

Digitized by Google

— З Некрасова Мороз, поема (частина перва) VII, 10—11.
— Думи при вельможних ганках VII, 12.
— З Некрасова: Пісня IX, 11.
— Нема правди (вірш.) IX, 6.
Гільфердінг, посмертна згадка. VI, 1.
Гл. Народній суд у Котарі. III, 46.
Гладилович Дамян Витяг из протоколу засідань виділу тов. „Просвіти.“ VIII, 22.
Головацкий П. Рости доню! (вірш.) II, 15.
Головні имена Русів. XI, (fol.) 24.
Голоси з краю о „Просвіті“ и п. В. Федоровичу. VIII, 12,
— о указі против рускаго язика. IX, 13—14.
— вопіющих во пустини. XI, (fol.) 7.
— з села: „Просвіта“ и бурса для академиків XI. (fol.) 15.
— закордонских Русинів в справі згоди між Русинами и Поляками X, 21.
Голуб П. Руський степ. VII, 3.
Гоненє української мови з шкіл українських. III, 45.
Горбаль К. Гадки за читанєм уставу тов. „Просвіта“ II, 40.
— „По вопросу о малорусской литературѣ“ М. Драгоманова (резюме) X, 4—6.
Гребінка Е. Полтава, поема Пушкина, вольний переклад на українську мову. VII, 13—15.
„Греко-католицка школа у Львові“ VIII, 14.
Григоренко гляди Омелян Огоновський
Григоріяньский календар в Єгипті. VIII, 14.
Григорович І. гляди Ом. Огоновський.
Грунтові книжки. XI, (fol.) 20,
Грушкевич Зенон Глухе Поділє, допись етнографічна. XII, 7.
Гумбольд Жизненна сила або Родимський дух, оповіданє, переклад з німецького. II, 42—43.
Гусарчин П. Л. Кілька слів про потребу народного молитовника. III, 24.
Гуцул Невір, гляди Юрий Федькович.

Д... Вольтер, образок з забутої бувальщини (В незабудь пану Вол. Ф.) X, 23.
Даль-Луганский, посмертна згадка. VI, 1.
Данилевского „Украинская старина“ (звістка) VI. 1.
Данилович Онуфрий Про панщину (з уст народних.) II, 19,
Дашковича „Княженіе Даніила Галицкаго“ (звістка.) VII, 2.
Двайцять пяти роковини знесеня панщини. VI, 7.
— пять-літний ювилей панованя цісаря. VI, 19.
Дванайцяті роковини смерти Шевченка. VI, 2.
Дві комісиі для укладаня шкільних книжок. VIII, 11.
Дворка, задніпряньска приказка. I, 27.
„Дії Русинів“ Ильницкого и п. Палюх III, 42.
Діяльність сегорічного сойму. VII, 16—18.

Digitized by Google

Димет Михайло заявлене о брошурі „Одно св. Письмо, одна тільки й правда“ V, 2.
Д—ж Міністерство гр. А. Д. Толстого. XIII, 1.
Джорджевич В. Гайдукова мати, оповіданє з сербського, з слівцем від редакциі. II, 31—33.
Дебати конфесийні в Раді державній и Русини. VII, 4—5.
Денис з над Серету (Василь Ильницкий) Драматургичні замітки. I, 9—13.
— Сон як билиця, оповіданє. II, 15.
— Образки з житя: I. Виізд до Черновець. VI, 1.
— II. Чудесна шапочка. VI, 1.
— III. Новий рік. VI, 2.
— IV. Подорож до батька. VI, 3.
Дерулєда Павла драма „L'Hetman“ X, 5.
„Дещо про світ божий“ (звістка.) VII, 2.
— з перекладів и самостійних творів Гріненка (оцінка.) VIII, 22
— про наші школьні діла. XI- (fol.) 1.
Де Пуле „Харковскій университетъ и Д. Каченовскій“ (звістка) VII, 4.
„Дневникъ Лясотты“ (звістка.) IX, 17.
„До Впреподобн. о. Сѣнгалевича“ (звістка.) X, 23.
До Впов. читателів „Правди.“ III, 6; IV, 6; VI. 4; VI. 9.
До всіх живих руських людей! VIII, 23.
Домовий податок и нові вибори до сойму. VIII, 9.
До Людки В—ч в Т.... (переписка) IX, 15.
Дописі: з села III, 15; (від руського священика,) V, 5; VIII, 8.
— з Буковини III, 22; III, 47: VIII, 24; IX, 5.
— з Бережан (про театр Моленцкого.) III, 38.
— з Тернополя. V, 9; VIII, 4; VIII, 19; (Товариство для підмоги бідній рускій молодежи.) IX, 19; IX, 20.
— з Тернопільщини (Як нині розуміють oświatę ludu?) IX, 19.
— з Киева. V, 7.
— від Збруча. V, 1,
— з Поділя (Скалат и о. Наумович.) VI, 14.
— з Яворова VI, 7.
— з Золочева. VI, 17.
— з Городенки. VI, 18.
— з Станіславова. VI. 18; VII, 20—21i X, 7.
— з Підволочиск. VIII, 2.
— з Перемискаго. VIII, 17.
— з під Отрита VIII, 17.
— з Праги. IX, 3.
— з Снятина. IX, 9.
— з під Долини. IX, 17.
— з під Щирця (дещо о уставі против пянства.) X, 19.
— зі Львова (рускі школи вправ при семінаріі учительскій и Рада шкільна краєва,) X, 19.
— з над Бистриці (Вдовичо-сиротиньский фонд.) XI. (fol.) 2.
— з Княгинина. XI, (fol.) 3.
— з під Белза. XI. (fol.) 3.

Digitized by Google

— з під Мідьниці. XI, (fol.) 5.
— з Харкова. XI, (fol.) 24.
— з Відня (Австрийска політика на всході, за „Нов. Врем.“) XI, (fol.) 23—24.
Достоєвський Мужик Марей (виімок из „Записокъ изъ Мертваго Дома“), переклав Федір Вовк. IX. 10.
До читателів св. Письма. III, 12.
До чого дійшли наші етимологи. IX, 2.
Дрібний „Ліки своєнародні“ и „Про холеру“ (критика). IX, 5.
Драгоманов М. П. (Д., М. Д., М. Т-ов, Украінець) Виписка перекладом з останнёго твору Н. Костомарова III, 25—30.
— Новий погляд на великоруський богатирський епос В. Стасова. III, 26—31.
— Дещо про Киев. IV, 2.
— Украінофільство в звязку з східною політикою Пруссиі и обрусінням західного краю (витяг з статі в „Вѣстн. Евр.“). V, 3—7.
— Дмитро Иванович Каченовський (некрольог). VI, 3.
— Література россійська, великоруська, украінська и галицка. VI, 4—6, 16—21; VII, 1—6.
— „Ukraino: Il movimento letterario ruteno in Russia e Gallizia“, скорочений переклад з увагами В. Навроцького (гл. також В. Навроцький). VI. 7—11.
— Наша література перед печатю західно-европейською. VI, 7.
— Русини в Галичині (зміст статі печатаної в „Вѣст. Евр.“). VII, 1—9.
— Российська критика российського доброчинкованя Славянам. VII, 15.
— Французка статя про брошуру п. Ukraino. VII, 1.
— „СПетербургскія Вѣдомости“ о Галичанах (витяги з статей М. Др-ова, поміщуваних в тій часописи). VII, 2; VII, 9;
— Археольогічний зъізд у Києві, допись з Украіни. VII, 19.
— Члени славянських блатвор. комитетів и Галичане в часі археол. зъізду у Києві, допись з Украіни. VII, 19.
— „Галицкія отношенія кіевскаго отдѣла слав. благотвор. комитета“ (витяг). VIII, 13.
(Відповідь ред. „Правди“ на деякі в тій брошурі против неі підвесені закиди. VIII, 14.)
— „Rambaud „L'Ukraine et ses chansons historiques“ (звістка). VIII, 17.
— Некрольог Самаріна. IX. 8.
— Антракт з историі украінофільства (1861—1872). IX, 12—15.
— „По вопросу о малорусской литературѣ“ в скороченю передав Г—ль. X, 4—6. (Гл. такожь Горбаль К.)
— „Народні школи на Украіні“ (виімок, сконфіскований). X, 21.
— Література украінська, проскрибована рядом российським. Справоздане представлене конгресови літературному в Парижи, з французкого переклав Ром. Розм. XI, (fol.) 18—23. (Гл. також Ром. Розм.)
Драгоманова „Литературное движеніе в Галиціи“ (звістка). VII, 1.
— Про украінских козаків, Татар та Турків (рецензія). IX, 15.

Digitized by Google

Драгоманова „Турки внутренніе и внѣшніе“ (звістка). X, 3.
Драгоманов у Відні. VIII, 23.
Друге видане Палацкого „Dějin českych.“ III, 30.
— „Geografii Galicyi“ Л. Татоміра. IX, 18.
Другий том „Записок Югозап. Отд. Имп. Русск. Геогр. Общества“ у Кієві (звістка). IX. 5.
„Другъ народа“ п. Андріяшева (звістка). II, 35.
— Ивана Ем. Левицкого (звістка). IX, 15.
Друкарня товариства им. Шевченка (звістки). VII, 1, 2, 6.
„ „ „ „ перед судом св. Юра. IX, 1.
„Dziennik Poznański“ и згода Поляків з Русинами. VI. 20.

Економичні вигляди Німеччини. XI, (fol.) 10.
„Епизоды изъ жизни Малороссовъ“ Раєвского (оцінка). V, 7.
Епископ Ступницкий и руский язик. VI, 7.

Єзерский Изидор Анілька, повість Осипа Корженёвского, переклад. VI, 18—19.
Єще раз кулішівка в Угорщині. VI 1.
Єще о уніятоких священниках з Холма. VII, 9.

Желехівский Евгеній Народні повіря. II, 2—4.
— З народних уст: Коляди. II, 6—7, 12—13.
— „ Гагілки. II, 15.
— В справі нової хрестоматиі старославяноькоі и староруськоі. VIII, 3.
— „Михаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература“, сочиненіе Б. А. Дѣдицкого (критика). X, 2—3.
— Заявлене в справі руско-німецкого словаря. X, 17.
Жид обжалований о соціялистичну пропаганду (А. Ліберман). XI, (fol.) 21.
Жидівске віче. XI, (fol.) 10.
— питане на Україні. VI, 8.
Жизнь Куліша II, 2—4, 24—28.
„ „ Из чеcкого Научного Словаря. II, 7.
Жохов, посмертна згадка. VI, 1.

Забадько Г. З народніх уст, I—XVI, (оповіданя). VII, 4; VIII, 22.
Забіла Ф, некрольог. III, 48.
Загальні збори „Руськоі Бесіди“ гл. „Руська Бесіда“.
— — „Побратима“ гл. „Побратим“
— — „Просвіти“ гл. „Просвіта“
— — „Русской Рады“ гл. „Русская Рада“

Digitized by Google

Загальні збори „общ. им. М. Качковчкого“ гл. „Товариство им. Мих. Качковского.“
„Загребскій университетъ и цислейтанскіе Славяне въ послѣдней сесіи народныхъ сеймовъ“, переклад статі „С.-Петерб. Вѣдом.“ VII, 10—21.
З академиі (звістка). V, 7.
Закладане товариств кредитових (допись). VII, 9.
— крамів по селах. VIII, 2.
Закладини черновецкого університета и 100-літні роковини прилученя Буковини до Австриі. VIII, 20.
— ремісничого тов. в Поморянах. VIII. 1.
Заклиньскій Корн. Домарчук, оповіданє. XI, (fol..) 1.
Замах на граматику. VI, 10.
Запис Витошиньскоі. VI, 7.
Заревич Федор (Юрко Ворона) Вітренниця, оповіданє. II, 14.
— Боднарівна, драмат народній в 3-х діях. V, 1—3.
Заревич Ф., посмертна згадка. XII, 2.
Запросини до предплати. III, 46; V, 9; VII 3.; IX, 23; X, 1, 24;
— на збори „Просвіти“. IV, 4.; XI, (fol.), 24.
Заручини Гізелі. V, 1.
Засіданя Ради Державноі. VII, 2—3; VIII, 1—2.
— Петербурскоі Академиі Наук. VII, 10.
— Виділу „Просвіти“ V, 3, гл. також „Просвіта“
Заявленє редакциі „Правди“. V, 9.
— руских академиків львівских проти „Слова“ й „Руси“. I, 8.
Збір Югозападного Отд. имп. русск. Геогр. Общ. в Кіеві. IX, 5.
Збірник пісень Марка Вовчка (звістка). I, 14.
— — Лисенка и Рубця (звістка). VII, 2; V, 4.
Збори членів основателів „Народного Дому“. V, 9. (Гл. також „Институт Дім Нар.“)
Зварич Федір Віденьскі Русини (допись з Відня). XI, (fol.) 19.
Згарский Евгений До „Правди“ (вірш) I, 4.
— Народна философія, писана по народним пословицям. I, 7—17.
— До любви (вірш). I, 9.
— Сліди поганьскоі просвіти на Руси, ведля народних пісень, поговірок, сказок и историчних записок. II. 1—13.
— Ковалеві (вірш). II, 2.
— О будьмо чисті! (вірш) II, 3.
— Отець Юрий, оповіданнє. II, 17—19.
— Неофіти Т. Шевченка, критично пояснив и оцінив. II, 19—23.
— Найдений окарб, за Гетем (вірш). II, 28.
Згода Русинів з Поляками. III, 37.
Земляк з Харкова Дівчині (вірш). II, 5.
Земялковский міністром. VI, 5.
Зміна редакциі „Правди“. IX, 4.
— в міністерстві и в намістництвах. VII. 9.
Знаменита землепись Елізе Реклю. XI, (fol) 9.
Знакомитий дар Баронча (бюст Шевченка). VII, 11.
З народних уст (цікава пісня). III, 39.

Digitized by Google

Золочівский Русин Справоздане з першого загального збору філії тов. „Просвіти“ в Золочеві. XI, (fol.) 21.
Зоологія Поляньского (звістка). VII, 5.
„Зоря“ I, книжочка „Просвіти“. III, 22, 24.
— часопись коломийска (оцінка). VIII, 10.
З Самбора, про Баревича (допись). VII, 10.
З театру війни. IX, 16.
Зуби на продаж. III, 13.

И. Допись зі Львова про вечер в память Шевченка. III, 9.
Иванишев О стародавних сельских громадах в Югозападній Руси (переклад з великоруського). VII, 13—15.
Иванова „Розмова про земні сили“ (оцінка). VIII, 11.
Иловайского „Разысканія о началѣ Руси“ (звістка). IX, 13—14.
— „Исторія Россіи I, Кіевскій періодъ“ (звістка). IX, 13—14.
Ілірска Матиця, „Vienac“ и оцінка в нім Марка Вовчка. III, 11.
Иліяда Руданьского (звістка про сі відшукане). VII. 3.
„Императ. русск. Геогр. Общество“ в Петербурзі. IV, 2.
Институт Ставропигійский (звістка). V, 2 (гл. також „Ставропигія“)
— „Народний Дім“ у Львові. VIII, 19.
— — — и руський театр. III, 8.
— Збори членів основателів. V, 9.
„Исторія Червонои Руси“ Шараневича (звістка). V, 1.
— Руси в памяти жидів. V. 5.
„Историческія пѣсни малорусскаго народа“ изд. Антоновича и Драгоманова I, (звістка) VII, 19; II. том I вип. (звістка). VIII, 16.
И—ч—ъ Допись з Відня про закладини „Січи“. II, 10—12.
.....й Філия „Просвіти“ в Станіславові. X, 14.
Їзда цісаря австр. до Россиі. VII, 3.

.....к Францъ Челяковский, житепись. XII, 3—4.
Казки И. Рудченка (оцінка). III, 4.
— Андерзена в перекладі М. Старицкого (звістка). VI, 10.
Календар „Просвіти“ (звістка). III, 35, 41.
Календарі на рік 1876 (бібліографія). VIII, 24.
Кандидатура о. Баревича на посла. VI, 17.
Карапіш Є. Допись з села П—ки на Побережжі. VI, 15.
„Карпатъ“ о российско-турецкій війні. X, 10.
Касино святоюрске у Львові. VIII. 13.
Катедра географіі у львівскім університеті и польскі часописи. VIII, 6, 19.
— руского язика и літератури на університеті в Чернівцях. VIII, 23.
Качала Степан Бесіда в Раді Державній. V, 8.
— Надіслане, в справі брошури „Безпосередній выборы“. VI, 9.
— Бесіда на засіданю палати послів при дебатах конфесийних. VII, 4.

Digitized by Google

— Внесок и бесіда о введеню рускаго викладового язика в головній т. зв. гр. кат школі у Львові. VIII, 12.
— Бесіда о народних школах в соймі 1878. XI, (fol.) 20.
Качала О. (звістка). VI, 18.
— и польский клюб в Раді державній. VII, 5.
— до рускої молодежи. XII, 10.
Кендзерского переспів „Слова о Полку Игореві“ (звістка). VIII, 12.
„Кіевъ и его передмѣстья“ (звістка). VIII, 21.
Кілька слів о потребі збираня правничих обичаів. I, 19.
К. Микола з уст народних: Колядки (7) и на Мелані. X, 8—9,
К. Н. Думка (вірш). II, 19.
Книжки шкільні (звістка). VIII, 2.
Климкович Ксенофонт В 25-літний ювилей (вірш). VI, 20.
— Розлука й обхожа, оповідане після німецького. VII, 14—21.
— XVII. роковини смерти Т. Шевченка. XI, (fol.) 6.
— Народовці а священники. XI, (fol) 8.
— Третій день Мая. XI, (fol) 9.
— Конгрес Берлиньский и воля народів. XI, (fol.) 14.
— Руські паралельки в галицких гімназиях. XI, (fol.) 16.
— Наші соціялисти. XI, (fol.) 17.
— „Наука“. XI, (fol.) 21.
— Столітна річниця уродин Квітки-Основяненка. XI, (fol.) 22—23.
— Наші хиби. XI, (fol) 24.
Ковшевич М. Л. Межи грецкими островами, після англійского. VII, 14.
— Наше духовенство XI, (fol) 10—13.
— Про побит мужиків у Франціі. XI, (8-o) 1.
— Азбучне геройство „Родимого Листка“. XII, 7.
— Згадка за Срезневского, після Пипіна. XIII, 1.
Козаче серце и пісня козача (вірш). V, 9.
Коломийські виданя популярні М. Білоуса IX, 16.
Коляди а щедрівки. VII, 2.
Комеро славянських товариств у Відні. III, 9.
Комісія для укладаня руських книжок шкільних. III, 17, 42.
Конисский Олександер Я. (**П—ь, Перебендя, Сирота, Кошовий, Хуторний, Полтавець, О. Яковенко, Верниволя, Вакула з Лубен.**)
— Моє бажання (вірш). I, 1.
— До братів товаришів по долі (Пролог до поеми „Острожник“). I, 6.
— Думка (вірш). I, 7.
— Частина з поеми „Острожник“: XVI—XXI розділи. I, 10, 19, 22.
— У селі (вірш). I, 12.
— Частина з поеми Риліева „Войнаровский“. I, 14, 21.
— Пісня (вірш). I, 16.
— На смерть С—а С—а М—к—а (вірш). I, 17.
— З України (секта штундистів). VII, 5.
— Семен Жук и ёго родичі, хроніка. Часть перша. VIII, 1—10; часть друга. VIII, 16—24.
— * * * (вірш). VIII, 5.
— До ватажка (вірш). VIII, 5.

Digitized by Google

— Старий (вірш). VIII, 5.
— На память 10 січня 1865 М. А. К. (вірш). VIII, 9.
— Думка (вірш). VIII, 18.
— Колиж виясниться? Критика на „Хмари“ Левіцького. VIII, 19—20.
— Моі давні знаёмі, етюди з життя:
— I. Марта Михайловна Перепечка. VIII, 20.
— II. Сила Федорович Гарбуз. VIII, 21.
— III. Дмитро Книш. VIII, 24.
— IV. Бродяга Иван. IX, 10—11.
— V. Павло Бодько. XI (8-о) 2.
— VI. Бабуся Харитина. XI, (8-о) 2.
— Збірник творів Єремії Галки (критика). IX, 3—4.
— Про кари, до яких присуджують мирові судді (критика). IX, 4.
— Наша пісня (вірш). IX, 5.
— На березі моря (вірш). IX, 5.
— Скорбні пісні (NN. 1—10.) IX, 7; X, 22; XII, 8.
— До Музи (вірш). IX, 8.
— Утоплений (вірш). IX, 9.
— В больниці душевно недужих (вірш). IX, 10.
— На Тарасовій могилі (вірш). IX, 12.
— Люблю (вірш). IX, 13—14.
— Наймичка, оповіданне. IX, 21—22.
— Моі хуторні сусіди, лист з Украіни. X, 1.
— Украінська пісня (Ю. Федьковичу). X, 22.
— Думка (вірш). X, 22.
— С Киева: По селам и хуторам. XI (fol.) 5—7.
— Марусі Ф. (вірш). XI, (8-о) 1.
— Біля церкви (вірш). XI, (8-о) 1.

Консекрация еп. Ступницького. V, 7.
Конфіската „Правди“ 3—4; VI, 20—21; X, 6, 22.
Конфесийні закони. VII, 8.
Концерт на дохід бідних учеників руськоі гімназиі. IX, 9—10.
Копитько Добраніч, з Байрона (вірш). IV, 3.
Коротка история Сербів від найдавнійших часів до 1389 р. II, 5—6.
Костомаров Никола Короткий обзір историі рускаго народа від найдавнійших часів до Богдана Хмельницкого. I, 2—6.
— Козацький гетман Криштоф Косиньскій (з великор.). I, 14.
— Литовські народні поезиі (скорочений переклад). VII, 19—20.
— Руська история в житеписах (переклад) гляди Барвінський Олександер.
Костомарова „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ“ (оцінка). VII, 2, 8.
— „Полякамъ-миротворцамъ“ (переклад). X, 14—15.
Коялович М. Коротка история козаччини (скорочений переклад). VI, 1—3, 10—13.
Кричевський Яків Из за Бугу (вірш). II. 44.
„Кропило“ (звістка). III, 1, 6.
Кулик Василь Думка, написана до знесеня кріпацтва. II, 34.
— Москаль у пеклі (вірш). VII, 3.

Digitized by Google

— Иван Ячмінь, після Борноа (вірш). VII, 8.
— Вірші в его житеписи, написаній Торчином, гл. Торчин. VII, 11—12.
Куліш Пантелеймон (П. Ратай) Майор, повість. I, 3—20.
— Отвертий лист до Я. Головацкого й передне слово О. Партицького. I, 9.
— Гуня и Остряница 1638. I, 18—22.
— Громадський суд над „Страхопудом". I, 18.
— Спори з московськими газетами „Москва" и „Московскія Вѣдомости". I, 21—23.
— Письма до редакціі „СПетерб. Вѣд." о пп Каткові и Аксакові. I, 21.
— Потомки українського гайдамацтва, оповіданне. II, 1—4.
— Первий период козацтва од ёго початку аж до ворогування з Ляхами. II, 1—17, 25—35.
— Товкач, оповідане Ауербаха. II, 29—30.
— Лист приятеля до Остапа Вересая и до Остапового писаря. II, 36.
— Давидові псальми (N. 1) II, 39; (N. 13) II, 45; (N. 25) III, 1; (N. 16) III, 5; (N. 136) IV, 2.
— Мусіева пісня над Червоним морем (Втеки, гол. XV). II, 42.
— Предсмертна пісня Мусіева (Закон Поновлений, гол. XXXII). II, 42.
— Иов, переспів. III, 6—11.
— Теклюся, повість з молодих літ Миколи М*. IV, 1—6.
— Яков Яковлевич, споминки з молодих літ Миколи М*, перекл. Волод. Барвінський.
— Малёвана Гайдамаччина. IX, 9—12.
Куліш и „Галичанин". I, 3.
— „Галичанин" и „Слово". I, 9.
— звістка. II, 3.
— о видаленю К. з Варшави. II, 17.
— и ёго Исторія Возсоединенія". VII, 20—21.
Культуртрегери нашого часу. VIII, 13.

Лавров П. Надіслане (спростоване що до особи Р.Даля). X, 12.
Лавровський Юліян и ёго внесок. IV, 3.
— ёго некрольог. VI, 6.
— ёго смерть и похорони. VI, 6.
— о нім в дописи з Яворова. VI, 7.
— по нім поминки. VI, 8.
Лазаревич Радмил Ягода, черта з народнёго житя сербського, переклав Ос. Б. II, 36—37.
Левицький Иван (Нечуй) Дві московки, оповіданне. II. 8—13.
— Гориславська ніч або рибалка Панас Круть, оповіданне. II, 23—26.
— Критичний огляд драм „Мотря Кочубеівна" Онука и „Послідний Кошовий" М. Старицького. II, 29—32.

Digitized by Google

— Світогляд українського народа в прикладі до сёгочасности. II, 35—47.
— Причепа, картини з волиньскоі Украіни, повість. III, 12—46.
— Останні часи Речі-Посполитоі, за М. Костомаровим. IV, 3—6.
— Салтиківські чи то псевдо-Щедринські оповідання про московських типових людей: Передне слово и Повість про те, як мужик харчував двох генералів. IV, 6.
— Новий чоловік, повість. VI, 3—9.
— Запорожці, казка. VI, 11.
— Не можна бабі Парасці вдержатись на селі. VII, 5.
— Екзамен (уривок). VII, 7.
— Світогляд українського народа. VII, 16—17.
— Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти. VIII, 23.
— Бідний думкою багатіє (фантазия). VIII, 24.
— Світогляд українського народа, ескіз українськоі мітологии. IX, 1—23.
— Микола Джеря, повість. XI, (8o) 1.
— Сьогочасне літературне прямування. XI, (8o) 2; XIII, 2.
— Кайдашева сімя, повість. XII, 3—12.
Левіцького-Нечуя „На Кожумяках“, рецензия. VIII, 17.
— Повісті. VI, 1, 2.
— польский суд о єгож повістях. VI, 16.
— ёго ж нові твори. VIII, 11.
Левіцький Остап Наша надія, Олександру Я. Конюському (вірш). I, 2.
— Напастникам („Слову“ 1867“, ч. 30) (вірш). I, 3.
— Влюблена, К Уейського (вірш). V, 4.
Л. з Чигирина Народня просвіта на Україні. IV, 3.
Лиманський Василь Козачий кістяк, на спомин столітку зруйнованя Січі (вірш). IX, 20.
Липянин Володимир Безталанний (вірш). III, 6.
— Чого я хочу? (вірш). III, 41.
Лисенко „Різдвяна ніч“ (звістка). VIII, 3.
— Збірник пісень народних. VIII, 24; V, 7.
Лист Серба Новаковича до редактора „Правди“. II, 3.
— Будеволі про передрук „Жизні Куліша“ и замітка о тіміже редакциі „Правди“. II, 30.
— Русинів до автора брошури „Un peuple européen de quince millions oublie devant l'histoire“. III, 19.
— отвертий о. Шепаровича до о. Дзеровича. VII, 6.
Литвинович О. о. Популярний виклад філіі „Просвіти“ в Станіславові. X, 19.
„Литературный Сборникъ“ Гал.-руск. Матицѣ за р. 1872—73 (звістка). VIII, 10.
Лихий попутав, оповіданне. V, 8—9.
Lindheim „Russland in der neuesten Zeit“ (звістка). IX, 15.
Література сербська (звістка). VIII, 5.
Літературний централізм у Россиі. IX, 2.
Літературне письмо „Другъ“. IX, 13—14.
Л. М. Червона квітка (казка). VIII, 22.

Digitized by Google

Л. О. Карі очи, з німецького (вірш). II, 34.
Л. С. Думка (вірш). II, 15.
Лучаківський Володимир Топельник, баляда (вірш). II, 6.
— З уст народних: Гагілки (NN. 4). II, 18.
— „ Загадки (NN. 10). II, 40—47.
— Любимець щастя, оповіданє. II, 20—22.
— Пан Вонифат, гумореска. II, 38—43.
— Пошумійко, оповіданє. II, 34—36.
— Пригода в моїй проїздці, гумореска. VIII, 11—14.
— С Тернополя, допись. XI, (fol.) 17.
Лучаківський К. З Бережан. VIII, 7.
Львівський університет (допись). VIII, 20; IX, 8.
Львівське „Слово“ и „Славянскій благотворительный комитетъ.“ XI, (fol.) 12.
„Львовская лѣтопись съ 1498 до 1648 гг.“ изд. А. С. Петрушевичь (звістка). II, 3.
„Лихвяр Дружескій,“ єго заснованє. V, 4.
— Справоздане виділу за рік 1872. V, 9.
— Загальні збори. VI, 19.
— Справоздане за рік 1873. VI, 20.
— теж за рік 1874. VIII. 1.
— Справоздане касове. VIII, 8.
— Мадярський сойм. VII, 18.
— Маївка „Рускоі Бесіди“. VI, 8, 9.
— Максимовича некрольог. VI, 20.
— поминки. VII, 2.
Маліцкий Семко Думка (вірш). V, 4
Манастирский Корнилий Милий краю, будь здоровай! (вірш). II, 1.
Мандичевський Иван гл. **Франко Иван.**
Мандрівка на Українське Підлясся. V. 6—9.
Маніфест повстанців в Герцоговині. VIII, 17.
Маркевича „Коротка история малорускаго народу“, рецензия. VIII, 22.
Маслюк Антін С коломийского Підгіря. X, 19.
„Matice lidu“, ческе товариство. II, 7, 44.
Матиця люду VI, 13.
— — и о. Наумович. VI, 15.
Медовник Данило Панъ Комарчук, оповіданє. IV, 3.
Метелики українські (бібліографія). VIII, 1.
М. з Цириха Святкованє роковин Шевченка и россійські студентки. VI, 13.
Микита Иван, бувший редактор „Правди“, некрольог. IX, 15.
Мир вам братя! Одвіт о. Наумовичу на статю в „Науці“. VI, 12.
Мирний Опанас Україні (вірш). V, 5.
Митрополит Сембратович и священники-посли в Раді державній. VII, 5
Міклошичева нова праця „о циганьскім идіомі“. V, 9.
Міністер Штремаєр у Львові. VIII, 19.
Місиі тверезости. VIII, 14.
Міське віче в Галичині. VII, 13.
Місцеві діла. VII, 13.

Digitized by Google

Міщанин и урядник З Тернополя (допись). XI, (fol.) 6.
М—к Миколай З народніх уст (NN. 12). VI, 16—17.
Млака Данило, гл. **Воробкевич Изидор.**
Мовчій Чумак (вірш). I, 24.
— Зелена мята (вірш). II, 7.
— Де ворог? (вірш). II, 21.
Могила Шевченка. VIII. 13.
Могильницкий Антін, некрольог. VI, 15.
„Молитва" Стебельского, рецензия. VI, 16.
Молоді Словенці. VII, 9.
Морозенко, гл. **Воробкевич Изидор.**
Московський переклад „Назара Стодолі". VII, 1.
— — „Рибалки Панаса Крутя". VII, 1.
Московські шалапути. III, 11.
— букварі закуплені для Галичан. VI, 7.
Мурава Марко До Славян (вірш). IV, 4.

Навроцкий Володимир (Василь Н., Онисим, Н. З. Ж., †††)
— Руська родина. Географічний обзір землі заселеної Русинами. I, 23—27.
— До світогляду українського народа, з збірника приказок народних. III, 24.
— Весілля в Котузові. III, 32, 35, 37, 39.
— Дещо про козаків Запорожців и іх ради військові (Календарь Просвіти 1870 р.)
— Приказки и дотепи народні (Кал. Просв.)
— Посмертне слово літературі галичско-общерусскій и критика „Монаха" Стебельского. IV, 1.
— Литературный Сборник галицко-руской Матицѣ", критика. IV, 2.
— Ukraino, Il movimento letterario ruteno in Russia e Gallizia. зміст и критичні уваги. VI, 8—11.
— „Ludność Galicyi" Wł. Rapackiego. VII, 20—21.
— „Историческія пѣсни Малорусскаго народа съ объясненіями В. Антоновича и М. Драгоманова", рецензия и матеріял. VIII, 1—3.
— Реформа домового податку и „Слово". Критична и практична розвідка присвячена руским послам в Раді державній. VIII, 9—10.
— Visum repertum, нова казка для тих дітей, що еі не будуть читати. VIII, 12.
— Що нас коштує пропінация? Кілька цифер до поясненя нашої народної нужди. IX, 1—3 (видано також окремою брошурою).
— Руська народність в школах галицких, статистична розвідка. IX, 7—20.
— Холодний вітер россійсько-турецькоі війни. X, 10.
— Вистава краєва а товариство „Просвіта". X, 10.
— Polnische Wirtschaft. X. 11.

Digitized by Google

— Нагінка за соціялістами и польска преса, письмо до редакціі. X, 13.
— Шляхетні защитники народу. X, 15—17.
— Клясові интереси и интереси народу. Ще причинок до реформи австрийських фінансів. X, 22—24.
— Годі тут не писати сатири. XI, (fol.) 11.
— Питанє славянське по за війною и по за конгресом. XI, (fol.) 13—15.
— Наша теперішна постать. XI, (fol) 17—19.
— Пјаньство j пропінація в Галиччині („Громада"" том V.)
— Czego jeszcze możemy się nauczyć z tej polskiej historyi? (Въ воскресный вôвторокъ), Дѣло. I, 35—36.
— Огнева сторожа, Д. I, 42.
— Економична реставрація, Д. I, 49—55 (не докінченє).
— Za wolność naszą i waszą, Д. I, 93—4.
— Смирне запытанье до офиціяльныхъ предотавителѣвъ короны, Д. I, 96—98.
— Подвôйна крейдка, студія надъ податкомъ грунтовымъ, Д. II, 2—4, 6—10, 12—14.
— Героѣ подвôйнои крейдки, Д. II, 15—17.
— Щедрôсть польока, Д. II, 40—41.
— Z c. k. urzędowej Gazety Lwowskiej, Д. II, 66.
— Агенты гр. Игнатіева, Д. II, 75—77.
— La Pologne et les Habsbourgs, Д. II, 81.

Нагірний Василь Святковане дванайцятихъ роковин смерти Т. Шевченка товариством „Рускій Кружокъ" в Цириху (допись з Цириха). VI, 9.
— Слово до наших земляків (допись з Цириха). VI, 13.
— Справоздане з діяльности товариства „Рускій Кружокъ" в Цириху. VI, 20.

Нагірний п. и его думка збирати фотографиі костюмів народних. IX, 13—14.
„Надельмаєръ", звістка. XI, (fol) 1.
Найновійший лік руско-українського народа (Риттиха „Племенный составъ контингентовъ русской арміи"). VIII, 20.
На память Т. Шевченка. VIII, 6.
Нарис историі словесности руско-українськоі. III, 1—2.
Народовці и польска печать. III, 43.

Народолюбець З Золочівського школьного округа. X, 7.

Наука руського язика в гімназиі Бережанській. VIII, 2; X, 10.
— и політика у Поляків. VIII, 14.
— о. Наумовича. V, 6.
— релігиі в гімназиях. VI, 6.

Наумович Темні духи, винято з „Науки". XI, (fol) 4.
Наумович и популярні видання „Просвіти". VI, 8.
— замітка. VI, 11.
Наші закордонські емігранти-професори и о. Цибик. III, 11.
— московські каліки. III, 13.
— школи. V, 2.

Digitized by Google

— галическіе Русскіе. VI, 2.
— гімназиі на провінциі. VI, 7.
Наш Русин в райхсраті. III, 11.
Наша еміграция в Россиі. VI, 1.
— чорна доля! IX, 24.
Невір-Гуцул, гл. Федькович.
Недоля громади Илинець. XI, (fol) 4.
Недостаток паші в Галичині. VIII, 24.
Непогода Федір Смик, оповідане. III, 48.
Непитайко с півночі Из памятки про Крим. Грицько Чупруненко. V, 6.
Непрошені опікуни. V, 2.
Неспокої в руській духовній семінариі и віденьска „Presse". VIII, 18.
Нетяга М. Косове поле, сербська народна дума. VI, 4—13.
— Дещо в справі народного язика. VII, 2.
— Сон царици Милиці, сербська дума. VIII, 11—12.
Нетязі, переписка редакциі. VII, 6.
Нечуй Ив., гл. Левіцький Иван.
Н. М. Наталя, оповідане після німецького. VII, 1—3.
— Оцінка книжки „Український Гетьман Богдан Хмельницький и „Козаччина". XII, 4.
Нова фундация народна. VI, 16.
— філия „Просвіти". VIII, 18.
— граматика руського язика. IX, 3.
Нове руське народне товариство (им. Шевченка) и его статут. VI, 21.
Новий рустикальний банк. VI, 9.
— переклад евангелия св. Луки. VII, 19.
— замах на руське письмо. VI, 4.
— виділ товариства „Просвіти". VIII, 11.
— намістник Галичини. VIII, 23.
Нові вибори до рад повітових. VII, 4.
— — чеського сойму. VII, 9.
— руські книжки. VIII, 3, 17; IX, 1, 2.
— книжки и видання в Россиі. VIII, 5.
— газети и журнали в Россиі. VIII, 19.
— ознаки на россійськім небосклоні (справа Віри Зазулич). XI (fol) 9.
Новосельский Добрі и злі духи (перев. з польского). I, 13.
— Народні оповідання о птицях (перев. з польского). I, 13.
Номенклятура Верхратського (звістка). III, 26—27.
Н. Текля Коляда, з уст народа. II, 12—13.

Обвіщене конкурсу на театр и драми від „Руськоі Бесіди". VI, 3.
Образ К. Н. Устияновича (звістка). IV. 6.
Образки з побиту россійськоі держави. VIII, 22.
Обхід осьмих роковин смерти Шевченка. III, 6.
„Общество запомоги и просвѣщенія" руськоі молодіжи. IV, 2.

Digitized by Google

Огляд исторіі руськоі літератури (за Пипіном). I, Українці. II, 28—34.
— на рік 1873. VII, 1—2.
— на рік 1874. VIII, 1—2.
Оголошенє „Руськоі Бесіди“. V, 3.
— конкурсу на популярні письма для „Просвіти“. VIII, 4,
Огоновський Ігнатій Слова з Гуцульщини и Дещо про Гуцулів. XII, 1—2.
— Співанки з Гуцульщини. XII, 3—5.
Огоновський Омелян (И. Григорович. И. Григоренко, Ом. з Григорова.) Про истнуванє и самостійний розвій поодиноких літератур, вступ винятий з „Филозофіі у Сербів“ Миляна Кукунджича (поперед слівце від редакциі). III, 20—21.
— Відповідь польскій часописі „Кгај“ на статю „Studja nad sprawą ruską“. IV, 4—5.
— Маркияна Шашкевича жизнь и літературна діяльність. V, 4.
— Короткий погляд на исторію язиків славянських. V, 5.
— „Настася, драма в 5-ти діях,“ оповістка критична. V, 8.
— Критично-естетичний погляд на декотрі поезиі Шевченка I. До Основяненка V, 9.
— II. Посланиє до живих и мертвих. VI, 1.
— III. Важнійші думки Шевченкові. VI, 3.
— IV. Неофіти. VI, 4—6.
— V. Тополя. VI, 13.
— VI. Гайдамаки. XII, 3—6.
— Письма К. Н. Устияновича, т. I. критика. IX, 5.
— „Vergleichende Stammbildungslehre de slavischen Sprachen von Fr. Miklosich“. IX, 6.
— Дунав-Дунай в славянській поезиі народній (Виімок з статі Ягича, з дословним перекладом місця про українські пісні народні). X, 1—2.
— „Очеркъ звуковой исторіи Малорусскаго нарѣчія“ П. Житецкого, критика. X, 6—7.
— Vergleichende Wortbildungslehre der slavischen von Fr. Miklosich“ X, 9—10.
— Jugoslovenska Akademia znanosti i umetnosti“, ii почин и діяльність. XI, (8o) 2.
— Историчні свідоцтва про співанє и пісні славянських народів. Перша часть розправи Ягіча. XI, (8o) 2.
Огоновського „Слово о Пълку Игоревѣ“ (звістка). IX, 18.
Огоновський Олександер (звістка). VI, 10.
„Одвіт Бояну-Стебельскому““ (звістка). I, 14.
— на Отвѣтъ. VI, 11.
— о. Лозиньскому. VI, 19.
Оден с членів шкільноі Рады місцевоі. Допись з Гусятиньского про Раду шкільну. X, 5.
Одкритий лист з України до редакциі „Правди“ и увага на него редакциі. VI, 19.
— — другий до неі ж. VII, 3.

Digitized by Google

Окуневський Ив. Громада у Русинів, статя Евг. Борисова, переклад з великоруського XII, 8.
Олелькович Митро Пяниця, оповіданє. I, 25—27.
Олесницький Евгений Любка, святочне оповіданє, з московск. переклав. XII, 1.
— Анкета гімназияльна, уваги над програмою науки в гімназ. XII, 6.
— Каленик. исторична повѣсть Г. Надхина, з моск. перекл. XII, 10.
Олігархия Института Ставропигійского. V, 4.
Онисим гл. Навроцький Володимир.
Онишкевича „Руска библіотека", том I. (звістка). X, 13.
О нѣкоторыхъ фонетическихъ и граматическихъ особенностяхъ южнорусскаго (малорусскаго) языка, несходныхъ съ великорусскимъ и польскимъ (дословний передрук з „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія). II, 4.
О оповіданю з бурсацького житя Сем. Войтка (переписка редакциі). II, 17.
Оповістка про вихід „Переяславської ночи" Єремії Галки. I, 6.
„О сколько „Правда" правдою", замітка на статю „Слова". V, 5.
Основане товариства имени М. Качковского. VII, 13.
Осташевський, посмертна згадка. VIII, 17.
Осьмі роковини смерти Шевченка. III, 8.
Отвертий лист з за кордону до голови тов. „Просвіти". III, 10.
— — руських академиків до о. Наумовича, видавателя „Науки". VI, 2—3.
Оттинійский Русин, Допись з Оттиніі XI, (fol) 23.
Охрім на ярмарці, драматичний образок в трех діях. II, 2—7, 9—13.

П. Дещо о старорускій письменности. I, 20.
— Идеали (вірш). V, 8.
— На українську пісню (думка). VI, 17,
Павленко Допись з села. II, 2.
Павликова о. бесіда в Раді державній. VII, 5.
Павло з Украіни До моєі Катрусі (вірш). V, 1.
— Безталанний (вірш). V, 2.
— З пісней Гейного (вірш). V, 2.
Павлусевич др. П. Письмо до академиків руських про видаване збірників простолюднѣі літератури (з Відня). I, 12.
Паляцкий против всероссийщини. VI, 8.
Паляцкого некролог. IX, 10.
Памятник Шевченкови и школа его имени на Украіні. VIII, 22.
„Памятники русской старины въ западныхъ губерніяхъ", т. III. и IV. (звістка). VIII, 13.
Партицкий Омелян (Рафалович) „Сватане невзначай" и „Ятрівка," критика. I, 1—2.
— Рахманський великдень. I, 9—11.
— Фонд літературний и розписане премий. I, 17.
— Оповістка про складки на цілі літературні I, 19—20, 22, 25, 27; II, 2, 15.

Digitized by Google

— Одповідь московським журналам. I, 20.
— З уст народних: Коляди (NN. 3). II, 9.
— — — Гагілки (NN. 11). II, 17.
— О народних празниках у Русинів. II, 15—24.
— „Причины творенія ся нарѣчій“, написалъ Ив. Браникъ, критика. II, 20—21.
— Відповідь на „Отвѣтъ“ п. Браніка. II, 33—39, 38—39.
— Хто була мати св. Володимира? II. 34.
— Виказ розходу и приходу грошей зібраних на цілі літературні. II, 37.
— Відповідь на другий „Отвѣтъ“ п. Браніка. II, 46.
— О назвах семейних у Русинів. III, 1—2.
— Відповідь на правописні виходки п. Браніка. III, 5—6.
Партицкого полемика з Браніком (замітка редакциі). II, 45.
— „Словарь“, замітка. I, 4—14.
— „Поезиі“, замітка. VI, 2.
Паславський Володимир З Бережан, допись. VIII, 10.
П. В. Дворянка, українська лірницька пісня и стаття о ній. VII, 10.
Перебенда, гл. Кониський.
Перегляд політичний. V, 2, 4—7; VI, 5, 16—20; VII, 1—24; VIII, 1—24; IX, 1—24; X. 1—23; XI, (fol.) 1—24.
— российських журналів. VIII, 18, 22.
Перед виборами. VIII, 6.
— рішучою хвилею. VI, 16.
Передне слово до „Правди“. V, 1.
Перехід холмских Уніятів на православие. VIII, 4.
Петрушевич Павло Громадський поклик (вірш). II, 3.
П. з Тернополя Етимология и фонетика. I, 5—8.
Пипін А. Н. Панславізм в минувшости и теперішности (перекл. з великоруського). XII, 1—3, 8.
Пипіна „о сравнительномъ изъученіи русской литературы“, звістка. VIII, 24.
Письма К. Н. Устияновича, т. II. (звістка). XI. (fol). 1.
Письмо М. Куровського, директора гимназияльного з Бережан. VII, 9.
П—к М. Сон невольника (вірш из Лонгфелло). VI, 14.
„Побратим“, руське ремісниче товариство у Львові (звістки). V, 1—2, 4—6, 8; VI, 2; VII, 5, 8; VIII, 7.
— загальні збори тов. „Побр.“ VII, 1.
— Приходи и розходи тов. „Побр.“ VII, 1.
— Тов. „Побр.“ и „Слово“. VII, 9.
По виборах VI, 17; IX, 20.
Повісті Федьковича з переднім словом М. Драгоманова (звістка). IX,4.
Повстане в Герцоговині и Босний. VIII, 19. 20.
Поганські звичаї на Руси. III. 19. 20.
Подолиньский Василь Маркомани, историчний дослід. II, 12—13.
Подолиньский Михайло Справоздане товариства „Січ“ у Відни. II. 46.
— Джума в Фльоренциі, частина з Декамерона Боккачія. XII, 2.

Digitized by Google

Подолянина „Перегляд южнорускої исторіі від 1337 до 1450 р.“ (оцінка). VIII. 12.
Подоріже од Полтави до Гадячого. VII, 10—13.
— до Риму! (оцінка брошури О. Обачного). X, 10.
Поезиі Шевченка (звістка). II, 18.
— безименної (оцінка). V, 8.
— Партицкого (оцінка). VI, 2.
Поклик до Русинів. VI, 11.
— до народовців. VIII, 1.
Політика чувств а політика интересів. V, 1.
Політичні часописи на Україні VIII, 17.
Полтавець, П—ь, гл. Кониський.
Польска журналістика. V, 6.
Поминки за Шевченка. II, 7.
— за негож у Львові и у Відни. IV, 3.
— за Яхимовича. II, 9.
— за негож и Кулішівка. VI, 10.
„Поміч“, руське ремісниче товариство в „Підгайцях“ (звістка). VI.13.
— Другі загальні збори „Помочи“ (допись з Підгаєць). VII, 15.
Поневольний читатель Руского Сіона“ з Романівки, образок руского ультрамонтанизму. X, 7.
П.—о... П. К. До небоги А. А. Т. (вірш). I, 5.
Популярні відчити. XI, (fol) 20.
Поражене Чехів при виборах. V, 1.
Портрет Шевченка. VIII, 25.
„Порука“ ремісниче товариство руске в Поморянах (звістка). VIII, 12.
Послание митрополита Сембратовича. VII, 13.
Послідні відомости з театру війни. IX, 16.
„Пословицы и поговорки собранныя Висоцкимъ“ (оцінка). VI, 12.
Посмертна згадка за Ив. Гродского и подяка Володимира Гродского. VIII, 13.
— — за Ив. Басараба. XI, (fol) 17.
По соймі. V, 9.
Похорони Спірідіона Литвиновича. III, 20.
Появлене поезий Федьковича (звістка). I, 21.
Правописні спори у Поляків. II, 22.
Правопись в Лузациі. II, 41.
Прач Опанас Герценів Дзвін. III, 2—3.
— Викохуванне дітей. III, 11.
— те ж за підмогою школи. III, 23.
Правке видане „Кобзаря“ Шевченка. VIII. 24.
Предплата на „Вѣсти про землю и дѣ̀ Русинôвъ“. III, 17.
Представленя українські в Динабургу. II, 2.
Пригара проф., посмертна згадка. VIII. 14.
Причинок до историі Унії в холмскій диецезиі. VIII, 21.
Приізд царя московського до Відня. VI, 8.
Про „Бояна“ и „Слово“. I, 2.
— Гороцкого переводи з Платона. I, 5.
„Провідні идеі в письмах Т. Шевченка“. о. Партицкого (звістка). V, 4.

Digitized by Google

Про потребу руської граматики и руського словаря. VII, 20—21.
Пропагованье тверезости між руським народом а Поляки. VIII, 5.
„Просвіта“, руське товариство у Львові (звістки). II, 39, 40, 47; III, 6, 26—27; V, 6; VI, 7, 13, 16; VII, 12.
— Гадки над читанем уставу „Просв.“ гл. К. Горбаль. II, 40.
— Справоздане з перших загальних зборів. II, 43—45.
— Здоров чесному субору „Просвіті“ у Львові, гл. Федькович.
— Справоздане з засідань виділу. III. 17—19, 21, 33—34, 38; V, 1, 3; VI, 10; VII, 3, 8, 14, 19; VIII, 9—10, 22.
— Календар „Просвіти“. III, 35, 41.
— „Просвіта“ а сойм. III, 36, 39.
— „Просвіта“ и запомога краева. III, 42.
— Запросини на загальні збори „Просв.“ IV, 4.
— Загальні збори „Просв.“ IV, 5; V, 3.
— Спростоване від виділу „Просв.“ IV, 5; V, 3.
— Теперішня ситуация „Просв.“ VI, 7.
— Пяті загальні збори „Просв.“ VI, 7.
— „Просвіта“, „Матиця“ и „Слово“. VI, 8.
— Шести загальні збори „Просв.“ VII, 4—5, 7.
— Виданя „Просвіти“. VII, 19; VIII, 2.
— Перша філия „Просвіти“. VIII, 3.
— „Просвіта“ а Поляки. VIII, 3.
— Оголошене конкурсу на популярні письма для „Просвіти“. VIII, 4.
— Сойм краевий а „Просвіта“. VIII, 11.
— Новий виділ „Просвіти“. VIII, 11.
— Соймові дебати о „Просвіті“ и епископ Ступницкий. VIII, 12.
— Нова філия „Просвіти“. VIII, 18.
— Витяг з протоколу засідань виділу філії „Просв.“ в Бортниках. IX, 2.
— Семий загальний збір „Просвіти“. IX, 2.
— Філия „Просвіти“ в Тернополи. IX, 13—14, 18, 21.
— Новий статут „Просвіти“. IX, 22.
— Мисли до програми популярнего видавництва „Просв.“ гл. Ол. Барвіньский. IX, 23.
— Справоздане виділу „Просвіти“ за р. 1877. IX, 24.
— Праці комісиі вибраної загальним збором „Просвіти“ для уложеня пляну систематичного видавництва книжок для народа. X, 9.
— Загальні збори філиі товариства „Просвіти“ в Тернополи. X, 10.
— — — товариства „Просвіти“. X, 11.
— „Письмо зъ Просвѣты“ X, 13, 19, 21.
— Філия „Просв.“ в Станіславові. X, 14.
— Агитация против „Просвіти“ гл. Волод. Барвіньский. X, 17.
— Популярний виклад філиі „Просвіти“ в Станіславові, гл. О. Литвинович. X, 19.
— Загальні збори „Просвіти“. XI, (fol). 12.

Digitized by Google

— Отверте письмо до виділу „Просвіти“ гл. Осип Барвінський. XI, (fol) 16.
— Загальні збори „Просвіти“ у Львові. XII, 10.
„Протагор“ О. Гороцкого (оцінка). III, 22.
„Przegląd powszechny“ (замітка). V, 2.
Процес „Русской Рады“ противъ „Gazety Narodowej“. VII, 7, 19.
— Офенгайма. VIII, 5.
Публична розправа зглядом конфіскати „Правди“. X, 9.
Пулюй Иван Стан и задане народовіданя (за Фр. Гельвальдом) X, 18.
— Про радіометер або світляний млинок. X, 20.
— Про тепло и роботу. XII, 4—9.
Пуркинє, некролог. III, 28.
Пюрко Богдан „Слово о плъку Игоревѣ“ Омеляна Огоновського (критика.) IX, 20—21.
— Граматика Осадци в 3-тім виданю (критика). IX, 20—21.
— Ruthena Vindobonensia Ruthenis quibusdam Leopoliensibus opposita и замѣтка редакциі. XI, (fol.) 9.
— Любімся як братя, а рахуймося як жиди. XI. (fol) 14.
Пяниця, оповіданє. VII, 16.
Пятнайцаті роковини смерти Шевченка у Львові. IX, 5.
— те ж у Чернівцях. IX, 5.
— те ж у Петербурзі. IX, 6.

Р. С під Станіславова. IX, 17.
Рада державна. VII, 4—7 18—19; VIII. 3.
Рада шкільна и учительскі семинарии. VII, 19.
— — и руский язик в золочівській гимназиі. VII, 18.
Ратай П. гл. Куліш П.
Рафалович (псевдонім О. Партицького) Руський театр народній (с Тернополя). I, 8.
— Добросовістна „Галическо-русская“ печать. I, 19.
— Уваги над увагами комісиі до уложеня шкільних учебників. III, 44—49.
Регуляция Дніпра. IX, 2.
Редактор „Слова“ в Київі. VII, 14:
Реформа виборча. VI, 3, 4.
„Reform“ про Русинів. VII, 1.
Рецензиі театральні: „Золотий крестик“. III, 40.
— — „Отець яких мало“ III, 41.
— — „Перші любощі“. III, 42.
— — „Сватанє на Гончарівці“. III, 42.
— — „Жертва за жертву“. III, 43.
— — „Покійник Опанас“. III. 45.
— — „Маруся“. III, 45.
Русинки в женьскій семинариі учительскій ві Львові. VIII, 20.

Digitized by Google

„Rivista Europea“ (звістка). VII, 6.
„Розказы про небо и землю“ (звістка). VII, 2.
Рожаньский Гнат, гл. Руский театр. VIII, 5.
Роковини смерти Шевченка. VI, 4.
— — — в Петербурзі. VIII, 6.
Рокоолина, драма (оцінка). III, 22.
Ром Розм. (**Иван Белей**) Малоруске питанє перед конгресом літературним в Парижи. XI, (fol) 13.
— Наші старовірці, бурса в „Народнім Домі“ и руский язик (допись з під Войнилова). XI, (fol) 16.
— Література українська проскрібована рядом россійским, М. Драманова, переклад з французского. XI, (fol) 18—19,
Руданьского некролог. VI, 21.
Рудченко Иван Остап и чорт, народна казка (вірш). III, 6.
Руїна Иван З народних уст: Про зазуль, посмітюх и гадюк. I, 22.
Рука руку мие (о. Павликов). VII. 16.
Русини, Русскіе и Німці централи. VI, 9.
— в раді державній и в соймі краєвім. VI, 20.
„Руска Бесіда“ (вісти). III, 42; VI, 2, 11; VII, 1.
— загальні збори „Р. Б.“ III, 47; V, 2; VI, 3; VII, 3; VIII, 11.
— Вибори до виділу „Р. Б.“ IV, 4.
— Оголошене „Р. Б.“ V, 3.
— Надзвичайні збори „Р. Б.“. VI, 10.
— и „Дім Народний“. VI, 11.
— и „Касино“. IX, 22.
— Вислідок конкурсу на драматичні твори, розписаного. „Р. Б-ою“. XII, 9.
— гімназия и „Слово“ VII, 14.
— семинария духовна у Львові. VIII, 22.
Ruska poezya ludowa mianowicie pod względem prozodyi, Aleks Torońskiego“ (оцінка). IX, 20.
„Русская Рада“: політичне товариство у Львові (звістка). VI, 16.
— о Україноφилах. VII, 19.
— єї процес з „Gaz. Nar.“ VII, 19.
— загальні збори „Р. Р.“. IX, 18.
Руске духовенство и руский язик. VIII, 21.
— письмо в урядах. XI, (fol) 14.
Руский клюб в Раді державній. X. 23.
— язик в наших школах. VIII, 22.
— — в учительских семинаріях. VIII, 24.
— — викладовий. VII. 8,
— — в судах східної Галичини и президент Шенк. VI, 15.
Руский театр (вісти). III, 42; VII, 6, 18; VIII, 4, 8; IX, 22—24; X. 1.
— — и виділ театральний. III, 25.
— — и управляющій Совѣтъ „Народного Дому“ VI, 10.
— — під дирекциею Моленцкого. VI. 19.
— — під дирекциею пані Романович. VII, 9.

Digitized by Google

— — у Львові. VI, 21; VIII, 5, 6, 7; XI (fol) 23.
— — в Чернівцях. VII, 11.
— — Субвенция для руского театру. VII, 17.
— — Справозданє театральне з Станіславова. VII, 20—21.
— — пані Романович в Рожнятові и Калуши (допись Гната Рожаньского). VIII, 5.
— — в Снятині. VIII, 16.
— — в Станіславові (допись). VIII, 24.
— — в Золочеві. IX, 6, 9; XI, (fol) 21—22.
— — в Бережанах. IX, 10.
— — в Коломиі. IX, 18.
Руські паралельки в середних школах. VI, 15.
— календарі на рік 1875. VIII, 3.
— газети 1875. року и польска журналістика в Галичині. VIII, 3.
— виклади в львівскім університеті 1875. року. VIII, 10, 20.
— академики ві Львові. VIII, 20.
— виклади в черновецкім університеті. VIII, 22.
— календарі на рік 1876. VIII, 22.
— стоваришеня ремісничі. IX, 15.
— школи у Львові. X, 9.
„Рускій Сіонъ“ и „Слово“ о молитвенниках в народній мові. VII, 19.
„Рускій Кружокъ“ в Цириху. VI, 4.
— народъ и его міроская интелігенція“ (полеміка). VII, 19.
— вѣстникъ“ про украінофільство. VIII, 18.
„Русскіе“ и польска гімназия у Львові. VI, 16.
Руско-польскі взаємини в Галичині. I. Резолюция. V, 4.
— II. Політика угодова а політика „Русскоі Ради“. V, 5.
— III. Заключенє V, 7.
Рутенці, Русскіе и „Слово“. VII, 18.
Рух літературний на Украіні. VII, 20—21.
— — між народною партиєю в Галичині. VIII, 2.
Ruch literacki“ о указі против руского язика IX, 16.
Ряд угорскій и кирилиця. VII, 5.
Р. Ю. Руский язик в судах и урядах, руский театр и „Правда“. XI. (fol). 16.

Сакун Е. Спів про Саву Чалого. 1. Передмова; 2. Спів. I—XII; Одміни й додатки. V, 6.
— Замітки о рускім язиці. VI, 10.
— Чи не есть дума „Про поход старшого поганьского князя на Царгород“ апокріф? Полемика с Костомаровим). VII, 12.
„Сборник малороссійскихъ заклинаній“ Ефименка. (звістка) VIII, 11.
Секта шалопутів на Украіні. VII, 6.
— моральних скопців в Галичині. IX, 13—14.
Селюк М. З під Творимірки, дописі. I. Дещо про жидів. VII, 6.
— — — II. VIII, 8.

Digitized by Google

— — — III. VIII. 10.
— — — IV. VIII, 11.
— — — V. IX, 9.
— — — VI. IX, 17.
— — — VII. Дещо про причини лінивства нашого народу. IX, 22.
— З під Горбанівки: Громадські писарі. IX, 15.
Сельский Щасний „Домашній скотъ“ Гальки, критика. IX, 10.
Семинарії учительські в східній Галичині и руский язик. VIII, 18.
Серби и Сербия (звістки). II, 40; III, 4.
Сербський перевід Федьковича. II, 3, 7.
— — творів Шевченка (звістка). II, 41, 44.
— церковний конгрес. VII, 13.
Сирота гл. Кониський.
Сідера некролог. VIII, 8.
Сімнайцяті роковини смерти Шевченка. XI, (fol) 4.
„Січ“, руске товариство у Відни (звістки). III, 9, 46.
— Справозданє виділу за р. 1871—72. V, 9.
— — за р. 1872—73. VI, 20.
— — за р. 1873—74. VII, 18.
— — за р. 1874—75. VIII. 23.
— — за р. 1875—75. IX, 23.
— Злука „Січи“ з „Р. Основою“ гл. Ив. Франко.
Січиньский Андрій Небезпечне діло, оповіданє, переклад. II, 44—45.
Січовик Василь Библиография руска, россійска, польска и др. XI, (8o) 1—2; XII, 1—2.
Складки на ціли літературні, гл. Ом. Партицкий.
— на Герцоговинців. VIII, 21—24.
„Slavjan“ (звістка). V, 7.
Славянський благотворительний комитет в Россиі и его діяльність між австрийскими Русинами. VI, 8.
„Славянскій Свѣтъ“ (звістка) V, 7.
— Сборникъ (звістка). VIII, 19.
Славянські Матиці и вчені Дружства. З Журнала министерства нар. просвѣщенія. IV, 6.
— благотворительні комитети. XI, (fol) 24.
Славянско турецка війна. IX, 13—14, 20.
„Славянское обозрѣніе“. VII, 3.
Слово сказане в роковини смерти Шевченка с. р. в Петербурзі. VIII, 7.
„Слово“ и Украінофили. III, 45.
— и Сахер Масох. V, 6.
— про поминки Шевченка. VI, 3.
— и друкарня тов. им. Шевченка. VII, 2.
— о „Академическомъ Кружку“ и „Дружнім Лихваря“. VIII, 21.
— о „Правді“. IX, 4.
„Слово до Громад“ (звістка). III, 1.
Смерть Шляйхера (звістка). II, 45.

Digitized by Google

— Качковского и Жуковского (звістка). V, 6.
Совістність літерацка („Ластовка“ Клемертовича). VIII, 5.
Сокіл Катря Чорний день, оповіданє. IV, 2.
Соколик И. Подорожні помічення Оділянина. I, 24—27.
Солідарність була колись... XI, (fol) 8.
Сойм галицкий. XI, (fol) 20.
Сойми краєві. VII, 13.
Соціялистичні и московські агітації в Галичині. X, 10.
— дебати в німецкім соймі. XI, (fol) 18, 19.
Спека Д. Україна (уривок романа „Живі душі“). III, 48.
— Невольники, оповіданє. IV, 1.
Спільні делегациі. VII, 3.
Справи заграничні. VIII, 2.
— россійські. VIII. 3—4.
— шкільні (допись з Станіславова). IX, 18; VI, 6.
Станіславівська гімназия. VI, 2.
Старий О. Що діє ся на Україні. VIII, 16, 18.
Старицький М. Заспів до „Мазепи“ Байрона (вірш). III, 45.
Старицького М., „Пісня про царя Ивана Василевича“ (звістка). VIII, 16.
Стариченко М. Ялинка, казка Андерзена. VI, 10.
Статистика слухачів університету львівского. V, 7; VIII, 20.
— університету черновецкого. VIII, 20.
Статя С-Петербурскихъ Вѣдомостей про галицких Русинів и протест іх в „Слові“. VII, 2.
Стефанович Ол. Из народних уст. Щедрівки, NN. 11. II, 47.
Стороженко Олекса Дорош, оповіданє. I. 1—2.
— Слизькоязика, задніпрянська приказка. I, 14—15.
— Марко проклятий, початок нескінченого оповіданя. IV, 4; IX, 1—6.
— Мірошник, оповіданє. VI, 14.
Стороженка О. некролог. VIII, 2.
Стороженко Олекса, житепись. VIII, 13—14.
Сторожинський Олекса С-Петербурські Відомости о галицкій літературі. I, 25—26.
Столітня рочниця уродин Юнгмана. VI, 11.
— уродин Квітки-Основяненка. XI, (fol) 22—23.
Стросмаєр Осип Юрий (Славјански Југ). II, 5.
Ступінь образованя галицких жидів. XI, (fol) 10.
Субвенция для руского театру. VII, 17.
Судова розправа одного претвердого русского (о. Пелеха). VII, 3.
С. У. Р—ич Малоруска національність. VIII, 15.

Т. Татари на Червоній Руси 1594 року. I, 17.
Танчаковский Олекса М. Гагілки, NN. 2. II, 20.

Digitized by Google

Тарган Харко „Изданія общества им. М. Качковского“ (критика). X, 12—24.
Tatomira Łucyana „Geografia Galicyi“. VIII, 16.
— сі ж друге виданє. IX, 18.
Телєграми на вечер в память Т. Шевченка. III, 9.
Терлецький Остап З народніх уст: Коляди. II, 4, 10.
— Григорий Савич Сковорода (за Данилевським коротко представив). III, 25—27, 29—30.
— Галицько-руський нарід и галицько-руські народовці. Замість справозданя з киевської археологічної подорожі. VII, 17—18.
Т—ов М. гл. Драгоманов М.
Товариства рускої академичні молодіжи у Львові, Відни и Цириху. VI, 20.
Товариство имени Т. Шевченка (звістка). VII, 1.
— Перші загальні збори „Т. им. Ш.“ VII, 8.
— имени М. Качковского (звістка). X, 19.
— Перші загальні збори в Галичи. VII, 14, 17.
— Другі загальні збори у Львові. VIII, 2.
— Треті загальні збори в Стрию. IX, 16.
Торчин В. Василь Степанович Кулик, біографичний обрис. VII, 11—12.
Торчинови переписка редакціи. VI, 16.
Трибунал державний и права национальностей в Австриі. X, 9.
Трийцяті роковини смерти Шашкевича. IX, 12.
— — — в рускій духовній семинариі. IX, 12.
Тринайцяті роковини смерти Т. Шевченка. VII, 3.
„Труды“ П. Чубинського (звістки). VI, 4; VII, 1, 8.
Turczyński Juliusz противъ рускої народности. IX, 17.
Тюрмач Сидір Над зільником (вірш). II, 47.
Указ проти руского язика в Россиі. IX, 13—14.
Українець гл. Драгоманов М.
Український націоналізм. VIII, 14.
Umlauft, „Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie“ (звістка). VIII, 5.
„Uniа“ Матейки и гал. Виділ краєвий. VIII, 20.
Устава против лихви. VIII, 17.
— против пянства и лихви в Раді Державній. X, 6.
Устиянович Корнило Наша церков (вірш). V, 1.
— Галич (вірш). V, 2.
— Над Дунайом (вірш). V, 3.
— Думка (вірш). V, 4.
— Вадим (поема). VI, 18.
— Веснянка (вірш). VII, 9.
— На зорях (вірш). VII, 12.
— Згадка про Січ (вірш). VIII, 15.
— Дві доньки Слави (вірш). VIII, 24.
Ученики Русини в львівоких гімназиях. VIII, 19.
Учитель, часопись (звістка). III, 1.

Digitized by Google

„Фармазоны“, (звістка), IV, 6.
Федоренко Денис Топір-гора, волинська дума, переспів з польского II, 26—27.
Федорович Володислав Емпірична и утилітарна тенденция теперішної науки. V, 4,
— Бесіда виголошена на загальних зборах „Просвіти“. VI, 8.
Федорович В. „Школьництво людове в Англіи“, (оцінка). V, 8.
Федькович Осип-Юрий (Гуцул Невір) Опришок, оповідане. I, 1,
— Безталанне закохане, оповідане. I, 4.
— Душко моя розмаіта (вірш) II, 4.
— Старий жовняр (вірш). II. 5.
— Співак (за Шіллером). II, 9.
— Сей світ однакий був и буде (вірш). II, 10.
— Віра (вірш). II, 12—13.
— До Данила Млаки (вірш). II, 14.
— Прощі (за Гайном, вірш). II, 17.
— Флояра (вірш). II, 19.
— До М. Д. (вірш). II, 21.
— Зіронька моя (вірш). II, 21.
— Одних виучують писарить (вірш). II, 30.
— Стрілець за Шіллером, (вірш). II, 31.
— Окрушки (вірші, всіх 13). II, 35—36; III, 6; IV, 5.
— Кріль Ироль (за Гетим „Der Erlkönig“). II, 37.
— Свекруха, (вірш). II, 40—41.
— Здоров чесному субору „Просвіті“ у Львові (вірш), II, 45.
— Довбуш, дивоглядія в пятёх зводах (напечатано тілько два зводи). III, 13—15.
— Гуляли (вірш). III, 40; VIII, 4. (напеч. два рази)
— Илем (вірш). III, 42.
— Сонце (вірш). III, 43.
— На зеленій млаковині (вірш). III, 44.
— На печи. III, 47.
— Єму й ій (вірш). IV, 1.
— Рожа (вірш) V, 5,
— Як козам роги виправляють? Фрашка в 1. відолоні. V, 5—7.
— Оповістка о виході „Колядника.“ V, 5.
— Бельзацар (за Гайнем, вірш). V, 6.
— Куда? (вірш). V, 9.
— Саул и Давид (вірш). VI, 2.
— До неі (вірш). VI, 3.
— Рокита (вірш). VIII, 4,
— У горах (вірш). IX, 17.
— Сон (вірш). IX, 18.
— Сербські ваі (вірш). X, 1.
— Дикі думи (вірші). X, 4—6, 9.
Фонетика у Поляків и Німців. III, 22.
Фонетична правопись. (звістка) VIII, 12.
Франко Иван (Руслан). Бурса и бурсаки Н. Г. Помяловского.

Digitized by Google

I. Передне слово перекладчика (жите Помяловского). X, 13.
— II. Зимовий вечер в бурсі. X, 13—15.
— Перегляд науковий и літературний. I. (Kosmos, Darwin, Jäger) XII, 4.
— **и И. М.** Гано Шель, Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині, переклад. XII, 6—12.
— Злука говариства „Січ" с членами „Русской Основи". XII, 3.
— Оловець, ескіз з житя. XII, 22.
— Фавст, трагедия И. В. Гете, переклад с поясненями. XIII,1—2.
Фундация М. Качковского и патриотизм Б. Дідицкого. X, 12.

X. С Тернополя, допись. XI, (fol) 8.
„Харковскій календарь" (звістка). VII, 8.
Холмскі уніятскі попи в Галичині (звістки). V, 7; VI, 2; VII, 5.
— Уніяти и „Московскія Вѣдомости". VII, 3.
Хорватский переклад „Чарів" Марка Вовчка и оцінка автора. III, 16.
Хроніка россійска 1875 року. Січень. VIII. 6.
— Лютий. VIII, 7.
— Марець. VIII. 8.
— Цвітень. VIII, 11.
— Май. VIII, 13.
— Червень и Липень. VIII, 16—17.
— Серпень и Вересень. VIII, 21.
— Падолист. VIII, 24.
Хто властиво оплачує „убѣжденія" редактора „Слова"? VIII, 5.
Цеглиньский Гр. Шевченко и ёго сучасна критика. XIII, 1.
Целєвичь Улян Дещо за поселене Угорскоі України Русинами и за унію церкви православноі угорских Русиніи з Римом. II, 35—42.
Celestin F. J. Russland seit der Aufhebung der Leibeigenschaft (звістка). VIII, 24.
Централізм и Чехи та Поляки. V, 2.
Ц. к. денунциянт з професиі чи з аматорства? VIII, 5.

Ч. Допись з народнёго Дому. III, 14.
Чайка Иван Угор електричний. II. 1.
Часописі рускі в Австриі. V, 9.
Чернець Симеон З Киева (університет и професура). IX, 8.
Черновецкий університет. VIII, 16, 18, IX, 8.
Ческа газета „Pokrok". VI, 6.
Чехи и Москалі. III. 13.
Чи були в рускім язиці носові звуки? II, 34.
Чи може бути згода межи Русинами а Русскими? VI, 1—3.
Чого нам жадати від Поляків? VII, 11.
Чорний Я. Значінє етимологиі. I, 10—11.
Чорногора Федір Лженророки. X, 12.

Digitized by Google

Чотиристолітна памятка Коперніка. VI, 2.
Чотирнайцяті роковини смерти Шевченка. VIII, 5.
Чужбииьский Дніпрові пороги. IV, 1.
ч....ъ Семі роковини смерти Тараса Шевченка у Львовѣ. II, 8.

Шаржиньский Олекса До „Правди“ (вірш). VIII. 17.
— З Великоруського (вірш). VIII, 17.
Шашкевич Володимир Козацкий героізм и завзятє. Исторична споминка. I, 3.
— Чого серце бється? (вірш). I, 11.
— Вінець на могилу Тарасу Шевченкові (вірш). III, 10,
— Собі й не собі (вірш). III, 16.
— Пімста й великодушіе, оповіданє на основі записаної Маркияном Шашкевичем справдешної подіі. V, 1—5.
— Жаль ваги не має (вірш). V. 8.
Шевченко Варѳоломей Споминки про Тараса Шевченка. IX, 1—2.
Шевченко Тарас Петро Дорошенко (вірш) I, 15.
— Автобіографія (переклад). 15—16.
— Павло Кравченко Наливайко (вірш). I, 17.
— З колишнёго („Не знаю як тепер Ляхи живуть“, вірш). I, 18.
— Думка („Заросли шляхи тернами“, вірш). I. 20.
— Марку Вовчку (вірш). I, 26.
— Великий Лёх, поема. III. 2—3.
— Частина поеми Єретик або Иван Гус. VI, 15—16.
— Два листи: До Костомарова и до Марка Вовчка. VIII, 14.
— Гарно твоя кобза грає (вірш). IX, 4.
— Як би ви знали, паничі (вірш). IX, 4.
— Дивлюсь я на небо (вірш). IX, 4.
Шіснайцяті роковини смерти Шевченка. X, 6.
Шрам Наум гл. Воробкевич.
Шузелька и его „Reform“ (звістка). V, 9.

Щавіиський Осип Коли я веселий (вірш). II, 9.
Ще про нашу Раду шкільну краєву. VII, 20—21.
Що край то обичай (новинка). III, 29.
„Що насъ губить“ (звістка). III, 35.
Що пишуть газети в Россіі про Галичину? IV, 5—6.

Явленє „Правди“. V, 2.
Ягича „Archiv für slavische Philologie“ (звістка) IX, 15.
Якими способами воюють Русскіе проти народної партиі. VI, 18.
Яковенко Иваи. З Гейного (вірш). II, 38.
— Святий вечер (вірш). II, 47.

Digitized by Google

— З сербського (два вірші). III, 4,
— Барвінок (вірш). III, 13.
— Весняні гадки (вірш). III, 16.
— До К. (вірш). III, 24.
— З Міцкевича І. Розмова (вірш). III, 25.
— Нива (вірш). IV, 2.
— З Фета (вірш). IV, 4.
Як Рада шкільна турбується поступом руских шкіл? IX, 18.
Як поступають у нас шкільні власти з руским язиком? IX, 16.
Яноти книжка для вправи в німецкім (звістка). VII, 5.
Яхно др. Кілька мислей з наук природних. II. 36—37, 39.
Ю. Б. Кілька уваг над розправою „О дрѣ Скоринѣ“ XII, 10.

КОНЕЦЬ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google